

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

19. YÜZYILDA İSTANBUL'DA FRANSIZ, İNGİLİZ,
ALMAN DEVLET YAPILARINDA ULUSAL KİMLİK

Selim KILIÇOĞLU

DOKTORA TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı

Danışman

Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN

Mart, 2024

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**19. YÜZYILDA İSTANBUL'DA FRANSIZ, İNGİLİZ, ALMAN
DEVLET YAPILARINDA ULUSAL KİMLİK**

Selim KILIÇOĞLU tarafından hazırlanan tez çalışması 07.03.2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN
Yıldız Teknik Üniversitesi
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Nuran Kara Pilehvarian, Danışman
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Nur Urfalıoğlu, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zafer Sağdıç, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ebru Özeke Tökmeci, Üye
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Doç. Dr. Ayça Gülten, Üye
Fırat Üniversitesi

Danışmanım Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARIAN sorumluluğunda tarafımca hazırlanan “19. Yüzyılda İstanbul’da Fransız, İngiliz, Alman Devlet Yapılarında Ulusal Kimlik” başlıklı çalışmada veri toplama ve veri kullanımında gerekli yasal izinleri aldığımı, diğer kaynaklardan aldığım bilgileri ana metin ve referanslarda eksiksiz gösterdiğimi, araştırma verilerine ve sonuçlarına ilişkin çarpıtma ve/veya sahtecilik yapmadığımı, çalışmam süresince bilimsel araştırma ve etik ilkelerine uygun davrandığımı beyan ederim. Beyanımın aksinin ispatı halinde her türlü yasal sonucu kabul ederim.

Selim KILIÇOĞLU

İmza

Sevgili Eşime...

TEŞEKKÜR

Yıldız Teknik Üniversitesi'nin Mimarlık Anabilim Dalının Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programında Doktora sürecimi tamamlamaktan mutluluk duyuyorum. Buna ek olarak akademik kariyerimin ilk basamaklarını köklü bir geçmişe ve deneyime sahip olan Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi kürsüsünde yapmış olmanıda gururunu yaşıyorum.

Doktora tez sürecimin her aşamasında sabırla bana yol gösteren, bilgi ve deneyimini benimle paylaşan değerli hocam ve tez danışmanım sayın Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez izleme sürecinde öneri ve katkıda bulunan Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU ve Prof. Dr. Ebru ÖZEKE TÖKMECİ'ye, savunma jürimdeki katkılarından dolayı Dr. Öğt. Üyesi Zafer SAĞDIÇ ve Doç. Dr. Ayça GÜLTEN'e çok teşekkür ederim.

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi kürsüsündeki araştırma görevlisi mesai arkadaşlarıma ve hocalarıma ve Fırat Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'ndeki mesai arkadaşlarım ve hocalarıma teşekkür ederim.

Tezimin gelişim sürecinde öğrendiğim her yeni bilgiyi kendisine anlatma heyecanımı sabırla dinleyen ve tezimi özenle okuyan değerli eşim Buse Gül KILIÇOĞLU'na çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMA LİSTESİ	viii
ŞEKİL LİSTESİ	ix
TABLO LİSTESİ	xvi
ÖZET	xvii
ABSTRACT	xix
1 GİRİŞ	1
1.1 Literatür Özeti	1
1.2 Tezin Amacı	5
1.3 Hipotez	6
1.4 Kavramsal Çerçeve	7
2 19. YÜZYILDA AVRUPA’NIN SİYASİ, İDARİ DÜZENİ	26
2.1 İngiltere	35
2.2 Fransa	43
2.3 Almanya	51
3 19. YÜZYILDA ÜSLUP ARAYIŞLARI	59
3.1 İngiliz Üslup Arayışı	63
3.2 Fransız Üslup Arayışı	77
3.3 Alman Üslup Arayışı	98
4 19. YÜZYIL İSTANBUL’DA İNGİLİZ, FRANSIZ, ALMAN DEVLET BİNALARI VE MİMARİSİ	115
4.1 İngiliz Devlet Yapıları	123
4.1.1 İngiliz Sarayı	125
4.1.2 Galata, Konsolosluk Yapıları	137
4.1.3 Yazlık Köşk	143
4.1.4 Eğitim Yapıları	149
4.1.5 Dini Yapılar- Kırım Anı Kilisesi	161
4.2 Fransız Devlet Yapıları	167
4.2.1 Fransa Sarayı	168
4.2.2 Yazlık Köşk	177
4.2.3 Sağlık Yapıları	179
4.2.4 Eğitim Yapıları	183
4.2.5 Union Française	209
4.3 Alman Devlet Yapıları	210
4.3.1 Alman Sarayı	211
4.3.2 Yazlık Köşk	218
4.3.3 Sağlık Yapıları	223
4.3.4 Eğitim Yapıları	225
4.3.5 Teutonia Alman Kulübü	230

4.3.6 Alman eşmesi	231
4.3.7 Türk-Alman Dostluk Yurdu	233
4.3.8 Deutsche Orient Bank	236
4.3.9 Dini Yapıları- Alman Protestan Kilisesi	236
5 DEĞERLENDİRME	238
5.1 İngiliz Devlet Yapıları	245
5.2 Fransa Devlet Yapıları	252
5.3 Almanya Devlet Yapıları	257
6 SONUÇ	260
KAYNAKÇA	269
TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR	290

KISALTMA LİSTESİ

Bkz.	Bakınız
Bib.	Bibliothèque
C.O.A.	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
C.O.A.Y.A.RES	Sadaret Resmi Evrakı
C.O.A.İ.HR	İrade Hariciye
C.O.A.ŞD	Şura-yı Devlet
C.O.A.İ.AZN	İrade Adliye ve Mezahib
C.O.A.PLK.P	Plan-Proje-Kroki
FEC	Frères des Écoles Chrétiennes
İÇO	İngiliz Çalışma Ofisi
M.	Mösyö/Monsieur
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ.	Milattan Önce
NDS	Notre Dame de Sion
NDR	Notre Dame du Rosaire
RIBA	Royal Institute of British Architects
St.	Saint
Ste.	Sainte
TNA	The National Archives
TNA -WORKS	Work Office
TNA -FO	Foreign Office
Yy.	Yüzyıl

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1 Tasarımda İdeoloji, İşlev ve Süreç İlişkisi (Mayo, 1996: 82).....	9
Şekil 3.1 Kapak resmi ve çizim örneği (Stuart & Revett, MDCCLXII)	64
Şekil 3.2 Langley 'in kitap kapağı ve II no'lu çizim (Langley, 1747)	65
Şekil 3.3 James Malton tarafından tasarlanan kırsal ev-1789 (Stamp, 2006: 4) ...	66
Şekil 3.4 Vanbrugh'un evi 1717-18 (Pevsner, 1977: 176/177).....	67
Şekil 3.5 Sol Bank of England, sağ Sir J. Soane evi (Pevsner, 1977: 176-177)....	68
Şekil 3.6 Edinburgh Ulusal Anıtı (ewh.org.uk, 2024).....	68
Şekil 3.7 Balmoral Kalesi (Mackenzie & Urban, 2015: 164)	70
Şekil 3.8 1851 Londra Sergisi iç mekân dağılımı (londonpicturearchive, 2023)..	74
Şekil 3.9 Kristal Palas (Jones, 2020: 74)	74
Şekil 3.10 Viktoryan mimari konut örneği (Kalafatoğlu, 2009: 18)	75
Şekil 3.11 Laugier 'in İlk Ev Gravürü (Levine, 2010: 47/56).....	78
Şekil 3.12 sol École Militaire, sağ Petit Trianon (Pevsner, 1977: 176-177)	79
Şekil 3.13 Ste. Geneviève (Panthéon) (Levine, 2010: 63)	80
Şekil 3.14 Bib. Ste. Geneviève cephe gravürü (Bressani & Grignon, 2005: 722)	82
Şekil 3.15 Durand 'ın Mimari Yöntem Uygulaması (Farel, 2022: 28)	84
Şekil 3.16 Haussman 'ın Paris Diyagramı (Benevolo, 1971: 66)	87
Şekil 3.17 1855 Paris Sergisi İç Mekân Planı (Yarar, 2018: 25).....	88
Şekil 3.18 1855 Paris Sergisi Endüstri Sarayı (gallica, 2023g).....	88
Şekil 3.19 1855 Paris Sergisi Endüstri Sarayı (Gallica, 2023e)	89
Şekil 3.20 Oran Belediye Hükümet Konağı (Çelik, 2012: 244).....	89
Şekil 3.21 Bone Vilayet Konağı (Çelik, 2012: 244)	90
Şekil 3.22 Kolea Vilayet Binası (Çelik, 2012: 245).....	90
Şekil 3.23 Sidi Belabbas Vilayet Konağı (Çelik, 2012: 245).....	90
Şekil 3.24 1867 Paris Fuarı İç Mekân Organizasyonu	92
Şekil 3.25 1878 Paris Fuar'ında Marianne Heykeli (Gallica, 2023n)	93
Şekil 3.26 1878 Paris Sergisi İç Mekan Organizasyonu (gallica, 2023i).....	94
Şekil 3.27 Konstantin Nemours Meydanı ve Tiyatro (Çelik, 2012: 277).....	94
Şekil 3.28 Bone Millet Meydanı ve Tiyatro (Çelik, 2012: 277).....	95
Şekil 3.29 1889 Paris Sergisi Perspektif (gallica, 2023c).....	96
Şekil 3.30 1889 Paris Sergisi Vaziyet Planı (gallica, 2023f).....	96
Şekil 3.31 1900 Paris Sergisi Vaziyet Planı (Gallica, 2023h).....	97
Şekil 3.32 Brandenburg Kapısı (Britannica, 2022)	101

Şekil 3.33 Berlin Ulusal Tiyatro Eskizleri 1 (Pevsner, 1977: 176-177).....	102
Şekil 3.34 Berlin Ulusal Tiyatro Eskizleri 2 (Pevsner, 1977: 176-177).....	102
Şekil 3.35 Burg Stolzenfels Şatosu (Göğüş,2015: 91)	103
Şekil 3.36 Kaplıca, Baden-Baden (1821) (Herrmann, 1992: 21)	106
Şekil 3.37 Hirt'in Ahşap Yapı ve Tapınak Çizimi (Bergdoll, 1983: 4)	107
Şekil 3.38. Heinrich Hübsch Sanat Salonu Tasarımı (Hübsch, 2023).....	107
Şekil 3.39. Polytechnische Hochschule, Karlsruhe (Herrmann, 1992: 19)	108
Şekil 3.40 Maria Laach Kilisesi (Göğüş, 2015: 105)	109
Şekil 4.1 1831 Pera Yangınının Etkilendiği Alanlar (Bertram, 2017)	118
Şekil 4.2 Galata-Pera Bölgesi (Huber, 1887)	119
Şekil 4.3 Şişli Bölgesi (Huber, 1887).....	120
Şekil 4.4 Broomhall Binası (broomhallhouse, 2023)	126
Şekil 4.5 Balestra Çizimleri Ön Cephe (Bertram, 2023c)	126
Şekil 4.6 Balestra Çizimleri Arka Cephe (Bertram, 2023c)	127
Şekil 4.7 Balestra Çizimleri Kesit (Bertram, 2023).....	127
Şekil 4.8 Eski İngiliz Konsoloslugu, Gravür (Bertram, 2017: 20).....	128
Şekil 4.9 Pera'daki Elçilik ve Çevresi, 1847 (Ağır, 2011)	130
Şekil 4.10 İngiliz Sarayı Zemin Kat Planı (Bertram, 2023e)	131
Şekil 4.11 İngiliz Sarayı Yatak Odaları Katı Planı (Bertram, 2023e)	131
Şekil 4.12 İngiliz Sarayı Çatı Kat Planı (Bertram, 2023e)	132
Şekil 4.13 Pera'daki Elçilik Binası (D-DAI-IST-9747).....	134
Şekil 4.14 Elçilik Ek Yapı 1. Kat Planları (TNA-WORKS 40/5, 1871)	136
Şekil 4.15 Elçilik Ek Yapı Zemin Kat Planları (TNA-WORKS-40-4, 1871)	136
Şekil 4.16 Galata, Konsolosluk Yapıları Vaziyet Planı (Gavand, 1876: P1)	138
Şekil 4.17 Galata, Konsolosluk Binaları Vaziyet Planı (TNA-WORK, 1858) ...	138
Şekil 4.18 Galata, Konsolosluk Binası Planı (Crimson, 1996: 131)	139
Şekil 4.19 Galata, Hastane Cephesi (Crimson, 1996: 130)	140
Şekil 4.20 Galata, sol Ofis Binası, sağ Postane Binası (Yazar Arşivi, 2022).....	141
Şekil 4.21 Galata, Gemiciler Hastanesi (TNA-WORK, 1902).....	142
Şekil 4.22 Galata, Gemiciler Hastanesi Cephe Çizimi (Çapan, 2002: 126).....	142
Şekil 4.23 Galata, Beyoğlu Göz Hastanesi (Yazar Arşivi, 2022).....	143
Şekil 4.24 Tarabya, Yazlık Köşkün Vaziyet Planı (Bertram, 2017: 68)	144
Şekil 4.25 Tarabya, Yazlık Köşkün Sulu Boya Resmi, 1847 (TNA-FO925-3379)	145
Şekil 4.26 Tarabya, Yazlık Köşk (levantineheritage, 2023).....	146

Şekil 4.27	Tarabya, Yazlık Köşkün Zemin Kat Planı (Bertram, 2017: 69)	146
Şekil 4.28	Tarabya, Yazlık Köşkün Vaziyet Planı (Bertram, 2023f)	147
Şekil 4.29	Tarabya, Yazlık Köşkün Zemin Kat Planı (Bertram, 2023f)	148
Şekil 4.30	Tarabya, Yazlık Köşkün 1. Kat Planı (Bertram, 2023f)	148
Şekil 4.31	Tarabya, Yazlık Köşkün 2. Kat Planı (Bertram, 2023f)	149
Şekil 4.32	İskoç Okulu 3D Çizim (Sağ, 2017: 82)	150
Şekil 4.33	Hasköy İskoç Okulu Cephe ve Kat Planları (C.O.A-Y.A.RES-92/79)	151
Şekil 4.34	İskoç Kız Okulu Cephesi (Sağ,2017: 127)	151
Şekil 4.35	Galata İskoç Erkek Okulu (Sağ, 2017: 144/155)	152
Şekil 4.36	Galata İskoç Okulu (Huber, 1887)	152
Şekil 4.37	Hasköy Misyon Merkezi ve Okulu (Sağ,2017: 182)	153
Şekil 4.38	Hasköy Yeni Okul Binası, 1911 (Sağ, 2017: 206)	153
Şekil 4.39	Hasköy Yahudi Cemaati Yeni Okulu (C.O.A-İ.HR-421-33, 1909)	154
Şekil 4.40	Hasköy Yahudi Cemaati Okulu Vaziyet Planı (sol 7 Nisan 1905 (C.O.A-Y.RES-139/2), sağ, 20 Eylül 1906 (C.O.A-ŞD.2744/33))	155
Şekil 4.41	Hasköy Yahudi Cemaati Okulu Cephe Çizimleri (C.O.A.ŞD.2744/33)	155
Şekil 4.42	Friends Misyon Evi (Sağ, 2017: 233)	156
Şekil 4.43	Friends Misyon Evi Tadilat Projesi(C.O.A-İ.AZN-63/3)	156
Şekil 4.44	Friends Misyon Evi (Dağdelen, 2006; pafta J6-4)	157
Şekil 4.45	Friends Misyon Okulu (Sağ, 2017: 241)	158
Şekil 4.46	Friends Misyon Okulu Tadilat Projesi (C.O.A-İ.HR-418/45)	158
Şekil 4.47	Friends Misyon Okulu Vaziyet Planı (Dağdelen, 2006; pafta J6-3)	159
Şekil 4.48	Beyoğlu Kız Okulu'nun Cephe Planı (C.O.A-PLK.P-02949)	160
Şekil 4.49	Beyoğlu Kız Okulu'nun Kat Planları (sol bodrum kat, sağ zemin kat planı) (C.O.A-PLK.P-02949)	160
Şekil 4.50	Kilise Köşe Taşı Koyma Töreni (Crimson, 1996: 124)	162
Şekil 4.51	Burges'in Çizimiyle Kumbaracı Yokuşu Vaziyet Planı (Crimson, 1996:156)	163
Şekil 4.52	G.E. Street Yarışma Çizimi (Crimson, 1996: 143)	164
Şekil 4.53	G.E. Street Kırım Anı Kilisesi Çizimi (Crimson, 1996: 161)	164
Şekil 4.54	G.E. Street Kırım Anı Kilisesi Perspektifi (Crimson, 1996: 161)	165
Şekil 4.55	Kırım Anı Kilisesi, 1869 (Bonfils, 1869)	166
Şekil 4.56	1722'deki Fransa Sarayı Mevcut Durumu (Gallica, 2023i)	169
Şekil 4.57	1722'deki Fransa Sarayı Mevcut Durumu (Casa, 1995: 24)	169
Şekil 4.58	1722 öneri çizim Vaziyet Planı (Gallica, 2023b)	170

Şekil 4.59 1722'deki öneri tasarımın Cephe Çizimi (Gallica, 2023a)	170
Şekil 4.60 1722'deki öneri tasarımın Kesit Çizimi (Gallica, 2023a).....	171
Şekil 4.61 1784'teki durum Choiseul-Gouffier'e ait Gravür (Casa, 1995: 27)...	172
Şekil 4.62 1784 tarihli Fransa Sarayı Vaziyet Planı(gallica, 2023d).....	172
Şekil 4.63 1784'deki Elçilik Yapısının Plan ve Görünüşleri (gallica, 2023d).....	173
Şekil 4.64 Pierre Laurécisque 'in Fransa Sarayı Çizimi (Casa,1995: 36)	174
Şekil 4.65 Fransız Elçiliği Batı ve Güney Cephesi (D-DAI-IST-9745).....	174
Şekil 4.66 Fransa Sarayı Batı Cephesi (Casa, 1995: 42)	175
Şekil 4.67 sol Fransa Sarayı Güney Cephesi (Onat, 2022), sağ Kuzey Cephesi (Saymer, 2016).....	176
Şekil 4.68 Kapitülasyon Mahkeme Binası (Casa, 1995: 92).....	176
Şekil 4.69 1784 tarihli Tarabya Yazlık Köşkü Vaziyet Planı (gallica, 2023d) ...	177
Şekil 4.70 Fransa Yazlık Köşkü (Casa, 1995: 100).....	178
Şekil 4.71 Tarabya Fransa Yazlık Köşkü (İrez & Aksu, 1992: 33).....	178
Şekil 4.72 Fransa Yazlık Köşk Önerisi (Casa 1995: 101).....	179
Şekil 4.73 17. yüzyıl Paris Belediye Binası Gravürü (metmuseum, 2023).....	179
Şekil 4.74 Veba Hastanesi, 1891 (Godeffroy, 2023).....	180
Şekil 4.75 7 Ağustos 1891 tarihli gazete kupürü (The Levant Herald and Eastern Express, 1891)	181
Şekil 4.76 Pera Veba Hastanesi (peramezat, 2023).....	181
Şekil 4.77 Pasteur Cephe Çizimi (Çapan, 2002: 143)	182
Şekil 4.78 Lape Hastanesi Perspektifi (fillesdelacharite, 2023).....	182
Şekil 4.79 St. Benoit Okul Gravürü, 1732 (Kutlu, 2018: 126).....	183
Şekil 4.80 St. Benoit Okulu Vaziyet Planı, 1866 (Kutlu, 2018: 133)	184
Şekil 4.81 St. Benoit Vaziyet Planı (Kutlu, 2018: 139)	184
Şekil 4.82 St. Pulcherie Okulu Vaziyet Planı (Huber, 1887/91).....	185
Şekil 4.83 Ste. Pulcherie Okulu (Kutlu, 2018: 163).....	185
Şekil 4.84 St. Pierre Okulu Vaziyet Planı (Huber, 1887/91).....	186
Şekil 4.85 St. Pierre Plan ve Görünüşü (C.O.A-İ.HR-432/20, 1912)	187
Şekil 4.86 St. Pierre Okulu (Kutlu, 2018: 176)	187
Şekil 4.87 Jean Baptiste Okulu (Kutlu, 2018: 180).....	188
Şekil 4.88 sol Jean-Baptiste Okulu Vaziyet Planı G11-2/4, sağ St. Baptiste Okulu ve Şapeli (Kutlu, 2018: 183).....	188
Şekil 4.89 Tercüman Çıkmazı Sokak Vaziyet Planı (Huber, 1887).....	189
Şekil 4.90 Tercüman Çıkmazı Vaziyet Planı G10-H10 (Dağdelen, 2006)	190

Şekil 4.91 NDS Kat Planı, 1902 (Kutlu, 2018: 80), sağ Cephe Gravürü, 1856 (2018: 84)	191
Şekil 4.92 NDS Vaziyet Planı (Huber, 1887/91)	191
Şekil 4.93 NDS Doğu Cephesi (Kutlu, 2018: 85)	191
Şekil 4.94 NDS'ye ait Feriköy'deki Bahçe Vaziyet Planı(Huber, 1887)	192
Şekil 4.95 sağ St. Esprit Kız Okulu (Kutlu, 2018: 100), sol St. Esprit Erkek Okulu (2018: 103).....	192
Şekil 4.96 St. Michel Okulu Vaziyet Planı (Huber, 1887), sağ St. Michel Okulu Bahçeden Görünüş (Kutlu, 2018: 109)	193
Şekil 4.97 St. Michel Okulu G11/3 (Dağdelen, 2006)	193
Şekil 4.98 St. Jeanne d’Arc Okul Arazisi(Huber, 1887)	194
Şekil 4.99 St. Jeanne d’Arc Okul Arazisi G15/4 (Dağdelen, 2006).....	194
Şekil 4.100 Jeanne d'Arc Okulu (Kutlu, 2018: 118)	195
Şekil 4.101 Kadıköy NDS Okulu (Kutlu, 2018: 212)	196
Şekil 4.102 Kadıköy NDS Çamaşırhanesi (C.O.A-ŞD.2644.18, 1895)	197
Şekil 4.103 Jeanne d'Arc Kız Okulu (Kutlu, 2018: 193).....	198
Şekil 4.104 sol Kumkapı Assomption Koleji (Dağdelen, 2006; pafta J6-4), görünüş (Kutlu, 2018: 198).....	198
Şekil 4.105 St. Irene Okulu (Kutlu, 2018: 257)	199
Şekil 4.106 St. Augustin Ruhban Okulu Konumu (Erkan, 2001: 131)	199
Şekil 4.107 Cingira Okul Çizimi (C.O.A-Y.RES.62.29.4, 1889)	200
Şekil 4.108 Ste. Euphémie Cephe Çizimleri(C.O.A-İ.HR-429/I, 1912)	201
Şekil 4.109 sol St. Joseph Kolej Planı (Kutlu, 2018: 239), sağ St. Joseph Koleji Öneri Çizimi (C.O.A-PLK.P.441, 1904).....	202
Şekil 4.110 St. Joseph Koleji (Kutlu, 2018: 225).....	202
Şekil 4.111 Moda Okulu Vaziyet Planı (Dağdelen, 2006) Pafta C1/2	203
Şekil 4.112 Moda Okulu Gravürü (Kutlu, 2018: 243)	203
Şekil 4.113 St. Vincent Fransız Okulu (Kutlu, 2018: 251), sağ St. Vincent Giriş Kapısı (H. A. Doğan, 2011: 149).....	204
Şekil 4.114 sol Immaculee Conception Okulu Bahçeden Görünüş (Kutlu, 2018: 265), sağ Okul Ön Cephesi (Nardere Erdoğan, 2008: 146).....	205
Şekil 4.115 Bakırköy NDR Okulu (Kutlu, 2018: 203).....	206
Şekil 4.116 Bakırköy NDR Okulu Zemin ve Bahçe Planı (C.O.A-İ.HR.424/37, 1910)	206
Şekil 4.117 Haydarpaşa St. Louis Okulu (Kutlu, 2018: 280).....	207
Şekil 4.118 St. Louis Dil Okulu (Kılıçoğlu, 2022).....	208
Şekil 4.119 Fransız Lisesi (Dağdelen, 2006: Pafta C1).....	208
Şekil 4.120 Union Française (kültürevanteri, 2023).....	209

Şekil 4.121 Alman Sarayı Vaziyet Planı, 1784 (gallica, 2023d).....	211
Şekil 4.122 Elçilik Binası Vaziyet Planı (Schwantes, 2010: 80).....	213
Şekil 4.123 Elçilik Binası Birinci Kat (Schwantes, 2010: 81)	214
Şekil 4.124 Elçilik Binası Güney (Boğaz) Cephesi (Schwantes, 2010: 77).....	214
Şekil 4.125 Berlin'deki I. Wilhelm Sarayı (Schwantes, 2010: 85).....	215
Şekil 4.126 Elçilik Binası Kuzey Cephesi (Marche, 2023).....	215
Şekil 4.127 Elçilik Binası (Schwantes, 2010: 75)	216
Şekil 4.128 Kabul Salonu (Kaisersaal) Giriş Merdiveni ve Kartal Motifli Tavan Süslemesi (Schwantes, 2010: 68)	217
Şekil 4.129 Kabul Salonu (Kaisersaal) (Schwantes, 2010: 83).....	218
Şekil 4.130 Hünkâr Kasrı, 1854 (Bachman, 2010: 118)	219
Şekil 4.131 Alman Yazlık Köşkü Vaziyet Planı (Bachman, 2010: 132)	221
Şekil 4.132 Yazlık Elçilik Köşkü Boğaz Cephesi (Bachman, 2003: 61)	222
Şekil 4.133 Yazlık Köşkü Gelişim Şeması (Bachman, 2010: 120).....	222
Şekil 4.134 Yazlık Köşkü Gelişim Şeması (Bachman, 2010: 120).....	223
Şekil 4.135 Alman Hastanesi Vaziyet Planı (Dağdelen, 2006: pafta G11).....	224
Şekil 4.136 Alman Hastanesi (Fındıkgil, 2002: 115)	225
Şekil 4.137 Eski Alman Arkeoloji Binası (D-DAI-IST-R9447)	225
Şekil 4.138 Eski Alman Lisesi (Sébah & Joaillier, 2023).....	226
Şekil 4.139 Eski Alman Lisesi Kat Planı (C.O.A-İ.AZN.68.44.0).....	227
Şekil 4.140 Alman Lisesi Vaziyet Planı(M. Yavuz, 2001: 263)	228
Şekil 4.141 Alman Lisesi (D-DAI-IST-7041).....	228
Şekil 4.142 Yedikule Alman Okulu (Fındıkgil, 2002: 319).....	229
Şekil 4.143 Haydarpaşa Alman Okulu (D-DAI-IST-7044).....	230
Şekil 4.144 Teutonia Kulübü, soldan sağa Kartpostal (Saltonline, 2023), Aslanbaşı Duvar Süslemesi (Yiğitpaşa, 2010: 324), (D-DAI-IST-7046)	231
Şekil 4.145 Max Spitta Öneri Çizimi (Spitta, 1902)	232
Şekil 4.146 Alman Çeşmesi Görünüş ve Plan (Spitta, 2023).....	233
Şekil 4.147 Kaiser Wilhelm Kulesi, Porta Westfalica (deutsche-schutzgebiete, 2020)	233
Şekil 4.148 Behrens Projesi Görünüş Perspektifi (Theodor, 1918)	234
Şekil 4.149 Bestelmeyer Projesi Divan Yolu Cephe Çizimi (Theodor, 1918)....	235
Şekil 4.150 Bestelmeyer Projesi Divan Yolu Perspektif Cephe Çizimi (Theodor, 1918)	235
Şekil 4.151 Bestelmeyer Projesinin Kuş Bakışı Perspektifi (Böhme, 2010: 276)	235

Şekil 4.152 Deutsche Orinet Bank, görsel (Genim, 2023), çizimler Sinan Genim'e ait olup, aktaran (Yavuz, 2001)	236
Şekil 4.153 Alman Protestan Kilisesi (Fındıkgil, 2002: 102)	237
Şekil 5.1 Defterdarburnu Yalısı (Can, 1993: 70).....	244
Şekil 5.2 Tahran İngiliz Büyükelçiliği Cephesi (Bertram, 2017: 23).....	246
Şekil 5.3 Tahran'daki Elçilik için Vaziyet Önerisi (Bertram, 2017: 58)	246
Şekil 5.4 İskenderiye İngiliz Konsolosluğu Önerileri (1- F. Sofio önerisi, 2- Carl Heinze önerisi, 3- Thomas Donaldson önerisi, 4- MacDermott önerisi) (Bertram, 2017: 65).....	247
Şekil 5.5 Elçi Stanton Dönemi İskenderiye Elçilik Binası Önerisi (Bertram, 2017: 66)	247
Şekil 5.6 ShangHai Konsolosluk Yapısı (Huang, 2010: 148)	248
Şekil 5.7 CanTon Konsolosluk Binası Güney Cephesi (Bertram, 2023a).....	249
Şekil 5.8 CanTon Konsolosluk Binası Doğu Cephesi (Bertram, 2023a)	249
Şekil 5.9 TienTsin Konsolosluk Binası (Huang, 2010: 230).....	249
Şekil 5.10 Viyana İngiliz Konsolosluğu (Bertram, 2017: 119-121).....	250
Şekil 5.11 Jonson Street Okulu Perspektifi (Steadman & Mitchell, 2010: 213).....	251
Şekil 5.12 Jonson Street Okulu Çizimi (Steadman & Mitchell, 2010: 213)	252
Şekil 5.13 Adalet Sarayı Çizimleri Cephe 1(gallica, 2023l),Cephe 2(gallica, 2023k)	254
Şekil 5.14. Adalet Sarayı Çizimleri 2 (Gallica, 2023k).....	254
Şekil 5.15 İskenderiye Place de Consuls Vaziyet Planı 1855 (El-Shazly, 2000: 196)	256
Şekil 5.16 Viollet-le-Duc 'ün III. Napolyon için Anıt Projesi (Çelik, 2012: 201)	257

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1 Politika ve Mimari İlişkisi (Mayo, 1996: 77)	9
Tablo 1.2 Politika ve Mimari İlişki Diyagramı 2 (Mayo, 1996: 77).....	10
Tablo 1.3 Kimlik Modelleri (Chang, 1990: 17)	14
Tablo 6.1 İstanbul'daki Yabancı Devlet Yapıları	265

19. Yüzyılda İstanbul’da Fransız, İngiliz Alman Devlet Yapılarında Ulusal Kimlik

Selim KILIÇOĞLU

Mimarlık Anabilim Dalı
Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı
Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN

18. ve 19. yüzyılda meydana gelen olaylar insanlık tarihinde kırılma noktaları oluşturmuş, dönemin mevcut şartlarında -modern öncesi dönem- değişimlere sebep olmuştur. Endüstri devrimi sonrası üretimde yaşanan değişimler sosyal, politik ve birçok alanda dönüşümlere yol açmıştır. 19. yüzyılda Avrupa devletleri gelişen teknoloji ve sermaye sayesinde kendi ülkeleri dışındaki topraklara ulaşmış, merkantilist ve emperyalist gerekçelerle pazar alanlarını genişletmişlerdir. Bu genişleme ve devrimler sonrası hızla ivme kazanan yönetim ve bilgi alanındaki yeni söylem ve öğretiler yapıyı çevreyi ve mimariye de etkilemiştir. Modernite ve ulus-devlet kavramlarıyla çerçevesi çizilebilecek bu yüzyıllar, mimariyi de tesir altında almıştır. Bu tezde 19. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda varlık gösteren Fransız, İngiliz ve Alman devletlerinin inşa faaliyetlerindeki ulusal kimliği irdelemektedir.

Bu kapsamda beş ana başlık oluşturulmuş, ilk bölümde literatür özeti, amaç ve hipotez aktarıldıktan sonra ulusal kimlik ve mimarlık arasındaki ilişki kavramsal çerçeve başlığında değerlendirilmiştir. İkinci bölümde de ele alınan devletlerin 19. yüzyıla kadar siyasi geçmişi ele alınmıştır. Her devletin ayrı siyasi rotaları olmasına rağmen Aydınlanma, Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali ve Viyana Kongresi bu devletlerin siyasi tarihinde önemli eşikler olarak görülmektedir.

Üçüncü bölümde 18. ve 19. Yüzyılda Fransız, İngiliz ve Alman entelektüelleri, sanatçıları ve mimarları arasında meydana gelen üslup tartışmaları aktarılmıştır. Bu yüzyıllarda Aydınlanma sonrası Klasik/Grek döneme olan ilginin artışı sanat ve

mimarlık alanda ortaya çıkmış ve 18. yüzyıl sonuna doğru ulusal söylemler bu literatür içine eklenmiştir.

Dördüncü bölümde 19. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda İngiliz, Fransız ve Alman devletlerinin inşa faaliyetleri aktarılmıştır. Bu kapsamda incelen yapı türlerini ise yönetim yapıları olarak kullanılan Elçilik ve yazlık köşklerle hastane, okul ve dini yapılar oluşturmaktadır. Elçilik yapılarının İstanbul’daki varlıkları 16. yüzyıla kadar gitmiş olmasına rağmen, diğer yapı türlerine ait örnekler 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra artış göstermektedir. Son bölümde de her bir devlet ayrı değerlendirmeye tabi tutulmakla beraber bu devletlerin İstanbul dışında da yapmış oldukları yapılardan örnekler de aktarılmıştır. Canlanmacı üsluplar incelenen her bir devlet için ulusal kimliğinin bir yansıması olarak ele alınmıştır. Neo-Klasik ve Neo-Gotik biçem sarkacınada, devletler kamusal yapılarında genellikle Neo-Klasik, dini yapılarında da Neo-Gotik biçemi tercih etmişlerdir. Bu biçemlerin ikisini de uygulayan devletler, kullandıkları biçemin kendi kimliğinin doğru yansıması olarak görmüştür. Son olarak, incelenen yüzyılda olduğu gibi bütün yüzyıllar boyunca devletler/ideolojiler vurgulanmak istedikleri imajı aktarmak için mimariyi araçsal olarak kullanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Devlet Yapıları, Ulusal Kimlik, İngiltere, Fransa, Almanya

National Identity In The French, British And German State Structures In Istanbul In The 19th Century

Selim KILIÇOĞLU

Department of Architecture
Architectural History and Theory Program
Doctor of Philosophy Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARIAN

The events that occurred in the 18th and 19th centuries have constituted turning points in human history, leading to changes in the prevailing conditions of the time - the pre-modern era. The changes in production following the Industrial Revolution have caused social, political, and many other transformations. In the 19th century, European states, fueled by advancing technology and capital, expanded their territories beyond their own countries, enlarging their market areas for mercantilist and imperialist reasons. This expansion, coupled with the rapid momentum gained after revolutions, influenced the built environment and architecture through the emergence of new discourses and teachings in the realms of governance and knowledge. The centuries that can be framed within the concepts of modernity and nation-state have also affected architecture. This thesis examines the national identity in the construction activities of the French, British, and German states that existed in 19th-century Ottoman Istanbul.

In this context, five main headings have been established. In the first section, a literature review, purpose, and hypotheses are presented, followed by an evaluation of the conceptual framework of the relationship between national identity and architecture. The second section examines the political histories of the states considered until the 19th century. Despite each state having distinct political trajectories, the Enlightenment, Industrial Revolution, French Revolution, and Congress of Vienna are seen as significant milestones in their political histories.

The third section discusses the stylistic debates among intellectuals, artists, and architects of French, English, and German origin during the 18th and 19th centuries. In these centuries, there emerged an increased interest in the Classical/Greek period following the Enlightenment, which manifested in the fields of art and architecture. Towards the end of the 18th century, national discourses were incorporated into this literature.

In the fourth section, the construction activities of the British, French, and German states in 19th-century Ottoman Istanbul are discussed. Within this scope, the examined types of structures include embassy and summer pavilions used as administrative buildings, as well as hospitals, schools, and religious buildings. While the presence of embassy buildings in Istanbul dates back to the 16th century, examples of other types of structures increased in the second half of the 19th century. In the final section, each state is individually evaluated, and examples of structures built by these states outside of Istanbul are also provided. Revivalist styles are considered reflections of national identity for each state examined. In the case of public buildings, states generally preferred the Neo-Classical style, while they opted for Neo-Gothic style in religious buildings. States that employed both styles considered their chosen style as a true reflection of their identity. Finally, throughout the centuries, states/ideologies have used architecture as an instrumental tool to convey the image they wish to emphasize.

Keywords: Foreign State Buildings, National Identity, England, France, Germany

1.1 Literatür Özeti

18. ve 19. yüzyılda meydana gelen olaylar insanlık tarihinde değişim ve dönüşümlere sebep olmuş, mevcut paradigmayı değiştirmiştir. Aydınlanma, Sanayi ve Endüstri devrimi sonrasında yaşananlar sosyal, politik ve birçok alanda dönüşümlere sebep olmuştur. Devrimler sonrası hızla ivme kazanan yönetim ve bilgi alanındaki yeni söylem ve öğretiler yapıyı çevreyi ve mimariye de etkilemiştir.

Modern ulus devletleri 19. yüzyılın öne çıkan siyasi yapılarından olup, bu siyasi yapılar kendi meşrutiyet sahalarını genişletmek için ulusal kimlik inşasına yönelmiştir. Tez kapsamında ulus-devlet ve mimari arasındaki ilişki, 19. yüzyıl İstanbul'unda inşa edilmiş olan İngiliz, Fransız ve Alman yapıları üzerinden irdelenmektedir. Ulusal devlet inşasına yönelik çalışmalar birçok disiplini içermesi sebebiyle tarih, sosyoloji ve felsefe gibi çalışma sahasına ait kavramlardan yararlanılmıştır. Bu kapsamda mimari literatüre ek olarak, ulusal tarih yazımı, kimlik oluşumu, kültür ve kültürleşme söylemleri alanındaki çalışmalar incelenen konular arasındadır. Kültür alanında kimlik ve milliyetçilik, siyaset alanında ideoloji ve güç, tarih alanında tarih felsefesi/yazımı gibi konular içerik sağlamaktadır. Mimarlık literatüründe ise kamu yapıları, sefarethane, fuarlar ve misyoner yapıları gibi yapı türlerine ait alt başlıklar bulunmaktadır.

Kültür çalışmaları alanında Adorno 'nun (2021) *Kültür Endüstrisi* eseri modern dönemde -özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası- kültürün endüstri olarak nasıl kullanıldığını ele almaktadır. Adorno, 20. yüzyıl örnekleri üzerinden konuyu değerlendirse de kültürün işlevi ve gücü elinde bulunduran gruplar tarafından araçsal olarak nasıl kullanıldığını aktarmaktadır.

Said'in (2016) "Şarkiyatçılık" adlı eseri ise , batının kültürel kodlarını tanımlama açısından çerçeve sağlamaktadır. Eserde batılı yazarın doğu tasavvuru aktarılmaktadır. Bu eser batılının "ben kim değilim?" söyleminin bir yansıması olarak da okunmaktadır.

Milliyetçilik, ulus-devlet inşasının önde gelen kavramlardan biri olup kültür oluşumunun bileşenleri arasında görülmektedir. Milletleşme ve ulus söylemlerinde üç farklı grup bulunmakla birlikte, ilk grup milletin modern öncesi kökleri olduğunu savunmaktadır. Bu savunun diğer ucundaki söylem ise modern eleştiri çerçevesinde değerlendirilmekte, milliyetçiliğin modern devletlerin bir kurgusu olduğu tezini ileri sürmektedir. Modern eleştirinin de eleştirisi olan son söylemde de milliyetçiliğin tamamen kurgusal olmadığını modern öncesi etnik temelleri bulunduğu vurgulanmaktadır.

Modern eleştirinin önde gelen isimlerden Anderson (1995)'ın "Hayali Cemaatler" adlı eseri, milliyetçiliğin kurgusal olduğunu belirterek, cemaatlerin/ milletlerin gelişimini kitle iletişim aletlerinin gelişmesiyle paralel olarak okumaktadır. Kitle iletişim araçlarıyla- özellikle 19. yüzyılda yaygınlık kazanan gazetelerin- mekânsal olarak kopuk bireylerin soyut olarak bir cemaat idesi etrafında birleştiğini ifade etmektedir. Nora (2022) da "Hafız Mekanları" adlı çalışmasında tarih, hafıza ve ulus arasındaki bağlantılara dikkat çekmekte, tarihin kutsallığıyla ulusun kutsallığı arasında doğru bir ilişki olduğunu ifade etmektedir.

Modern eleştirinin de eleştirisini Smith (2002) "Ulusların Etnik Kökeni" adlı eserinde ifade etmektedir. Smith, "*ethn*" kavramı perspektifinde, ulusların köklerinin modern öncesi etnik temellere dayandığını savunmaktadır. Smith, *ethne* 'nin kültürel bir tanım oluşunu klan ve grupların kendilerini ve başkalarını tanımlama süreciyle şekil aldığını savunmaktadır.

Giddens (2005), "Ulus-Devlet ve Şiddet" adlı eserinin giriş kısmında modern toplumun oluşmasını sadece üretim araçlarının gelişmesi üzerinden okunmaması gerektiğini, ulus-devlet olma durumunun etkileri çerçevesinde de ele alınmasını önermektedir. Çalışmasında geleneksel devletlerden başlayan ulus- devlet olma süreci aktarılmaktadır.

Althusser (1989), "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları" adlı eserinde devlet aygıtlarıyla devletin ideolojik aygıtları arasındaki farka dikkat çekmekte, devlet aygıtlarının kamusal ve genel belirleyiciler olduğunu, ideolojik aygıtların da öznel alanlara tesir ettiğini ifade etmektedir.

19. yüzyıldaki tarih anlatıları ve tarih felsefecilerini değerlendiren Hayden White, bu dönemde öne çıkan yazarların (Michelet, Ranke, Tocqueville ve Burckhardt,

Hegel, Marx, Nietzsche ve Croce) eserlerindeki poetik dile ve anlatı stratejilerinde dikkat çekmektedir. Dönemin yazarlarının pozitivist tarih anlatısı amaçları ve anlatı dillerindeki içerikler değerlendirilmiştir (White, 2021).

Osmanlı coğrafyasındaki yabancı devletleri konu alan tarih çalışmaları genel olarak misyonerlik çalışmaları kapsamına girmektedir. Protestan misyonerliği üzerinde yapılan çalışmalar bu alanda öne çıkan konu başlıkları arasındadır. Protestan misyoner cemaatleri arasında öne çıkan Amerikan Board teşkilatı, 19. yüzyılın başından beri Osmanlı topraklarında aktif faaliyet sürdürmüştür. Türk Tarih Kurumu, kitaplığında yer alan ve Amerikan Board teşkilatını konu alan birçok çalışmayı yayımlamıştır. Bunlardan bazıları; Gülbadi Alan'ın yapmış olduğu "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları (2015)" ve "Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji (2008)" çalışması, Özgür Yıldız'ın kaleminden çıkmış olan "Amerikan Board'ın Bursa'daki Faaliyetleri(2016), Erdal Açıkse's'in yapmış olduğu "Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri(2003)" adlı çalışmalarıdır. İdris Yücel(2017)' de, Amerikan Board Teşkilatının faaliyetlerini hastaneler üzerinden irdelemekte, tıbbın misyon açısından nasıl bir araç olduğunu belirtmektedir. Bir diğer misyon çalışmasını Uğur İnan gerçekleştirmiştir ve Amerikan Board cemaati dışında "Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri (2015)"ni çalışmıştır. Bu çalışma, Almanya'nın Avrupa ve dünya siyasetini yönlendirme noktasında misyonerlerden beklentileri ve bu beklentiler içerisinde Osmanlı Devleti'nin ve topraklarının öneminin neler olduğuna dair değerlendirmeler içermektedir.

Yabancı devletlerin mimari temsillerini konu alan çalışma başlıklarını sefarethane/konsolosluk yapılarıyla sefarethanelere bağlı okul, hastane ve kilise gibi hizmet binaları oluşturmaktadır. Yabancı devletler sefarethane/konsolosluk yapılarını öncelikle İstanbul'da açılmış, daha sonra Osmanlı yönetimi altında bulunan İzmir, Lübnan gibi ticari bölgelerde de temsilcilikler bulundurmıştır.

"Boğaziçi Sefarethaneleri" adlı çalışma sefaretlerin yazlık köşklerini konu almakta, yapıların mevcut durumları hakkında da bilgiler aktarmaktadır (İrez&Aksu, 1992). Jean Michel Casa'da İstanbul'daki Fransa Sarayı ve yazlık köşkün tarihsel süreçlerini ve mevcut durumlarını kaleme almıştır (Casa, 1995).

Marx Crinson 'da "Empire Building Orientalism and Victorian Architecture" adlı çalışmasıyla İngiliz kraliyetinin deniz aşırı yapıları hakkında bilgiler vererek İstanbul'daki İngiliz Kraliyet yapılarına da değinmektedir (Crinson, 1996). İngilizleri konu alan bir diğer çalışma da Mark Bertram tarafından kaleme alınan "Room for Diplomacy" adlı eseridir. Yazar, İngilizlerin deniz aşırı diplomasisi hakkında tarihi bilgi vermekte, yapılar hakkında bazı çizimler paylaşmaktadır (Bertram, 2017). Almanlar özelinde öne çıkan çalışmalardan biri Meryem Fındıkgil 'in yapmış olduğu doktora tezidir. Bu tezde, Alman etkinliklerinin İstanbul'daki izleri değerlendirilmektedir (Fındıkgil, 2002). Bu çalışmalara ek olarak; yabancı mimar ve Levantenleri konu alan çalışmalar da yapılmıştır (Akpolat, 1991), (Nasır, 1991), (Can, 1993). Uğur Selçuk "İstanbul'daki Sefarethanelerin Oluşumu, Günümüzdeki Mevcut Durumları, Koruma Sorunları ve Önerileri" (2009) adlı çalışmada mevcut durumlar hakkında bilgileri aktarmaktadır.

Yabancı devletlerin bir diğer temsili, kendi eğitim müfredatlarını uyguladıkları eğitim yapılarıdır. Bu eğitim faaliyetleri ya dini cemaatlerin ya da özel teşebbüslerin girişimleriyle yapılmaktadır. İstanbul'da faaliyet gösteren bazı cemaatlerin kurumsal tarihleri 16. yüzyıla kadar gitmekte, fakat asıl yapılanmalar 19. yüzyılda başlamış ve bu yüzyıldan itibaren hızlı bir ivmeyle arttığı görülmüştür. Bu alandaki çalışmalar da misyonerlik kapsamına girmekte olup, cemaatlerin kurumsal tarihleri yanında inşa faaliyetleri de incelenmektedir. Bu kapsamda Pınar Erkan (2001)'ın "Kadıköy ve Üsküdar'daki Okulları" adlı çalışması, Selen Yazıcı Onur (2010)'da "İstanbul'da Yabancı Devlet Okullarında Kullanım Sürekliliğine Yönelik Koruma Önerileri"ni ele almıştır. Zübeyde Gözde Kutlu (2018) 'da İstanbul'daki Fransız Okullarını incelemiş, yapıların tarihi ve mevcut durumları hakkında bilgiler aktarmıştır.

Mevcut çalışmalar içerisinde, tez kapsamında ele alınan İngiltere, Fransa ve Almanya'nın yabancı ülkelerdeki özellikle Osmanlı Devletinin başkenti İstanbul'da, söz konusu ülkelerin devlet binalarının dönemin aidiyet ve kimlik tanımlarının yapıldığı, ulus devlet tanımının yeniden düzenlendiği mimari yansımaları ve tercih edilen üslupların gerekçelerini belirleyen ve bu tercihlerin arka planını inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Tez çalışması kapsamında inceleme konusu olarak seçilen İngiltere, Fransa ve Almanya devletleri dönemin Avrupa ve Dünya siyasi, ekonomik dengelerinde söz sahibi ve geleceği ilişkin

kurgu yapıcı devletlerdir. Kendi ülkelerinde var olan, mimariye yansıyan sosyal, siyasal, ekonomik ve tarihsel arka planla oluşmuş mimari tercihleri özellikle Avrupa kıtası dışındaki, ülkelerinin çıkarları için yarar sağlayacak ülkelerde inşa ettikleri binalarında da kullanmışlardır. Merkantalist amaçla yeni pazarlar ve yeni ekonomik kaynaklar arayışında olan ve bu bağlamda öne çıkan ülkeler İngiltere, Fransa ve Almanya'dır. Her üç ülkede değişik politikalarla amaçlarına ulaşma konusunda çabalar göstermiştir. Bu çabaların somut göstergeleri de hedef ülkelerde inşa ettikleri sömürgeci, kolonyal ve oryantalist yada canlandırmacı üsluplarla biçimlenmiş yapılardır. Literatürde boşluk oluşturan bu yapıların biçimlenme sebepleri ve seçilen ülkelerdeki mimarlık tartışmaları tezin ana çerçevesini oluşturmaktadır. İstanbul örneğinde en somut verilerle öne çıkan İngiltere, Fransa ve Almanya tarafından inşa edilen devlet binaları bu sebeple seçilmiştir. İtalya, Avusturya, Bulgaristan, Romanya gibi diğer Avrupa ülkeleri gibi uluslaşma ve kurumsal devlet imajını mimariye yansıtmaya sürecini 19. Yüzyılda tamamlamamış olduklarından çalışma kapsamına alınmamıştır. Prusya Alman birliğinin temel yapı taşının oluşturduğundan Almanya bölümünde anlatılmıştır. Yunanistan ise 19. Yüzyılda tüm Avrupa devletlerinin yeni ulus kültür tanımlarında ortak değer olarak kullanıldığından inceleme dışında tutulmuştur.

1.2 Tezin Amacı

Bu tez, “19. yüzyılda yabancı devletlerin İstanbul'da mimari olarak kendi imajlarını nasıl görmek istedikleri” sorusu kapsamında şekillenmektedir. Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren yabancı devletler geniş bir liste oluşturacağından, bu çalışma 19. yüzyılda revize/yeniden şekillenen İngiliz, Fransız ve Alman devletleri kapsamında incelenmiştir. Bu bağlamda İngiliz, Fransız ve Alman devletlerinin Osmanlı başkenti İstanbul'daki sefaret, eğitim, sağlık ve ibadet yapılarında temsil edildiği düşünülen devlet imajı, plan düzeni, cephe, süsleme özellikleri ve üslupları çerçevesinde irdelenmiş, bu devletlerin kimlik ve aidiyet tanımları kavranmaya çalışılmıştır.

Devletlerin ortaya koymuş olduğu bu kimlik ve aidiyet tanımlarında sorgulanması gereken bir diğer nokta da, bu temaların içsel bir refleks olarak mı oluştuğu, yoksa olumsal (dışsal) olarak mı şekillendiğidir.

1.3 Hipotez

Ulus-devletlerin inşa edilmesi ve modernite, 19. yüzyılın öne çıkan kavramları arasındadır. Bu yüzyılda ulus-devletler kur(ul)ma aşamasına girmişler, Hobsbawn ifade ettiği gibi “*icat edilmiş gelenekler*” çerçevesinde dönemin ulus devletleri şekillenmiştir (Çelik, 2012: 4). Collingwood (2020b: 21), düşünce ürünleri esasında kendi zamanının ürünü olarak değerlendirmektedir. Collingwood “*Büyük düşünceler, döneminde dinlenmemiştir.*” görüşünü yanlışlamakta, pratik karşılığı olmayan hiçbir görüş üretilmediğini düşünmektedir. Gordon(2020: 51-52) ‘da benzer bir şekilde, fikirlerin kendi dönemlerinden mutlak anlamda koparak geldiği yönündeki yaklaşımı yerine o dönemin ürünü olduğu görüşünü yadsımamak gerektiğini ifade etmektedir. Bu yargılar teori ve pratik arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir. Sanat, tarih, felsefe, bilim ve din, insan deneyiminin somut formları olarak ele alındığında (Collingwood, 2020: 38), dönemin sanat ve mimarisi dönemin düşünce ve pratiklerini temsil ettikleri düşünülmektedir.

Ulus ve milliyetçilik çerçevesinde geliştirilen düşüncelerinin ve ulusa dayalı siyasi yapıların dünya düşünce ve tarih sahnesinde yer alması 19. yüzyılda teorik ve pratik arasındaki paralelliği yansıtmaktadır. Marx 19. yüzyıla damgasını vuran modernliğin merkezinde, dünyanın pazar yeri olması, iletişimin gelişmesi ve üretimin otomatlaşması; merkezi idarenin, yani ulus-devletlerin ortaya çıkma sürecini yarattığını belirtmektedir (Berman, 2013: 130). Bu çerçevede üretim, bilgi ve idari paradigmaların değişimi ve yeniden inşası (dini hakimiyet alanından çıkıp, sivil/laik hakimiyet alanına girişi) ile görece kendini üstün konumlandıran Avrupa uluslarının yeni devlet kimlikleri tanımladıkları görülmüştür.

Yeni pazarlar arama, emperyalist genişleme ve merkantilist politikalar çerçevesinde Avrupa ulusları kendi hatlarını tanımlarken karşı konumda olan toplulukları da tanımlamıştır. Batılı ve Batılı olmayan, yani dikotomik şeklinde ilerleyen süreç, araçsal öğelerle kendi meşruiyet sahasını bu yüzyıllarda oluşturmaya başlamıştır. Siyasi gücün önemli araçlarından olan mimari, bu konuda yeni ulus devletler için kullanıma girmiş, ulus devletin kendi için yaptığı tanımı “öteki” olarak tanımlanan toplumlara ulaştırmada en önemli aracı olmuştur.

Emperyalizm ve misyonerlik faaliyetlerinin bir arada yürütüldüğü, bu iki olgununda Hristiyan batı kimliğini yayma teşebbüsü olarak düşünülmektedir. Bu

kapsamda cemaatlerin, misyonerlik çerçevesinde açmış oldukları okul, hastane gibi yapılarında ulusal kimlik çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Bu çerçevede İngiliz, Fransız ve Alman ulusal kimlikleri altında İngiliz-Protestan, Fransız-Katolik, Alman-Protestan kimliklerinin de oluştuğu veya oluşturulmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir.

Ulus-devlet yapısı çerçevesinde revize/yeni şekillenen İngiliz, Fransız ve Alman yönetimlerinin araçları olan mimari yapılar sadece kendi topraklarında simgesel olarak kullanılmamış, devletlerin temas ettiği ‘öteki’ topraklarda da bu mimari simgeler kullanılmıştır. Bu kapsamda Osmanlı başkenti İstanbul’unda da bu yabancı devletler ulus-devlet kimliklerini inşa etmiş oldukları yapılarının mimarisine yansıtılmışlardır.

1.4 Kavramsal Çerçeve

Çelik(2012: 9)’in, “İmparatorluk, Mimari ve Kent” kitabında altını çizdiği *iletişim ve düzenleme* ulus devlet inşasında önde gelen temel kavramlar olarak görülmektedir. Bir devletin mevcut ideolojisini ve görüşlerini aktarması ve geniş bir kitleye yayması gerekliliği, Anderson ’un (1995) *Hayali Cemaatler* adlı eserinde dile getirdiği kitle iletişim araçlarının önemini hatırlatmaktadır. Anderson (1995) eserinde milliyetçiliğin matbaa, okuma-yazma pratikleri ve yayılımı süreci üzerinden fiziksel teması olmayan bireylerin soyut bir cemaate aidiyet hissinin nasıl oluştuğunu vurgulamaktadır.

Millet ve cemaatin oluşmasında devletler temel kurum olarak görülmekte, bu yapıların yönetim ilkelerinin tarih içinde değiştiği gözlemlenmektedir. Konu kapsamında ele alınan modern devletlerin çağdaş siyaset düşüncesindeki ilkesi *telos* yerine *techne* kavramına dönüşmekte, devletler meşruiyet sahasını *techne* kavramı üzerinden belirlemektedir (Okumuş, 2000: 108). Bu tutumda devletlerin dinsel referanslar veya aşkın ifadeleri kullanmaları yerine, teknik ve uzmanlık çerçevesinde gelişmiş bir yapı ile meşruiyet oluşturduğu ifade edilebilir. Mimari retorik açısından kullanılan yapı türleri değişmekte, mabet veya dini işleve sahip yapılar yerine teknik işlerin yürütüldüğü mekanlar devletlerin temsilini ve meşruiyet sahasını oluşturmaktadır.

Devletlerin meşruiyet oluşturduğu bir diğer kavram Anthony Giddens tarafından dile getirilmektedir. Giddens, toplum üzerine etki eden temel kavramlardan birinin iktidar olduğunu düşünmektedir (Giddens, 2005: 16). Giddens, iktidarın tahsis edici ve otorite kaynaklarından beslendiğini ifade etmektedir. Tahsis edici gücün üretim araçlarını etkilediğini, otoritenin de insan kaynakları üzerinde etki oluşturduğunu savunmaktadır. İnsan kaynakları üzerine etki oluşturan otoriteyi de dört etkenin beslediği vurgulanmaktadır (2005: 24). Bunlardan ilkinin gözetleme mekanizması oluşturmada ve otorite sahipleri bu araçlarla üzerinde etki kuracakları toplumun içinden bilgi sağlamaktadır. İkinci bileşeni uzmanlaşma, üçüncüyü askeri iktidar gelişimi oluştururken, son bileşen ise ideolojinin yaygınlık kazandırılması olarak değerlendirilmektedir (2005: 26-28). Mimari bu kapsamda otoriteye hizmet eden tüm bileşenlerin aracı olarak kullanılabileceği düşünülmektedir.

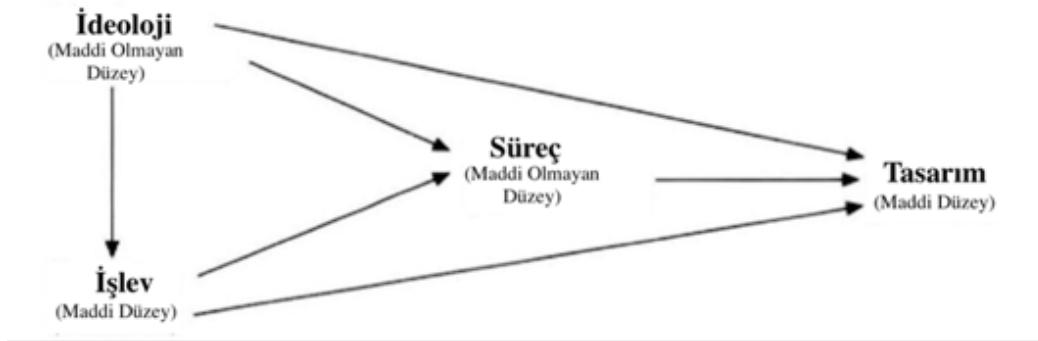
Althusser (1989: 28-29)'de devletin aygıtlarıyla devletin ideolojik aygıtları arasında farklılıklara dikkat çekmektedir. Devlet aygıtlarına hükümet, yönetim, ordu gibi baskı araçlarını sayarken, devletin ideolojik aygıtlarının kamusal alandan ziyade özel alanlar olduğunu, kilise, parti, sendika, okul gibi yapıları devletin ideolojik aygıtları olarak değerlendirmektedir. Devletin ideolojik aygıtları, din, eğitim-öğretim, aile, hukuk, siyasal, kültürel gibi alanların oluşturduğunu ifade etmektedir.

Toplumu şekillendirme ve kimlik vermeyle mimari arasındaki bağlantıyı anlatan özlü ifadelerden birisini 1943 yılında Churchill "*bizlerin binaları şekillendirdiği gibi, daha sonra binalar bizi şekillendirir*" (Mayo, 1996: 76) olarak aktarmakta, bu yargısı mimari bir determinizm örneği olarak okunmaktadır.

Mayo (1996: 86), ideoloji ve mimarlık arasındaki bağlantıyı değerlendirip, ideoloji, işlev, süreç ve tasarım arasındaki ilişkiyi aktarmıştır (Şekil 1.1). Bu ilişkide mimari tasarım; ideoloji, işlev ve süreçten dolaysız olarak etkilenmektedir. Tasarım aşamalarından olan süreç ve işlev de ideoloji tarafından aynı etkiye maruz kalmaktadır. İdeoloji ilişki ağında denkleme giren bütün bileşenleri doğrudan etkilemekte, tasarım üzerinde dolaylı ve dolaysız olarak en büyük etkiyi oluşturmaktadır.

Tasarıma etki eden ideoloji, işlev ve süreç ağları araç-sonuç ilişkisi çerçevesinde ele alınmaktadır. İdeoloji ve süreç araç olarak görülmekte, işlev ve tasarım sonuç çıktıları olarak değerlendirilmektedir. Mayo, bu ilişkilerin deterministik bir

çerçeve sağlamadığını, sadece genel eğilimleri gösterdiğini ifade etmektedir (Mayo, 1996: 82).

Şekil 1.1 Tasarımda İdeoloji, İşlev ve Süreç İlişkisi (Mayo, 1996: 82)

Mimarın politik çerçevede aynı anda üstlendiği iki rolü bulunmakta hem aktör hem de alıcı olabilmektedir. Mayo (1996: 76) mimarın tasarımında özgün veya müşterisinin taleplerini gözetmiş olsa da her iki durumda da ideolojinin kullanıldığını düşünmektedir. Mayo (1996: 77), politik dünyada kural ve sınırların olduğunu, mimari uygulama sahasında maddi ve maddi olmayan koşullar bulunduğunu belirtmektedir. Maddi koşullar sahasına işlev/fonksiyon ve tasarım, maddi olmayan koşullara ise ideoloji ve süreç girmektedir (Tablo 1.1). Bu çerçevede politika/siyaset sınırlayıcı ve kuralcı söylemler geliştirmektedir. Sınırlayıcı ve kuralcı kavramları, Giddens'in (2005: 16) tahsis edici ve otorite kavramlarıyla paralellik göstermekte, bu kavramlar mimar ve mimari ürün üzerindeki etkileri doğrudan görülmektedir.

Tablo 1.1 Politika ve Mimari İlişkisi (Mayo, 1996: 77)

Siyaset Eksen	Mimarlık Eksen	
	Maddi Olmayan Düzey	Maddi Düzey
Kurallar	İdeoloji	İşlev
Sınırlar	Süreç	Tasarım

Politika ve mimarlık arasındaki ilişkiyi belirtmiş olduğu diyagramın daha geniş içeriğini oraya koyan Mayo (1996: 77), ideoloji, işlev, süreç ve tasarım başlıkları altında yer alan kavramları diyalektik olarak vermektedir. Mayo bu orta düzey teorisiyle mimarlık ile politika arasındaki bütün ilişkiyi ele aldığını söylememekte, fakat kullanışlı bir çerçeve sunduğunu ifade etmektedir (Mayo, 1996: 77). Bu diyagram da (Tablo 1.2) mimari tasarımdaki siyasal etkinin güncel reflekslerinin odak noktasını "savunma", geniş odağını "gelenek" oluşturmaktadır. Politikanın

mimari tasarım üzerindeki geleceğe yönelik reflekslerinin odak noktasını ‘propaganda’ oluştururken, geniş odağını “ütopya” kavramının oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 1.2 Politika ve Mimari İlişki Diyagramı 2 (Mayo, 1996: 77)

Siyaset Ekseni		Mimarlık Ekseni				
Maddi Olmayan Düzey				Maddi Düzey		
Kurallar	İdeoloji			İşlev		
	Özgürlük <i>Yüksek (Y.)</i> <i>Düşük (D.)</i>	D. Eşitlik Kapitalizm Faşizm	Y. Eşitlik Sosyalizm Komünizm	Poli.Kısıtlama <i>Yapısal</i> <i>Durumsal (Du.)</i>	Pratik Güç Kültür Güncel Du.	Araçsal Güç Ekonomi Programlama
Sınırlar	Süreç			Tasarım		
	Süreç Ynt. <i>Yapısal</i> <i>Prosedürel</i>	Birey. Eylem Rol Seçimi İş Döngüsü	Top.Eylem Kurumsal İletişim	Zaman Ynt. <i>Gelecek</i> <i>Şimdi</i>	Odak.Gündem Propaganda Savunma	Gnş.Gündem Ütopya Gelenek

Benzer bir yaklaşım De Fusco’nun “*Kitle İletişim Aracı Olarak Mimari*” kitabında da görülmektedir. Mimarının diğer kitle iletişim araçları gibi sadece güncel gündeme odaklanmadığını, geçmiş, bugün ve gelecek hakkında bilgi sağlaması gerektiğini ifade etmektedir (De Fusco, 2020: 81). Yazar bu duruma ek olarak mimarının konuşma dilinden tümüyle bağımsız ve kendine özgü bir gösterge olduğunu düşünmekte, bu kapsamda da mimariyi kitle iletişim aracı olarak değerlendirmektedir (2020: 65).

Mimarlık ve siyaset ilişkisinin tarihsel süreç içerisinde tam olarak ne zaman başladığı bilinmese de mimari, siyasi otoritenin meşrulaştırıcı aracı olarak görülmüştür. Mimarının araçsal olarak kullanılması, mimari hakkında birçok geniş tanımlar yapabilme imkânı sağlamaktadır. Örneğin; Mimarlık, yaratıcı aksiyonun nihai amacı, saf sanat, sosyal sanat, gücün imzası, gücün meşruiyeti, ekonomik faktör, geçmişin durağan okuması, ideoloji gibi kavram ve söylemlerle açıklanabilmektedir (Guenova, 2012: 13).

19.yüzyılın önde gelen isimlerinden Ruskin, mimariyi bilimlerin bir bileşkesi olması yanında duyuların ilmi ve gözlerden çok zihnin yansıması şeklinde açıklayarak (Popescu, 2006: 190), rasyonalite ile ampirik alanın kesişim noktasına

yerleştirmektedir. Dönemin bilim tartışmaları düşünüldüğünde, Ruskin'in bu tasniflenmesi dikkat çekmektedir.

Ulrich Beck ise, mimarinin siyaset ile arasındaki ilişkiyi “mimarlık tuğla ve harçla yapılan siyasettir” şeklinde tanımlamıştır. Manuel Castells'da Beck'in açtığı yoldan devam edip bu durumu “meşrulaştırılmış kimlik (legitimizing identity)” kavramıyla çerçevelendirmiştir (Delanty & Jones, 2002: 463).

Yapılar siyasetin ideolojik araçlarından biri olarak hizmet etmesinin yanında, mekân oluşturma vazifesini de görmektedir. Mekân üretmek mimarinin temel görevi olması sebebiyle, mekânın algılanış biçimi değiştikçe mimariye olan yaklaşımlarında değişeceği kabul edilmektedir. Barınma ve korunma mekân oluşumunda temel ihtiyaçlar arasında olmakla beraber, mekanların biçimlenişi bireysel tercihler sonucunda farklılaşmaktadır. Mekanlar üzerinde geliştirilen biçimlenişler tarihsel süreç içerisinde benzer ve ayrık yaklaşımları barındırmaktadır. Zaman veya dönemin bilgi ve kavrayış düzeyi mekânın biçimlenişinde ve analizinde gerekli nedenler arasında görülmektedir. Zaman ve mekân algısı çevreyi düzenleme yetisi olan insan için önemli tartışma sahası oluşturmuş, Aristoteles'ten beri birçok düşünür bu konu üzerinde görüşler belirtmiştir. Aristo, zaman ve mekânı, duyuların keskinliğini sağlayan kategori olarak algılamış, kesinliği sağlayan “ampirik (deneysel)” araçlar olarak görmüştür (Kurtar, 2013: 1).

Aristo, her şeyin başlangıcı, ortası ve sonu olduğunu, mekânın da açılışı, eklemlenişi ve tamamlayıcısı bulunduğunu düşünmektedir. Bu durum Vitruvius'ta sağlamlık, işlevsellik ve güzellik ile tanımlanmış, mekân sağlamlık ve işlevsellik ile kurulduktan sonra, Antik Çağın oranları ile güzelleştirilmesi temel prensip olarak görülmüştür. Bu yaklaşım, Rönesans'ta ve daha sonra neo-/canlanmacı üsluplarda genel eğilim olarak kullanılmıştır (Pellegrino & Jeanneret, 2009: 275).

18.yüzyılın sonlarına doğru Kant'ta mekânı varlığın ampirik alanda ele alıp, “apriori” olarak betimlemekle, Aristo'dan beri gelen görüşü tekrar ekmektedir. Kant'tan önce Descartes -ruh ve beden diyalektiğinde- mekânı varlığın “res extensa (yayılmı olan şey)” yani maddi kategoriye sokmuştur. Bu kategoride yer alan mekanın, karşıya alınan şey, nesnelleştirilen ve tasarlanabilen özellikleri olduğu vurgulanmaktadır (Kurtar, 2013: 2). Lefebvre'de, mekânın, toplumsal bir üretim

olduğunu, sadece ekonomik bir üretim sahası olmayıp, yaşamın tüm bileşenlerinin birleştiği alanlar yani “aura”lar oluşturduğu sonucuna varmıştır (2013: 5).

Mekanların tasarlanışındaki temel eğilimleri sınıflandırmak için üsluplar kullanılmaktadır. Üslup/biçem sanat ürünlerini kategorik olarak değerlendirmede kolaylık sağlamaktadır. Berlage, üslup ve sükûnetin aynı şey olduğunu, modern öncesi ustaların üsluba sahip olduklarından sükûnetli bir izlenim yarattıklarını belirtmektedir. Üslubun tanımını Goethe “*Üslup çeşitlilik temelinde birliktir*” ile ifade ettiği belirtmektedir (Berlage, 2015: 62-64).

Üslubun bu tanımlarının yanında, üslubu daha öz olarak ele alan değerlendirmeler de bulunmaktadır. Üslubun sadece yüzeysel bir süs ögesi olmadığı, bu biçimlenişte özsel ifadelerde bulunduğu belirtilmektedir. Böylelikle üslupta içsel ve dışsal bileşenleri olduğu ifade edilmektedir. İçsel ve dışsal ögeler birbiriyle ilintili olup, dışsal ögelerin içsel ögeleri sahneleme kipi olarak görev yaptığı düşünülmektedir. Burada dışsal ögelerin sadece dekor olarak görev yapmadığını içerik ile derin bir bağı olduğu vurgulanmaktadır. İçerik değiştiğinde biçimde, biçem değiştiğinde içerikte de değişim olduğu düşünülmektedir (Goodman, 2010: 29-30). Bu yaklaşımda üslup ve söylem arasında paralellik olması beklenmektedir.

Amerikalı sanat tarihçisi James Ackerman ’dan yapılan alıntıya göre, ulusların eylemlerini değiştiren tarihsel güçlerin üslupları da değiştirdiği aktarılmaktadır. Kültürlerin bu doğrultuda muhafaza ve değişme yönünde iki ana eylemi olduğu, fakat her üslubun bazı sorunları çözerken içinde yeni sorunları da barındırdığı ifade edilmektedir (Minor, 2021: 176).

Devlet yapılarındaki ulusal biçimin/üslubun içeriği kültür, tarih, ırk gibi kavramlar çerçevesinde oluşmaktadır. Devletler insan toplumlarının en üst yapıları olarak düşünülmektedir. İnsan topluluklarını hayvan toplanmasından farklı kılan etmenlerden birini ortak hedefler için iş birliği, diğerinin ise çatışma ve olumsuz mesajlar veren yapılar oluşturmaktadır (Gordon, 2020: 18-19). Bu nedenle insanlar tarih boyunca toplu halde yaşama eğilimi, hiyerarşi, biyolojik farklılaşma, işlevsel uzmanlaşma ve özgecilik gibi karmaşık kategorilerde ilişki ve bu ilişkilerin yansımaları olarak mimariler geliştirmişlerdir (2020: 21-29).

Huntington (2021: 22), “İnsanların biz kimiz?” sorusuna en yakın cevabı; kabile, etnik grup, cemaat ve millet gibi kavramlarla vermekte, en geniş içeriğini de

medeniyetler çerçevesinde bulunduğunu belirtmektedir. Bu durumda “ben kimim” sorusu “ben kim değilim”ide cevaplamayı gerektirmekte, böylelikle karşıdakinin/ötekinin de tanımlanması gerekmektedir. Kimlik sorusunun cevabı makro yapılar içinde aranmakta, bireysel anlam kalıpları oluşturulmaktadır.

Bauman 'da kimliği bir çembere alma, bir sınır oluşturma işi olarak görmektedir. Kimlik oluşturmak ile cemaat arasında bir bağ gören Bauman, Siegfried Kracauer 'e atıf vererek iki tür cemaat olduğunu ifade etmektedir. İlkinin kişinin doğumuyla edindiği çevresel cemaati oluştururken, diğerini kişinin düşünsel serüveni sonrasında edindiği gruplar olarak görmektedir (Bauman, 2022: 19-20). Bauman, kimliği bir hedefe ulaşmak için araç olarak görmek, bu sebeple süreç içinde gelişen/inşa edilen bir kimlik tanımı ortaya çıkmaktadır. Kimlik için belirlenen hedefin açık uçlu bir yapıda olması istenmekte (2022: 25), gelecek tasavvuruna açıklık getirmesi gözetilmektedir.

Bauman, modern öncesi insanın yer ile aidiyet kurduğunu, modern insanında *Lebenswelt* (yaşam alanı, varlık alemi) kavramı çerçevesinde kimlik oluşturduğunu belirtmektedir (Bauman, 2022: 33). Ulusal kimlikte bu kavram içinde değerlendirilmekte, bu hayali kimliğin bütün mahiyeti ona mensup olanların toplamından daha büyük bir yapıya sahip olduğu vurgulanmaktadır. Ulusal kimlik Bauman için kurgusal yapısı göz önüne alınarak, *meta-kimlik* olarak değerlendirilmektedir (2022: 48). Bauman, devletin *raison d'être* 'si (varlık kaynağı) biz ve onlar üzerine kurulu olduğunu vurgulamakta, bu sebeple ulusal kimlik biz ve onlar çerçevesinde şekillendiğini ifade etmektedir (2022: 32).

Bireysel kimliklerde genetik faktörlerin etkisi olsa da çevresel faktörlerin etki payı daha büyüktür. Bu durum Giddens'e atıfla utanma duygusu ile temellendirilmektedir. Toplum içinde utan(ma)ma kalıpları kişinin davranış ve tutumlarını belirlemekte ve içsel yapılar olarak oluşmasını sağlamaktadır. Bu sebeple bireysel kimlikte genetik ve çevresel olarak iki bileşen olduğu görülmektedir. Bireysel kimliğin kolektif kimlikle diyalog kurarak şekillendiği, kolektif kimliğinde hukuki normlar, sanat ürünleri, din, bilim ve teknoloji yapılarından oluştuğu, ifade edilmektedir (Buçukçu, 2020: 56-64). Hunt 'da benzer bir söylemi dile getirerek, kimliğin bir öz meselesi değil, bir ilişki ürünü olduğunu düşünmektedir(Hunt, 2021: 39).

Baumeister ve Rapoport 'dan alınan kimlik modelleri karşılaştırmasında (Chang, 1990: 17); Baumeister, kendini tanımlama süreci, kimlik bileşenleri, kimlik bileşenlerinin tanımlanması ve bu bileşenlerin işlevi şeklinde dört ana başlık oluşturmuş, bu başlıkların altında ise kavramın iki uç kutbunda yer alan durumları ifade etmiştir. Rapoport 'da dört ana başlıkta ifade edilen modelinde kişinin kimlik farkındalığı, bu kimliğin ana bileşenini, sınırlar ve bağlantı noktalarıyla grubun kültürel merkez kriteri hakkında kategoriler oluşturmuştur. Bu yapılanmanın alt başlıkları yine diyalektik tutumla şekillendirilmiştir (Şekil 1.4.4).

Tablo 1.3 Kimlik Modelleri (Chang, 1990: 17)

Baumeister 'in Modeli	Rapoport'un Modeli
Kendini Tanımlama Süreci	Kişinin Kimlik Farkındalığı
Kimliğin Bileşenleri • Majör Bileşenler • Minör Bileşenler	İçsel Kimliğin Temel Bileşenleri • Çok Önemli Bileşenler • Az Önemli Bileşenler
	Sınırlar ve Bağlar • Çevresel Bağlar • Çevresel olmayan Bağlar
Bileşenlerin Tanımlanma İlkeleri • Farklılıklar • Süreklilikler	Bir Grup için Merkezi Kültürel İlkeler • Diğerleriyle olan zıtlıklar • Kimlik sürekliliği
Bileşenleri İşlevsel Yönleri • Değerler ve Öncelikler • Kişiler arası Kimlik • Potansiyellik	

Bu tablodan (Tablo 1.3) yola çıkarak Baumeister 'in kimlikliği tanıma ve kimliğe ait bileşenler çerçevesinde tanımlama gerçekleştirdiği, Rapoport'un da kimliğin farkındalığı ve bileşenleri dışında çevresel/çevresel olmayan bağlar ve sınırları da dikkate aldığı görülmektedir. Baumesiter'de Rapoport'dan farklı olarak kimliğin işlevsel yönlerini de değerlendirmeye katmaktadır.

Kimliğin çevresel veya makro yapılardan etkilendiği anlaşılmakta, bu kapsamda kültür kavramı öne çıkmaktadır. İnsanın kategorik tipleri dışında en önemli durumlardan biri bakıma muhtaç olması çerçevesinde belirli bir kültür içinde yetişmesidir. Tekeli (2020: 21), insanın sembolleştirme ve dil geliştirme özelliği

yanında bir kültür çerçevesinde yetişen tarihsel bir varlık olduğunu belirtmektedir. Benzer bir yaklaşım Adorno (2021: 92) tarafından da vurgulanmaktadır.

Modern dönem öncesi (tarım toplumu) kültür ve uygarlık kelimelerinin anlamları benzer şeyler ifade etmiş olsa da modern dönem sonrasında (endüstriyel toplum) bu tanım farklılaşmıştır. Isıtma sistemi, ulaşım, alt yapı sistemi gibi yaşama konfor sağlayan şeyler uygarlık tanımı içine sokulmuş, bu içerikten arta kalan insan eylemleri de kültür kategorisine dahil edilmiştir. Eagleton (2021: 17), Alman kültüründen bahsederken, Fransızların uygarlığa sahip olduğunu düşünmektedir¹.

Uygarlık (civilization) kelimesi düzenli toplumsal yaşamı tanımlamak için kullanılmaktadır. 16. yüzyılda terbiye eğitimi anlamında da kullanılmış, günümüzdeki anlamına dönük yaklaşım 18. ve 19. yüzyılda gelişmiştir. 18. yüzyılda aydınlanma ruhuna uygun olarak seküler anlamda gelişimi vurguladığı belirtilmektedir. Uygarlık kelimesinin modern karşılığının Fransızcadan önce İngilizcede ortaya çıktığı aktarılmaktadır (Williams, 2018: 70-71).

Kültür kelimesinin 15. yüzyılda Fransızcadaki kullanımı *çiftçilik* anlamındadır. Kökü Latince olan *cultura* kelimesi *colere*'den türetilmiş, ikamet etmek, yetiştirmek, korumak, ibadetle onurlandırmak anlamlarını taşımaktadır. 18. yüzyılda Fransızca 'da yetiştirilen maddeyi anlatmada da kullanılmıştır. 19. yüzyılda Almanca 'da *civilized* kelimesinin eş anlamı yerine de geçmiştir. Seküler anlamı 18. yüzyıl aydınlanma düşüncesi içinde geçmektedir. 18. yüzyılda Alman düşünür Herder sadece bir kültür değil birçok kültürlerden bahsetmek gerektiğini vurgulamıştır (Williams, 2018: 105-108).

Kültür kelimesi birçok anlama gelmekte; bütün bir yaşam tarzı ve buna yön veren değerler, düşünce ve sanat ürünleri, bilişsel gelişim gibi tanımlamaları yapılmaktadır. Çok anlamlılığından dolayı içeriğinin genişlemekte olduğu, insan eylemlerinin birçoğunu kapsadığı belirtilmektedir (Eagleton, 2021: 15-16).

Sanayi devrimi sonrası birçok düşünür gelişen uygarlığın kültürü yok ettiğini ifade etmiştir. Bu kapsamda 19. yüzyılda kültür kavramı üzerinde çokça durulmuş, belirli bir uygarlık seviyesine ulaşamayan toplumların kültür geliştiremeyeceği de

¹ Huntington (2021: 63), bu devletlerin kültürel temel taşları olan Avrupa/Batı Medeniyetinin 11. yüzyıl ile 13. yüzyıl arasında gelişim gösterdiğini kaydetmektedir.

vurgulanmıştır. Böylelikle kültür oluşması için temel düzeyde bir uygarlığın olması şart koşulmaktadır (Eagleton, 2021: 22-23). Bu denklemde uygarlık bir kültürün gelişmesi için zemin hazırlamakta, her yeni uygarlık zeminin yeni bir kültür oluşturması beklenmektedir.

Amin(2014: 22-23), kapitalizm öncesinde devlet yapılarını belirginleşmiş toplumlar için haraççı üretim tarzına sahip organizasyonlar olarak görmektedir. Kapitalizm öncesi üretim ve tüketim ilişkilerinin açık olduğunu, bu sebeple bu dönemler için bilimsel açıklamalar yerine kültür kuramları çerçevesinde değerlendirdiğini belirtmiştir.

Gordon(2020: 31-32), kültür oluşumunda ve gelişiminde iki durum gözlemekte ve bunları çok kültürlülük ve eksik kültürlülük olarak tanımlamaktadır. Kültür seviyesinin yüksek olduğu ortamların, sanatsal ve bilimsel gelişmelere yön vermesinin yanı sıra çatışma ve suç gibi olumsuz davranışlara sebep olabileceği de düşünülmektedir. Eksik kültür, Gordon tarafından mevcut durumdan sapma veya sapkınlık olarak ifade edilmekte, fakat ataleti yıkma fırsatı olarak da görülmektedir. Fırsat olarak görüldüğü durumlara; Kopernik, Galileo, Descartes, Darwin, Einstein gibi bilim adamlarının yapmış oldukları atılımlar örnek olarak gösterilmektedir. Gordon'un bu tespiti Kuhn(2021)'un paradigma bunalımı süreci sonunda mevcut durumun dışına çıkma ve yeni paradigma üretme söylemiyle paralellik göstermektedir.

Huntington(2021: 39), kültürel benimseme ve güven duygusu arasındaki bağa dikkat çekmekte, dil, din, değer, kurum ve kültür ortaklığının güven tesisi için öncül veriler olarak görmektedir.

James Clifford'dan aktarıldığı üzere kültürlerin -bilimsel- bir nesnellik taşımadığını, tamamen tarihsel olarak üretildiği ifade edilmiştir. Antropolog olan Rog Wagner'e atıfla, bir antropolog çalıştığı kültürü, kendi kültürünü esas alarak vurgulamaktadır. Kültür çalışmaları John Berger 'in imajlar üzerine yapmış olduğu değerlendirmeye referansla *"hiçbir zaman tek bir şeye bakmayız, her zaman şeyler ile kendimiz arasında ilişki kurarız"* şeklinde ifade edilmektedir (Çelik, 2005: 11).

Burke(2021: 17), kültür konulu çalışmaları incelemiş ve bu çalışmalarda dört dönem olduğunu tespit etmiştir. Bunlar; Klasik dönem, güzel sanatların toplumsal

tarihini konu alan çalışmalar, 1960 sonrası halk kültürü keşifleri ve yeni kültür tarihini konu alan çalışmalardır.

Kültürün ulus ve milliyetçilik söylemleri için içerik oluşturduğu söylenebilmektedir. Bu kapsamda ulus fikrinin ilk olarak 1689’da İngiltere’de vatandaşlık haklarının kabul ile ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Zabunoğlu, 2018: 538). Ulusçuluk kavramı; 1789 öncesi dönem, 1789-1870 arası dönem, 1870-1930 arası dönem ve 1939 sonrası dönem olmak üzere dörde ayrılır (2018: 544). 19. yüzyıldaki milliyetçilik söylem ve yapılarını  etkenin hızlandırdığı düşünülmektedir(Hobsbawn, 2020: 142). Bunlar; modernitenin dönüştürücü etkisine karşı yerel tepki, şehirlerde oluşan yeni sınıflar ve göçmen diasporaları olarak tanımlanmaktadır.

Hobsbawn (2003b: 100), Bagehot’dan alıntılanarak “ulus nedir?” sorusuna cevaben “sorulmadığı sürece ne olduğunun bilindiği, fakat onun ne hemen açıklanabilir ne de tanımlanabilir” olduğunu ifade etmektedir.

Giddens(2005: 41-42), Marksist ve liberal yorumların ulus-devleti hep ekonomik çerçevede değerlendirdiğini, fakat sanayi devriminin ulus devlet olarak düşünülmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kapitalizmin genişlemesiyle ulus devletin gücünün artışının paralellik gösterdiği de belirtilmektedir.

Ulus oluşumunda izlenen genel şemada milliyetçilik söylemi ne çıkmaktadır. Milliyetik kavramının da dil-tarih-kültür ekseninde kronolojik olarak şekillendiği belirtilmektedir (Aydın, 2018: 233). Ulusalılığı konu alan alışmalar; Primordialist, modernist ve etno-sembol olarak üç ana başlıkta sınıflandırıla bilinmektedir (Eskin, 2017: 13). Primordialistler, ulusun modern öncesi döneme dayanan tarihi köklere sahip olduğunu düşünürken, modernist yaklaşım bu tutumu eleştirerek ulusun 18. yüzyılda oluşturulan bir yapı olduğunu savunmaktadır. Etno-sembol tutumda modernist yaklaşımı tenkit ederek, ulusun modern dönem öncesine dayanan etnik kökenleri olduğu düşünülmektedir (2017: 14).

Modernist yaklaşımı savunan öncü isimlerden biri olan Benedict Anderson, ulusu “ulus-olmaklık” (nation-ness) ve yapaylık (cultural artefact) olarak ele aldığı belirtilmektedir (Eskin, 2017: 15). Karl Deutsch’ da ulusun “yeler arasındaki karşılıklı ilişkinin yoğunluğu” temeline dayandığını iddia etmektedir (2017: 17).

Anderson(1995: 21-23), ulusu “*hayal edilmiş siyasal bir topluluk*” şeklinde tanımlamaktadır. Bu toplulukların hakikilik/sahtelik boyutu üzerine değil hayal edilme şekillerine göre tasniflenmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu hayallerin de sınır(lar) dahilinde gerçekleştiği belirtilmektedir. Bu hayali cemaate, ulus hiyerarşisi yatay bir kardeşlik varsayımı üzerinden şekillenmektedir.

Nora’da (2022: 26), ulusu ortaya çıkaran şeyin “dünyanın ritüellerinden arınması” olarak okumaktadır. Bu söylem modern öncesi dünyaya atıf yapmakta, moderniteyle birlikte mitik ve telos siyasetinin bittiği ifade edilmektedir.

Gellner’e referansla ulusun tamamen kurgusal bir yapı olmadığını toplumda olumsal (contingency) olarak geliştiğini belirtmektedir (Eskin, 2017: 24). Benzer bir durum Hobsbawn ’dan aktarılmakta, ulus oluşumunda yeni icatların bulunması yanında eski ritüel, tören, vb. durumların dönüştürülerek tekrardan kullanıma sunulduğu ifade edilmektedir (2017: 36).

John Armstrong ve Anthony D. Smith gibi yazarlar etno-sembolcü yaklaşımı dile getirmiş, modern ulusların köklerinde modern öncesi etnik grupların olduğu yönünde argümanlar geliştirmişlerdir (Eskin, 2017: 37). Etno-sembolcülerini Primordialistlerden ayıran temel yaklaşım, milliyetçiliğin modern bir oluşum olmalarını kabul ettikleri yönündedir (A. M. Yıldız, 2020: 34).

Etno-sembolcü olan Smith (2002: 28), ulusal kimlik ve ideolojilerin süreç içerisinde gelişen yapılar olduğunu ve kendi çalışmasını bu perspektife yerleştirdiğini belirtmektedir. Ulusların da modern bir olgu olduğunu, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görünürlük kazandığını ifade etmektedir (2002: 30).

Smith (2002: 35-36), *kolektif bağların ve duyguların* Antik dönemlere kadar gittiğini ve bu tutumun “perennializm” olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Bu yaklaşımın modern eleştiri karşıtı ve Primordialist görüşten ayrı olduğunu ifade etmektedir. Bu iki durumun hatalarını aşmak için “*ethine*” kavramını kullanmaktadır. *Ethine* ‘nin bünyesinde mitik ve sembolik özelliklerin bulunduğu ve bir kez oluştuktan sonra tarih içinde varlığını devam ettireceğini belirtmektedir (2002: 38). Smith(2002: 40-42), bu yaklaşımın *modern ulus* ile *eski ethine* arasındaki bağı verimli bir şekilde oluşturduğunu söylemektedir. Perennialist ve modern görüş arasındaki ortak nokta milliyetçilik tutumunun modern bir yaratı olduğu yönündedir.

Smith (2002: 46), ethne'nin entnomorfolojik anlamlarından farklı kullanımları olsa da ortak tutumunun aynı grubu veya klan dışı grubu tanımlamak olduğunu söylemektedir. Smith, ethne'yi kültürel olarak tanımlamakta ve gelecek nesiller için koruyuculuğu olan dışsal bir yapı olduğunu vurgulamaktadır. Ethne ve din arasında net bir bileşim olmasa da her dinin belli entnisiteyi simgelediğini ifade etmektedir (Smith, 1994: 22).

Eskin'in (2017: 3) ulus çalışmalarında Anderson'un hala aşılamadığını ve Anderson'un da Renan'ın dile getirdiği ulus inşasında hafıza kavramının veya atalar kültürünün öne çıktığı belirtilmektedir (2017: 47).

Renan (1946) "Millet Nedir?" adlı eserinde milletin oluşumundaki önemli noktalardan birinin, unutma ve tarihi yanılmanın olumlu etkisi olduğunu söylemektedir (1946: 103). Buna ek olarak bir milletin bütün üyelerinin ortaklaşa bir yapısının olması ve geçmiş durumlarını unutması gerekliliği belirtilmektedir (1946: 104). Toplumun yeni bir ortak payda üretebilmesi için geçmişten gelen ayırıcı mensubiyetlerin unutulması gerektiği vurgulanmaktadır.

Renan (1946: 108-109) millet ve ırk kavramının karıştırıldığını, millet olmak için ortaya konan prensiplerle ırkın aynı olmadığını, ırkın dar çerçevesinin sorunlu ve parçalayıcı bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Bu sebepten dolayı millet olma yolunda ırk basamağının olmadığını ifade etmektedir (1946: 110). Renan, ırk için söylediği ifadelerin dil içinde geçerli olduğunu belirtmektedir (1946: 114). Dinin de milleti oluşturması için temel olarak sayılamayacağı söylemiştir (1946: 116). Millet olma parametrelerinden ortak menfaat/çıkar savının da yetersiz kaldığı, bu durumun ticari bir eylem sahasına ait olduğunu, coğrafi sınırların önemli olduğunu ama bu durumun da keyfi bir yapı teşkil ettiğini söylemektedir (1946: 118). Renan, milleti manevi bir varlık ve ruh olarak yorumlamakta ve iki bileşene sahip olduğunu belirtmektedir. Bunlardan birinin geçmişte, diğerinin de bugün de olduğunu söylemektedir. Geçmişte olanın ortak bir hafızaya, bugün olanın ise bir arada yaşama rızasına dayandığını ifade etmektedir² (1946: 120).

Aydın (2018), Primordialist/Özsel yaklaşımları kendi çalışması kapsamına almadığını belirterek, ulus devlet oluşumundaki dört unsurdan bahsetmektedir. Bu

² Schnapper (1995: 27), düşünce ürünlerinin pratik yaşamla olan bağına dikkat çekerek, Renan bu konferansındaki söylemlerinin bir diğer sebebinin Fransız-Alman rekabetine yattığını ifade etmektedir.

unsurlar ekonomik temelli, inşacı, sosyo-kültürel ve askeri temeli olarak sınıflandırılmaktadır (2018: 231). Ekonomik gelişimin yönetim yapısında doğrusal bir değişime yol açtığı ve dönemin ekonomik gelişmelerinin yeni devlet yapıları üzerindeki etkisi ifade edilmektedir (2018: 238). Eğitim sistemi, dini sınıflandırma ve etnik gruplama gibi olgulardan inşa edilen bir yapıya dikkat çekilmekte, yazarın Calhoun'dan yapılan aktarmasıyla modern devletin monarşik devletten daha fazla kontrol mekanizmalarına sahip olduğu belirtilmektedir (2018: 240). Askeri temeli yaklaşımında da dönemin ekonomik, siyasi ve toplumsal değişimi sebebiyle devletlerin askeri bir yapıda şekillendiği belirtilmektedir (2018: 248).

Hobsbawn (2003b), ulus inşasında eğitimin önemli bir öge olduğunu, 1840'lardan sonra Avrupa'da ilkokula giden sayısının %145 artış gösterdiğini, Prusya'da 1843-71 arasında %50 artış gösterdiğini belirtmektedir. Bu öge ulus için temel öneme sahip olup, homojen bir dil ve bununla birlikte homojen bir kültür oluşumunu sağladığı vurgulanmaktadır. Bu durum milliyetçilik paradoksu olarak isimlendirilmekte, ulus oluşturmak için halkın dönüşüme ve asimilasyona tabi tutulduğu ifade edilmektedir (2003: 111-113). Schnapper (1995: 168), ulus fikrinin Fransa ve İngiltere'de yüzyıl savaşları sürecinde geliştiğini, İspanya'da Reconquista zamanında başladığını belirtmektedir.

"Milletleşme nasıl olur" sorusunun genellikle dil ve etnik köken, ortak toprak veya tarih, kültürel özellikler yönünden ele alındığı Hobsbawn (2020: 20) tarafından vurgulanmakta ve bu kriterleri nesnel temeli olmayan yaklaşımlar olarak görmektedir. Bu yaklaşımlar dışında nesnel temele dayanabilecek "hangi tutum benimsenebilir?" sorusu Hobsbawn tarafından "bilinmezlik" ekseninde konumlanmaktadır (2020: 23). Araştırmacılar arasında milliyetçiliğin kapitalizm ve ulus-devlet inşasında araç olarak kullanıldığı vurgusu da öne çıkmaktadır (Buçukçu, 2020: 12).

Ön-milliyetçiliğin önemli öğeleri olan politik milliyetçilik, üç unsurla çerçevesi çizilmektedir. Bunlar; milliyet (natio), politik sadakat (fidelitas), politik topluluk (communitas) olarak ele alınmaktadır (Hobsbawn, 2020: 100). Anderson ise (1995: 26) milliyetçiliğin köklerinin *dinsel cemaat ve hanedanlık mülkünde* oluşunu vurgulamaktadır.

Milliyetçiliğin köken araştırmalarını, politik ve ideolojik sebeplerden dolayı konumlandırmak oldukça zor görülmektedir. İdeolojik eksenle Fransız Devrimi

öncesi milliyetçiliğin bir tarihi olmadığı belirtilmektedir (Durgun, 2021: 145). Smith'de (1994: 8) milliyetçiliğin sadece siyasi ve ideoloji açıdan anlamlandırılmasını yeterli görmemekte, kültürel perspektifinde ele alınması gerektiğini ifade etmektedir.

Hobsbawn (2020: 27-28), 19. yüzyıldaki milliyetçiliğin ilk aşamasının salt kültürel, edebi ve folklorik yapıda şekillendiğini, daha sonra bu görüşü savunan entelektüellerin ikinci adımı oluşturduğunu belirtmektedir. Milliyetçiliğin son aşamasında genel halk desteği ortaya çıkmaktadır. Hobsbawn, milli bilinçten en son işçiler, hizmetliler ve köylülerin etkilendiğini söylemektedir.

Anderson (1995: 25), milliyetçilik duygusunun oluşumundaki temel bağlardan birinin de ölüm gerçeği olduğunu düşünmektedir. Dinler ölüm ve doğum olgularına belirli açıklamalar getirirken, 18. yüzyıldaki aydınlanmayla birlikte bu sorular ötelenmiş ve bu olguların cevaplarının milliyetçilik çerçevesinde elverişli içerikler oluşturduğu belirtilmektedir.

Milliyetçilik genel çerçevesiyle bütün kurumları ile milli bir devlet, millete ait olma bilinci, dil ve sembolleri, millet iradesini içeren ideoloji, iradenin gerçekleştirilmesi için de siyasi yapı olarak anlamlandırılmaktadır (Buçukçu, 2020: 72).

Milliyetçik kavramının ilk olarak Alman filozof Herder tarafından kullanıldığı, araştırmacılar tarafından milliyetçiliğin doktrin, ideoloji, siyasi ilke ve söylem gibi ifadelerle tanımlandığı belirtilmektedir (Buçukçu, 2020: 67).

Hobsbawn (2020: 58-59), hakların millet olarak sınıflandırılabilmesi için üç eşik değer ortaya koymuştur. Milletin mevcut devletle derin tarihi bağının olması, milli edebi ve idari anadile sahip olması, kanıtlanmış bir fetih yeteneğinin bulunması şeklinde üç temel bileşenle değerlendirmektedir. İki ön-milli bağdan biri belirli bir mekânda olan ve onun sınırlarını aşan kimlik olgusu ile seçkin grupların politik bağlantısı olarak tanımlanmaktadır (2020: 68). Bu durumlar milliyetçiliğe giden yolun ön aşamaları olarak değerlendirilmektedir.

Dilin 19. yüzyılda milliyetçi değerlendirmesi, ortak dilin kısıtlı bir çevre tarafından kullanılıyor olması gerçeğinden yola çıkarak, Hobsbawn (2020: 80) bu yüzyılın genel değerlerinden biri olarak görülmemesi gerektiğini savunmaktadır. Sadece milliyetçi entelektüellerin platonik bir dil algısı ve kurgusu olduğu ifade edilmektedir (2020: 81). Ortak dil yapılarının 18. yüzyılın sonundan başlayıp 20.

yüzyılın başına kadar olan süreç içerisinde geliştiğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir (2020: 86). 18. ve 19. yüzyıldaki resmi dil seçiminin teorik gerekçelerden ziyade pratik sebeplere dayandığı aktarılmaktadır (2020: 125).

Dil kültür yapılarının önemli bir bileşeni olup, bu yapıları hem oluşturan hem de taşıyan bir yapıya sahiptir (Buçukçu, 2020: 38).

Millet araştırmalarında öne çıkan terimlerden birini ırk (race) kelimesi oluşturmaktadır. Etimolojik olarak Arapça "raz (baş, lider)" ve Latince "radix (kök)" kelimelerinden türetilmiştir. Tarihte ilk kullanımı 15. yüzyılda olmuştur ve terim iki durumu nitelemek için kullanılmıştır. Bu iki durumdan ilkinin soylu bir aile ve gösterişli hanedanlık temsili için diğerinin ise at yetiştiriciliği için kullanıldığı ifade edilmektedir (Geulen, 2021: 15). İngilizlerin 16. yüzyılda bu kelimeyi bir seçkinler bütünü ve elitler anlamlarında kullandığı da aktarılmaktadır (Buçukçu, 2020: 73-74).

İrk kelimesinin İngilizce karşılığı Fransa'daki aynı kelimedenden gelmektedir. Kelime kan (blood), gövde, kök (stoc) kelimeleri ile ilişkilendirilip, soy ve nesil anlamlarını vurgulamaktadır. 1787'de Blumenbach tarafından antropolojide terim olarak kullanılmaya başlamıştır. Kelimenin dilsel alandan kayıp fiziki anlamda kullanımı 1853'teki *Essai sur l'inégalité des races humaines* adlı Gobineau'nun eserinde ortaya çıktığı aktarılmaktadır. Bu kullanım arı soy³ kavramının öncül değerlendirmesi olarak düşünülmektedir (Williams, 2018: 300-301).

İrkçılık ile ilgili temel problemlerin genellikle toplumların kendi adlandırmaları esnasında ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Çünkü birey bulunduğu topluluğa isim verirken, o topluluğun "insan" tanımını da ortaya koyar. Kişi o topluluğun ismini anarken hem bir mensubiyet hem de bir insan temsili olduğunu düşünmekte ve bu kabul üç farklı sonuca yol açmaktadır. İlki iyimser versiyonu olan uyum potansiyeline dayalı evrensellik iddiasıdır. Bu durumun zıt versiyonu, Pars-Pro-Toto ilkesi, yani parçanın bütünü temsil etmesi durumu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu versiyonda diğer grupların dışlanma tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Son durumda

³ Öjenik (eugenics) (arı soy) çalışmaları Galton tarafından 1883'te başladığı bilinmektedir (Williams, 2018: 300-301).

ise tarihselci yaklaşımla genel geçer bir bağlam ele alınmaktadır (Geulen, 2021: 19-20).

Aydınlanma çağında ırk kavramı ilk olarak biyolojik değil tarihsel bir kavram şeklinde kullanılmıştır. 1727'de Henri de Boulainvilliers, “Fransız Soylularının Tarihi” adlı kitabında halk ve asaleti birbirine karışmayan ırklar olarak aktarmaktadır (Geulen, 2021: 49).

İrk kavramının Voltarire ve Kant gibi düşünürlerle doğa tarihi araştırmacıları tarafından verimli bir kullanım sağladığı, insan için dini bilgi sahası dışında kullanılabilir sınıflandırmaların da mümkün kılındığı aktarılmaktadır. İrk teorileri geliştirilerek beyaz Avrupalıların estetik ve ahlaki açıdan üstün olduğu aydınlanma düşünürleri tarafından kabul edilmiş, böylelikle bilişsel becerisini ispatlamış olduğu varsayılan beyaz Avrupalıların diğer halklara göre birinci sınıf olduğu ve diğer halkların kontrol edilmesi gerektiği yönündeki haklı çıkarımlarının bu düşünürlerin genel kabulleri arasında olduğu görülmektedir (Geulen, 2021: 55-56).

18. yüzyıldaki ırkçılık teorileri, yeryüzünde artan bilgi ile mutlak anlamda sabit tanımlanabilir ırk görüşünü muğlaklaştırmıştır. 19. yüzyılda sosyal-politik aidiyetle ırk arasında ayrımlar olduğu, belli bir dile ve sınıflara dâhil olmak gibi durumların mutlak sebeplerinin tespitinin net olmadığı anlaşılmış, bu kavram bu yüzyılda daha çok kültür kavramı içinde değerlendirilmiştir (Geulen, 2021: 63). 20. Yüzyıl başında da bu kavramın Chicago Okulu çerçevesinde pragmatist bir kapsamda ele alındığı belirtilmektedir (Buçukçu, 2020: 24).

1940 yıllardan sonra ırk kavramı “etnisite” kavramına dönüştürülerek irdelenmiştir. Etnik kelimesinin kökü olan “ethos” biyolojik olarak orta köke veya kültürel köke işaret etmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda kökle ilgili ilkel bağlar kan, ırk, dil, bölge, din ve gelenekler şeklinde sıralanmaktadır. Kelimenin yüzyıllar ve toplumlar içinde farklı içerikte kullanıldığı görülmektedir. Fransızca ethnique kelimesi 17. yüzyıla kadar pagan anlamında kullanılmıştır. Max Weber’de de etnik kelimesi fiziksel ve biyolojik bağ dışında siyasi bir bağ anlamı içerdiği ifade etmektedir. Weber’den aktarıldığı üzere toplum içinde statüye sahip grupların bir süre sonra kast gibi sınıflar oluşturduğunu daha sonra bu sınıfların etnik bir içerik kazandığını belirtilmektedir. Oluşturulan etnik grup kendi yüce değerlerini de oluşturmaktadır (Buçukçu, 2020: 24-26).

İrk kavramı yerine etnik kavramının tercih edilmesi liberal bir tutum olsa da kendi içinde muhafazakâr bir konumu temsil etmektedir. Fishman'dan örnekle etnisitenin bir oluş olarak etnisite, bir yapılaş olarak etnisite ve bilme/ biliş olarak etnisite diye üç hali vurgulanmaktadır. Oluş etnisitesinde sonsuzluk vaat edilmekte, beden, dil gibi ögeler bu yapı içinde yer almaktadır. Yapılış olarak etnisite sürecinde de türküler, ilahiler gibi kültürel ögelerin meydana geldiği ifade edilmektedir (Buçukçu, 2020: 28-29).

İrk ve etnisite kavramlarında biyolojik çerçeveler kolay çizilebilse de sosyal perspektifte karmaşık yapılar gözlemlenmektedir (Buçukçu, 2020: 35). Antropologlara göre Avrupa'da ırk denebilecek üç grup olduğu söylenmektedir. Bunlar; ufak boylu, uzun kafataslı “dolikosefal”; orta boylu, tıknaz, kısa kafalı, küçük el ve ayaklı, esmer, kara göz ve saçlı “brakisefal” ve uzun boylu iri yapılı kocaman el ve ayaklı beyaz tenli sarı saç ve mavi gözlü “Nordik” ırkları olduğudur (Seignobs, 2022: 15-16).

Sınıf, cinsiyet ve endüstriyel faktörler etnisite ve ırk arasındaki sınırı belirlemeyi zorlaştırmakta, bu sınırlar göreceli bir güç ekseninde⁴ ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Bu durumun devletin/otoritenin ortaya koyduğu durumlarla netlik kazandığı belirtilmektedir. İrk kavramının kolonizasyon sürecinde ortaya çıktığı belirtilmekle beraber etnisite kavramının ulus-devlet inşası sürecinde çıkmış bir tanım olduğu düşünülmektedir (Buçukçu, 2020: 35). Ulus kavramının kendi içinde siyasi bir söylemi de barındırdığı bilinmektedir (2020: 47).

II. Dünya savaşı sonrası ırk ve etnisite çalışmaları siyasi bağlamlar içerisinde değerlendirilmiştir. Bu durum 1980 sonrası çalışmalarda kültür kavramı ekseninde irdelenmiştir (Buçukçu, 2020: 22).

İrk, milliyetçilik, ulus ve kültür gibi kavramların her birinde mimari araçsal özelliği korumakta, belirtilen bütün kavramların meşruiyet zeminini hazırlamaktadır. Mayo ve diğer araştırmacıların değerlendirmelerinde mimari ürünler veya mekânların yapısal/makro olguları tesir ettiği alanın, etken-edilgen ikiliğinde edilgen taraf

⁴ Foucault 'dan aktarılanlara göre bilgi ile güç arasında doğrusal bir ilişki kurulmakta, bilginin iktidarın merkezinde olduğu vurgulanmaktadır. Fakat dikkat edilmesi gereken durum her bilgi odağının kendi güç sahasını oluşturduğu yönündedir. Bilginin artması beklenenin aksine iktidarın kontrol sahasını genişletmekte, yeni uzmanlık alanları yeni kontrol mekanizmaları olarak görülmektedir (Apalı, 2021: 297). İktidar için bilimsel bilgiden ziyade mittik bilginin önem kazandığı ifade edilmektedir (2021: 292-293).

olduğu gör÷lmektedir. Mimarinin teknik, malzeme gibi içsel zorunlukları bulunmasına rağmen dönemin şartlarına göre hâkim ideolojinin tesiri altında kaldığı ifade edilebilmektedir.

19. YÜZYILDA AVRUPA’NIN SİYASİ, İDARİ DÜZENİ

Huntington (2021: 43) insanlık tarihinin medeniyetler tarihi olduğunu vurgulamakta ve batı medeniyetini ayrı bir bölüm/yapı olarak görmektedir. Endüstri devrimi ile başlayıp I. Dünya Savaşı ile sonlanan devrimler çağı, batı medeniyetinin kritik kırılma noktaları arasında görülmektedir. Bu kırılma noktalarında ortaya çıkan dönüştürücü etkiler sadece Avrupa/Batı ekseninde kalmayıp insanlık tarihini de önemli ölçüde etkilemiştir.

Avrupa/Batı Medeniyetine mensup olan devletler 1800’lerde dünyanın %35’ni, 1878’de %67’sini, 1914’te ise %84’ünü denetim altına almayı başarmışlardır. Huntington (2021: 64-65) bu yayımda Avrupa/Batı medeniyeti içinden yeşeren fikir ve düşüncelerin değil, askeri başarıların birincil etkisi olduğunu düşünmektedir.

Sander (1984: 38-45) Avrupa’nın ilerlemesinde önemli gördüğü yapısal gelişmeleri; ağır sabanın kullanılması, feodal sistem, ticaretin ve kent yaşamına olan ilginin artmasında görmektedir. Tarihsel süreç içinde yoğunlaşan bu gelişmeler Avrupa’da ortaya çıkan dört yapıyla ilişkilendirilmektedir. Bu yapılar; 8. yüzyıldan beri varlığını korumuş olan Papalık, ulusal düzeydeki monarşiler, feodal prenslikler ve kent devletleri şeklindedir. Devlet ve şehir yaşamını etkileyen bu dört yapının 19. yüzyılda farklı niteliklerde devam ettiği belirtilmektedir.

Bu yapılar içerisinde etki sahasını genişleten monarşiler 18. yüzyılın başından itibaren ulusal içerikleri de yönetimine katarak emperyalist amaçlar gütmüşlerdir. Ortaylı, 19. Yüzyılda ortaya çıkan ulusal temalı idari ve siyasi yapıların süreç içerisindeki önemli merhalelerinden birinin yerel yönetimlerden gelen pratikler olduğunu düşünmektedir. Ortaylı (2018: 1-4), ulusun idari mekanizmalarını, modern belediyeçiliğin de özü olan 12. yüzyılın Avrupa kentlerinde başlayan yapılarda aramak gerektiğini söylemektedir. Her ne kadar Antik Yunan şehir devletleri ve Roma kentlerinde yerel yönetim yapıları görülse de bu yapılar özerk olmayıp, üst bir yapının kontrollü çerçevesinde karar aldığı aktarılmaktadır. Bu

sebeple yerel yönetimin temel kaidesi idari özerklik olması olarak görülmektedir. 12. yüzyılda özerk yapılar olarak gelişen yerel yönetimler Fransa, Almanya ve İngiltere devletlerinin ulusal yapılanmasını ve parlamenter sisteme dönüşümü de etkilediği belirtilmektedir. Bu yapılar yerel bağları sağladığı gibi yurttaşlık bilincinin oluşmasına da katkı sağladığı düşünülmektedir.

15. yüzyılın ortasından itibaren Avrupa'da bir dizi değişimler yaşanmıştır. Bunlardan ilki Yunan ve Roma fikir ve geleneklerinin canlandırılmasıdır. 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan dini reform hareketi Avrupa siyasetinde değişimlere sebep olmuştur. Protestanlık, İngiltere ve Almanya'daki siyasi yapıyı etkilemiştir. Bir diğer gelişim de Avrupa devletlerinin deniz ticaretinde -özellikle İngiltere'nin etkin konumu- etkili olmasıdır. Bu gelişim de *merkantilizm* olarak adlandırılan olgu görünürlük kazanmış, devletler uluslararası ticaret hacmini arttırmıştır. Bu yaklaşım kapitalist sisteme evrilen dönemlerin başladığı çağlar olarak ifade edilmektedir. 1500-1700 yılları arasında Avrupa'da hızlı değişimler yaşanmıştır. Bu yüzyıllar Avrupa devletlerinin dünya sisteminde üstün bir konuma yerleştiği yüzyıllar olarak da anılmaktadır (Sander, 1984: 46-53).

Merkantilist ticaret politikaları siyasi yönetim anlayışı içindeki ulus-devlet anlayışını da desteklemiştir. Sander (1984: 57-59), ulus-devlet fikrini destekleyecek bir diğer yapıyı askeri teknolojideki gelişmelerde görmektedir. Örneğin top teknolojisinin kullanılması, yerel ve feodal yapıların tahrip olmasına sebep olduğu belirtilmektedir. Böylelikle dağınık âdemi merkezi yapılar yerine mutlak merkezi idari sistemler yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

Üretim teknolojisi ve ilişkilerinin ekonomi ve politika üzerindeki kritik etkileri Avrupa monarşileri tarafından hızla benimsenmiştir. 18. yüzyılda gelişimlere açık olan ve gelişimleri uygulayan Rusya'da II. Katerina (1729-1796), Avusturya'da II. Josef (1741-1790), Prusya'da Büyük Friedrich (1712-1786) gibi monarşik liderler “Aydınlanmacı Despot”lar olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde refahın eğitilmiş kadrolarla yapılabileceği öngörüsü ile reformlar yapılmış, bu yaklaşım literatürde Kameralizm olarak adlandırılmıştır (Durgun, 2021: 43).

18. yüzyılda iki önemli olay gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki Amerikan Devrimi, diğeri de Fransız İhtilali'dir. Fransız İhtilali'nin eski dünyaya ait rejimler için 25 yıllık bir karışıklığa sebep olduğu belirtilmektedir. Bu devrimlerde liberalizm fikirlerinin öne çıktığı ve Amerika kıtasında daha hızlı yayıldığı aktarılmaktadır.

Amerika'nın liberal düşünceye Avrupa'dan daha hızlı yanıt vermesinin sebepleri arasında Avrupa'da bulunan katı güç yapılarının bulunmaması gösterilmektedir. Avrupa'daki bu güç yapılarını feodal sistemler, aristokrasi, papalık ve dini kurumların oluşturduğu ifade edilmektedir (Sander, 1984: 109).

Fransız İhtilali eski çağlara ait olan ögelerin/idari sistemlerin dönüşümünde kritik bir eşik olarak yorumlanmaktadır. Huntington (2021: 66), Fransız devrimi sonrası R.P. Palmer 'in 1793'teki *"kralların savaşları sona ermiş; halkların savaşı başlamıştı"* ifadesini aktararak 19. yüzyılda ulus merkezli güç odaklarının oluştuğunu vurgulamıştır.

Hobsbawn (2003a: 10-11), 1789'da ihtilal öncesi yaşanan anayasal bunalım ve ekonomik dönüşüm gibi durumların devrimin nedenleri olarak görülmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Hobsbawn, devrimin nedenlerinin sadece 18. yüzyıl içinde aranmaması gerektiğini, daha önceki yüzyıllara da bakılmasını önermektedir. Hobsbawn, devrimci fikirlerin İhtilal'den önceki dönemlerde de bilindiğini ve kraliyet salonlarında konuşulan bir durum olduğunu aktarmaktadır.

Sanayi Devrimi sonrasında 19. yüzyılda devlet yapılarının statüleri dört genel çerçeve içinde tasniflenmektedir. İlkini Napolyon Savaşları (1800-1815), ikincisini bu savaşlar sonrasında gelişen sanayi ve ekonomiyle buna ayak uyduran devletler, üçüncü başlığı sömürge ülkeler, dördüncü grubu da emperyalist devletlere karşı bağımsızlığını devam ettiren Orta ve Güney Amerika ülkeleriyle Osmanlı Devleti, İran ve Çin'de bulunan devletler oluşmaktadır (Ergüney, 2015).

Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan savaşlar, Napolyon'un 1814'te durdurulmasıyla son bulmuş, 30 Mayıs 1814'te Viyana'da barış antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmada Fransa'nın cezalandırılması amaçlanmamış, Avrupa'da uzlaşmacı bir siyasi ortamın oluşması istenmiştir. Bu denge politikasının önemli isimleri İngiltere Dış İşleri Bakanı Castlereagh ve Avusturya Başkanı Matternich 'tir. Matternich mevcut devletlerin sınırlarının kutsal olduğunu, kendi sınırları içerisinde istediği rejimi seçme hakkı olduğunu düşünmektedir. İmzalanan bu antlaşmayla Fransa'nın 1792'deki sınırlarına geri çekilmesi kabul edilmiştir. Ren nehrinin kuzeyinde kalan topraklar Prusya'ya verilmiştir. Böylelikle Prusya Avrupa'daki denge sisteminin coğrafi olarak merkezine yerleştirilmiştir (Sander, 1984: 122-123).

1830 öncesinde⁵ Avrupa'daki gelişmişlik düzeyinde gözle görünür bir değişim olmadığı, fakat İngiltere'deki kentlerin endüstriyel kurum ve yapılaşmada görece daha ileri konumda olduğu belirtilmektedir. 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Avrupa ve İngiltere'de büyük kalabalıkların politik hayatta katkıları düşük oranlarda olduğu, değişimlere sebep olan yeni fikirler genel olarak orta sınıf ve ileri görüşlü kişiler tarafından dile getirildiği aktarılmaktadır. İhtilal süreci ve fikirleri 1815'te durmasına rağmen ortaya çıkan yeni fikirlerin Avrupa statükosu üzerindeki etkileri herkes tarafından görülmüştür. Daha sonra bu fikirler 19. yüzyıl içinde birçok Avrupa devletlerinde dönüşümlere sebep olmuştur (Header, 1988: 19).

1815 sonrasını takip eden süreçte halk adına anayasa ve imtiyazlar elde etme bilinci artmış, bu durum mevcut rejimleri derinden etkilemiştir. 1830 ve 1848 devrimlerinde bu fikirlerin önemi monarşik rejimlere kabul ettirilmiş, anayasal düzenleme yapma zorunlu hale gelmiştir (Durgun, 2021: 114).

1830 ve 1848 yılları devrim yılları olarak da adlandırılmaktadır. Sanayi devriminin getirmiş olduğu şartlar ve liberal görüşler toplumsal yapılarda değişimlere sebep olmuştur. Bu değişimler sonucu zenginleşen yeni grupların politik istekleri artmış, yeni üretim şekli yeni alışkanlıklar doğurmuştur. Yeni üretim şekliyle kentlerde işçi ve orta sınıf gibi gurupların oluştuğu belirtilmektedir (Sander, 1984: 127). Hobsbawn (2003: 147) 1830'lu yıllar sonrası ortaya çıkan devrimci hareketleri öz-bilinçli milliyetçilik olarak tanımlamakta, bu dönemde “genç” ön adlı birçok milliyetçi grubun ortaya çıktığını ifade etmektedir.

1852 ve 1871 tarihleri arasında Kırım Savaşı, İtalyan ve Alman birliğinin kurulması Avrupa'da öne çıkan gelişmeler olarak görülmektedir. İtalyan birliği diğer Avrupa devletlerinin dış destekleri ile kurulmuşsa da Alman birliği farklılık göstermektedir. Bismarck'ın ifadesiyle Alman birliğinin "kan ve kılıçla" varlık kazandığı belirtilmektedir (Armaoğlu, 1997: 298-305). Hobsbawn (2020: 41), genel olarak 1830-1880 tarihleri arasında liberal politika ve düşüncede “devlet=millet=halk” denkleminin önem kazandığını düşünmektedir.

18. yüzyılda Avrupa sanayicisinin ihtiyaç duyduğu enerjinin büyük bir bölümü odun/kereste gibi ahşap ürünlerden karşılanmıştır. Bu durum 19. yüzyılın başından

⁵ Hobsbawn (2020: 35), millet tanımının da sistemli kullanımının 1830'lardan sonra gözlemlendiği belirtilmiştir.

itibaren değişmeye başlamış, sürec içerisinde kömür kullanımı artmıştır. Avrupa’da ham madde ve enerji ihtiyaı için gerekli olan demir ve kömür madenlerinin en çok İngiltere, Hollanda ve Almanya bölgelerinde olduğu belirtilmektedir (Seignobs, 2022: 13). Kömürün kullanımı 19. yüzyıl ortasında artış göstermiş, 1800’ler kömür üretimi 15 milyon ton iken 1860’larda 132 milyon tona çıkmış ve yüzyıl sonunda 700 milyon tona ulaşmıştır. Böylelikle 19. yüzyılda enerji ihtiyaının %90’ı kömürden sağlanmıştır (Ponting, 2020: 614). Bu yüzyılda Avrupa devletlerinin üretim politikalarını desteklemek için enerjinin temini ve ham maddenin taşınması önemli bir etken olmuştur (Lukacs, 2022: 49-50).

Avrupa’da sanayinin ilerlemesine bilimsel keşiflerin kısmi katkılarının yanı sıra yetenekli mühendis, usta ve zanaatkrların büyük oranda etkili olduğu belirtilmektedir. Buhar makinesinin mucidi olan Watt, makineyi ilk olarak madenlerde biriken suların çıkartılması için tasarlamıştır (Seignobs, 2022: 283). 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra bilimsel keşifler görünürlük kazanmıştır. Örneğin 1821’de Michael Faraday’ın elektrik motoru ve daha sonra dinamoyu geliştirmesi sonrasında aydınlatma, ısıtma ve g üretimine katkılar sağlanmıştır. 19. yüzyılın ortasında telgrafın gelişmesiyle haberleşme ağları da gelişmiş, etkin bir iletişimle üretimler hızlanmıştır (Ponting, 2020: 610-611).

Hobsbawn (2003: 37-39), Endüstri Devriminin⁶ başlangıç noktasının 18. yüzyıl öncesinde aranmasına rağmen somut veriler ışığında 1780’ler de başladığını belirtmektedir. İstatistik verilerine göre bu tarihte hızlı bir ekonomik artış gözlemlenmiştir.

19. yüzyılda demir yollarının yaygın kullanımı Avrupa devletlerinin ekonomisini ve şehirlerini doğrudan etkilemiştir. Etkin bir demir yolu ağı yayılımı ancak yüzyılın ortasından itibaren gelişim göstermiş, bu gelişim Henry Bessemer’in 1857’de zenginleştirilmiş elik yöntemiyle hızlı bir yol kat edilmiştir (Ponting, 2020: 610). 18. yüzyılda demir yolu sistemleri gelmeden önce haberleşme-iletişim ve taşımacılık diğer dönemlere göre nispeten gelişmişse de kara yolu yerine deniz yolu kullanımı ne çıkmaktadır. Bu sebeple limanlara yakın olmanın Dünya’ya yakın olmakla eş değer görüldüğü ifade edilmektedir (Hobsbawn, 2003: 18).

⁶ 19. yüzyılın başında İngiltere endüstriyel bir lider olsa da Fransa’da doğa bilimleri alanında önemli isimler ortaya çıkmıştır. Fransa’da École Polytechnique ‘in, Almanya ‘da Bergakademie teknik gelişim için dönemin etkili okulları olarak hizmet vermişlerdir (Hobsbawn, 2003: 37-39).

1830-50 yıllarında demiryollarının etkin kullanımı İngiltere'deki demir üretimini 680 bin tondan 2 milyon 250 bin tona, kömür üretimini 15 milyon tondan 49 milyon tona çıkarmıştır. 1 mil demir yolu üretimi için 300 ton demir gerekliliği göz önüne alındığında demir üretimi döneminde yatırımcılar için önemli girişim sahası olmuştur (Hobsbawn, 2003: 55).

19. yüzyılın önemli bir diğer olgusu modern kentlerin doğuşudur. Modern öncesi dönemde yerleşimlerin gelişmesinde lord, prens ve yerel yöneticiler etkili olmakta (Weber, 2018: 75), kentin ekonomi dinamiklerinin genellikle lonca sistemi içerisinde şekillendiği belirtilmektedir (2018: 84). Şehirlerin üretim-tüketim alışkanlıkları göz önüne alınarak kentler Weber (2018) tarafından; tüketici, ticaret ve üretici olarak sınıflandırılmaktadır. Bürokrasi ve memurların bulunduğu kentler tüketici, diğer kentler ise ticaret, üretim ve tüketim oranlarına göre ayrıştırılmaktadır. Üretim ve tüketim özelinde değerlendirilen şehirlerde paranın üretici gücü kontrol eden kentlere yöneldiği belirtilmektedir (2018: 77-79).

Mumford (2019: 483), kapitalizmin 19. yüzyıl kentlerine toprağın meta haline gelmesine sebep olan bir hastalığı taşıdığını ifade etmektedir. Eski kentlerin surlarının yıkılmasının pratik bir gerekçesi olması yanında sembolik anlamı olduğu da belirtilmekte, kapitalizmin somut işareti olarak görülmektedir (2019: 478). Bu yüzyıllarda kentlerde ilerlemenin temel simgesi büyük cadde ve bulvarların yapılması olarak görülmüştür (2019: 495).

1800'lerde Dünya nüfusunun %10 kentlerde yaşarken yüzyıl sonunda dörtte üçü kentlerde yaşamaya başlamıştır (Ponting, 2020: 603). 1830'larda Avrupa nüfusu 230 milyon civarlarda olup bir önceki yüzyılın iki katı büyüklüğünde de artış gözlemlenmiştir. Fransa'nın bu dönemlerde toplam nüfusu 32 milyon, İngiltere'nin ise 16-17 milyon civarındadır (Hearder, 1988: 19-26). Nüfus oranlarındaki artış - İngiltere özelinde- doğum ve göç oranlarının artmasıyla ilişkili olmayıp, iyileşen kamusal hizmetler, beslenme ve tıbbi ilerlemeler sayesinde ölüm oranlarının azalması sonucunu doğurmuştur. İngiltere'deki ölüm oranları binde 35,8 'den, 1811-21 tarihleri arasında binde 21,1'e düştüğü belirtilmektedir (Benevolo, 1981: 17).

19. yüzyıldaki Avrupa/Batı toplumlarındaki siyasi, idari ve toplumsal dönüşümler Aydınlanma sonrası gelişen fikirler üzerinden de okunmaktadır. Bu fikirlerin gelişimi Avrupa'daki eğitimin gelişimine paralel olarak şekillendiği görülmektedir.

11. ve 12. yüzyılda Avrupa'da eğitimde ihtisaslaşan bölgeler ortaya çıkmış, Paris'te teoloji, Kuzey İtalya'da hukuk, Güney İtalya okullarında tıp konusunda gelişmeler yaşanmıştır. 14. yüzyılda İngiltere, İber Yarımada'sında ve Fransa'da yedi özgür sanat eğitimi veren müfredatlar yanında *scientia* (teoloji⁷, hukuk ve tıp) eğitimi de veren üniversiteler kurulmuştur. Bu kuruluşlar üzerinde kilise otoritesini bir şekilde sağladığı, fakat yerel yönetimlerin desteğinin de arttığı görülmektedir. Laik eğitim anlayışının geliştiği eğitim kurumlarının kökleri ticaret yapan kişilerin sözleşme ve hukuk ihtiyacı için ortaya çıkan yapılarda aranmaktadır. Yerel yönetimler kiliselerin eğitim kontrollerinin zayıflamasını istemiş olsalar da, kilisenin atamış olduğu papazların her türlü eğitim kurumu içinde yer aldıkları belirtilmektedir (Konrad, 2021: 32-35).

Avrupa'da modern öncesi skolastik felsefede çoklu varlık anlayışı, yaratıcı tanrı düşüncesi, organik gerçeklik ve insani değerlerinin önceliği gibi konuların öne çıktığı vurgulanmakta, modern düşüncenin de mekanikçilik ve öznelcilik gibi iki temel ilke doğrultusunda şekillendiği ifade edilmektedir (Bochenski, 2020: 21-22).

Collingwood (2020a: 7), Avrupa düşünce tarihinde doğa düşüncesi, düşünce spekülasyonu ve doğa biliminden oluşan üç dönem olduğunu ifade etmektedir. Bu düşünce geleneği genellikle Rene Descartes ile başlatılmaktadır. Descartes, insanda zihin ve beden ayırımına dikkat çekmiş, yöntem olarak "*de omnibus dubitandum* (radikal şüphe)" öne çıkmıştır (Palmer, 2022: 125). Descartes'in "*Cogito Ergo Sum* (Düşünüyorum Öyleyse Varım)" çıkarsaması aydınlanmanın temel ilkesi olarak görülmektedir (Durgun, 2021: 27). Aydınlanma projesi akıl ile otonom yapılar kurma çabası olarak değerlendirilmektedir (2021: 42).

17. yüzyıldan 18. yüzyıla Descartes'tan kalan önemli miras zihin ve madde problemidir. Berkeley'e referansla belirtildiği gibi, doğada niteliksiz ve niceliksiz düşünülemez, niteliksiz niceliğin de sadece şematik bir görüntü verdiği söylenmektedir. Bu doğrultuda niteliğin insan zihninin bir yüklemi olduğu,

⁷ 17. yüzyılda Avrupa'da din anlayışında doktrinel değişimler gözlemlenmektedir. Tabiat dini olarak adlandırılabilir eğilimler ortaya çıkmış, kurumsal dinin tenkit edilmesi, politik yapıların tenkitini de sağladığı belirtilmektedir. Dinin tenkitini içeren görüşlerin karşısındaki görüşler de bu yüzyıllar ortaya çıkmıştır. İngiltere'de dini esaslara dönüş hareketi *metodistler* ve Almanya'da *pietisteler* bu yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır (Seignobs, 2022: 290-291). Dinin tenkit edilmesi daha sonra Fransa'da ileri boyutlara taşınarak "matérialisme" ve Tanrı'nın inkârı olan "athéisme" dönüşmüştür (2022: 292).

bütünsel bir algı oluşması için gerekliliği aktarılmaktadır. 18. yüzyılın metafizik içeriğinin bu yargılarla şekillendiği belirtilmektedir (Collingwood, 2020a, 128-129). Burada öne çıkan söylem doğada görünen nesnelere insanların zihinlerinden ürettiği anlamları yüklediği çıkarmasıdır.

18. yüzyılda doğa kavramı yanında kozmopolit kavramı da gelişmiştir. Kozmopolit düşünce, eski rejim ve örflerin gayri insani vasıflarının anlaşılması ve insan aklının tabiata uygun talepler geliştirmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Bu düşüncede aklın ve hakikatin ışığı altında yaşanabilir dünya duygusu söylemi öne çıkarılmaktadır (Seignobs, 2022: 294). Diderot Ansiklopedisinde kozmopolit tanımına alıntı yapılmış, yersiz yurtsuz olan ve hiçbir yere yabancı olmayan olarak aktarılmıştır (Durgun, 2021: 44).

18. yüzyıl ve 19. yüzyılda doğa bilimlerinde elde edilen başarılar diğer disiplinleri etki sahasına almış, doğa bilimlerinin yöntem ve çıkarımlarına benzer sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyıl pozitivizm yüzyılı olarak da tanımlanmakta, bu yöntemde temel prensip elde edilen bilgilerin apriori olarak oluşturulmasından ziyade gözlem ve deney süzgecinden geçirilerek elde edilmesidir (Sönmez, 2022: 26-27). Bu yöntem sosyal bilimlerde uygulanmaya çalışılmış, doğada bulunan evrensel yasalar sosyal alanlarda da aranmıştır. Bu yüzyılda her şartta geçerli olan doğaya uygun evrensel yasa söylemleri öne çıkmaktadır. Poper (1985), bu durumu *Tarihselliğin Sefaleti* adlı eserinde değerlendirmekte, “tabiatçılık taraftarı tarihselcilik doktrinleri” başlığı altında irdelemektedir.

Bochenski (2020: 28) tarafından 19. yüzyıl Avrupa’daki ana düşünce akımları idealizm, evrimci bilim anlayışı ile bu iki görüş arasında bir konumda yer alan fikirleri göstermektedir. Bu ana akımlar dışında ikincil konumda olan irrasyonel görüşler olduğunu da belirtmektedir. İrrasyonel görüşün önemli temsilcileri Arthur Schopenhaur ve Soren Kierkegaard olduğu ifade edilmektedir.

Modernizmin ve kapitalizmin temel görüşlerinin vurgulandığı liberal görüşler 18. ve 19. yüzyılda ortaya çıkan görüşler olarak görülmeyip, kökleri 16. yüzyılda aranmaktadır. Fakat liberal düşüncelerin temel tartışmaları Adam Smith’in 18. yüzyıldaki metinleri üzerinden yapılmakta, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyıldaki ekonomi politik düşünürlerini etkilemektedir. Bu yüzyılda piyasaların "görünmez eli", iş bölümü mekanizmaları Smith’in referanslarıyla ele alınmıştır (Durgun, 2021: 134).

19. yüzyılda Avrupa devletleri tarihi, ulusal birliğin oluşturulmasını temellendirmek için kullanıldığı belirtilmektedir (Sönmez, 2022: 30) . Bu yüzyıl tarihçiliğinin temel paradigmasını oluşturan Ranke'nin temel sorusu, yöntem olarak benimsenmiştir. Ranke "gerçekte ne oldu?" sorusu çerçevesinde çalışmalarını ele aldığı ve tarihinin görevinin olgulara dayalı bilgileri toplayarak, bu olgulardan genellemeler oluşturması üzerine formüle etmiştir. 19. yüzyıl için Ranke, tarihçilikte *olguların genellemesi paradigmasını* ortaya koymuştur. Amaç spekülasyon ve tümdengelim hatalarını düzeltmektir (2022: 28-29). Bu yüzyılın tarihçilikte *belge devrimi* olarak anıldığı belirtilmektedir (2022: 36). 19. yüzyılda siyasete odaklanmayan tarih çalışmaları ise disiplin dışı olarak yorumlanmıştır (2022: 43).

Poper (1985) tarihte bu “gerçeklik” paradigmasını eleştirmekte, tarih bilimi içindeki bu söylemin tabiatçılık (pozitivizm) taraftarları içinde yer aldığını belirtmektedir. Tabiatçılık taraftarı olan tarihselcilik eğiliminde, yazarlar tarihi olgular içinde evrensel yasa ve eğilimler bulma arayışlarında olduğu belirtilmektedir. White 'da (2021) benzer bir eleştiriyi ortaya koyarak dönemin önde gelen tarih yazarlarından Michelet, Ranke, Tocqueville ve Burckhardt 'ın yapıtlarıyla tarih felsefecileri Hegel, Marx, Nietzsche ve Croce 'un eserlerini metatarih anlatısı çerçevesinde tasniflemektedir.

2.1 İngiltere

İngiliz tarihi çağdaş yaklaşımlarda Britanya tarihi altında bir bölüm olarak ele alınmaktadır. İngiliz kraliyet tacının bağlayıcı konumu ve tarihsel süreç içerisinde Britanya bürokrasisinin Londra merkezinde toplanması, İngiliz tarihi ve kültürü üzerine bir tercih yapmayı gerektirmiştir. Fiziki ve kültürel yapısıyla Britanya; Galler, İskoç, İrlanda ve İngiliz topluluklarının birleşmesi sonucu, birleşik bir ulus idesini ifade etmektedir. Bu dört topluluk birbirleriyle karşı tutumlar sergileseler de, Fransa ile yapılan savaşlarda Büyük Britanya ve İmparatorluk için bütün olarak hareket ettikleri gözlemlenmektedir. 19. yüzyıl sonuna doğru Britanya kimliğinin *raison d'être*'si radikal Protestanlık, Fransa tehdidi ve varlığını koruyan imparatorluktan oluştuğu belirtilmektedir (Parker, 2020: 2).

Angle kelimesi Almanya'daki Schleswing-Holstein bölgesinin denize bakan açısı kastedilerek kullanıldığı, *Angle-Land* ayrık kelimelerinden İngiltere türetildiği kaynaklarda belirtilmektedir. Anglo-Sakson terimindeki *Anglo* ibaresi de bu kelimenin anlam sahasına girmektedir. Terimin diğer kısmı olan *Sakson*'lar da kıta Avrupa'sının Kuzey bölgesinden gelenleri temsil etmektedir. *Sakson* yerleşim bölgeleri adanın güneyinde yerleşmiş ve isimleri günümüze kadar ulaşmıştır. *Essex* (Doğu Sakson), *Middlesex*, *Wessex* ve *Sussex* bu yerleşim bölgelerindendir (Jenkins, 2020: 11-15).

Ada tarihi ile ilgili genel anlatılarda MÖ. 6. ve 4. yüzyıllarda adaya bazı kavimlerin geldiği yönünde bir çizgi izlenmektedir. Bu kavimlerin Tuna vadisi ve Alplerin doğusundan Galya bölgesine gelen *Kelte* (*Kelt*) olduğu yönündedir. Bu kavimlerin adaya gelme sebepleri tam olarak bilinmemekle beraber kıtlık gibi tabii koşulların etken olduğu düşünülmektedir (Maurois, 1938: 14).

Adada devlet benzeri yapıların Roma işgalinden sonra şekillenmeye başladığı aktarılmaktadır. Öncesinde aile ve klan mensubiyetine dayalı idari yapılar olduğu belirtilmekte, adada ayrı topluluklar halinde bir yaşamdan bahsedilmektedir. Roma kaynaklarında Sezar'ın MÖ.55'te başarısız bir sefer düzenlediği, fakat ertesi yıl yapmış olduğu seferde karşısında ayrık bir yapı yerine müstakil bir Briton topluluğuyla karşılaştığı ifade edilmektedir. Sezar bu seferinde başarılı olmuş ve birleşik bir yapı sergileyen Briton topluluğunu vergi vermeye mahkûm etmiştir. Ancak Briton/Breton'ların vergi ödediği ile ilgili bir kayıt olmamakla birlikte

Sezar'ın ölümü sonrası adanın bir süre göz ardı edildiği ifade edilmektedir (Maurois, 1938: 20-21).

MÖ. 43 yılından sonra Roma lejyonları süreç içerisinde ada içinde yayılım gösterdiği belirtilmektedir. Lejyonlar şehir yakınlarında kaleler kurmuş, ada halkı ile kısmi bir yakınlaşmayı tercih ettikleri söylenmektedir. Adada bulunan Roma lejyonları zamanla 4. yüzyılda tam zirve noktasına ulaşacak şekilde yerli kişilerden oluştuğu belirtilmektedir. Bu durum daha sonra Krallıklara dönüşecek yapıların temeli olarak yorumlanmaktadır (Maurois, 1938: 29).

410 senesini takiben Kuzey denizinden adaya gelen Sakson akınları karşısında Romalıların yerel topluluklara yardım etmediği belirtilmektedir. 5. ve 6. yüzyıllar arasında da Germen ve Sakson istilasından sonra Eski Briton'ların tamamen soykırıma uğradıkları yönünde tezler ileri sürülmektedir. Briton'ların tamamen ortadan kalktığı tam olarak bilinmese de eski Briton dil ve kültürüne ait izlerin günümüze ulaşmadığı aktarılmaktadır (Jenkins, 2020: 12-13).

Roma sonrası dönemde adada Keltler ve Anglosakson'lar arasında çekişmeler yaşanmış, 5. yüzyıldan itibaren Kelt ve Germen kültürleri etkin olmuştur. Bu yüzyılda Keltçe konuşan Aziz Patrick, adaya İrlanda üzerinden Hristiyanlığı getirdiği bilinmektedir. 9. ve 11. yüzyıllar İskandinav yüzyılları olarak anılmakta, adada görünür değişimler yaşandığı ifade edilmektedir. İskandinav etkileri sonrasında adada İngiltere, İrlanda, İskoçya ve Galler toplumları dönüşme uğramıştır. 11. ve 12. yüzyıllarda Normanların gelmesiyle ada yüzünü güneye dönmüş Kuzey Fransa ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Fransız etkisinde olan kültür 14. yüzyıla kadar devam etmiştir. Aziz George'un İngiltere'nin koruyucusu olarak kabul görmesiyle ulusal kimlik anlayışında görüşler şekillenmeye başlamıştır. Reform ve karşı reform dönemi sonrası İngiliz tacının ada üzerindeki birleştirici özelliği artmış, Protestan bir İngiliz imparatorluğu bu yüzyıllarda şekillenmeye başlamıştır (Kearney, 2015: 6-8).

16. yüzyılda VIII. Henry ve I. Elizabeth saltanatları dönemi İngilizlerin, dünya sahnesinde güçlü ekonomik ve yönetim yapılarını oluşturdukları dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde dünya ticareti Akdeniz bölgesinden Adriyatik eksenine kaymış, İngilizlerin de coğrafi üstünlüklerini etkili kullandıkları belirtilmiştir. 1688'de *Muhteşem Devrim* 'le iç çatışmalar sona ermiştir. Bu dönem sonrasında modern literatüre birçok alanda katkılar sağlayan yazarlar ve eserler

görünürlük kazanmıştır. Siyasetin gücü, hukukun doğası, yurttaşların konumu gibi tartışmalar bu dönemde genişleyen bir yazın alanını oluşturmuştur (Gordon, 2020: 92).

1688'de yaşanan olayların bir diğer öne çıkan sonucu Protestanlığın İngiltere'ye hâkim olması yönündedir. Stuart'lar Katolik ve despotizmi simgelerken, 1688 devrimi bu yapıyı ortadan kaldırdığı aktarılmaktadır (Gordon, 2020: 100). 1688 devrimi esasında mevcut durumu koruma olarak yorumlanmakta, Stuart hanedanlığının mutlak monarşi yapılanma girişimlerine karşı yapılmış bir tepki olarak ele alınmış, fakat siyasi elitler tekrar yönetimi devam ettirmiştir (2020: 105). İngiltere yönetiminin 1485'ten 1603 yılına kadar Tudor Hanedanlığı, 1603'ten 1688'e kadar Stuart'lar, 1688-1714'e kadar Orange hanedanlığı ve 1714'ten sonra ise Hanovra hanedanlığı iradesi altında şekillenmiştir (Armaoğlu, 1997: 6).

İngiltere'nin Tudor hanedanlığı döneminden beri güçlü bir deniz kuvvetine sahip olduğu, hanedanlıklar değişse de denizler üzerindeki iktidar politikası devam ettiği ifade edilmektedir. Stuart'ları kaldırıp askeri bir devlet anlayışı kurgulayan Cromwell döneminde de deniz ticareti önemli olup, deniz ticareti üzerinden elde edilen gelirleri artırmak için *Navigation Act* yasası çıkartılmıştır. Bu yasada İngiltere'ye taşınacak olan bütün mallar İngiliz gemileri ile yapılması sağlanmıştır (Armaoğlu, 1997: 6-7). İngilizlerin sömürge politikası sanayi devrimi ile elde edilen güç ve 1763'teki Paris Antlaşması sonrasında hız kazanmış, Kanada, Amerika ve Hindistan'da geniş plantasyonlara bu yüzyılda sahip olunmuştur (1997: 7).

Cromwell döneminde kral ile parlamento arasında idari çekişmeler oluşmuş, kralı destekleyen *Troy* (muhafazakâr) ve parlamentonun güçlenmesini isteyen *Whig* partileri hizipleşme yaşamıştır. Bu durum 1688 devrimi ve parlamentonun güçlenmesiyle sonuçlanmıştır. 1689'da Orange hanedanı William tarafından *Declaration of Right* kabul edilmiştir (Armaoğlu, 1997: 7).

Whig'ler İskoç Prespiteryenlerin hizipleştiği bir gurup olup, Tory'ler İrlanda Katolik görüşü çerçevesinde yapılaşmışlardır. 1721'den 1852'e kadar aktif bir şekilde faaliyet gösteren partiler yüzyılın ortasında itibaren liberal ve muhafazakâr olarak da anılmıştır. 1852'ye kadar 31 başbakan görev yapmış bunların 18'i Whig parti mensubu olup 13'ü Troy gurubundandır. 19. yüzyılın başlarına kadar ağırlıkla Whig'li başbakanlar yönetimde kalmış, yüzyıl ortasına doğru daha çok Troy'lu

başbakanların yönetime geldiği görülmüştür. 1852 ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki süreçte ise 20 başbakan görev yapmış bunlardan 9'u Liberal olup 11'i muhafazakar partisindendir (Jenkins, 2020: 341-342).

İngiltere parlamentosunda ortada iki siyasi gelenek olduğu görülmektedir. Toprak sahibi "gentleman" ve Anglikan rahiplerin oluşturduğu "Troy Partisi" ile çok az Lord ve dini muhalifin de içinde bulunduğu Presbyterian İskoçlar ve Londralı iş adamlarından oluşan "Whig Partisi"dir (Seignobs, 2022: 276).

1834-1901'e kadar İngiltere tahtında Victoria oturmuş, bu dönem Victoria Çağı olarak anılmıştır. Bu dönemde 1868'den sonra öne çıkan iki siyasi lider bulunmaktadır. Gladstone ve Disraeli öne çıkan isimlerdir. Gladstone 1868'de ilk başbakan olmasıyla eğitim reformları yapmış, *board schoolların* açılmasını sağlamıştır. *Board schoollar* kilisenin dışında yerel vergilerle inşa edilmiş kurumlardır. Bu yapılar daha çok yoksul mahallelerde açılmıştır. Gladstone döneminde kamuya memur alımları sınava tabi tutulmuş, üniversiteler bütün inanç gruplarına açılmıştır. Daha sonra gelen Disraeli daha ilerici reformlar yapıp, eğitim, sağlık ve fabrika yasası çıkarmıştır (Jenkins, 2020: 237-238).

Disraeli, döneminde Süveyş Kanalı Şirketinin yarı hisselerini alarak kanalda İngiltere hâkimiyetini garanti altına alınmak istemiştir. Disraeli, Bulgar olayları sebebiyle Türk karşıtı politikalar izleyerek kamuoyu yaratmayı amaçlamıştır. Meydanlar da halka miting usulünde konuşmaların ilk olarak Disraeli tarafından yapıldığı belirtilmektedir (Jenkins, 2020: 239). 1880'de Liberal lider Gladstone tekrar başbakan seçilmiş, hane halkındaki tüm erkeklere oy hakkı yasasını 1884'te çıkarmıştır (2020: 240-245).

19.yüzyılda ulusal fikirlerin etkin olduğu dönemde İngiltere, diğer Avrupa ülkelerine göre modern bir ulus konsepti, kurumları, Protestan kilisesi ve egemenliğine sahip ülke konumunda olduğu belirtilmektedir (Mackechnie & Urban, 2015).

Bu yüzyılın başında İngiltere'nin sanayi üretiminde lider konumunda olduğu aktarılmaktadır. 1800'lerde Britanya'da demir üretimi 200.000 ton civarında olup ton fiyatı 6,30 sterlindir. 1870'lerde 5.500.000 tona ulaşmış olmasına rağmen ton fiyatı 2,60 sterline gerilediği görülmektedir. Ülkenin dünya endüstrisine katkısı 1760'larda %2 iken 1830'lar %10, 1860'larda %20'ye çıkmıştır. Bu yüzyılda dünya

ticaretinin beşte birini Britanya yönetimi ve sanayiciler tarafından kontrol edildiği görülmektedir. Oraya çıkan bu tabloda Britanya’da biriken sermayenin ülke içi dinamiklerden sağlanıp sağlanmadığı yönünde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Endüstrinin gelişmesi için gerekli sermayenin Atlantik ticaretinden özellikle kölelerin plantasyonlarda çalıştırılması ile elde edilen gelirin kayda değer katkılarının olduğu ifade edilmektedir (Ponting, 2020: 616-618).

İngiltere bu yüzyılda “Dünya’nın atölyesi” olarak anılmakta (Roberts & Aytuna, 2010), 1867 ve 1855’teki sergilerde Avrupa’nın durumu, İngiltere’ye mukayese edilerek tanımlandığı aktarılmaktadır (Kaiser, 1999).

İngiltere’de endüstrileşmenin yanında toprak alanında da reformlar gerçekleştirmiştir. İngiltere’de 17. ve 18. yüzyılda çıkan çitleme yasası sayesinde kolektif üretimden bireysel verimliliğe dayalı üretime geçildiği ifade edilmektedir. Bu yönelimle arazilerden daha fazla verim alındığı söylenmektedir. Büyük toprak sahiplerinin bu yasa sonrasında güçlerini artırdığı ve tarımsal üretimi pazar ekonomisi olarak değerlendirmesine yol açtığı belirtilmektedir (Durgun, 2021: 223).

Endüstrileşen İngiltere’de kentlerin nüfusu bu yüzyılda artmıştır. Weber (2018: 136), İngiliz şehirlerinin oluşumunda önemli etkenlerden birinin şirket mantığında ele alınarak şekillendiğini ifade etmektedir.

19. yüzyıl İngiliz düşünce geleneğinin ana hatları 16. yüzyılın sonundan itibaren şekillenmeye başlamıştır. Doğa bilimlerinde yaşanan atılımlar düşüncenin her alanında etki yaratmış, İngiliz düşünürler seküler dünya görüşleri oluşturmaya başlamışlardır. Bu düşünürler arasında öne çıkan isimler Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704), İskoç düşünürler (18. Yy.), David Hume (1711-1776) ve Adam Smith (1723-1790)’tır (Gordon, 2020: 94-95).

Hobbes’un kendinden önceki siyasi literatüre temel katkısı yöntemdeki rasyonel yaklaşımı geliştirmesi olarak görülmektedir. Soyut yaklaşımlar yerine Hobbes, somut olgu ve empirik gözlemler sonucu çözümler ve analizler oluşturmaya çalışmıştır. Yöntem anlayışında Galileo’nun kendi alanında kullanmış olduğu geometrik yasalar gibi kesin normlar bulmayı amaçlamıştır. Metodolojik bireyci olup, bireysel tespitlerden toplumsal yapılar kurmak istediği aktarılmaktadır (Gordon, 2020: 94-95).

Hobbes, insan hareketlerinin gayesinin psikolojik bencilik üzerinden okumakta, insanın çıkarları doğrultusunda eylemlerde bulunduğunu iddia etmektedir. Devleti ise yapay bir canavar (Leviathan) olarak görmekte ve tabiatla hâkim olan itkinin kıtlık ve korku olduğunu belirtmektedir (Palmer, 2022: 135). Hobbes, insan doğası (görelî üstünlük istenci) ve sıfır-toplam oyunu gerçeği yüzünden devlet olmalı demektedir. Bu sebepten devlete sınırsız güç vermekte, devlete kendi yararında halka karşı hareket edebilme hakkı tanımaktadır. Çünkü Hobbes'a göre devlet yoksa sıfır-toplum değil negatif-toplum oyunu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple insanlar devletleri kendi aralarındaki bir sözleşmeden yola çıkarak oluşturmaktadır. Devlet bu sözleşme gereği adil olmak zorundadır. Hobbes'un yaklaşımında bir diğer önemli husus laik bir siyaset teorisi kurgulamasıdır (Gordon: 2020: 96-99).

John Locke ise devletin toplumsal sözleşme ile oluştuğunu söylemekte, Hobbes'tan farklı bir insan kurgusu oluşturmaktadır. İnsanı diğer canlılardan ayıran şeyi akıl olduğunu vurgulamıştır. Aklında mantık çerçevesi içinde çalıştığı için negatif-toplum oyunun oluşmayacağı düşünülmektedir. Böylelikle insanlar özgürlüğün sınırlarını ve uyması gereken kuralları bilebileceği varsayılmıştır. Fakat herkes aynı kapasitede düşünmediği için kötü niyetli, huzursuzluk veren kişileri denetim altına almak için devlete ihtiyaç duyulacağı belirtilmiştir (Gordon, 2020: 102-103). Bu tanımdan yola çıkarak Hobbes 'un tersine devlete mutlak güç vermemekte, devletle halkın çıkarlarının hep örtüşmesi gerektiğini söylemektedir (2020: 104). Locke 'a göre tabii/doğal hal ahlaki bir durumun temelidir. Bunlar yaşam, sağlık, özgürlük ve mülkiyet hakları ile desteklenmektedir (Palmer, 2022: 148).

Locke, 1688 Muhteşem Devrim dönemini yaşamış ve mutlak monarşi karşıtlığı yapmıştır. Devrim öncesi İngiltere'den sürülmüş ve ancak devrim sonrasında ülkesine dönebilmiştir. Bu dönemde ele aldığı yazıların birçoğunda- özellikle "Yönetim Üzerine İki İnceleme"- mutlak monarşi karşıtlarına cevaplar vermektedir. Bunlardan bazıları Robert Filmer'in "Ataerki" ya da "Kralların Doğal Gücü" adlı eserleridir. Bu kitapta Filmer, kralın otoritesinin meşruluğunu doğa hayatından çıkararak oluşturmaktadır. Kral bir baba gibi bakıma muhtaç olan yavruları üzerindeki mutlak otoritesini doğadan almaktadır. Benzer bir savunma Troy partisi tarafında da yapılmakta, fakat referans olarak vahye ve kutsal metinlere dayanmaktadır (Gordon, 2020: 102). Locke'un Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde etkisi olduğu da aktarılmaktadır (Palmer, 2022: 150).

18. yüzyıldaki⁸ İskoç aydınlanması olarak bilinen yapının tam olarak ortaya çıkmasında etkili olan durumlar ortaya koyulamamaktadır. Fakat bu düşünürlerin fikirleri sadece İngiltere tarihi için değil düşünce tarihi açısından da önemli kilometre taşları arasında görülmektedir. Bu yüzyılda Edinburgh ve Glasgow üniversiteleri alanında birçok öncü isimler çıkarmayı başarmıştır. 1771'de İskoçlar, Britanica Ansiklopedisini yayınlamaya başlamışlardır (Gordon, 2020: 138-139). Bu düşünürlerin hepsi bir ekol niteliğinde benzer görüşler ortaya koymamakla birlikte metot olarak somut olgular üzerinden yapılar kurmayı tercih etmişlerdir. Bu düşünürlerde doğal din veya Teizm denebilecek bir evren anlayışları ortaya çıkmakta, doğadaki düzenli yapılara dikkat çekmektedirler. Tanrının eseri olan evreni empirik olarak anlamak düşünürlerin yöntemlerindendir (2020: 141,142).

İskoç aydınları, 18. yüzyıldaki diğer düşünürlerden ayıran tutumları arasında bütün insanların eşit kategoride ele almaları, insanlar/topluluklar arasındaki farklılığın kültürel ve alışkanlıklar çerçevesinde değerlendirdikleri ifade edilmektedir. Bu yüzyılda birçok düşünür *halk* kelimesiyle doğası gereği daha alt kategorideki insan gruplarını tanımlamak için kullanmakta, İskoç aydınlarının bu tutum karşısında ayrık bir görüş benimsedikleri ortaya çıkmaktadır. Bu aydınlar insan doğasının biricikliği/tekliği vurgusunu tekrarlamaktadırlar (Gordon, 2020: 142-143). Bu dönemin öne çıkan isimlerinden ikisi David Hume ve Adam Smith'tir. Hume sorularını insanın toplumsal/bireysel, bencil/yardımseverliği üzerinde şekillendirmektedir (2020: 148).

Hume, insanın kendi çıkarları dâhilinde diğer insanların çıkarlarını gözetmediğini düşünmemekte, insanın kendi yararına az, toplumsal yarara fazla katkı sağladığını düşündüğünde, toplumsal çıkarları seçme eğilimi göstereceğini belirtmektedir. Kendi dışındaki insanların yarar sağlama konusunda "*sınırlı özgecilik*" kavramını ortaya koyup, insanın en yakınından uzağa doğru bir yarar skalası gözettiğini belirtmiştir (Gordon, 2020:148). Hume, apriori ifadelerin hiçbir şey açıklamadığını, iddia ve açıklamaların aposteriori olarak ortaya koyulması gerekliliğini savunmakta; analitik, sentetik ve saçma olmak üzere üç farklı analiz yöntemi olduğunu söylemektedir. Eğer bir kitap ne analitik ne de sentetikse yakılmasının

⁸ Bu yüzyılda yükselen akılcılık karşısında İngiltere'de İncil'e dönüş prensibini benimseyen Metodist hareket ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım Galler'de de yankı bulmuştur (Durgun, 2021: 34-35).

doğru olduğunu düşünmektedir (Palmer, 2022: 154-155). Hume, uluslararası ticaretin ve devletin konumu yönündeki tartışmalarda merkantilist düşünce yönünde "bir devlet faaliyeti olarak uluslararası ticaret" görüşünü benimsemektedir (Gordon, 2020: 151-152).

Adam Smith'in temel araştırması *piyasaların nasıl hareket edip, işlediği* yönünde şekillenmekte (Gordon, 2020: 158), insanın toplumsal yapı içindeki yeri, devlet ve piyasa dinamiklerini bu soru çerçevesinde analiz edilmektedir. İnsan doğası hakkında *sempati* kavramını öne çıkarmakta, bu kavramın Newton'un çekim yasasıyla benzerliğine dikkat çektiği belirtilmektedir. İnsanın bencil/yardımseverlik sorusunu sempati kavramı ile aşmaya çalışılmaktadır. Günümüzde empati kavramı olarak bildiğimiz durumun karşılığı olan sempati, diğer insanları anlama için içsel bir yansıtma mekanizması olarak görülmekte, bu mekanizma toplumsal bağların oluşmasında insanın kullandığı temellerden biri olarak görmektedir (2020: 160-164). Adam Smith döneminde millet kavramı, teritoryal bir alan vurgusundan öteye gitmediği aktarılmaktadır (Hobsbawn, 2020: 43).

Fransız aydınlar arasında ilerleme fikri soyut kavramlar üzerinden irdelenirken, İskoç aydınları somut düzeyde tartışmayı uygun görmüşlerdir. İskoç aydınları tarihte aşamalı (stadializm) fikri üzerinden, dört aşamada gerçekleşen bir ilerleme fikrini temellendirmişlerdir. Tarihsel sürecin avcı-toplayıcı, pastoral, tarım ve ticari toplum şeklinde ilerlediği düşünülmüştür (Durgun, 2021: 52).

2.2 Fransa

Devrim öncesinde Fransa'da üç sosyal yapı olduğu aktarılmıştır. Bunlar; asiller, ruhbanlar ve halktan oluşmuşlardır. Fransa'da asiller ve ruhbanlar toprakların üçte ikisine sahip olurken, vergi yükümlülükleri halka göre daha az olarak yapılandırılmıştır. Halk ise kendi içinde üç gruba ayrıştırılmış, büyük ve küçük burjuvazi ve köylülerden oluştuğu belirtilmiştir. Sanayi devrimi sonrasında Fransız İhtilali öncesindeki dönemde⁹ ekonomik gücün yönü burjuvazi tarafına kaydığı, bu durumun Fransa statükosunu olumsuz etkilediği ifade edilmektedir. Statükoyu oluşturan asiler ve ruhbanlar güç dengesindeki yerlerini yeni bir grupla paylaşmak istememelerinden dolayı birtakım sorunların ortaya çıktığı vurgulanmaktadır (Armaoğlu, 1997: 33-35).

Fransa monarşisi yeni gelişen ekonomik grupla beraber Fransa ihtilali öncesinde bir dizi mali problemlerle karşılaştığı belirtilmektedir. Bu mali problemlerin önemli sebepleri arasında 18. yüzyıl içindeki yedi yıl savaşları (1756-1763) ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Fransa'nın İngiltere karşısında tutum sergilemek için 1.5-2 milyon Frank'a yakın yardım yapması gösterilmektedir. Fransa yönetimi maliyedeki olumsuzlukları bertaraf etmek için birtakım çözümler aramış, tedbir ve yeni vergi kalemleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Yeni vergi talepleri asiller ve ruhbanları da içermiş, bu vergiler bu gruplar tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır (Armaoğlu, 1997: 37-40).

18. yüzyılda Fransa'da dini bir hareket olan Janseizim popülerlik kazanmıştır. XIV. Louis döneminde burjuva yönetimden küçük paylar alsa da ruhbanlar ve aristokratlar yönetimde etkili olmuşlardır. Ruhbanların imtiyazları genel olarak üst düzey rahipleri kapsamakta, ücra köşedeki köy ve mahalle papazları imtiyazlardan faydalanamamaktadır. Bu ikilik alt kademe rahipler arasında reform anlayışını geliştirmiş ve Janseizim akımı ortaya çıkmıştır. Bu hareket rejim karşıtı tutumların

⁹ Fransız İhtilalinin sebepleri arasında bilinç düzeyindeki yükselme gösterilmekte, artık eski düzene ait uygulamalar kabul görmediği ifade edilmektedir. Buna ek olarak tabiat dini söylemleri ve Amerikan bağımsızlığı sürecinin de halk üzerinde etkisi olduğu da iddia edilmektedir. Bu dönemde Burjuvanın eşitlik talepleri, köy papazlarının düşük gelire sahip olması, köylerde derebeylik haklarına olan öfke devrimin sebepleri arasında görülmektedir (Seignobs, 2022: 295-296). Fransız İhtilalinin nedenlerini ortaya koymaya çalışan güncel araştırmaların ekonomik ve maliyet kaynakları tezleri daha az dile getirdikleri ifade edilmektedir. Fakat 18. yüzyılda Fransız harcamalarının yüksek bir bölümünü bürokrasi ve saray harcamaları oluşturmakta, dönemin rejimlerine oranla bu harcamaların fazla olduğu vurgulanmaktadır (Durgun, 2021: 62).

dini kolunu oluşturmuştur. Devrim ncesi bir diğer gerilim ağı ise vergi toplayan *intendant* ve yerel parlamento arasında yaşanmıştır (Durgun, 2021: 65-66).

Paris Parlamentosunda¹⁰ *taux gnraux* (genel meclis) istenci gündeme gelmiş ve bu yapının oluşması sağlanmıştır. 1789 şubat seçimleri bu yapının kurulması için yapılmış ve parlamentodaki oy kullanma usulü hakkında karışıklar yaşanmıştır. Sınıflara göre mi oy kullanılacak yoksa kişi sayısına göre mi oylanacak durumu gündeme gelmiştir. Bu durumda kişiler esas alınıldığında halk üstün çıkacak, sınıflar esas alındığında da asiller ve ruhbanların üstün çıktığı görülmektedir. Oy sorunu denen bu durumun zme kavuşmaması ve kralın parlamento karşıtı tavırları yüzünden, halk temsilcileri 17 Haziran 1789'da Milli Meclis (Assemblée Nationale) olduğunu ilan etmiştir. Milli Meclis daha sonra 9 Temmuz 1789'da anayasa kurmak için kendilerini Kurucu Meclis (Assemblée Constituante) olarak ilan etmiştir. Bu dönemde Paris'te ve diğer eyaletlerde karmaşa ve tedarik sıkıntılarını yaşanırken Camille Desmoulin'in etkileyici konuşması sonrası halk ayaklanmış ve 14 Temmuz 1789'da Bastille Hapishanesini basarak mahkmları serbest bırakmıştır. Daha sonra bu olay devrimin simge olgularından biri olarak görülmüştür. 28 Ağustos'ta İnsan Hakları Bildirgesi kabul edilmiş, kralın bir dizi tedbirleri halk tarafından 5 Ekim'de Versalis'in basılmasıyla son bulmuştur (Armaoğlu, 1997: 37-40).

Kısacasını devrim sürecin başlangıcı *tats Gnraux*'un tekrar açılması olarak görülmektedir. Devrim süreci "ihtilal günleri" olarak adlandırılan, *Jeu de Paume* yemini, Bastille Hapishane baskını, 4 Ağustos Meclis'in tüm imtiyazları kaldırması, 5-6 Ekim Versay baskını olaylarının gerçekleşmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Seignobs, 2022: 297).

Kurucu Meclis Parlamentosunda İngiliz siyasi geleneğine uygun bir şekilde kulüpler kurulmuş ve bu gruplar çerçevesinde hizipleşmeler yaşanmıştır. Jacobin, Cordelier bu dönemde oluşmuş iki gruptur (Armaoğlu, 1997: 39).

Fransa'daki ihtilal diğer Avrupa devletleri tarafından ilk başta olumlu karşılanmıştır. Fakat kurucu meclisin insan hakları beyannamesi ile bütün unvanların lav edilmesi, Avrupa monarşileri tarafından endişe yaratmıştır. Bu

¹⁰ Bu dönemde Fransa'da eyaletleri yönetiminde yerel idari mahiyetinde parlamento yapıları bulunmaktadır.

meclis 1790'da kilise ayrıcalıklarını kaldıran yasayı da ilan etmesiyle bütün Avrupa endişenin ötesine geçip korku içine düştüğü ifade edilmektedir. Bu esnada Alsace ve Avignon topraklarındaki halklar yöntemi devirip Fransa'ya katılmak istemeleri ve kurucu meclisin bunu kabul etmesi Avrupa'daki bütün monarşilerin yerleşik yapılarını dağıtacağı algısını oluşturmuştur (Armaoğlu, 1997: 43-44).

Kurucu meclisin yapmış olduğu eylemler sonucu 1791'de Prusya Kralı ve Avusturya İmparatoru Pillnitz Bildirgesi yayınlayarak Fransa Kral'ına destek çıkacağını bildirmişlerdir. Bunun üzerine kurucu meclis Fransa'dan kaçan asillerin oluşturduğu göçmenler ordusunu Avusturya'dan dağıtmasını istemiş, kısmen dağıtma isteği gerçekleşmişse de II. Leopand'ın ölmesi ve ihtilal karşıtı II. François'in yönetime gelmesi ile Fransa-Avusturya Savaşı 20 Nisan 1792'de başlamıştır. Düzenli ordusu bulunmayan Fransa, Prusya'lı Mareşal Brunswick yönetimindeki ordu karşısında Paris'e kadar çekilmiştir. Brunswick, Paris işgalini planlamayıp, sadece kralın haklarını garanti altına almak için bildiri yayınlamış, bu durum Fransız milliyetçiliğini kışkırtarak kurucu meclisin Cumhuriyet ilan etmesine sebep olmuştur. 21 Eylül 1792'de cumhuriyeti ilan edip, mutlak monarşiye son verilmiştir ve çok geçmeden kral 21 Ocak 1793'te giyotine gönderilmiştir. Kralın idam edilmesi Fransa'nın Avrupa devletleri ile bir seri savaşlar yapmasının yolunu açmıştır (Armaoğlu, 1997: 47-48). Jakoben döneminde Rousseau'dan almış oldukları genel irade ilkesi çerçevesinde terör dönemi olarak da anılacak keyfi uygulamalar yapılmıştır (Durgun, 2021: 80).

Devrim sürecinde burjuvadan da mensupları bulunan radikal kanadı Jakobenler oluştururken, daha ılımlı yaklaşım Giordin hareketi içinde dile getirilmiştir. Jakoben hareket Maximilien Robespierre öncülüğünde yürütülmekte, 1794'te Robespierre Jakobenler tarafından idam edilmesi sonrasında bu hareket son bulmuştur. Jakobenlerin yönetimdeki dönem terör dönemi olarak da tanımlanmaktadır (Durgun, 2021: 85-86).

Avrupa devletlerinin 1791'de Paris'e kadar gelmesi Fransa'daki monarşinin tamamen ortadan kaldırılması refleksini doğurmuş ve Convention denen yapı yönetimi devralmıştır. Darbe hükümeti sert tedbirler almış, giyotinle cezalandırılan ihtilal mahkemeleri görev yapmıştır (Seignobs, 2022: 300-301). Convention döneminde matematik ve mekanik eğitimin gelişmesi için politeknik okulların kurulduğu belirtilmektedir (2022: 313).

Napolyon dönemi 1799-1814 yılları arasını kapsamakta ve “Direktuvar” dönemi olarak da isimlendirilmektedir. Bu dönem Fransa'da ulus devlet kavramlarının temellendiği yıllar olarak görülmektedir. Napolyon Korsikalı olup, Fransızca'yı sonradan öğrenmiş ve topçu subayı olarak hizmet vermiştir. Jakoben döneminin siyasi fikirleri Napolyon tarafında da benimsendiği belirtilmektedir. Jakoben döneminde yapmış olduğu hizmetler Napolyon'u halkın gözünde kahramanlık düzeyine kadar çıkarmıştır (Durgun, 2022: 88-95).

İhtilal sonrasında Fransa yönetimi, Bonaparte döneminde eski rejimden daha otoriter bir yapı kazanmıştır (Seignobs, 2022: 305). Napolyon döneminde İngiltere, yüklerin İngiltere limanlarına boşaltılması ve uyruklarının Fransa ile ticaret yasağı getirmesi üzerine Napolyon'da kıta ablukası yapmıştır (2022: 308).

Napolyon döneminde sıkı mali düzenlemeler yapılmış, 1800'de Fransız Merkez Bankası kurulmuştur. Böylelikle mali politikaların kurumsal bir yapı içinde denetlenmesi sağlanmıştır. Napolyon demir ve kimyasal madde temini, endüstrisinin gelişimi, bürokraside liyakat esasına dayalı merkezi yapı, eğitim sisteminin yaygınlaşması için Lise (lycee), devlet denetimine tabi eğitim müfredatı, sanayi gelişimi için yol ve köprüler inşası gibi birçok kurumsal yapılar kurmuştur. Bunlara ek olarak Napolyon, *Napolyon Yasaları* da denen normların oluşmasını dikkatle sağlamıştır. Bu normlarda bireysel hakların gözetilmesi ve mülkiyetin korunması hakkında düzenlemelerde bulunmuştur (Durgun, 2022: 101-105).

Fransa yönetimi 1814 yenilgisini, eski rejime dönmeyi ve 1789 sonrasında kazanılmış yenilikleri tutma kaidesiyle kabul etmiştir (Seignobs, 2022: 315). Viyana antlaşması sonrası Fransa'da 18. Louis krallığında meşruti monarşi kurmuştur (Sander, 1984: 128). Bu dönem “Bourbon Restorasyonu” olarak bilinmektedir ve dini alışkanlıklar tekrar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda 1825'te Reims Katedralinde taç giyme töreni yapılmıştır (Durgun, 2021: 165).

Restorasyon döneminde halk ve ayan meclisleri şeklinde iki yapı oluşturulmuştur. 1824 Louis'in ölümü sonrası tahta oturan 10. Charles mutlak monarşi gücünü artırmaya kalkınca 1830'da Paris'te 3 gün süren kanlı çatışmalar yaşanmıştır. 10. Charles'ın ülkeden kaçmasıyla yerine liberal yönelimi destekleyen Louis Philippe tahta oturmuştur (Sander, 1984: 128). 1830 devrimi sonrası gelen kral Fransa kralı değil, vatandaşın kralı olarak taç giymiş ve eski üç renkli devrim bayrağı yeniden kullanılmaya başlanmıştır. 1848'e kadar sürecek bu yönetime Temmuz Monarşisi

ismi verilmektedir (Durgun, 2021: 166). Fransız bayrağındaki üç renk özgürlük, eşitlik ve kardeşlik idealarını simgeleştirmektedir (2021: 198).

Louis Philippe serbest piyasayı destekleyen tutumuyla burjuva sınıfına destek çıkmış, endüstrileşme hızı ile büyük bir işçi sınıfı oluşmasına yol açmıştır. Philippe'in sadece sermaye yönündeki yardımları ve işçi karşıtı tutumu 1848'de işçi ayaklanmasına sebep olmuştur. 1830'daki kanlı Paris ayaklanmasının bir benzeri 1848'de de yaşanmıştır. Louis Philippe tahtan çekilmesiyle geçici hükümet kurması için sosyalist eğilimli Louis Blanc yönetime getirilmiştir (Sander, 1984: 128).

Devrim döneminde; *liberté, égalité, fraternité* (hürriyet, eşitlik, kardeşlik) kavramları politik söylem olarak kullanılmıştır. Rousseau'dan alınan genel irade kavramı hukuki eşitlik söylemi çerçevesinde çokça kullanılmış fakat genel iradenin içeriğinin tam olarak tespit edilmediği ifade edilmiştir. 19. yüzyılda bu üç kavramın farklı içeriklerde kullanımları olmuştur. 1848'deki halk ayaklanmalarında da motivasyon söylencesi olarak da kullanılmıştır (Durgun, 2021: 109-112).

Geçici hükümet döneminde karmaşık hizipleşmenin yarattığı ortam halka cumhuriyet dönemindeki terör rejimini hatırlattığı ifade edilmektedir. Bu sebepten halk otokrat bir seçim yaparak Napolyon'un yeğeni Louis Bonapart'ı cumhurbaşkanı seçmiştir. Daha sonra imparatorluğunu ilan edecek olan Bonapart yönetimi 1871'e kadar sürmüştür (Sander, 1984: 129).

Fransa'da dilin ulusalcılık için önemi III. Cumhuriyet (1870-1940) dönemindeki eğitim politikalarında daha görünür duruma gelmiştir. Bu dönemden sonra Fransa'da öğrenilmiş bir ulus fikrinin toplumda oluştuğu belirtilmektedir (Durgun, 2021: 199-201).

18. yüzyılda Fransız bilim adamları doğanın teorik yorumlanması üzerinde durmuşlar, deneye dayalı pratik bilginin öneminin ihtilal sonrası anlaşıldığı belirtilmektedir. Fransız İhtilali sonrası bilim adamları pratik sahadaki etkinliklerini artırmak için ağırlık ve uzunluk ölçü birimlerinde standartlar oluşturmuşlardır. Paris Bilimler Akademisi 1790 'da Talleyrand'ın talebi üzere oluşturduğu komitede metrenin ve gramın standart ölçülerini belirlemiştir (Mason, 2019: 400). Devrim sonrası eski rejime ait kurumlar ya kapatılıp yenisi açılmış ya da içyapıları yeniden düzenlenmiştir. 1794'te Doğa Tarihi Müzesi yeniden açılmış, 1795'te Bilimler Akademisi'ndeki unvanlar yeniden düzenlenmiştir. 19. yüzyıl içinde Paris'teki

Polytechnique ve Supérieure okulları bilim adamlarının odak merkezini oluşturmuştur (2019, 402-403).

Fransa'daki endüstrileşme süreci İngiltere'yi takip etmekte, bu yüzyılda kentlerde meydana gelen benzer sağlıksız koşulların Paris'te de yaşandığı gözlemlenmiştir. Paris'te yaşanan bu olumsuzluklara ek olarak kentin güvenliği ve idari problemleri olduğu 19. yüzyılın başında yöneticiler tarafından tespit edilmiştir. Ancak asıl düzenleme ve radikal dönüşümler III. Napolyon'un Paris belediye başkanı Haussman döneminde yaşanmıştır. Haussman on yedi yıllık görev süresince Paris'i çağdaştırmaya çalışmış, bu doğrultuda kenti beş ayrı kategoride değerlendirmiştir. Haussman 'ın ilk işleri yeni yollar açarak kenti sistematize etmeye çalışmasıdır (Benevolo, 1981: 100).

Aydınlanma genellikle Fransa ile özdeşleştirilmektedir. Voltaire 'den Diderot 'a birçok yazar bu görüşün önde gelen isimleri olarak görülmektedir (Durgun, 2021: 23). Denis Diderot (1713-1784), Jean le d'Alembert (1717-1783), Voltaire (1694-1778) Fransız orta sınıf düşünürü anlamında *philosophes* olarak anılmakta, düşünce konuları felsefe, din, tarih, siyaset ve ekonomi gibi geniş alanları kapsamaktadır. Didero ve d'Alembert öncülüğünde yazılan ansiklopedinin ilkesi *aklın yol göstericiliği prensibi* çerçevesinde şekillendirildiği vurgulanmaktadır. 18. yüzyıl Fransa düşüncesinde verimli bir dönem yaşanmış, yazarlar fikri düzlemin iki kutbunda da eserler vermiştir. Julien Offray de La Mettrie'nin (1709-1751) materyalist yaklaşımlarını savunurken, bu durum Voltaire tarafından eleştiri konusu olmaktadır (2021: 31-33).

Montesquieu, yaşamı koruma, barış içinde yaşama, karşı cinse yönelim ve toplumsal ilişkiler geliştirmeyi doğal yasalar olarak görmektedir. Toplumsal yasalar ise uluslararası, medeni ve siyasi hukuk bileşenlerinden oluşmaktadır. Bu dönemde önemli olan kavram *doğa durumudur* (Durkheim, 2019: 33-35). Montesquieu'ye göre yaşam koşulları yaşam kurallarını oluşturur ve bu durum farkındalığı geliştirir. Yönetim biçimi de yeni yaşam koşullarına paralel olarak zaman ve mekâna göre belirlenmektedir (2019: 32). Montesquieu toplum yönetimini; aristokrasi ve demokrasiyi içine alan cumhuriyet, monarşi ve despotik olarak üçe ayırmaktadır. Bu yaklaşımın Aristoteles'ten farkı, yönetici sayısının temel alınmamasıdır (2019: 39). Durkheim, Montesquieu'nün "ilerleme" kavramını gözden kaçırdığını ifade etmektedir (2019: 79).

Doğal hukuk kavramı çerçevesinde Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu* (1748) adlı eserinde rejimler analiz edilmiş, cumhuriyet, monarşi ve despotizmin ruhları sırasıyla erdem, onur ve korku olarak aktarılmıştır. Yönetimde güçler ayrılığı ilkesi de eserde vurgulanmaktadır (Durgun, 2021: 38-39).

Rousseau'da toplum yapısını kurgularken doğal insanı tanımlama yoluna gitmiş, doğaya uygun çelişmeyen yasa bulma amacı güttüğü belirtilmiştir. Rousseau için doğal insan, toplumsal şeylerin çıkartılması sonucunda ortada kalan şey olarak tanımlanmaktadır (Durkheim, 2019: 89). Descartes'in metodu Rousseau'da da benzer bir başlangıç olup, sistemini en küçük yapı taşından kurmaya çalışmıştır (2019: 93). İnsanlar arasındaki ilişki Rousseau'ya göre rasyonel bir yapı olup, doğal bir tutum olarak karşılanmamaktadır (2019: 109-110). Fakat toplumsal yapılar zorunlu olarak gerçekleşmekte ve bir anlaşma üzerinde şekillenmektedir. Toplum olmanın gerekliliği halk olmaktan geçmekte ve toplumsal irade vurgusu yapılmaktadır (2019: 124). Toplumsal irade ve yasa ile eşitlik ortamı sağlanmakta ve özgürlüğün önü açılmaktadır (2019: 126).

Montesquieu ve Rousseau monarşik sistemlerin oluşmaması için küçük cumhuriyetlerin olması gerektiğini söylemiştir. Her iki düşünür de yönetimlerin temel noktasını temsil yapıları olarak görmektedir. Yurttaşların yönetimde temsil edilmesi ve katılımın çoğunluk yönünde olması şekillindedir. Rousseau bu genel katılım için bireylerin yurttaşla dönüşmesi, yani eğitim ve siyasi bayramlarla özdeşleşmesi gerektiğini aktarmıştır (Llanque, 2021: 62-63).

Fransız pozitivistin ideal toplum araştırma ve tasarımlarında kullanmış oldukları yöntemin anahtar kelimesi *bilimsel* sözcüğüdür (Gordon, 2020: 309-311). Fransız pozitivistin öncülerinden Henry Saint-Simon (1760-1825), Amerikan devrimi sürecinde iki ay gibi kısa süre çalışmış olmasına rağmen, olayların etkisinin düşüncelerinde derin tesirleri olduğunu ifade etmektedir. Verasete dayanmadan gerçekleştirilebilecek bir toplum yapısının mümkün olabileceği bilinci bu tecrübenin etkisi olduğu yönündedir (2020: 313). Simon 'un yöntemlerinde alternatiflik yasası denen tutum öne çıkmakta, soyut teorilerle deneysel yaklaşımların birbirini destekler mahiyette değil, birbirinin alternatifi olduğunu düşünmektedir (2020: 316).

Simon, yönetim anlayışında bilim adamlarından oluşan seçkinlerin yönetimini istemekte, eğer ülkedeki en iyi 50 doktor, kimyacı, fizyolog, banker ve 600 ziraatçı,

zanaatkârın hayatını kaybetmesiyle ülkenin batacağını, fakat kralın bütün ailesinin, bütün yönetici bürokratların ölmesinde ise sadece ülkenin hüzne boğulacağını söylemektedir (Gordon, 2020: 316-317). Simon 'un görüşleri Ecole Polytechnique çevresinde etkili olup, dini bir tesir oluşturduğu belirtilmektedir. Fakat bu etkiler 1832'den sonra hızlıca dağıldığı aktarılmaktadır (2020: 315). Simon, 1813 tarihli yazılarında üç hal yasası hakkında görüşler ileri sürmekte, toplumsal olgu incelemelerinde yöntem olarak doğa bilimlerinin metodolojisini benimsemek gerektiğini söylemektedir. Simon, Ecole Polytechnique çevresinden uzaklaşıp, École de Médecine yakınlarına taşındıktan sonra toplumsal olgu incelemelerinde bu alanın metotlarını benimseme eğilimine girdiği ifade edilmektedir (2020: 322).

Henry Saint-Simon 'dan sonra Fransa düşüncesinde önde gelen isimlerden biri Auguste Comte (1798-1857)'tur. Comte, üç hal yasasını geliştirerek, bu yasanın Newton'un çekim yasasına benzer bir toplum yasası olduğunu düşünmekte, bu yasa göre toplumlar teolojik, metafizik, pozitif evrelerden oluştuğu düşünülmektedir. Comte, ilk iki yasa çerçevesinde hayatlarını idame eden toplumların olaylar/olguları anlamlandırırken aşkın gerekçeler ortaya koyduğunu söylemekte, ilk iki yasa aşamasında olan toplumlar için *niçin?* sorusu önemliyken, son yasanın hakim olduğu toplumlarda *nasıl?* sorusunun önem kazandığını belirtmektedir. Son yasada olgular nedenleri çerçevesinde açıklandığını belirtilmektedir (Gordon, 2020: 328).

2.3 Almanya

Alman¹¹ birliğinin 1871’de ortaya çıkmasında merkezi rolü olan Alman devleti Prusya yönetimidir. Prusya’nın 19. yüzyılda Alman topluluklarının birleşmesine sebep olan düşünce ve süreçlerde ne çıkan gerekçe, Prusya’nın Kutsal Roma İmparatorluğu mirasında kendini hak sahibi olarak görmesi olarak yorumlanmaktadır. Prusya başta Brandenburg seçici prensliği olarak Roma Germen İmparatorluğunun bir yesi olarak varlık kazanmış, daha sonra bu konumunu Krallık düzeyine çıkarabilmiştir (Beydilli, 2023).

Kutsal Roma İmparatorluđu¹² 942’de kurulmuş 1648 Vestafalya Antlaşması sonrasında 300 kadar küçük Alman devletleri oluşmuştur. Bu parçalı yapı 1806 yılına kadar Napolyon’un Ren Konfederasyonu kurmasına kadar devam etmiştir. Daha sonra kurulan Alman konfederasyonu dâhilinde varlıklarını devam ettiren Alman devletlerinin genel kontrolü Katolik Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tasarrufunda bulunmakta, Prusya’da konfederasyonun bir diğer gl devleti olarak varlık göstermektedir (Armaoğlu, 1997: 1-2). Fakat 1871’de kurulacak olan Alman İmparatorluğu ve Alman birliği Prusya yönetiminin tasarrufu ve politikaları sonucunda oluşmuştur.

Bu doğrultuda 1871’de kurulan Alman birliğinin temel yapısını Prusya yönetimi oluşturmakta, Prusya’nın temel yapısını da Brandenburg prensliği oluşturmaktadır. 1618 tarihinde Hohenzol’ler hanedanlığının başı Brandenburg elektrlğne geçmiş, 1701’de de bu elektrlk ismini Prusya olarak değişmiştir (Armaoğlu, 1997: 3). Prusya yönetiminin kraliyet, memurlar sınıfı ve askerlerden oluşan l bir yapı oluşturduğu görülmektedir (Wienfort, 2020: 9). Devleti ileri taşıyan atılımlar 18. yüzyılda yönetime gelen reformist krallar sayesinde şekillenmekte, II. Friedrich de bu isimler arasında görülmektedir. II. Friedrich devleti "aydın istibdat (despotise clair)" akımı çerçevesinde ilerici bir ortam oluştuğunu belirtmektedir (Armaoğlu, 1997: 3).

¹¹ ağdaş yazarlar Alman tarihi ve Prusya tarihi ayrı değerlendirilmesi yönünde itirazları olmasına rağmen, bu iki tarihin süreç içinde paralel geliştiğini kabul etmişlerdir (Wienfort, 2020: 10-11).

¹² Kutsal Roma İmparatorluk yapısında Diyet denen parlamento mahiyetindeki kurumda elektrler, Prensler ve şehirler olmak üzere üç yapı bulunmakta, elektrler 9 devletten meydana gelmektedir. Bu yapı Roma İmparatorunu seçmekte, İngiltere kendisine bağlı olan Honever elektrleri sayesinde bu yapıya kısmi söz hakkına sahip olmaktadır. 15. yüzyıldan 19.yüzyıla kadar İmparatorlar Avusturya-Macaristan hükümdarı Habsburg 'lar tarafından seçilmiştir (Armaoğlu, 1997: 1-2).

Alman toplulukları içinde Prusya kültürünün Büyük Friedrich döneminden beri hoşgörü ve hukuki değerleri olan bir yapı temsil ettiği ifade edilmektedir. Prusya erdemleri olarak bilinen yapıda çalışkanlık, görev bilinci, tevazuu gibi değerler vurgulanmaktadır (Wienfort, 2020: 10-11). 18. yüzyılda Büyük Friedrich 'in ıslahatları çerçevesinde oğlu Friedrich I. Wilhelm (Asker Kral) devam ettirmiş, Prusya'yı yerel seviyeden bölgesel bir güç konumuna yükseltmiştir. I. Wilhelm Germeleşme politikaları çerçevesinde 1713'te saray içinde Fransızca yerine Almanca konuşulmasını sağlamıştır (2020: 35). I. Wilhelm sonrasında gelen II. Friedrich 'te gelişme politikaları izlemiş, merkantilizm özellikler çerçevesinde yapılaşma izlemiştir. Arazi ıslahları bu dönemde gerçekleştirilmiş, 50.000 hektar tarım arazisi kazanılmıştır. Arazi ıslahlaştırma çalışmalarının bir diğer olumlu etkisi askeri istihkâm ve topografya bilgilerinin gelişmesidir. 18. yüzyılın bir diğer önemli gelişmesi her gruptan kişinin eğitimi¹³ için okulların açılmasıdır. 1713'te üç yüz olan okul sayısı 1740'ta bin beş yüze çıkmıştır (2020: 38-45).

1756'da Versay Antlaşması sonrasında Büyük Fredrich 'in kendi aleyhine gelişen durumlarla karşılaştığı, Fredrich 'in Saksonya işgali sonrası Yedi Yıl Savaşları olarak bilinen savaşların başladığı belirtilmektedir. Bu savaşlar sonrasında Prusya'nın Avrupa'da diplomatik olarak güçlendiği ifade edilmektedir. 1789 Fransız İhtilali sonrası Avrupa devletleri arasında Koalisyon Savaşları olarak adlandırılan süreç yaşanmıştır (Yılmaz, 2018: s43-44).

1806'da Fransa ile yapılan Jena ve Auerstedt savaşları Prusya'nın toprak büyüklüğünü yarı yarıya düşürdüğü belirtilmekte, bu durumun Alman devletleri arasında özellikle de Prusya'da bağımsız bir Alman ulusu fikrinin doğmasına sebep olduğu ifade edilmektedir. Bağımsız Alman ulusu fikrinin halk düzeyinde de karşılık bulduğu aktarılmaktadır. Bu çerçevede Vatan Savunma Birliği kapsamında

¹³ Bu eğitim içeriğinde aydınlanma ilkeleri gözetilmeyip, görev bilinci olan vatandaşlar yetiştirilecek şekilde yapılandırılmak istendiği ifade edilmektedir (Schulz, 2006: 76). Prusya'da 1705 yıllarına dayanan "Realschule" ekonomik ve matematik ağırlıklı eğitimler veren ortaokul düzeyinde yapılaşma bulunmaktadır (Konrad, 2021: 74). Alman coğrafyasında 18. yüzyıldan itibaren ana dillerinde eğitimin temel düzeyde verilmesi şartı getirilmiştir (2021: 44).

Prusya'da ilkokul düzeyinde zorunlu eğitim 1717 yılında itibaren olup, okullar ve üniversiteler devlet etkinliği olarak görülmektedir. Devletlerin bu eğitimlerde temel gayesi merkantilist çerçevede değerlendirmektedir. İyi eğitim, iyi ticaret ve piyasa beklentisi oluşturacak ve ülke refaha erip kalkınacaktır çıkarsaması devletlerde bu yüzyılda oluşmuştur (Konrad, 2021: 58-60). 1854'teki Prusya Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı ilkokul yönetmeliğinde öne çıkan temalar kiliseye sadakat, hanedana sevgi ve pratik bilgiler çerçevesinde oluşturulmuştur (2021: 62).

1813-14'te genel askerlik hizmeti getirilmiş, "halk orduları" kurulmuştur. 1813'te Leipzig Savaşı'nda halk orduları da katılmış, 500 binlik bir ordunun Napolyon'a karşı durmuş, bu savaşta yaralı ve ölü sayısının 100 binleri bulduğu belirtilmektedir (Wienfort, 2020: 57-63).

1815 barış antlaşması sonrası Alman birliği öncesinde 1818'de *Zollverein* diye anılan gümrük birliğinin birleşmede önemli adımlardan biri olarak görülmektedir (Kaya, 2018: 198). Bu birlik içinde yer alan Prusya'nın 1815 sonrası parlamenter sisteminde çoğunlukla aristokratlar bulunmaktadır. 1830'daki halk ayaklanmaları sonrasında diğer devletlerde olduğu gibi Prusya yönetiminde de liberal bir yapı oluşmuştur. 1830 devrimi sonrasında 1834'te Alman Gümrük Birliği tekrar sağlanmış (Wienfort, 2020: 68-69). 1815 sonrasında Avusturya-Macaristan imparatorluğu Alman milliyetçiliği refleksi geliştiremezken, Prusya Stein, Hardenberg, Humboldt ve Gneisenau gibi kişilerin öncülüğünde gerçekleştirdiği reformlarla ordu, yönetim ve eğitim gibi alanlarda değişimler yapmıştır. Bu değişimler Prusya'nın yeniden doğuş imajı olarak yorumlanmaktadır (James, 1999: 45). 1815'te Napolyon'un durdurulması sonrasında eski rejimler restorasyon dönemine girmiş, tekrardan güç kazanma girişimlerinde bulunmuşlardır (Schulz, 2006: 103).

Alman federasyonunda 1830-1848 devrimleri esnasında ulus birliğinin kurulması için fikirlerin belirginlik kazandığı belirtilmektedir. Prusya ordusunun bu doğrultuda tek bir Alman ulusu kurma niyetinde olduğu aktarılmaktadır. Aynı dönemler de Fransa'nın da Avrupa birliği çerçevesinde evrensel fikirler geliştirdiği belirtilmektedir. Bu geliştirilmeye çalışılan evrensel fikirler Alman toplulukları üzerinde ters tepki yaratmış, Almanlar birleşerek Federasyon kurma refleksi geliştirmişlerdir. Almanların genellikle kendi ulusal sınırları içinde kendilerine ait kurumlarda varlıklarını sürdürmek istedikleri anlaşılmaktadır (Sander, 1984: 131-132). Bu tarihlerde devrim hareketi üyelerinin IV. Wilhelm'e Alman tacı takma istedikleri, fakat Wilhelm'in devrimcilerin ekseninde hareket etme zorunda kalacağı endişesiyle kabul etmediği belirtilmektedir (Durgun, 2021: 175).

Prusya 1850'lerden sonra anayasal düzenlemeler gerçekleştirmiş fakat halkın tam eşitliği bu anayasada gözetilmemiştir. Prusya'daki seçim hakları sınıflara tabi olup "üç sınıflı" bir yapı bulunmaktadır. Halkın temsil edildiği parlamento ile soyluların

olduğu asiller meclisinden oluşan ikili yapı. oluşmuş, asiller kral tarafından atanmıştır (Schulz, 2006: 114)

Alman birliğinin kurulmasında muhafazakâr yönü ağır olan Bismarck'ın politik hamleleri önemli bir yer işgal etmektedir. Bismarck kurulacak olan Alman birliğinde Avusturya'nın olmaması gerektiğinin farkına varmış ve politik girişimlerini bu yönde şekillendirmiştir. Bismarck'ın Alman Birliğinin kurulmasında gördüğü en önemli engeller kurulacak olan Fransa-Rusya ittifakıyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun muhalefetidir. Bu dönemde önemli gelişmelerden biri 1863'teki Polonya ayaklanmasıdır. Bu ayaklanma milliyetçi içeriğinden dolayı Fransa tarafından olumlu karşılanmakta, İngiltere bu olaylar sonrasında Fransa'nın gücünü artıracak endişesi ile olumsuz görmektedir. Polonya'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya arasında tampon bir bölge olma durumu Avusturya tarafından lehine görülse de milliyetçi ateşin topraklarına sıçrama olasılığı da endişeye sebep olduğu belirtilmektedir. Bismarck, Prusya'nın bu tabloda Rusya yanlısı politikalar izlemesini sağlamıştır (Armaoğlu, 1997: 298-305). Bu savaş öncesinde Bismarck'ın 1862'de "Demir ve Kan" başlıklı konuşması Alman birliğinin oluşum sürecinde yer alan önemli metinler arasında gösterilmektedir. Bismarck siyasi kariyerinde denge politikası takip etmiş, bu tutumu Prusya içindeki muhafazakâr kanatın desteğini almıştır. Bismarck bu denge politikasının korunması için içerdeki liberal görüşe sahip gruplar için genellikle milliyetçi kartını kullandığı belirtilmektedir (Wienfort, 2020: 80-81).

Birliğin kurulması için Germen Konfederasyonu'ndan atılması gereken bir diğer blok ise Danimarka Krallığıdır. Bu krallık Elbe Dukalıkları denen yerlerin hamisi olduğundan konfederasyonda söz hakkı bulunmakta ve bu tutum Prusya'nın emellerine ters düşmektedir. 1863'te gerekli koşulların oluştuğunu düşünen Germen konfederasyonu Elbe Dükalığına Alman bir prens atayarak savaşın sinyalini oluşturmuştur. İngiltere bu savaşta Danimarka'nın yanında olmak istemiş, fakat Bismarck'ın benimsemiş olduğu denge politikası sonucu Rusya, Prusya'nın yanında yer almış böylelikle İngiltere sadece ara çözümler üretmek zorunda kalmıştır. 1864'te Viyana Barışı ile Elbe Dukalığındaki Danimarka hamiliği sona ermiştir (Armaoğlu, 1997: 305-308). Elbe Dukalığı içinde yer alan Şlezving, Holştayn ve Lavenburg bölgeleri Prusya-Avusturya ile imzalanan Gaştayn Antlaşması ile Prusya'ya bırakılmıştır. Böylelikle Prusya Baltık denizi üzerinde

liman ve bir Alman donanması yapılabilmesinin önü açılmıştır (1997: 308). Prusya'nın 1864'te Avusturya ile yapılan savaşı "Birleşme Savaşı" olarak da adlandırılmaktadır (Wienfort, 2020: 80-81).

Bismarck 1866'da Prusya-Avusturya Savaşına girmeden önce Fransa, Rusya ve İtalya'nın konumlarını sağlamlaştırarak, Avusturya'ya tam bir cephe alma siyaseti yürütmüştür. Bu siyasi hamleler gerçekleşince Avusturya ile olan savaş kaçınılmaz olmuş, Avusturya, Sadowa muharebesinde yenilmiş, Prag antlaşmasıyla (26 Temmuz 1866) Germen Konfederasyonu'ndan çıkarılmıştır. Prag antlaşmasında Konfederasyon Main nehri konum alınarak Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünmüş, bu bölgelerde kendi içlerinde konfederasyon yapılanmasına izin verilmiştir (Armaoğlu, 1997: 313). Prusya'nın Avusturya ile olan Könnigraz Savaşını Helmuth von Moltke yönetmiş, 1866 Temmuz ayında Viyana önlerine kadar gelmiştir (Kaya, 2018: 202).

Prag antlaşmasıyla kısmen Alman birliği sağlanmış olsa da Kuzey devletleri Protestan, Güney devletleri ise Katolik inancın hâkim olduğu bilinmektedir. Güneyin Katolik olması Fransa ile yakınlaşma tehlikesi doğurmakta, Fransa'nın görünen Alman birliği tehlikesine karşı tedbirler alacağı ve bu doğrultuda Fransa-Prusya savaşının kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir. 1868'de çıkan savaş 1870'te Prusya ordularının Paris'i kuşatmasıyla son bulmuştur (Armaoğlu, 1997: 318-327). 18 Ocak 1871'de Versay Sarayı'ndaki Aynalı Salon'da Bavyera kralı I. Ludwig Wilhelm'e imparatorluk tacını giyerek Alman birliğini kurmuştur. Aynalı Salon imparatorluk için önemli sembol olmuştur (Kaya, 2018: 204-207). Birliğin kurulma süreci II. Reich anlatısı olarak da anılmaktadır (2018: 197).

1873'te Bismarck 1815'teki tutumların devam etmesi için "Kutsal İttifak Antlaşması" imzalamıştır. 1880'li yıllarda Afrika ve Güney denizinde koloni kurma girişimleri yaşanmıştır (Schulz, 2006: 126). Osmanlı-Rus harbinde de Bismarck Avrupa'daki denge durumunu korunması için Osmanlı'nın, Avrupa devletlerinin nüfus alanlarına göre bölüştürülmesini istemiştir. Bu tasarı ilerleyen yüzyılın sonuna doğru kısmen gerçekleştirilmiştir. Bismarck "Reel politik" çerçevesinde siyasetini izlerken, 1888'de tahta oturan II. Wilhelm dünya lideri konumu için "Welt politik" ideolojisini benimsemiştir (Kaya, 2018: 2018-212).

II. Wilhelm sonrasında emperyalist politikalar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Ruslardan uzaklaşıp, İngilizlere yaklaşma stratejisinin başarısız olduğu, Avusturya

ve İtalya ile daha zayıf bir ittifak yapıldığı vurgulanmaktadır (Schulz, 2006: 134). Almanya'da 1871-78 tarihleri arası Kulturkampf (kültür savaşı) dönemi olup, Katolikliğe karşı cephe alındığı belirtilmektedir (Durgun, 2021: 262). 1871 sonrasında Bismarck, Germanleşme politikaları çerçevesinde Katolik tarikatların okullarını kapatmış, Almanca dışında dil yasağı getirmiştir. 1874/75'te evliliğin resmi kurumlarda yapılması yasası çıkararak dini alanda reformlar gerçekleştirmiştir (Wienfort, 2020: 86-88).

Alman birliğine giden yolda önemli eşiklerden biri olan 1806'daki Jena ve Auerstedt savaşları Prusya yönetiminde bir dizi reform paketleri oluşmasına da sebep olduğu belirtilmektedir. 1808 Kasım Organizasyonu Fermanı ile bakanlık yetkilerine sınırlandırmalar getirilmiş, uzman kadrolaşma alanları oluşturmaya çalışılmıştır. 1809'da Wilhelm von Humboldt eğitim sisteminde yenileşmeler yapıp, her kesimden eğitimin önünü açmıştır¹⁴. 1800'ler mimarlık akademisi ve meslek okulları yanında Humboldt 'un öncülüğünde 1810'da açılan Berlin Üniversitesi entelektüel alanda önemli isimlerin çıkmasına zemin hazırlamıştır. Georg Wilhelm, Fredrich Hegel, Johann Gottlieb, Fichte ve Fredrich Schleiermacher gibi isimler bu üniversitede dersler vermiştir (Wienfort, 2020: 57-63). Alman felsefe ve biliminde önde gelen eserlerin sayısı bu tarihler sonrasında artış göstermiştir.

Alman felsefesi ve milliyetçiliği için önemli isimlerden biri Johann Gottfried Herder 'dir (1744-1803). Milliyetçilik kavramını ilk kullanan kişi olduğu belirtilmektedir. Ulusu, kültür ve pratik yaşam özelinde ele almıştır (Durgun, 2021: 148-149). 18. yüzyılda Alman milliyetçiliğinin şekillenmesinde dilsel yapının önemini savunmuştur. Dilin Tanrı'nın inayeti ile verilmiş bir yapı olduğunu yadsıyarak, sosyal bir ihtiyaç sonucunda oluştuğunu düşünmektedir. Dilin sadece bir icat değil, kültürden kültüre aktarılacak geldiğini de vurgulamaktadır. Herder,

¹⁴ 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'daki bilimsel ilerlemenin Fransa ve İngiltere öncülüğünde gittiği aktarılmaktadır. 18. yüzyılda Fransızlar doğa bilimleri üzerine değerlendirmelerini teorik yapıda ele alırken İngilizler deneye dayalı yöntemleri benimsedikleri görülmektedir. Bilimsel ilerlemede 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Fransızlar, 1850-60'larda İngilizler önde giderken, 19. yüzyıl sonunda Almanya'nın lider konuma geçtiği görülmektedir (Mason, 2019: 400). Alman kimya endüstrisi yüzyıl ortasından sonra gelişim göstermekte, 20. yüzyıl başında ağır kimya sanayisine yeni yöntemler geliştirdikleri belirtilmektedir. Adolf Von Baeyer çivit mavisini sentezleyerek bol miktarda üretim kapasitesi sağlamıştır. Ayrıca Alman kimyagerler ağır kimya sanayisinde kullanılan sülfürik asit üretimi için temas süreci denen yöntemi geliştirmişlerdir (2019: 480-482).

kültür ve dil arasında paralellikler kurarak, dillerin ve kültürlerin başlangıç-gelişme-çöküş izleğinin olduğunu söylemektedir. Bu tespitleri sonrası herhangi bir kültüre benzemenin mümkün olmadığını, Alman olarak kendimiz olmamız gerektiğini tavsiye etmekte, diğer ulusların başaramadıklarını başarma iddiasını ortaya koymaktadır. Herder ‘in esasında bir Ortaçağ heveslisi olduğu, bütün Alman romantiklerinin temel beslendiği yer olan Gotik etkilere işaret ettiği ifade edilmektedir (James, 1999: 47-50).

Fichte 'nin de Herder 'e benzer bir yoldan, yani kültürleşmenin ulus için olmazsa olmazları arasında görmektedir. Bu durum Fichte felsefesinin önemli bir bileşeni olan “ben” kavramı üzerinden irdelenmekte, “ben”in tam olarak kültürleşmesi için iç ve dışın tam özgürlüğe kavuşması gerekmektedir. Bu kavramdan yola çıkarak Alman ulusunun oluşumu için özgür bir yapı oluşması gerektiği vurgulanmaktadır. Fichte, Fransız Devrimini başta olumlu bulsa da Almanya üzerindeki yıkıcı etkisi sonrası "Alman Ulusuna Sesleniş" konuşmasında vatan aşkının öneminden bahsetmektedir. Vatan aşkının ise yurtsever bir eğitim çizgisi üzerinden kazanılacağını düşünmektedir (James, 1999: 51-52).

1763-1806 yılları arası Alman bilinci ve düşüncesinin temellerinin atıldığı yıllar olarak görülmektedir (Schulz, 2006: 85). Alman ulusal bilinçlenmesinde Herder 'in yanında Joachim Winckelmann, Immanuel Kant 'ın da katkıları olduğu belirtilmektedir. Winckelmann 'ın “Eskiçağ Sanat Tarihi” adlı eseri antik eserlerin çizimi ve tanıtımını içermekte, bu eser Alman Neo-Klasizmini şekillendirdiği belirtilmektedir. Kant'ın çalışmalarının¹⁵ da Alman düşünürlerinin aydınlanma fikirleriyle tanışmasına vesile olduğu söylenmektedir (2006: 73-75).

Ulusal bütünlükle ilgili kavramları kullanılan bir diğer düşünür Hegel 'dir. Hegel'in “Geist (Tin)” kavramı girift anlamlar içermekte, tarihin ruhunun Alman ulusuna doğru aktığını iddia etmektedir (Durgun, 2021:148-149). Hegel, tarihteki olguların her birinin kendine özgü olduğunu, fakat bu olguların da bir trenin her bir vagonunu oluşturduğunu düşünmektedir. Vagonlar birbirlerinden ayrı olsalar da aynı hat

15 Kant bilgilerimizin doğuştan olmadığını söyleyip, zihnin sentetik apriori kalıpları olduğunu ifade etmektedir. Bu kalıplar dışında olan şeyler olabilir ve bunlar kendinde şey olan numenler olarak adlandırılmaktadır. Fenomen olanlar ise bu kalıpların algıladığı kısımlar olarak görülmektedir (Palmer, 2022: 163). Tanrı, özgürlük, adalet ve hürriyet gibi şeyler numen olarak görülmektedir (2022: 164). Kant tarafından bu yapılar metafizik mahiyetler değil pratik süreçler için gerekli olan kavramlar olduğu düşünülmüştür (2022: 165).

üzerinde birbirini takip etmekte ve tarihteki olgular da bu şekilde ilerlemektedir. Tarihteki bu geçişler zamansal değil, ideal veya mantıksal geçişler olarak yorumlanmakta, tin doğanın içinde sona ulaşmaksızın gerçekleştirdiği ifade edilmektedir (Collingwood, 2020a: 146). Hegel, bu çıkarımdan yola çıkarak 19. yüzyılın tarihsel tininin Prusya devletinde vücut bulduğunu düşünmektedir (Schulz, 2006: 179). Bu görüş hem muhafazakâr hem de liberal kanatta yer alan Alman düşünürler tarafından ilgi görmüştür (2006: 104-105). 1830'lardan sonra Hegel 'in görüşlerinin sağ ve sol ideolojilere ayrıştığı belirtilmektedir (Palmer, 2022: 194).

Karl Marx da Bonn Üniversitesi sonrası Berlin Üniversitesi'ndeki eğitim hayatında Hegel düşünceleriyle tanışmış, Hegelci felsefenin ateist bir yorumunu benimseyen Bruno Bauer 'den etkilenmiştir. 1841'de Grek felsefesi üzerine doktora hazırlamış, daha sonra 7 yıl boyunca gazetecilik yaparak sosyalist içerikler üretmiştir (Gordon, 2020: 348).

Alman milliyetçiliğinin 1806 tarihi sonrasında Fransız karşıtı refleksi üzerinden gerçekleşen frankafon bir yaklaşım olduğu söylenmektedir (Durgun, 2021: 148). Bu duruma ek olarak Bauman (2022: 75), 19. yüzyılda millet oluşum örneklerinde Almanya'nın ruh kavramı çevresinde şekillendiğini belirtmektedir. Ruh kavramı Hegel 'le referansla dile getirilmekte, bu tutum Hegel 'in evrensel tarih anlatısı üzerinden form kazanmaktadır. Hegel her ulusun belli bir dönemde dünya liderliğini üstlendiğini düşünmektedir. 19. yüzyıl düşünürleri kendi dönemleri için bu yargının Alman ulusu ve kimliği için geçerli olduğunu düşünmektedirler. Bogumil Goltz, Almanların Çinliler kadar çalışkan, becerikli ve vicdanlı, İngilizler kadar titiz ve mükemmel, Fransızlar kadar usta ve şık olduklarını belirtmektedir (James, 1999: 21-22).

19. yüzyılda Alman milliyetçiliğinin ve birleşmesinin temeli hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. İlki çok devletli bir yapıda ortak bir tarih anlayışının geliştiği ve Alman toprakları olarak tanımlanan alanda 300'e yakın devletin ortak bir tarihten beslendiği görüşüdür. Radikal bir milliyetçi olarak tanımlanan Fichte bu durumu "*ulusu olmayanların ulus gururu*" olarak tanımlamaktadır. Diğer nokta da Napolyon'un ilerlemesiyle Avusturya-Macaristan başbakanı Metternich 'in mutlak monarşi politika hamleleri olarak gösterilmektedir (James, 1999: 43-44). Alman nüfusunun 19. yüzyılın başında 1806'da 29 milyon iken, 1900'lerde 56 milyona ulaştığı belirtilmektedir (Schulz, 2006: 136).

19. Yüzyılda Üslup Arayışları

Berlage (2015: 62), üslup ve sükûnetin aynı şey olduğunu, modern öncesi ustaların üsluba sahip olduklarından sükûnetli bir izlenim yarattıklarını düşünmektedir. Goethe'nin de üslubu “Üslup çeşitlilik temelinde birliktir.” şeklinde ifade ettiği aktarılmaktadır (2015: 64). Goethe'nin üslup/biçemi rasyonalist bir çerçevede değerlendirdiği görülmektedir. Bu söylem Pythagoras'tan beri süre gelen *çokluk içinde birlik* söylemiyle paralellik göstermekte, İslam ve diğer dini sanatlarda kullanıla gelen temel kavramlar arasında yer almaktadır.

Muthesius (1994: 50), 19. yüzyılı değerlendirdiği pasajda yüzyılın bilimsel, askeri ve doğa bilimlerindeki ilerlemelerin değerli olduğunu ama yüzyılın tamamını açıklamada yetersiz olduğunu belirtmiş, bu yüzyılda sanatların özellikle plastik sanatlara olan ilgisizliğin “sanatsız yüzyıl” tanımlamasıyla ifade etmenin daha doğru olduğu düşünmektedir.

19. yüzyıl Avrupa sanat ve mimarlığında canlanmacı (Revivalism/Neo-) üsluplar temel tutum olarak görülmektedir. Bu tutum da sarkacın iki ucuna yerleşen söylem ve ideolojiler yer almaktadır. Bu tutumlardan birini Grek/Klasik formlar şekillendirirken, diğerini Gotik/Ortaçağ üslubu oluşturmaktadır (Hitchcock & Johnson, 2019). Bunlara ek Rönesans ve Romanesk canlanmacı üsluplar da bu yüzyılda kullanılmıştır. İngiliz yazarlar canlanmacı üslupları *Revival* terimi ile tanımlarken, Fransız yazarların “neo-” ön ekini kullanarak ifade ettikleri belirtilmektedir (Bressani, 2017: 1-2). Tümertekin (2019: 131), 19. yüzyılda öne çıkan tarihselci/canlanmacı (Revival) akımları oluşturan durumlardan birinin tarih bilgisinin artması ve bununla beraber gelişen ulus fikri olduğunu ifade etmektedir. Tümertekin, bu fikir ve bilginin endüstriyel ihtiyaçlar çerçevesinde şekillendiğini de belirtmektedir.

Benzer bir durum Muthesius (1994: 51) tarafından da dile getirilmektedir. Batı kültürünün önünde değerli sanat dönemleri olduğunu, bunların Antik Grek ile Nordik Orta Çağ üslupları olduğunu söylemektedir. Muthesius (1994: 51), Gotik sanatın tamamen antikiteden kopuk olmadığını, fakat batı kültürünün bağımsız ve orijinal bir sanat ürünü olduğunu düşünmektedir.

Middleton ve Watkin (1980: 9) de 18. ve 19. yüzyıl mimarisinde iki geleneksel düşüncenin bulunduğunu, ilkinin Kartezyen felsefeden türeyen Fransız rasyonel geleneğiyle pitoresk tutumla sonuçlanan İngiliz İmparatorluğu geleneği olduğunu ifade etmektedir.

19. yüzyıldaki mimari üslupların şekillenmesinde rol alan mimarlar, tarihin objelerini kullanmakta tereddüt etmedikleri belirtilmektedir. Bu kararlı tutumlarındaki motivasyon, yeni bir toplum tabakası olan burjuvaya düzen ve istikrar vermek olarak yorumlanmaktadır. Karl Friedrich Schinkel'in hem Gotik hem de Klasik denemeleri, Augustus Welby Northmore (A.W.N) Pugin'in "Hristiyan mimarisinin doğru prensiplerini" ihya etme girişimleri, Henri Labrouste'un ilkel ev tektoniği üzerinden antik bölge çizimleri oluşturması bu duruma örnek olarak gösterilmektedir (Bressani, 2017: 3).

Klasik canlanmacı üslubun Almanya'daki öncü ismi Johann Joachim Winckelmann, İngiltere'de James Stuart ve Nicholas Revett, Fransa'da ise Abbe Laugier, Le Roi, Abbe Berthelemy olarak gösterilmektedir (Nasır, 1991: 35). Bu dönem Muthesius (1994: 54) tarafından içinde paradoksları da barındıran *İdealizm Çağı* olarak adlandırmaktadır. 19. yüzyılın Rönesans ve Romanesk canlanmacı üslupları; Fransa'da Léon Vaudoyer ve Félix Duban, Almanya'da Heinrich Hübsch, İngiltere'de Charles Robert Cockerell gösterilmektedir (Bressani, 2017: 4).

Minor (2021: 117), 18. yüzyılda sanat anlayışında paradigma değişimi olduğu belirtmekte, estetik deneyimin ve görsel sanatların diğer sanatlar arasındaki farklılığına dair ne olduğu, dönemin düşünürleri tarafından irdelenmeye başladığı aktarılmaktadır.

18. yüzyıl ve 19. yüzyılın sanat ve mimarlığında öne çıkan temel paradigma kampları aydınlanma = klasisizm & romantizm = muhafazakarlık çerçevesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Romantizm *biricikliğin çokluğu* yönündeki tutumuyla iki farklı durumu bir araya getirmeye çalışmış, bireyin eşsizliğini vurgularken, toplumsal bütünlükten de bahsetmektedir. Bu yaklaşım ulus-devlet söylemlerini desteklemiş, romantik düşünürler ulus kimliğinin oluşumunda teorik ve pratik katkılar sağlamışlardır (Gordon, 2020: 307).

Pevsner (1977: 164) edebiyat alanındaki romantik yönelimin ilk olarak İngiltere’de ortaya çıktığını, bu yönelimin mimarideki yansımasının tam olarak hangi bölgede çıktığına dair güçlükler olduğunu belirtmektedir. Romantik edebiyatın “*Soylu Vahşinin ve Soylu Yunanlının, Erdemli Romalının ve Dindar Orta Çağ Şövalyesinin*” görünürlük kazandığını belirtmektedir. Pevsner ’in Yunanlının soylu olmasına rağmen vahşi olarak betimlediği, Orta Çağ şövalyesi ve Romalıyı erdemli ve dindar kategorisine yerleştirdiği gözlemlenmektedir. Pevsner ’in bu örneklerinde romantik bir tutumunun anlatı diline yansıdığı düşünülmektedir.

Romantizm 19. yüzyılda sanat ve mimarlık alanında etkili bir akım olarak görülmektedir. Romantizmde sanayi devrimi sonrası benimsenen mekanik tutum ve Antik Yunan-Klasik dünyasının getirmiş olduğu kuralcı sanat anlayışına karşı *insani değerlerin* yüceltilmesi amaçlanmaktadır. Romantik tanımı tam olarak yapılamasa da, genel tutumu sanayi devriminin olumsuzlukları olarak görülen kötü kent ve yaşam koşulları eleştirmektedir (Gordon, 2020: 305).

Klasik Canlanmacı/Neo-Klasik üslup rasyonel ve evrensel güzellik anlayışını ifade ederken, Gotik canlanmacı/Neo-Gotik üslup da bu güzellik anlayışının karşı kutbunda yer alan bireysel ve öznel güzelliği vurgulamaktadır (Nasır, 1991: 38-39). Neo-Gotik üslubun canlanmasında öne çıkan etkenlerden birinin milliyetçilik düşüncesi ve bu düşünceyle beraber gelişen tarih-köken çalışmaları gösterilmektedir (Açıkyıldız, 1997: 24).

Simson (1952: 6) Gotik mimarinin, Romanesk mimari sonrası gelişen, Romanesk mimarisinin antitezi olarak görülmemesi gerektiğini, Romanesk ve Gotik üslubun aynı dönemde ortaya çıktığını söylemektedir. Simson (1952: 6), Henri Foçillon’dan alıntı yaparak Gotik üslubun Fransa’nın Romaneski olarak tanımlanmasını önermektedir.

Jones (2020: 68), Gotik mimarinin ortaçağ katedrallerinin altını çizdiğini, Neo-Klasik mimarinin de Roma’dan alınan Avrupa mirasını temsil ettiğini ifade etmektedir. Gotik mimarlık skolastik felsefenin görünürlük kazandığı ve Hristiyan teolojisinin temellendiği dönem olarak da görülmektedir. Bu iki paralel olgu birbirine göndermede yapmaktadır. Bu göndermede kabaca Gotik=Hristiyanlık denklemi kurulabilmektedir. Bu paralellik tespitinin Gottfried Semper, Maurice de Wulf, Wilhelm Worringer ve Erwin Panofsky gibi yazar ve sanatçılar tarafından da ifade edildiği aktarılmaktadır (Açıkyıldız, 1997: 17-18).

Scully (1980: 9), modern mimariyi değerdendirildiğı kitabının başlangıcında, 18. ve 19. yüzyıldaki canlanmacı mimari yönelişin önemli olgularını bireyleşme ve bunun getirmiş olduğı yalnızlık bunalımı üzerinden şekillendirmektedir. Scully (1980: 9), 18. yüzyıla kadar Roma'dan gelen sanatsal izlerin takibi Barok üsluba kadar sürölse de, 18. yüzyılda parçalanma olduğunu ifade etmektedir. Bu parçalanma Scully (1980: 18) tarafından Romantik-Klasik ve Romantik-Natüralist eğilimler olarak tasniflenmektedir. Mimaride devingenlik yerine mükemmellik arayışında olanların Romantik-Klasik çizgiyi takip ettiğı, doğallık ve doğal değerdelerin yansıtılması istencinin de Romantik-Natüralist akım içinde ortaya çıktığı aktarılmaktadır.

Klasik ve Natüralist parçalanmanın 19. yüzyıl ortasında eklektizm ve pitoresk akımlar çerçevesinde temsil edildiğı vurgulanmaktadır. Scully (1980: 18-19) bu iki akımında pitoresk akım altında olduğunu söylemekte ve bu durumu *sahte barok* olarak niteldirmektedir. Scully, 19. yüzyıl mimarisinin devingen ve evrimci ilkeyi benimsediğini ve bu *ara çağda* iki uca giden yaklaşımın insan yaşantısının tabii bir sonucu olarak görmektedir. Scully (1980: 20), bu kutupsallaşan yönelimlerin olduğunu kabul etmiş olmasına rağmen genel olarak *Pitoresk Eklektisizm* olarak adlandırmayı tercih ettiğini belirtmektedir. Hitchcock & Johnson 'da (2019: 21) bu her iki üslubu uzlaştırma çabasının karmaşıklığı artırdığını ifade etmektedir.

Hitchcock & Johnson (2019: 21), 19. yüzyıldaki üslup yaratma işinin başarısız olduğunu, çünkü üslup oluşturma işinin yapı mühendisliğini dikkate alarak şekillendiğini belirtmektedir. Hitchcock vd., Klasik ve Orta Çağ üsluplarının bu teknik altyapı üstünde temellendiğini söylemişlerdir.

Muthesius (1994: 59-60), 19. yüzyıl sanat ve mimarlığı değerdendirmesinde Napolyon'un yayılmacı ve tüketici dönemi sonrasında sanatı ve sanatçıyı koruyacak şahsiyetlerin olmadığını ve böylelikle sanatların eksik ve yetersiz kaldığını ifade etmekte, buna ek olarak toplumsal desteklerinin de yarım kaldığını belirtmiştir.

19. yüzyılın sonuna doğru belirginlik kazanan Art-Nouveau, tarihselci üslup ve yüzyıl başında görünürlük kazanacak olan modern üslup arasında bir geçiş dönemi olarak görölmektedir (Nasır, 1991: 39).

3.1 İngiliz Üslup Arayışı

İngiltere'deki ulusal üslup arayışı 17. yüzyıldan itibaren belirginlik kazanmış, Sebastiano Serlio'nun eserleri bu yüzyılda İngiliz mimarisini de etkilediği aktarılmaktadır. Bu yüzyılda Klasik üslubun mimari özelliklerini Robert Symthson'nun ulusal düzeyde ele aldığı belirtilmektedir. Lady Anne Clifford'da Klasik üslubun Gotik üsluptan üst konumda olduğunu düşünmektedir (Pears, 2012). 17. yüzyıldaki bu yaklaşımların rasyonalist düşünce ve aydınlanma fikirleri ekseninde gelişen ideal güzellik anlayışı çerçevesinde geliştiği düşünülmektedir.

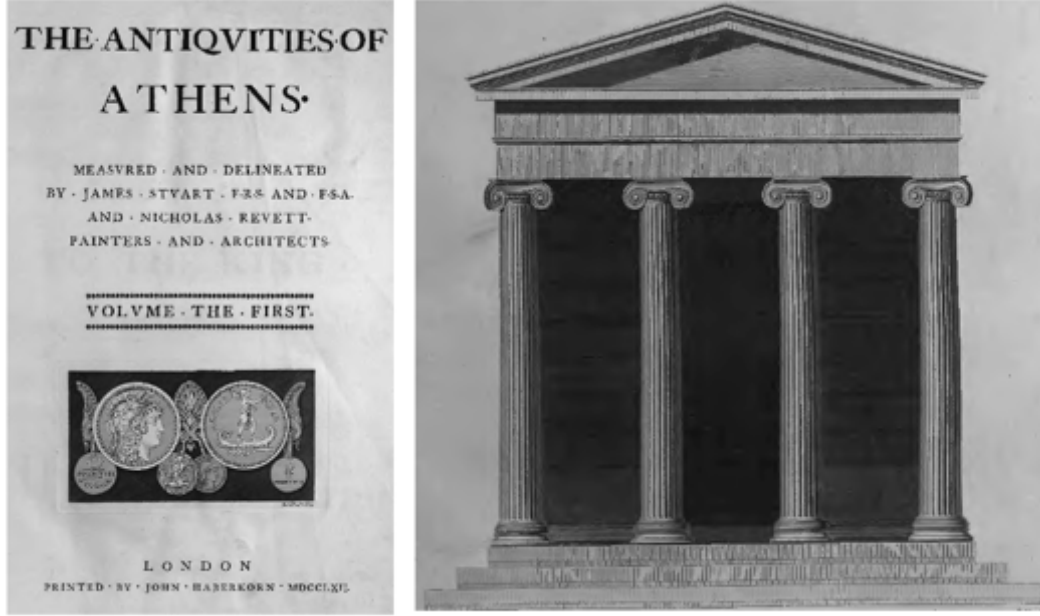
Klasik beğeni İngiltere'de ilk olarak ne zaman başladığı sorusu 1715'te ilk cilti yayınlanan *Vitruvius Britannicus* olarak cevaplanmaktadır. Bu eserin ikinci cilti 1717'de, son cilti de 1725'te basılmıştır. Bu eserin yazarı Colen Campbell¹⁶'dir. Bu klasik beğenin ikinci eserini de Palladio'nun "Mimarlık Üzerine Dört Kitap" adlı çalışmasının tercümesi olarak gösterilmektedir. Kitabın yeniden çizim işlerini Giacomo Leoni, metinlerinin çevirilerini de Nicholas Dubois yapmıştır. Bu iki eser I.George'a ithaf edilmiştir. Bu eserler Whig partisinin ürünleri olarak damgalanmaktadır (Summerson, 1993: 296).

Zevi (2021: 129-131), 17. yüzyılda İngiltere'de artan Rönesans beğenisini, Protestanlığının hâkim bir öğreti olarak benimsenmesi olarak yorumlamaktadır. Reform dönemi olarak bilinen süreçte Gotik mimari Rönesans kuralları tarafından işgal edildiği ve bu karşılaşma sonrasında Gotik üsluptaki hâkim yatay çizginin Rönesans etkisi olduğu ifade edilmektedir. İngiltere 1660'tan sonra Restorasyon Dönemi'nde İngiliz tahtını ve kilisesini yeniden yapılandırmış, "Commonwealth" döneminin izlerini silmeye çalışmıştır. Gotik ve Klasik üslubun beraber kullanıldığı bu dönemdeki örnekler, *kutsalın güzelliğinin* temsilleri olarak görülmektedir (Pears, 2012).

İdeal güzellik ve form arayışlarının mimarlık literatürüne yansımaları İngiltere'de 18. yüzyılın ortalarından itibaren görünürlük kazandığı aktarılmaktadır. Bu yüzyılda James Stuart ve Nicholas Revett'in 1762'de "Antiquates of Athens" (Şekil 3.1) adlı eserleri dor düzenini değerlendirmiş ve bu mimari ögeyi *sade ve güçlü* buldukları belirtilmektedir (Nasır, 1991: 35). Bu eser Muthesius (1994: 53) tarafından sanatsal

¹⁶ Campbell 1676 yılında doğmuş, İskoç asıllı bir avukattır. *Vitruvius Britannicus* adlı eserini bir İskoç asilzadesinin himayesinde hazırladığı belirtilmektedir (Summerson, 1993: 296).

uyanış için önemli eşiklerden biri olarak görülmektedir. İngiltere’deki Neo-Klasik üslubun yaygınlık kazanmasına katkı sağlayan bir diğer isim de Robert Adam’dır. Adam, 1763’te Diocletion Sarayı’nın ölçüm ve çizimlerini yayımlamıştır (Pevsner, 1977: 166).

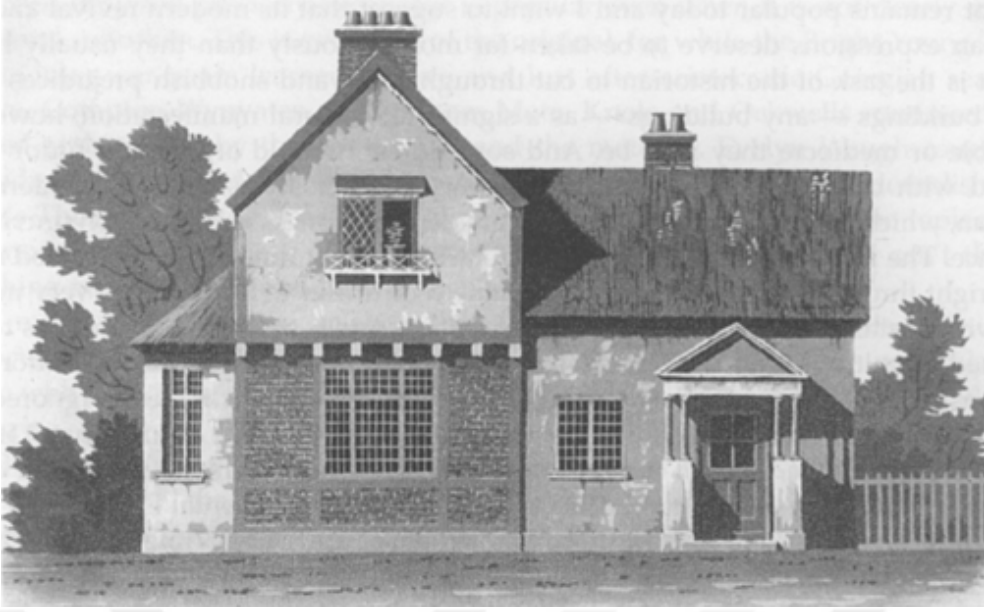
Şekil 3.1 Kapak resmi ve çizim örneği (Stuart & Revett, MDCCLXII)

18. yüzyılda İngiltere’de Gotik mimari üzerine de ilk değerlendirmeler bulunmaktadır. Etkisinin dar bir alana tesir ettiği ifade edilen B. Langley’in 1742’de kaleme aldığı “*Gothic Architecture Restored and Improved*” adlı kitabı, Orta Çağ formlarından yeni bir üslup denemesini olarak görülmektedir (Benevolo, 1981: 87). Langley (1747), 1747 baskısında sütun ve sütun başlığı, sütun kaidesi, entablatur gibi Klasik düzene ait mimari öge çizimlerine Gotik sanata ait süslemeleri eklediği görülmektedir (Şekil 3.2). Langley’in Klasik düzenle Gotik sanat arasında sentez denemesi yaptığı anlaşılmaktadır. Langley, Klasik düzen formlarının mimari için vazgeçilmez olduğu düşünmekte ve buna yerel unsurlar katarak kimlik kazandırmaya çalıştığı görülmektedir.

Şekil 3.2 Langley ‘in kitap kapağı ve II no’lu çizim (Langley, 1747)

18. yüzyılda *Shakespeare* yani VIII. Henry ve Elizabeth Dönemi’ne (15.yüzyıl) ilgilerin arttığı ve bu ilginin İngiltere’de uyanan nostalji eğiliminin bir etkisi olarak değerlendirildiği aktarılmaktadır. Bu ilgiye sebep olan etkenler arasında VIII. Henry ve Elizabeth Dönemi’nin *güçlü, bağımsız, Protestan bir İngiltere*’yi temsil ettiği algısı olarak okunmaktadır. Bu durum 1769’da David Garrick tarafından düzenlenen festivalde de görülmekte, festivalin ana temasını *Shakespeare* oluşturmaktadır. Bu festivalde inşa edilen kulübe ve evlerin Tudor dönemi mimarisini yansıtacak şekilde tasarlanıp inşa edildiği belirtilmektedir (Şekil 3.3). Sergide Tudor mimarisini yansıtan yapıların pitoresk akımını da etkilediği belirtilmekte, bu üsluptaki yapıların kırsal ev tasarımlarından izleri taşıdığı vurgulanmaktadır (Stamp, 2006: 3). Bu festivalde ortaya konan ürünler erken İngiliz romantik akımının örnekleri olarak değerlendirilmektedir. Kırsala ve yöreye ait mimarinin tekrar gündeme getirilmesi, yerele özgü ve kimlik oluşturmaya dair erken denemeler olarak görülmektedir.

Şekil 3.3 James Malton tarafından tasarlanan kırsal ev-1789 (Stamp, 2006: 4)

Pevsner (1977: 164) 19. yüzyıla kadar Gotik üslubun tam olarak ölmediğini, 1700’lerde İngiltere’nin iç bölgelerinde bilinçsiz olsa da Gotik üslubun devam ettiğini belirtmektedir. Pevsner, 18. yüzyıldaki Gotik üslubun önde gelen isimlerinden birinin Vanbrugh olduğunu ifade etmekte, 1717-18 yılları arasında yapmış olduğu evinde Gotik üsluptan öğeler kullandığını aktarmaktadır (Şekil 3.4). Yapıya “masculine” bir izlenim oluşturmak istendiği belirtilmektedir. Vanbrugh’un yapılarından yola çıkarak *çağrışımsal ve pitoresk* kavramının öne çıkartıldığı düşünülmektedir. Pevsner, bu yüzyıldaki kuramcıların benzer yaklaşımları geliştirerek *yapının stiline onu ortaya çıkaran düşünce ile ilintili* olması gerektiği düşüncesini vurgulamıştır (1977: 165). Bu tanımlamaya ek olarak 19. yüzyılda İngiltere’de mimarlar estetik güzelliğin temel kaynağının üslup olduğunu düşünmektedirler. Bu dönemin mimarları süsleme elemanlarını mimarinin sözcükleri olarak görmekte, üslubun da bunları bağlayan dil olduğunu düşünmektedirler (K. Morris, 1978: 8).

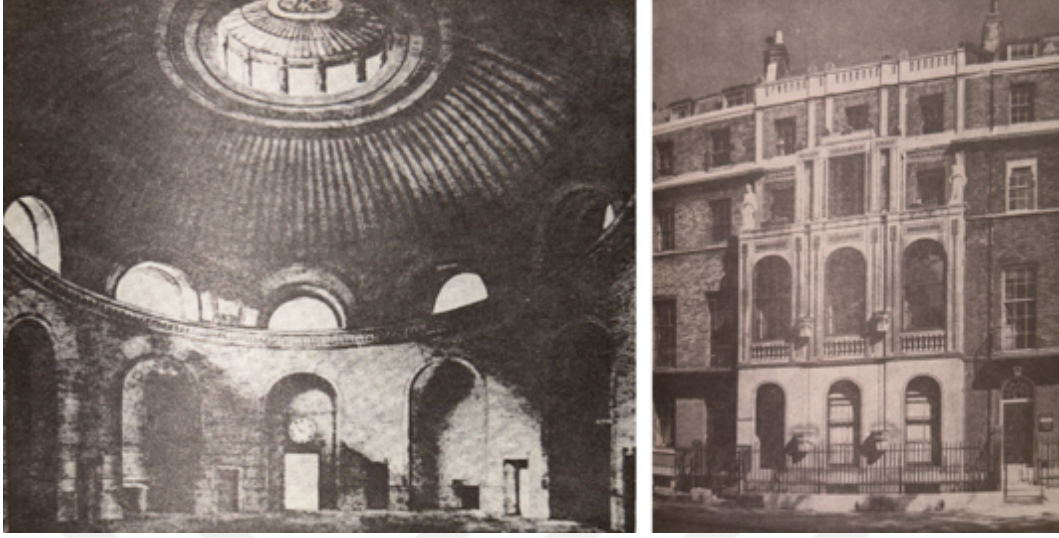
Şekil 3.4 Vanbrugh'un evi 1717-18 (Pevsner, 1977: 176/177)

18. yüzyıl ve 19. yüzyılın başında Gotik üslup söylemleri yaygın olarak dile getirilmiş, bunlara; Batty Langley'in bahsedilen eseri, Thomas Rickman'ın 1812'de yazdığı "*An Attempt to Discriminate the Gothic Style*" kitabı ve Augustus Pugin'in 1821 tarihli "*Specimens of Gothic Architecture*" eserleri bu kapsamda değerlendirilmektedir (Açıkyıldız, 1997: 25).

19 yüzyılda İngiltere'de Klasik ve Orta Çağ olarak iki kampa bölünen üsluplarda, Klasik üslup altında Grek, Roma ve Rönesans versiyonları yer alırken; Orta Çağ üslubunda Gotik ve Elizabeth dönemi mimarisi bulunmaktadır. 19. yüzyılda İngiltere'de Klasik üslup taraftarları *statükoyu* temsil ederken Gotik üslup savunucuları *avant-garde* kampta görülmektedir. Bu durum 1856-61 tarihleri arasında yarışma ile yapımına karar verilen dış işleri ve savunma bakanlığına ait kamu yapılarının jüri sürecinde görülmektedir (K. Morris, 1978: 8). Yarışmanın jüri tarafından ödül alan projeleri Klasik üslupta olup, daha sonra Charles Barry'nin de bir öneri çizdiği ve bu çizimde Gotik ve Barok üsluplarını tercih ettiği belirtilmektedir (1978: 9). Yarışma soncunda Klasik üslubun kamu ve imparatorluk imajı için önemli olduğu ifade edilmektedir (1978: 12). Dış İşleri Ofis Binası 1861-68 yılları arasında George Gilbert Scott tarafından Neo-Klasik düzende inşa edilmiştir (Mackechnie & Urban, 2015).

Pevsner (1977: 174) 19. yüzyılın başında İngiltere'de Neo-Klasik elemanlar kullanmasına rağmen özgün bir tasarım anlayışına sahip kişinin Sir John Soane

olduğunu ifade etmektedir. Bank of England ve kendisi için tasarladığı evin bu özgünlüğü yansıtan örnekler olarak görülmektedir (Şekil 3.5).

Şekil 3.5 Sol Bank of England, sağ Sir J. Soane evi (Pevsner, 1977: 176-177)

Neo-Klasik üsluptaki bir diğer yapı Edinburgh'ta 1823-26 yılları arasında yapılan Ulusal Abide'dir (Şekil 3.6). Yapı, Charles Cockerell ve Wiliam Playfair tarafından yapılmış, Parthenon model alınarak tasarlanmıştır. Bu anıtın İskoç ve İngilizlerin büyüklüğünü ve gücünü temsil ettiği düşünülmektedir. Dönemin yazarlarından John C. Loudon ve Robert Kerr yapıyı, İskoç mimarisinin özgün stili ve İngiliz tavrının şifresi olarak görmüş ve ulusal stilimizin İngiliz konutu olarak ifade ettiği aktarılmaktadır (Mackechnie & Urban, 2015: 163).

Şekil 3.6 Edinburgh Ulusal Anıtı (ewh.org.uk, 2024)

19.yüzyılın önemli inşa faaliyetlerinden olan İngiltere parlamento binası 1835'te yandıktan sonra yapı Charles Barry tarafından, iç tasarımları da A.W.N. Pugin¹⁷ eliyle 1840-52 tarihleri arasında Neo-Gotik üslupta inşa edilmiştir. Yarışma usulü ile yapılan parlamento binasının komitesi yapının Gotik ve Elizabeth üsluplarında olması gerektiğini beyan etmiş, Gotik üsluptaki tarihsel, yerel ve vatanseverlik gibi duygulara dikkat çekmişlerdir. C.R. Cockerell¹⁸ sadece Gotik üslubu tercih ettiğini, çünkü İngiltere'nin aristokratik geçmişinin bu üslupta varlık kazandığını düşünmektedir (Stanton, 1954).

Yapının üslubu hakkında tartışmalar parlamentoda Whigs ve Tories arasında görülmekte, muhafazakâr tutumu benimseyen Tories ‘‘Gotik ve Elizabeth’’ üslubunu öne çıkarmaktadır. Radikal kanatta olan Whigs taraftarları da Neo-Klasik üslubu tercih etmektedir. Neo- Klasik üslubu savunanların, Gotik üslubun ithal edilmiş bir sanat olduğunu ifade ettikleri belirtilmektedir. Neo-Gotik taraftarları da Neo-Gotik üslubun, İngiliz parlamentosunun özgürlüğünü, kültürel özerkliğini ve bir dönemin zengin, güçlü askeri köklerini sembolize ettiği düşünmektedir (Mackechnie & Urban, 2015: 174).

Neo-Gotik örnekler arasında gösterilebilecek bir diğer yapı Balmoral Kalesi'dir. Bu yapının İngiltere ve İskoçya arasındaki birlikteliği simgelediği ifade edilmektedir. Yapı 1853-56 yılları arasında inşa edilmiş, üslubu İskoç Barok'u olarak anılmaktadır. Bu yapıda İngiliz Tudor, Jakoben yapıları ve reformasyon sonrası İskoç kalelerine ait detaylardan öğeler bulunduğu belirtilmektedir (Mackechnie & Urban, 2015: 159) (Şekil 3.7).

¹⁷ A.W.N. Pugin 1836'daki yayınında İngiliz mimarisinin fakirleşmesini İngilizlerin Katolik Kilise ile arasındaki bağı koparmasına bağlamaktadır. Bu görüşüne ek olarak da Gotik üslubun Katoliklik için en uygun -özellikle İngiliz Gotiği- olduğunu belirtmektedir. Pugin kilise mimarisi çalışmalarında İngiltere ve Kuzey Avrupa özellikle Reformasyon Dönemi yapılarını tercih etmiştir (Richardson, 2007: 341-342). A.W.N. Pugin 'in Gotik mimariyle Hristiyanlığı eşit tutması yanında Orta Çağın mimarları gibi olmak gerektiği de söylemektedir (Pevsner, 1977: 179).

¹⁸ C.R. Cockerell 1788-1863 tarihlerinde yaşamış, 1836'da İngiliz Akademisinde profesörlük görevi yapmıştır. Babası Samuel Pepys Cockerell 'de mimar olup, İngiliz hükümetinde müfettiş (surveyor) olarak çalışmıştır. Cockerell'in mimarlık eğitimi sonrası ilk ziyaretini İstanbul'a yaptığı bildirilmektedir. Yunanistan ve Anadolu'da arkeolojik incelemeler yaptığı da aktarılmaktadır (royalacademy, 2023).

Şekil 3.7 Balmoral Kalesi (Mackechnie & Urban, 2015: 164)

Britanya birliğini simgeleyen bir diğer yapının ise Balmoral Kalesi'nden önce yapılmış olan Abbotsford Evi olduğu belirtilmektedir. Yapı 1811-24 yılları arasında inşa edilmiş, mimarı William Atkison'dır. Abbotsford Evi çizgisel bir plana sahip olup, batı kanadında giriş ve resepsiyon, doğu bölümünde küçük bir veranda etrafında sıralanmış özel odalar bulunmaktadır. Güney cephesi Balmoral Kalesi'indeki gibi kademeli duvar bitişleri yer almaktadır. Duvar örgüleri 14-16. yüzyıl kale duvar örgüsüne göre yapılandırılmıştır. Balmoral ve Abbotsford evlerindeki mimari üslup, dönemin İngiliz mimarlarını etkilediği belirtilmekte, yapının üslubu Neo-Tudor olarak adlandırılmaktadır (Mackechnie & Urban, 2015).

İngiltere'de 1850'lerde Gotik ve Klasik üslup arasında "savaş" olduğu ve bu tartışmaların birçoğunun politik ve sınıfsal tartışmalar olduğu belirtilmektedir. Klasik sanatın yönetici sınıf içinde benimsenmiş olmasının sebebi aristokratik bir geçmişi hatırlatması ve bu sınıfın eğitimleri boyunca Grek kaynaklarından beslenmeleri olarak gösterilmektedir. Bu sanatın yönetici sınıfını, hiyerarşiyi, düzeni ve değişmezliği temsil ettiği düşünülmektedir. Fakat Gotik sanat bu tartışmalarda orta sınıfın tercihi olarak değerlendirilmiştir. Gotik üslup gelişmenin, olanaklara açıklığın, gelecek ihtiyaçlara uyum sağlanabilirliğin ifadesi olarak yorumlanmaktadır. Gotik üslup "*masculine*" (eril) karakter özelliği gösterirken, Klasik "*female*" (dişil) yapıda olduğu vurgulanmaktadır (Porter, 2010: 189). George Gilbert Scott'da 1857 tarihli Gotik mimariyi savunduğu yazısında, Gotik üslubun Kuzey'in ve İngiltere'nin gerçek üslubu olduğunu belirtmekte, pagan üslubundan ayrı bir tutum benimsemeyi önermektedir (Bressani, 2017: 4).

Üslup savaşları çerçevesinde, Loudon tarafından 1834'te kurulan Mimarlık Dergisi (Architectural Magazine) ve 1843'te yayına başlayan İnşaatçı (Builder) dergileri,

1836'da Pugin'in Zıtlıklar (Contrasts), Ruskin'in 1837-38'deki "Mimarinin Şiiri (The Poetry of Architecture)" ve 1849'da yayınladığı "Mimarinin Yedi Işığı (Seven Lamps of Architecture)" ile 1851-53 tarihlerinde çıkan "Venedik Taşları (Stones of Venice)" dönemin öne çıkan metinleri arasında gösterilmektedir (McMordie, 1972: 239-240).

Owen Jones (1809-1874), 1856'da Londra'da "The Grammar of Ornament (Süslemenin Grameri)" metninde mimarlığın asıl işinin süsleme olduğunu vurgulamakta, yeni bir üslup anlayışının süslemeden gelişebileceğini düşünmektedir (Tümertekin, 2019: 161-162). Gilbert mimarlığın en temel ilkesini *konstrüksiyonu dekore etmek* olarak gördüğü belirtilmektedir (Pevsner, 1977: 181).

Victoria çağında süreklilik ve değişim temaları ile ilgili önce A.W.N. Pugin, yüzyıl ortasında James Fergusson, 1880-1890 tarihleri arasında William Morris yazılar kaleme almışlardır. Bu dört yazar Victoria Dönemi'nin üslupsal gelişiminin köşe noktaları olarak görülmektedir (McMordie, 1972: 238). James Fergusson (1808-1886), 1862'de Londra'da *Modern Mimarlık Tarihi: Mimarlık El Kitabının Devamı*¹⁹ eserinde Gotik mimariyi ruhban sınıfına, Klasik üslubu diğer gruba ait olarak görmektedir. "Tertium quid" denen üslubun ilerleme için gerekli olduğunu savunmaktadır (Tümertekin, 2019: 164).

8 Şubat 1919 Londra doğumlu olan Ruskin²⁰, 19. yüzyıl İngiliz kültürünün anlaşılmasında önemli figürler arasında görülmektedir. Ruskin, bir ulusun vicdanının sesi olarak nitelendirilmektedir. Onun, sanayi yapılarının dumanları altında geçen insanlık dışı hayatı reddettiği, hakikatin güzelliğini herkese hatırlatmak istediği aktarılmaktadır. Ruskin'in orta çağın sanatlarını, dağ ve gökyüzü manzaralarını ve yine orta çağın Venedik'ine ait kültür ve sanat ortamındaki özgürlüğü, yazıları ve çizimleriyle İngiliz halkına hatırlatmaya çalıştığı belirtilmektedir (Ballantyne, 2022: 13-14). Ruskin, 18 yaşında ele aldığı "*The poetry of Architecture; or, The Architecture of the Nations of Europe Considered in its Association with Natural Scenery and National Character*" kitabında mimarideki doğru estetik ve zevkin, varlıklı çevrelerin tasarrufunda

¹⁹ History of the Modern Styles of Architecture: Being a Sequel to the Handbook of Architecture

²⁰ Ruskin eğitimini önce annesinden daha sonra özel hocalar vasıtasıyla almıştır. Annesi ile yaptığı eğitimde İncil'den ezberler yaparak geçirmiş ve bu yönü yazılarında çokça İncil'den alıntılar kullanmasına yardımcı olmuştur (Ballantyne, 2022: 21).

olmaması gerektiğini söylemektedir. Yazılarında tuğladan yapılan yapıların kötü görünmesinin mümkün olmadığını ve tuğlayı İngiliz saygınlığının kusursuz yansıtıcısı olarak değerlendirmektedir (2022: 53-55). Ruskin, mimarının temel bileşenini süsleme olduğunu düşünmektedir (Pevsner, 1977: 181).

Ruskin'in güzellik ve estetik kavrayışı "*Tanrı'nın hediyesi olan doğanın tastamam görülüp, üzerinde tefekkür*" edilmesi gerektiği yönündedir. Bu durumu *theoria* olarak isimlendirilmektedir (Ballantyne, 2022: 82). Ruskin'in *The Seven Lamps of Architecture* adlı eserindeki "Işıklar" ilkesi çerçevesinde şekillenen; adak, hakikat, güç, güzellik, hayat, hafıza ve itaat kavramlarını vurguladığı belirtilmektedir. Ruskin, yapılarda strüktürel açıklık olması gerektiğini vurgulamakta, Ayasofya'nın görkem ve yüceliği olsa da kullanılan mimari araçların yanlış olduğunu, Cambridge King's College şapelindeki yelpaze tonozların ise aksi bir tutumu sergilediği belirtmektedir (2022: 121-123).

Ruskin modern yapı malzemelerine karşı da sert ifadeler geliştirmiş, demiri bir inşa malzemesi olarak görmemiştir. Ruskin çağdaş olarak kullanılabilecek dört üslup olduğunu, bunların; Pisa Romanesk, Batı İtalyan Cumhuriyet'lerinin Erken Gotik Üslubu, en saf hali ile Venedik Gotiği ve en erken süslemeli İngiliz üslubu şeklindedir (Ballantyne, 2022: 125-126). Ruskin mimarlığı, insanı barındırma, güzelleştirme ve ruha güç veren bir sanat olarak görmektedir (2022: 129). *The Seven Lamps of Architecture* kitabında ahlakçı yönü ve yerbilimleri içeriği olduğu ifade edilmektedir (2022: 138).

Ruskin ve Pugin'in ortak bir zeminde olmamasının sebebi Pugin'in katolikliği olarak gösterilmektedir. Pugin yapıların dış formlarına ilgi duyarken Ruskin bu formları orta çıkaran koşullara ilgi duymaktadır. Bu sebeple Westminster'in hareketsiz cephesi Ruskin için bir eleştiri konusu olmakta, Gotik'in organik bir süreç sonunda ortaya çıkacağını düşünmektedir (Ballantyne, 2022: 203).

Ruskin, Pugin'in görüşlerini sürdürdüğünü reddetse de, toplumla mimariyi bir görmektedir. Toplumsal ahlak ve mimarlığın bir bütün olması gerektiği her iki yazar içinde olması gereken olarak aktarılmaktadır. Ruskin'in görüşlerinin kökleri Platon'a kadar götürülmekte, toplumda hiyerarşi fikri öne çıkmaktadır (McMordie, 1972: 250). Ruskin'in İngiliz mimarisindeki etkisi, var olan Gotik uyanışını hızlandırdığı yönündedir (Ballantyne, 2022: 206). Ruskin 'in toplum eşittir mimari (toplum=mimari) denklemi milli karakter söyleminin farklı bir fonksiyonu olarak

okunabilir. Bu söylemden farklı toplumların farklı mimari üsluplarla ilişkilendirilebileceği düşünülmektedir.

Muthesius (1994: 66) İngiltere'deki Neo-Gotik akımın asıl kurucu isminin Pugin olduğunu, Pugin'le beraber Scott, Street ve Pearson'un bu akıma önemli katkılar sağladığını ifade etmektedir. Pugin hakkında benzer bir yorum Stanton (1954: 20) tarafından da dile getirilmekte, Neo-Gotik üslubunun temellerinin Pugin tarafından atıldığı aktarılmaktadır. Stanton, bu canlanmacı üslubun 1851 Londra Sergi binası sonrası iki parçaya ayrıldığını ifade etmektedir. Bir bölüm çelik ve camın ağırlıklı olduğu tasarım anlayışını, diğer grup ise el işçiliğini temel alan tasarım yaklaşımlarını benimsemiştir (Stanton, 1954).

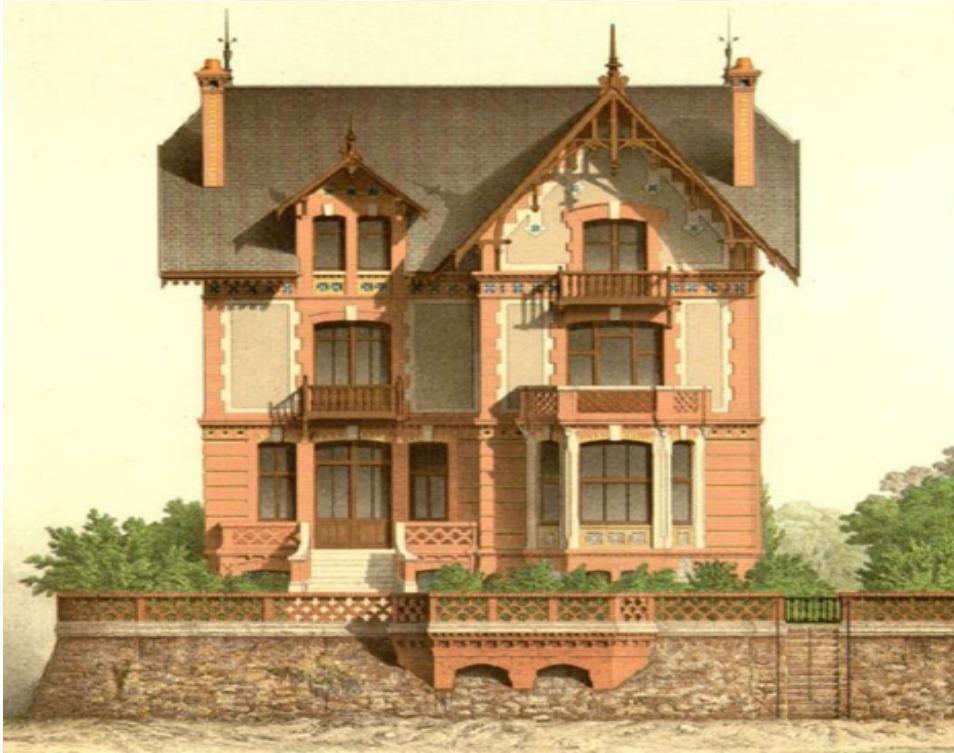
1851'de düzenlenen fuarın temel amaçları arasında fuarın daha önce yapılan ulusal fuarlardan daha fazla ilgi ve merak uyandırması gerekliliği gösterilmektedir. Bu serginin uluslararası düzenlenmesi gerektiğini öneren ilk kişinin İngiliz devlet memurlarından Henry Cole olduğu belirtilmektedir (Yarar, 2018: 12). Serginin tanıtım kataloğunda dört ana bölümden oluşturulan sergi içeriğinde ilk sıra ham maddeler, ikinci sıra makineler, üçüncü sıra fabrika ürünleri ve son sıra güzel sanatlar için ayrılmıştır (Royal Commission, 1851).

Fuarın, Hyde Park'ta arazi üzerinde yarışma usulüyle yapılması planlanmıştır. Yapının çizimlerinin Joseph Paxton tarafından yapılması kararlaştırılmış, iç mekân düzenlemelerini Owen Jones üstlenmiştir. Yapının onay çizimleri sekiz gün gibi kısa bir sürede tamamlanmış, prefabrik olarak inşa edilmesi için gerekli strüktürler dokuz ayda imal edilmiştir. Açılışı 1 Mayıs 1851'de Kraliçe Victoria yapmış, Punch dergisinde "Kristal Saray" ismi konulmuştur. Fuarın fiziksel yapısı 636x136 metre ebatlarında olup, merkez galerinin yüksekliği 36 metredir. Toplam sergi alanı 92.000 metrekaredir. 550 ton işlenmiş demir, 3.500 ton dökme demir, 300.000 metrekare cam kullanılmıştır. 6 milyon kişi fuara katılmıştır (Ergüney, 2015: 52) (Şekil 3.8).

Bu fuar için genel olarak ticaret yapan ulusluların barışı (*par excellence*) olarak kabul görmektedir. Ancak Fransız yorumcular İngilizlerin ne sanatçı ne de mucit olduklarını, İngilizlerin derin gözlemci ve çalışkan olmalarına rağmen bir durumun gerçek köklerini kavramada yeterli kabiliyetlerinin olmadığını, basit düşünen ve çalışkan olduklarını, Fransızların ise entelektüel zekalarının açıkça önde olduğunu düşünmektedirler (Kasier, 1999: 230).

Üslup tartışmalarının ve uluslararası sergilerinin düzenlendiği 1837-1901 yılları, Victoria Dönemi olarak bilinmekte ve bu dönemdeki birçok eser bu isimle anılmaktadır. Victoria dönemi, Kraliçe Anne (1702-1714) dönemi mimarlığına dönüş olarak yorumlanmaktadır. Romantik düşünce yüzyılın yaygın düşüncesi olarak görülmektedir. Bu dönemde Pitoresk manzaralar, kırsalda, deniz ve göl kenarı ev tipleri (Şekil 3.10) tercih edilmiştir. Bu tercihlerde genellikle Fransız ve İtalyan Gotik'i ile Rönesans üslubuna ait öğeler kullanılmıştır (Kalafatoğlu, 2009: 17). Victoria Döneminin 1870'ler sonrası geç dönemi olarak görülmekte ve "sweetness and light" sözcükleri dönemin anahtar kelimelerindendir (2009: 20).

Victoria dönemi içinde 1860'larda İngiltere'de kendi modern üslubunu şekillendirmeye William Morris ile başladığı ve Ruskin'in de eserlerinde bu durumu işlediği aktarılmaktadır. Morris, oluşturmaya çalıştığı yeni üslubun Gotik köklerle bağlantısını kesmeden şekillendiğini belirtmektedir (Muthesius, 1994: 67).

Şekil 3.10 Viktoryan mimari konut örneği (Kalafatoğlu, 2009: 18)

20. yüzyıl başında İngiltere'de Neo-Gotik denemelerde iddialı yaklaşımların sürdüğü görülmektedir. 1904'te John Polland Seddon ve Edward Beckitt Lamb Westminster'deki imparatorluk anı salonu ve kulesinin öneri planları Londra'daki en görkemli Gotik örneği olarak görülmektedir. Liverpool'daki Giles Gilbert Scott'ın yapmış olduğu Anglikan Kilisesi'de (1904-19) aktarılan bir diğer görkemli

örnektir. Her iki yapının da ulusal emperyalist çıkarları desteklediği ve savunduğu, emek veren kadın ve erkeklerin başarısını ölümsüzleştirme amacı güttüğü vurgulanmıştır (Bremner, 2004).

3.2 Fransız Üslup Arayışı

Fransız entelijansiyası arasında Antikite'ye olan ilgi 17. yüzyıla kadar gitmektedir. Claude Perrault 'tın 1683'te kaleme aldığı eser bu ilginin erken bir örneği olarak görülmektedir (Laštovičková, 2023: 222-223). Perrault, Descartes'tan miras alınan analitik yaklaşımı mimariye uygulamak istemiş, *şeylerin hakikatini keşfetme* yolunda gitmeyenleri eleştirmiştir. Mimaride doğanın dayatmış olduğu nesneleri "olumlu nesne"ler olarak tanımlarken, süsleme gibi öğeleri "keyfi nesne"ler olarak görmektedir. Perrault'a göre Vitruvius'dan beri bilinen "sağlamlık, kullanışlılık" olumlu nesneler, "güzellik" ise keyfi nesne olmaktadır (Farel, 2022: 55).

IV. Louis tarafından 1671'de Kraliyet Mimarlık Akademisi Fransa'da kurulmuştur. Bu akademinin mimari üslup tercihi Antikite'ye ait formlar olup, bu üslubun doğru mimari yaklaşım olduğu iddia edilmektedir. Okulda 1673-1699 yayınlanan 12 mimarlık kitabının bir kısmı mimari eğitim için tasarlanırken, diğerleri Fransa'daki orta ve üst sınıftaki insanlara Antikite beğenesi kazandırma amacı güttüğü aktarılmaktadır (Wittman, 2008: 5). Bu eserler arasında 1758'de Le Roi'nin *Ruines de Grèce* adlı yapıtı Antik Dönem hakkında olumlu yargıları belirttiği (Nasır, 1991: 35) ve dönemin Neo-Klasik üslubuna katkı sağladığı düşünülmektedir.

18. yüzyılda Fransa'daki Klasik düzenin ilk savunucularından Marc-Antoine Laugier gösterilmektedir. *Essai sur l'architecture* kitabının ilk baskısı 1753'te isimlessiz olarak basılmış ve birkaç yıl içinde İngilizce ve Almanca baskılarının yapıldığı belirtilmektedir. Kitabın ilk baskısındaki temel argümanlar, arkitektonik temeller yerine mimetik yargılar üzerine kurulduğu ve durumu açıklayan görsellerin yer almadığı belirtilmektedir. İlk baskıdaki argümanların, William Chambers, Johann Wolfgang Goethe gibi yazar ve mimarlar tarafından çürütüldüğü ifade edilmektedir. Kitabın ikinci baskısı 1755'te gerçekleşmiş, bu baskıda yazarın ismi ve argümanların görsellerle desteklendiği belirtilmektedir. Laugier, bu kitabında "ilkel ev (primitive hut)" kavramı üzerinden mimari söylemini temellendirmektedir (Levine, 2010: 46).

Laugier, Greklerin kulübenin asıl anlamını kavrayarak, doğadan taklit etme işini ilk başlatanlar olarak görmektedir. Böylelikle ahşap yapı sistemi taş sistemine, ağaç gövdesi kolona, yatay dallar kirişlere (entablatures), üçgen form alınlığa dönüşmüştür. Laugier için burada elde edilen güzellik göze hoş gelen bir uyumdan

ziyade açıkça rasyonel bir sonuç olmasından ötürü güzel olarak değerlendirilmektedir (Levine, 2010: 58) (Şekil 3.11).

Şekil 3.11 Laugier 'in İlkel Ev Gravürü (Levine, 2010: 47/56)

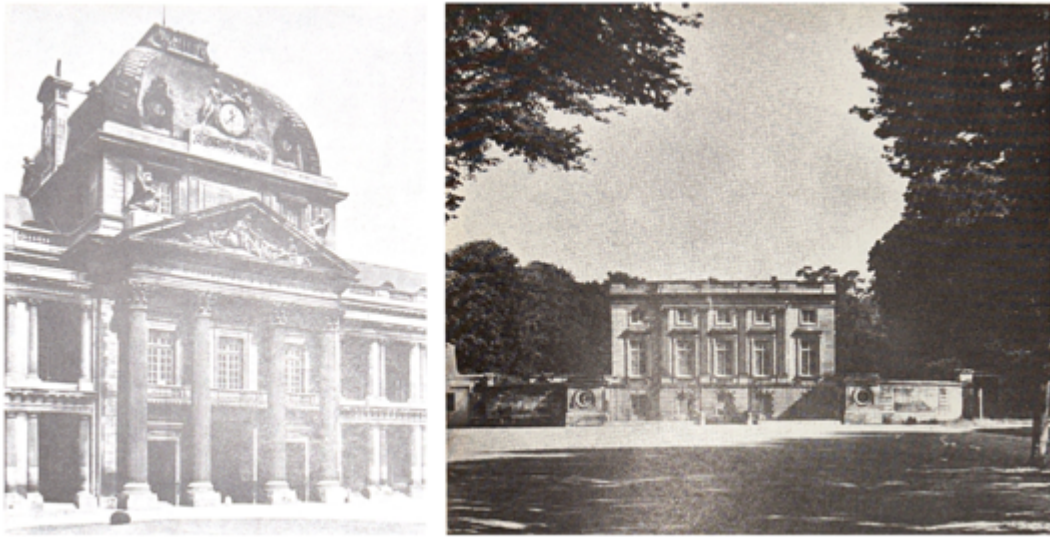
Laugier'in bu eserlerinin varlık sebebini Pevsner (1977: 169), Fransa'da yaygın bir kullanımı olan Rokoko tepkisi olarak yorumlanmaktadır. Rokoko üslubunun yoğun motiflerine karşı Laugier, eserinde dönemine tavsiye olarak *'sade ve doğal olalım'* önerisinde bulunduğu belirtilmektedir.

Fransa'da XVI. Louis döneminden beri sanat akademisinde antik ve yeni sanat ayrımı yapılmakta, 1793 ve 1803'te açılışları yapılan Louvre Müzesinde de bu durum gözlemlenmektedir. Müzenin zemin katında antik eserler sergilenirken, üst katta İtalyan Rönesans'ına ve 17. yüzyıl Fransız "Klasik" sanatına ait örneklerin sergilendiği belirtilmektedir (Belting, 2020: 205).

Fransa Akademisi'nde 18. yüzyılda Neo-Klasik beğenin yaygınlaşmasında Marie-Joseph Peyre'in de etkili olduğu belirtilmektedir. Peyre, 1751'deki ilk Prix de Roma ödülünü meydan çeşmesi tasarımı ile elde etmiştir. 1765'te *'Livre d'architecture'* adlı çalışmasında da Roma imparatorluğu dönemine ait yapıları çizimlerle aktarmıştır (Braham, 1989: 83). Pevsner (1977: 172), Peyre üzerinde

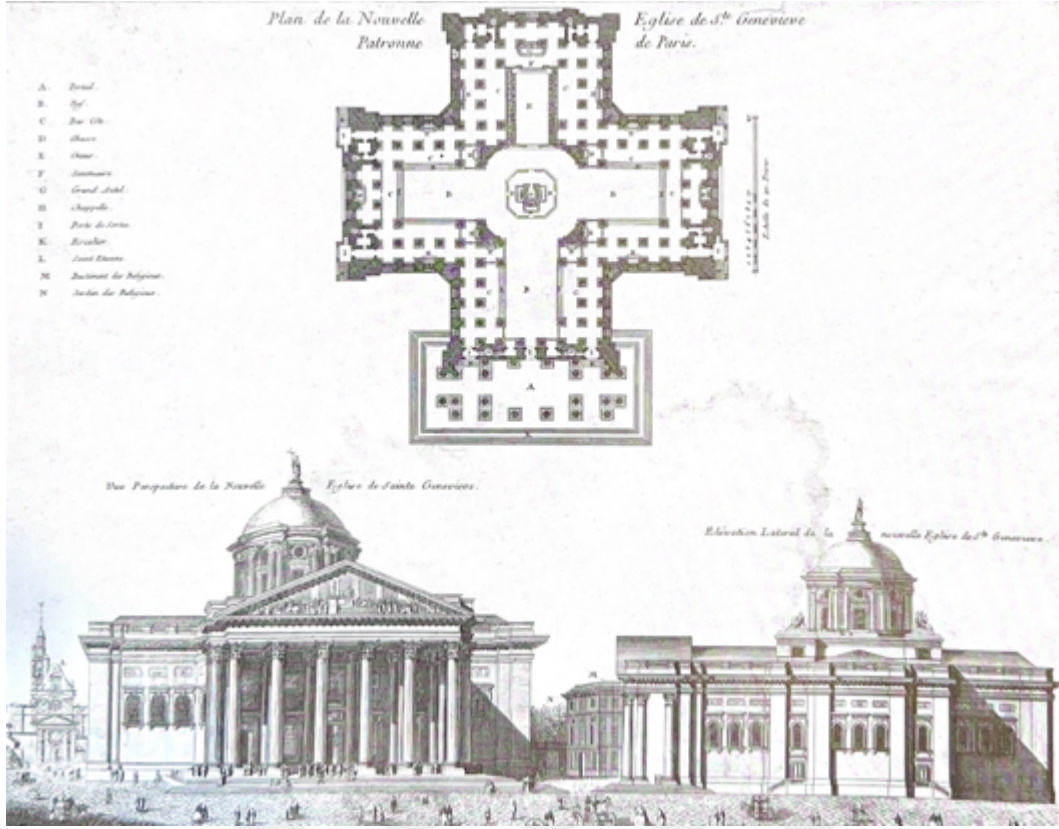
Giovanni Battista Piranesi'nin Klasik Dönemi konu alan gravürleri ve söylemlerinin etkili olduğu belirtilmektedir.

Fransa'da 18. yüzyılda Neo-Klasik biçimleri ilk kullanan kişinin Ange-Jacques Gabriel (1698-1782) olduğu ifade edilmektedir. Gabriel kralın baş mimarı olup, dönemin Ecole Militaire ve Versailles Sarayı'ndaki Petit Trianon yapılarını inşa etmiştir (Pevsner, 1977: 169). Gabriel'in Ecole Militaire yapısında Barok etkisinde çatı yapısı görünmesine rağmen, giriş bölümündeki üçgen alınlıklı kolonlu bölüm Neo-Klasik beğenin temel izleri olarak yorumlanmaktadır. Yapıda dikkat çeken bir diğer unsurda giriş aksının ortasında yer alan çatıdaki saat ögesidir. Girişi vurgulayan çatıdaki saat ögesi bu dönem ve 19. yüzyıldaki birçok Fransız yapısında yoğun olarak kullanılmıştır. Petit Trianon yapısı ise yalın bir Klasik uygulaması olarak görülmektedir (Şekil 3.12).

Şekil 3.12 sol École Militaire, sağ Petit Trianon (Pevsner, 1977: 176-177)

18. yüzyılda Fransa'da erken Neo-Gotik uygulamalar arasında Jacques-Germain Soufflot'un tasarlamış olduğu ve daha sonra ismi Pantheon olarak bilinen St. Genevieve Kilisesi'dir. Soufflot'un 1741'lerde Gotik mimari üzerinde konferanslar verdiği de belirtilmektedir (Pevsner, 1977: 170-171). Yapının Gotik canlanmacı üslubunun Fransa'daki erken örnekleri arasında gösterilmektedir. Ancak yapının cephe biçimlenişindeki sade motifler ve masif duvarlarla duvar üstündeki aski çelenk motifler Klasik ve Ampir üslup beğenisinin bir yansıması olarak görülmektedir (Şekil 3.13).

Şekil 3.13 Ste. Geneviève (Panthéon) (Levine, 2010: 63)

Pevsner (1977: 173) 18. yüzyıl sonunun Fransa'daki önemli isimlerden birinin Claude-Nicolas Ledoux olduğunu ifade etmektedir. Ledoux'un Neo-Klasik öğeler kullanmasına rağmen özgün bir tutum sergilediği belirtilmektedir. Neo-Klasik üslubun rasyonalist düşüncelerle desteklendiği, süsleme karşıtı bir tutum olarak değerlendirildiği aktarılmaktadır. Fransız ansiklopedistleri ve Millizia gibi mimarlar *‘doğadan türemeyen her şeyin yarasız’* olduğunu ve süslemenin keyfi yönünün eski rejimi temsil ettiğini düşünmektedir. Bu entelektüeller mimarının rasyonel düşünce çerçevesinde şekillenmesini tercih etmişlerdir (Farel, 2022: 26-27).

Fransa sanat ve mimarisinin şekillendirmiş olan kurumlardan biri de *École des Beaux-Arts*'dır. Bu kurum resmi olarak 4 Ağustos 1819'da açılmasına rağmen, devrim sonrası 1795'te kurulan Fransa Enstitüsü'yle 1797'de yeniden kurulan *Prix de Roma* bu yapının kurucu kurumları olarak görülmektedir. Okulun temel amacı Fransa'nın ihtiyaç duyduğu mimarların yetiştirilmesidir. Bu doğrultuda mimarların kentteki yapı ve çevre düzenlemelerinde katkı sağlaması beklenmektedir. Beaux-Arts eğitim anlayışında Rönesans'tan gelen tutumu takip edilmiş, mimarlık ve mühendislik ayrı tutulmuştur. Mimarlık, Beaux-Art çevresi için sanat olarak

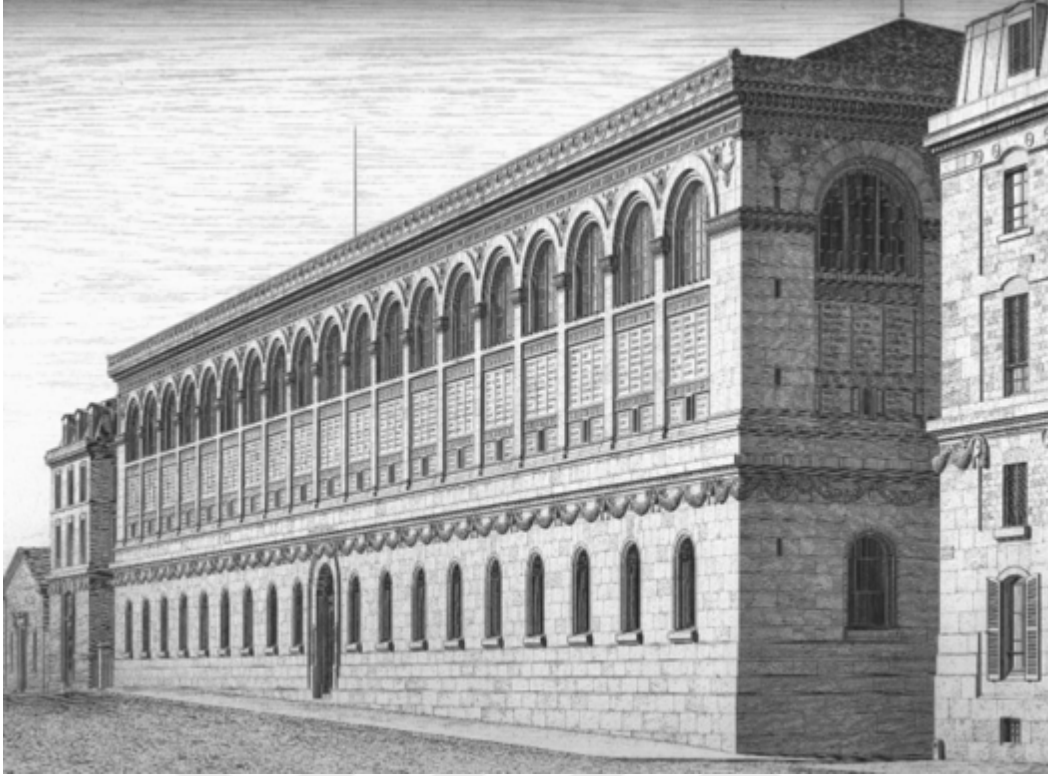
görülmüştür. Bu durum Prix de Roma jüri üyeleri dağılımında da görülmekte ve jüri; ressam, heykeltıraş, müzisyen ve mimardan oluşmaktadır (Garric, 2017: 2). Atölyeler okulun temel bileşeni oluşturmakta, her dönem yarışma usulünde projeler düzenlenmektedir. Final projesinde birincilik derecesi alan öğrenciye *Prix de Roma* ödülü verilmektedir. Bu ödül jürisinin akademideki üyelerine ek olarak *Conseil des Bâtiments Civils*²² (Sivil Binalar Konseyi) bulunmaktadır (2017: 3).

19. yüzyılda Fransa’da inşa edilen kamu yapılarının çoğu Prix de Roma ödülünü alan mimarlar tarafından yapılmıştır. Louis XVI ve Marie-Antoinette mezarlarının bulunduğu şapel Pierre Fontaine tarafından 1816-26 tarihlerinde yapılmıştır. Şapel Antikite ve Rönesans üslubuna ait öğeler içermektedir. Léon Vaudoyer tarafından eklektik üsluba sahip 1855 yapımına başlanan Marseille katedrali bir diğer örnektir. Prix de Roma ödülüne sahip Joseph-Louis Duc ve Étienne-Théodore Dommey’de Paris Mahkeme binasını (1840-70) tasarlamışlardır. Mahkeme binası eklektik üslupta ele alınmıştır. Henri Labrouste²³’da Bib. Ste. Geneviève ve Bib. Nationale yapılarını inşa etmiştir (Garric, 2017: 11).

Labrouste’un Bib. Ste. Geneviève yapısı Neo-Klasik üslup ve İtalya *palazzolarına* benzerlik kurulmakta, fakat Labrouste bu yapısında açık bir şekilde Klasik üsluptan kaçındığını ve yapı üstündeki kornişleri, rüstik taş örgüsü ve oranlarıyla *palazzolardan* ayrıştırdığını ifade etmektedir (Bressani & Grignon, 2005: 721). Yapının strüktürü ve işlevi açısından rasyonalist, mekân ve zaman olarak romantik yakıştırmaları yapılmaktadır. Labrouste’un çizimlerinin onaylanması 1840’larda olmasına rağmen yapının inşaatına 1843’te başlanmış, Aralık 1850’de açılmıştır (Şekil 3.14). Labrouste’un bu yapısı kendi mimari felsefesini sergilediği örneklerden biri olarak gösterilmektedir. Labrouste’un fikirlerinin A. Comte çerçevesinde şekillenen pozitivist görüş olduğu belirtilmektedir (Sherry, 1991:45).

²² Bu kurum Fransa’daki kamusal yapıların inşasında sorumludur (Garric, 2017: 3).

²³ Labrouste ’un babası 1795 Temmuz Monarşisinin yüksek memurlarından olup, Labrouste 1801 yılında doğmuştur. Eğitimini École des Beaux-Arts’da almış 1824’te Prix de Rome ödülünü almıştır. Bu ödül sonrasında Roma’daki Fransa Akademisinde beş yıl araştırmacı olarak çalışmıştır (Levine, 2010: 117).

Şekil 3.14 Bib. Ste. Geneviève cephe gravürü (Bressani & Grignon, 2005: 722)

Labrouste’unda için de bulunduğu Felix Duban, Joseph-Louis Duc, Leon Voudoyer’den oluşan grup Fransa’nın ilk romantik eğilimli mimarları olarak gösterilmektedir. Bu tanımlama 1970 ve sonrasında yapılan çalışmalarda dile getirilmektedir. Fransa romantiklerinin Alman ve İngiliz örneklerine göre daha az dramatik oldukları aktarılmaktadır (Bressani & Grignon, 2005: 715). Muthesius (1994: 56), Fransa’daki Klasik üslubun Almanya’dan farklı olduğunu, Grek ve Roma karışımından oluştuğunu düşünmektedir. Böylelikle Ampir üslubun Fransa’da yeşerdiğini, mimar Percier ve Fontaine işlerinde yaygınlık kazandığını, Chalgrin’ın *Arc de Triomphe de l’Etoile*’ünde bu anlayışı yansıttığı belirtilmektedir.

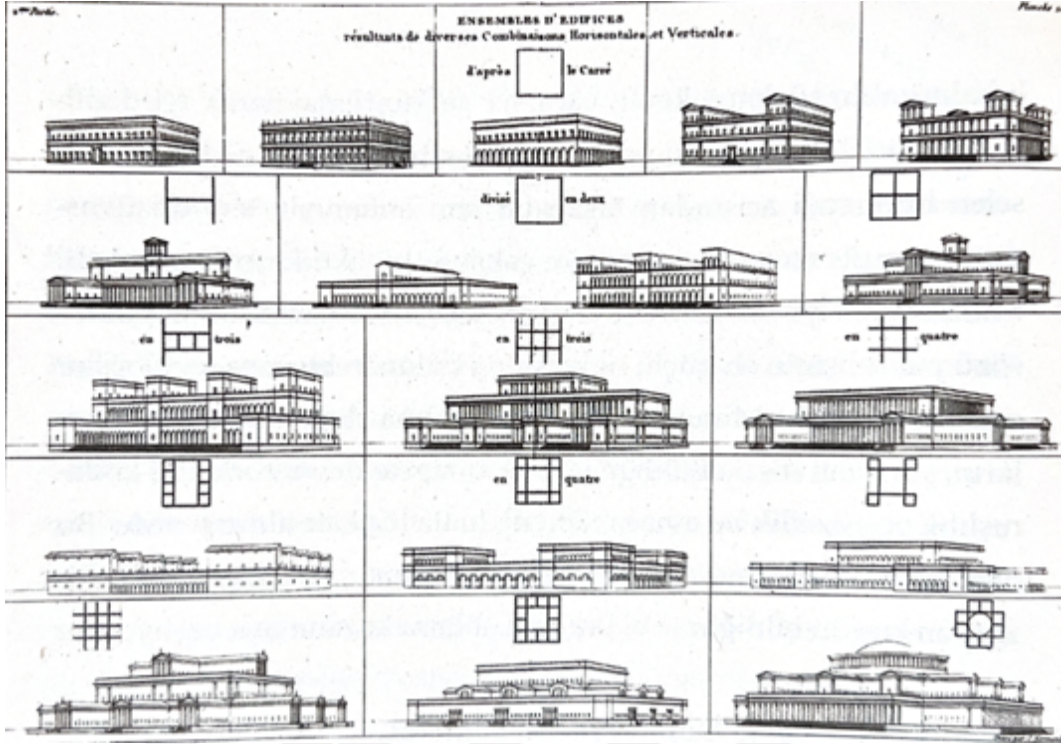
Almanya’da ve Avrupa’da Klasik beğenin öncüsü olan Winckelmann’sa, Fransa için Quatremère de Quincy’nin de benzer bir etki oluşturduğunu ifade edilmektedir. Quincy, "Sanat Eserlerinin Belirlenimi Üzerine Ahlaki Düşünceler (1815)" adlı çalışmasında müzeleri hedef almakta, müzeleri "insan tininin ilerlemesinin resmi" olarak gören yazarlara karşı cephe almaktadır. Quincy’nin müzelerin sanatı edilgen ve bağlamdan kopuk yapısı üzerine eleştiriler kaleme aldığı belirtilmektedir (Belting, 2020: 216-217). Quatremère de Quincy 1788-1820 yılları arasında birçok yazı kaleme almış, Fransa’da özellikle Beaux-Arts çevresi

üzerinden etkili olduğu aktarılmaktadır. Quincy'nin bu etkisinin Beaux-Arts'daki romantik eğilimleri durdurmak için de kullandığı belirtilmektedir (Roquet, 2017: 1-2). Quincy'nin mimari söyleminin yapı taşlarını Laugier'in hipotezleri üzerinde kurduğu ifade edilmektedir (Levine, 2010: 46).

Benzer bir rasyonalist çizgi Jean-Nicolas-Louis Durand (1760-1834) tarafından geliştirilmekte, 1802-1805 yılları arasında yayımlanmış makalesinde²⁴ mimarlığın amacının kamuya ve kiliseye yararlı olması gerektiğini vurgulamaktadır (Tümertekin, 2019: 134). Durand, insanın tabiatı gereği konfor aradığını, yapıların bu sebeple işlevsel ve tasarruflu olmasını istemektedir. Binanın amacının sağlamlık, insan sağlığına uygunluk ve ferah olması gibi özellikler içermesi, bu istekler arasında yer almaktadır. İyi strüktür ve malzeme seçimi sağlamlığı, binanın doğru konum seçiminin sağlık şartlarını, bina içi yer alan hacimlerin yeterliliği de ferahı elde etmede önemli etkenler olduğu Durand tarafından dile getirilmektedir. Durand, yapı planında simetri seçiminin tasarruf sağlayacağını söylemekte, bu temel kaideler doğrultusunda mimarlıktaki zevk ögesinin zorunlu olarak ortaya çıkacağını düşünmektedir. Çünkü insanın en temel ihtiyaçlarının karşılanması sonucu diğer sanatların filizlenmesi için zemin oluşturacağı varsayılmaktadır (2019: 134-136).

Durand, L'Ecole Polytechnique'deki derslerinde rasyonel mimari arayışını şekillendirmeye çalışmış, bu çerçevede söylem ve içerikler oluşturmuştur. Durand, teknik ağırlıklı mimari söylemini “*bina inşa etmesi gereken kişilerin sadece mimarlar değil... mühendisler büyük işler yapma fırsatına gerçek anlamda mimarlardan daha çok sahiptir*” şeklinde ifade etmektedir. Polytechnique'deki dersinin Descartes'ın “*Yöntem Üzerine Konuşma*” adlı eserinin mimari bir çevirisi olduğu da ifade edilmektedir (Farel, 2022: 26). Durand'ın mimari anlayışında düzlem geometri, kare ve bazen de daireye dayanan ögeler yer almakta (Şekil 3.15), bu ilkesel yaklaşımlar 20. yüzyılın modern hareketin öncüsü olarak değerlendirilmektedir (2022: 35-36).

²⁴ Précis des leçons d'architecture données à l'École Royale Polytechnique (Kraliyet Okulu Politeknik'te Verilen Mimarlık Derslerinin Kısınliğı)

Şekil 3.15 Durand 'ın Mimaride Yöntem Uygulaması (Farel, 2022: 28)

Rasyonalizm ve romantizm çerçevesinde değerlendirilebilecek olan Leonce Reynaud'da (1803-1880) 1834'te Paris'te *Encyclopédie nouvelle*'in "Architecture" maddesinde; mimarlığın endüstri ve bilim araçlarıyla kendini temsil ettiğini belirtmekte ve dönemin duygu, malzeme, gelenek, süsleme gibi öğeleri bünyesinde bulundurduğunu ifade etmektedir. Mimarının asıl yansımasını da dini temsillerde ortaya çıktığını düşünmektedir. Bir ulusun resim, heykel gibi sanatları gelişmişse mimarisinin de geliştiğini söyleyen Reynaud, diğer sanatların bireysel yönleri olmasına rağmen mimarlığın toplumsal bir ürün olduğunu belirtmektedir. Reynaud, mimarının çağın tekniklerini gözeterek oluşması gerektiğini vurgulamakta, ilerleyen ve gelişen bir mimari üsluptan bahsetmektedir (Tümertekin, 2019: 146-148). Reynaud, Hristiyan sanatının Gotik mimaride vücut bulduğunu ve 14. yüzyılda zirvesini yaşadığını da belirtmektedir (2019: 151). Reynaud'un mimari görüşlerinde Saint-Simon'dan beri benimsenen kademeli ilerleme ve gelişme söylemi görülmekte, fakat muhafazakâr tercihler de bu söylem içinde yer almaktadır. Teolojik karakterle bezenmiş ve gelişme çizgisine sahip bir mimarının oluşumu Reymund tarafından tercih edildiği söylenebilir.

19. yüzyıl Fransa'da Neo-Klasik üslup Pierre Vigon, Neo-Rönesans hareketi Charles Percier öncülük etmekte, Neo-Gotik akım Viollet-le-Duc öncülüğünde savunulmaktadır (Berlage, 2015: 57).

Neo-Gotik üslubun Fransa'daki serüveni Almanya'daki tartışmalara benzer bir seyir izlemiş, tarihi yapıların onarımları sonrası bu üslup hakkında söylemler artış göstermiştir (Muthesius, 1994: 64). Fransa'da romantik eğilimli Gotik üslup denemeleri İngiltere'deki gibi yaygın olmasa da 1820-40 arasında görülmekte, 1820'lerde Hittorff'un yapmış olduğu Bordeaux dükünün vaftizhanesi bu örnekler arasında gösterilmektedir (Pevsner, 1977: 182).

Viollet-le-Duc'ün "Entretiens" adlı eseri Gotik mimarinin prensiplerini ele almış, fakat bu eser canlanmacı literatür örneği olarak görülmemiştir (Levine, 2010: 154). Viollet-le-Duc (1814-1879) 1854'te Paris'te *Dictionnaire raisonne de l'architecture française du XI au XVI siècle*'deki *Architecture* maddesinde, 12. yüzyılda sanatta ortaya çıkan hareket ögesinin ruhban sınıfı elinde deha düzeyine ulaştığını, Gotik mimarların strüktürel ve süsleme açısından bütüncül ve eksiksiz ürünler oluşturduğunu düşünmektedir (Tümertekin, 2019: 165-166).

Viollet-le-Duc (2015: 60-63) üslup sözcüğünün yanlış kullanıldığını vurgulayarak üslupların değil üslup olduğunu söylemektedir. Duc, üslubu *ilkeye dayalı idealin kendini ortaya koyması* olarak tanımlamaktadır. Bu tanım altında mutlak ve göreci olarak iki tür üslup olduğunu ifade etmektedir. Mutlak üslubun her tasarıma hâkim olduğu, göreci üslup için de yapı türüne göre değişebileceği belirtilmektedir. Yani bir ibadet yapısına uygun olan üslubun bir ev yapısına uymaması gerektiğini vurgulamaktadır. Üslubun nesneden bağımsız olarak insana ait bir şey olduğunu düşünmekte, örneğin bir olayın yüz kişi tarafından ortaya koyulan ifadelerinden sadece bir tanesi insanları etkiliyorsa, bu etkileyen anlatının üslup olduğunu söylemektedir. Viollet-le-Duc için üslup bir duruma ait uygun ifade tarzı olarak görülmektedir.

Viollet-le-Duc (2015: 92) için üslup bir yöntemin takip edilmesi sonucunda oluşmaktadır. Bu yöntemle sahip davranmaya tavır denmekte, tavır yaşansa da üslubun yaşanmayacağını ifade etmektedir. Doğadaki izleniminden yola çıkarak, nesnenin açık seçik amacına uygun olarak kullanıldığında güzel olduğunu düşünmektedir (2015: 78). Böylelikle gerçek bir üslup olan Gotik sanatın içeriğinde denge, geometri, doğal gözlemler sonucunda rasyonalize edilmiş ilkelerin

bulunduğu görülmektedir. Duc (2015: 86-87), taşın Gotik üslupta doğal bir organizma gibi ele alındığını iddia etmektedir. Viollet-le-Duc'un bu tanımından yola çıkarak ilkesel öğelerin yapı türlerine ya da işlevsel şeylere ait olduğu düşünülmektedir. İlke ve ideal denkleminde uygun sonucun bulunmasında üslup ortaya çıkıyorsa, bazı ilkelerin, yani her bir yapı türüne ait uygun bir ideal olması gerekmektedir. Bu tanımlamada determinist bir tutum ortaya çıkmakta ve her bir yapı türünün belirli üslupları olması gerekmektedir.

Viollet-le-Duc, Gottfried Semper ve Laugier savundukları mimari üslupların madde temelli teorilerini güvenilir bulmamakta, Semper'in kumaş teorisi - duvarların giysi olması gibi- ve Laugier'in ilkel ev söylemlerini temelsiz görmektedir (Levine, 2010: 154).

Cesar Daly (1811-1894) 1863'te Paris'te yayımlanan "Mimarlık ve İmar Üzerine Genel Bakış"²⁵ adlı metninde, mimarlıktaki üslupları dil yapılarını benzeterek, bir üslubun ustasının bir başka üslubu anlamasını mümkün görmemektedir. Daly, eklektizmin çok dilli bir yapısı olduğundan bilgece bir tutum olarak düşünmekte, Klasik okulun estetik, Gotik Okulun sanat, Rasyonel Okulun akıl öğretisi verdiğini söylemektedir. Bu üç okulun eklektisist tutum altında birleştirilmesini istemektedir. Daly, mimarlığın "saf akılla mı?" yoksa "akılla aydınlanmış duygu ile mi?" şekilleneceği sorusundan yola çıkarak, teorik ve pratik bilginin paralel olması gerektiğini vurgulamaktadır (Tümertekin, 2019: 167-170).

19. yüzyılda Fransa'nın sanat ve mimari beğenisinde önemli değişimlere yol açan olgulardan biri Haussman'ın Paris düzenlemesi gösterilebilmektedir. Haussman sanayinin gelişimiyle beraber kalabalıklaşan kentte birtakım önerileri hayata geçirerek, modern belediyeciliğin öncü adımlarını atmıştır.

Haussman'ın 17 yıllık görev süresi dört ayrı döneme ayrılmakta, ilk dönemini Paris'in iç ve dış bölgelerinde yeni yolların açılması oluşturmaktadır. Haussman bu süreçte Paris içinde 384 km, dış bölgelerinde 355 km olan yollarla, içerde 95 km, dış bölgelerinde de 70 km ek yeni yollar açtığı bildirilmektedir (Şekil 3.16). Orta Çağ'dan beri gelişip şekillenen merkezler de bu yollarla kesilmiş, tehlikeli olduğu düşünülen doğu bölgeleri ıslah edilmiştir (Benevolo, 1971: 67).

²⁵ Revue générale de l'architecture et des travaux publics

Haussman'ın ikinci dönemi de kamu eliyle yapılan inşaat programları gösterilmektedir. Kamu idaresindeki yeni bölgeler ve dönüşüme uğrayan alanlarda; okul, hastane, yönetim merkezi, hapisane, kütüphane gibi birçok yapı gurubundan ürünler ortaya koymuştur. Bu doğrultuda Labrouste, Baltard, Vaudremer ve Hittrof gibi önemli isimlere işler verilmiştir. Bu yapılarda eklektik üslubun repertuarına ait objelerin Labrouste ve Vaudremer gibi mimarlar tarafından rasyonel çerçevede kullanıldığı aktarılmaktadır (Benevolo, 1971: 68).

Haussman'ın Paris'in altyapı ve su sistemini çağdaşlaştırması da üçüncü dönemi olarak görülmektedir. Mühendis François Eugene Belgrad'ın Seine nehrinden Paris'e getirdiği yeni sistemle günde 112 bin metre küpten 343 bin metre küpe yakın günlük su tedariki sağlanmıştır. Haussman'ın son dönemindeki işler de yönetim yapısında yapmış olduğu iyileştirmelerdir. Haussman 1859'da Paris'in çevre komünleriyle beraber 12 yönetim bölgesinden oluşan yapıyı düzenleyerek 20 bölüme ayırmıştır (Benevolo, 1971: 72).

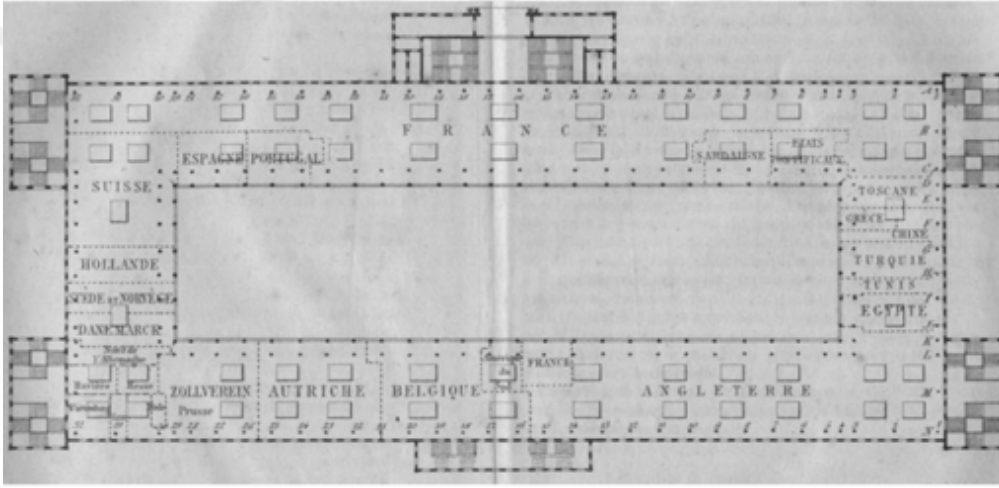

Şekil 3.16 Haussman 'ın Paris Diyagramı (Benevolo, 1971: 66)

Haussman'ın Paris'i düzenleme çalışmaları yaptığı süreçte ilki Londra'da düzenlenen uluslararası sergilerin bir sonraki ayağı 1855'te Paris'te düzenlenmiştir. Bu sergi, 1851 Londra sergisi sonrasında III. Napolyon'un ikinci imparatorluğu tanıtmak istemesi olarak da yorumlanmaktadır. III. Napolyon kendi gücü ve meşruiyetini *Galerie d'économie domestique* bölümünde vurguladığı, sosyal gelişimin altını çizdiği belirtilmektedir (Kaiser, 1999: 232). Kalıcı bir sergi (Endüstri Sarayı) ve

güzel sanat ürünleri için ayrı bir yapı yapılması istenmiştir (Yarar, 2018: 21). Sergi yapıları mühendis Alexandre Barrault’la mimar Jean Marie Viel gözetiminde inşa edilmişlerdir. Güzel sanatlar binası Hector Le Fuel tarafından tasarlanmıştır (2018: 22). Serginin iç düzendeki yerleşimde Fransa sergi alanının yarısını kendi için ayırmakla birlikte görece %25’lik bir alan İngiltere için ayrılmıştır (Şekil 3.17).

1851’deki Londra fuarı yapısı geçici malzeme ile yapılmasına rağmen 1855’teki endüstri sarayı geleneksel yöntemlerle inşa edilmiş kalıcı bir anıt niteliğindedir. Sergi yapısındaki bu tercihin imparatorluğun durumuyla benzer bir mesajı ilettiği belirtilmektedir. Kalıcı imparatorluk kalıcı bir yapı ile temsil edildiği ifade edilmektedir (Kaiser, 1999: 234) (Şekil 3.18-19).

Şekil 3.17 1855 Paris Sergisi İç Mekân Planı (Yarar, 2018: 25)

Şekil 3.18 1855 Paris Sergisi Endüstri Sarayı (gallica, 2023g)

Şekil 3.19 1855 Paris Sergisi Endüstri Sarayı (Gallica, 2023e)

III. Napolyon Dönemi (1848-1852) mimari üslubu "imparatorluk tarzı" olarak belirtilmekte, çatı düzeyinde ortaya yerleştirilmiş kesik bir alınlık üstündeki saat bu tipin öne çıkan özelliklerindendir. Cezayir'de Oran, Bone, Sidi Belabbas belediye binalarında benzer yaklaşımlar gözlenmektedir (Çelik, 2012: 242) (Şekil 3.20-21-22-23).

Şekil 3.20 Oran Belediye Hükümet Konağı (Çelik, 2012: 244)

Şekil 3.21 Bone Vilayet Konağı (Çelik, 2012: 244)

Şekil 3.22 Kolea Vilayet Binası (Çelik, 2012: 245)

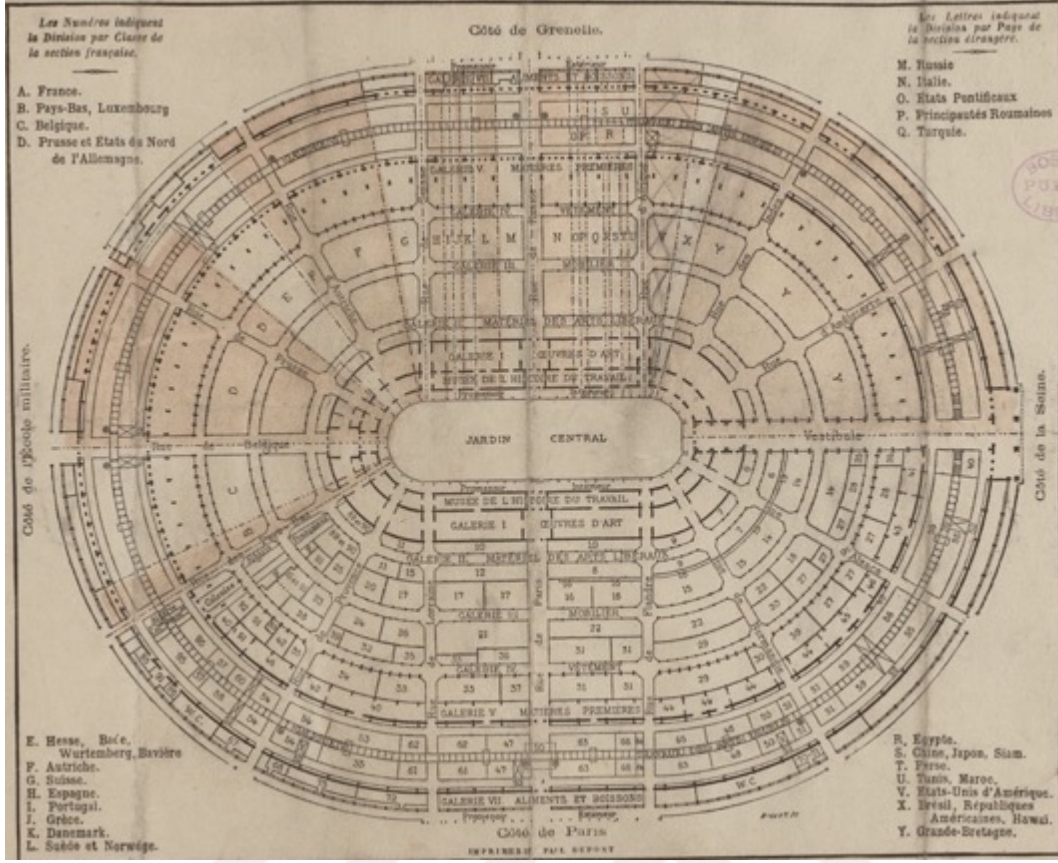

Şekil 3.23 Sidi Belabbas Vilayet Konağı (Çelik, 2012: 245)

1867 Paris Fuarında ilk defa sergi bölümleri ayrı tasarılmış ve Champ de Mars alanı kullanılmıştır. Fuarın tasarımında Beaux-Arts etkisi olduğu belirtilmektedir. Eliptik formda olan fuar, 7 adet iç katmanı ve dış katmandan merkeze doğru bir ziyaret aksları bulunmaktadır (Şekil 3.24). Fransa'nın uluslararası fuara ev sahipliği yapmasının bir diğer sebebi Baron Haussmann tarafından yenilenen Paris'i Dünyaya göstermektir (Ergüney, 2015: 64). Serginin kataloğunda; *“Tıpkı Ekvator gibi yusuvarlak olan bu sarayı dolaşmak demek; sözcüğün tam anlamıyla dünya çevresinde dönmek demektir. Bütün halklar geldi buraya, düşmanlar barış içinde yan yana yaşamakta”* (Benevolo, 1981: 140), şeklinde aktarılmaktadır.

Fuarın tertibinde Saint-Simon geleneği takip edilerek, yapının merkezin de gelişmiş batı toplulukları çeperlerde de diğer uluslar tasniflenmiştir. Bu fuarda dikkat çeken unsurlar hidrolik asansör, betonarme gibi yapı malzemeleri olmuştur. Fuarın dikkat çeken bir diğer unsuru Süveyş Kanalı projesi sergisidir (Ergüney, 2015: 65-69).

Fransa 1855'teki tutumuna benzer bir yaklaşımla iç mekân düzenlemesini gerçekleştirmiş, sergi alanının yarısı Fransa ürünlerini sergilemek için ayrılmıştır. İkinci büyük alan İngiltere'ye ayrılmış olup, dikkat çeken durum alanın *“Great Britain and Ireland”* adına ayrılmış olmasıdır. Sergi düzenin yer aldığı plandaki lejanta ülkeler harflerle kodlanmıştır. Fransa A kodunda tanımlanırken, İngiltere (Grande-Bretagne) harf kodunun en sonunda Y harfine yerleştirilmiştir. 1855'teki sergide net olarak yeri ayrılmamış olan Prusya ve buna ek olarak Avusturya bölümlerinin ayrıldığı gözlemlenmektedir. Sergi lejantında Prusya Kuzey Almanya ile beraber konumlandırılmıştır.

Şekil 3.24 1867 Paris Fuarı İç Mekân Organizasyonu (leventhalmap, 2023)

1878 Paris Fuarının yapım amaçlarından biri Fransa'nın Avrupa'da hala güçlü olduğunu göstermek istemesidir. Fuar tasarımı yarışmasına 94 tasarımcı katılmış, alan düzenlenmesi işi Haussman'ın yanında da çalışmış olan Gabriel Davioud ve Jules Desire Bourdais'e verilmiştir (Ergüney, 2015: 97). Sergi binası dikdörtgen formda olup, Seine Nehri kıyısında Trocadero Sarayı'nda inşa edilmiştir. Trocadero Sarayı kalıcı olarak inşa edilmiş, 1937'ye kadar varlığını korumuştur. Saray daha sonra yol çalışmaları ve Chaillot Sarayı yapımı için yıkılmıştır. Cezayir, Tunus, Fas, Mısır pavyonları Trocadero Sarayı (yapı Fransa'yı temsil etmekte) alanı içinde yer almaktadır. Dünya fuarlarında kalıcı bir öge olarak kullanılacak olan Uluslar Sokağı teması sergi alanının ilk kez bu fuarda gösterimi yapılmıştır (2015: 102).

1878 fuarı öncesi Fransız gazetesi Le Monde, "Fransa ulusunun merkezi amacı Avrupa'nın öğretmeni ve kraliçesi olmak vardı. (Katolik) kilisenin büyük kızı olarak Fransa medeniyetin annesi oldu ve Protestan uluslar kendileri Fransa'nın sorgusuz

üstünlüğünü kabul etti” şeklinde kayıtlara geçmiştir. Bu öz tanımlamadaki²⁶ tutumun Fransa’da 17. ve 18. yüzyıl kadar geri gitmekte, tarihsel süreç içinde Fransa’da rejim değişse de tutumun değişmediği belirtilmektedir (Kaiser, 1999: 230).

Bu fuarda cumhuriyeti ve cumhuriyet fikrini yansıtmaları için Marianne heykeli (Şekil 3.25) tasarlanmıştır. Dönemin iç işleri bakanı heykelin açılışında “soylu ve sade, sakın ve güçlü” ifadelerini kullandığı aktarılmaktadır (Kaiser, 1999: 235).

Şekil 3.25 1878 Paris Fuar’ında Marianne Heykeli (Gallica, 2023n)

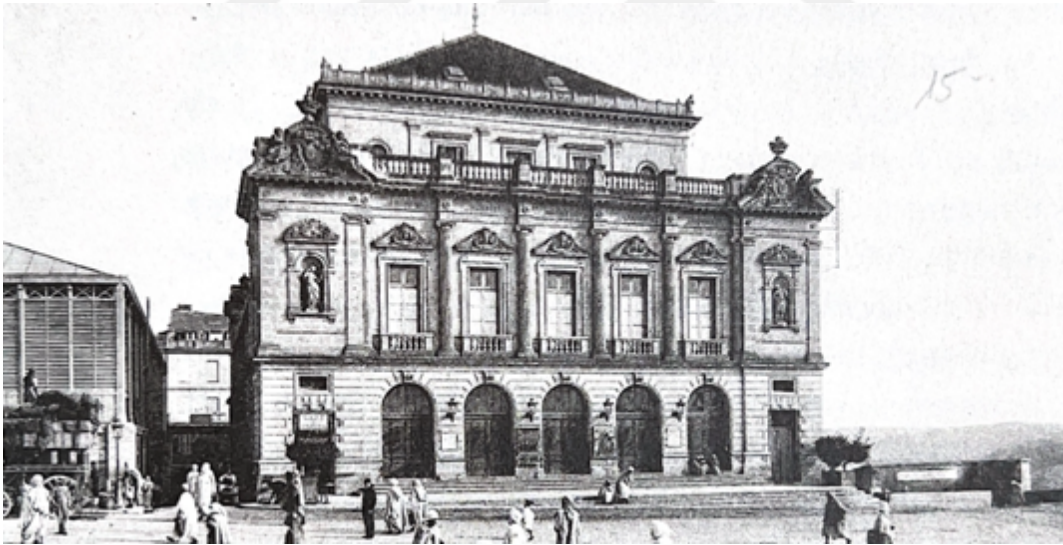
1878 Paris fuar alanının içi mekân düzenlemesi Paris’te düzenlenen önceki fuar alanının iç mekân bölümlenmesine benzer bir yolu tercih edilmiştir. Fransa’ya ait sergi ürünleri alanın yarısını kaplayacak şekilde düzenlenmiştir. İngiltere’nin sergide kapladığı alan önceki sergilerdeki alanlara oransal olarak benzerlik taşımakla birlikte, Alman imparatorluğu için mevcut bir alan gözlemlenmemiştir.

²⁶ Fransız yazarlar İngilizlerin üstünlüğü kabul etmelerine rağmen, İngiliz insanını “iyi bir gözlemci ve çalışkan, fakat yaratıcılık gücünden yoksun” şeklinde tanımlamışlardır. İngilizler çalışkan ve sade düşünceli, Fransızlar entelektüel ve öncü düşünceli insanlar olarak açıklanmıştır (Kaiser, 1999: 230).

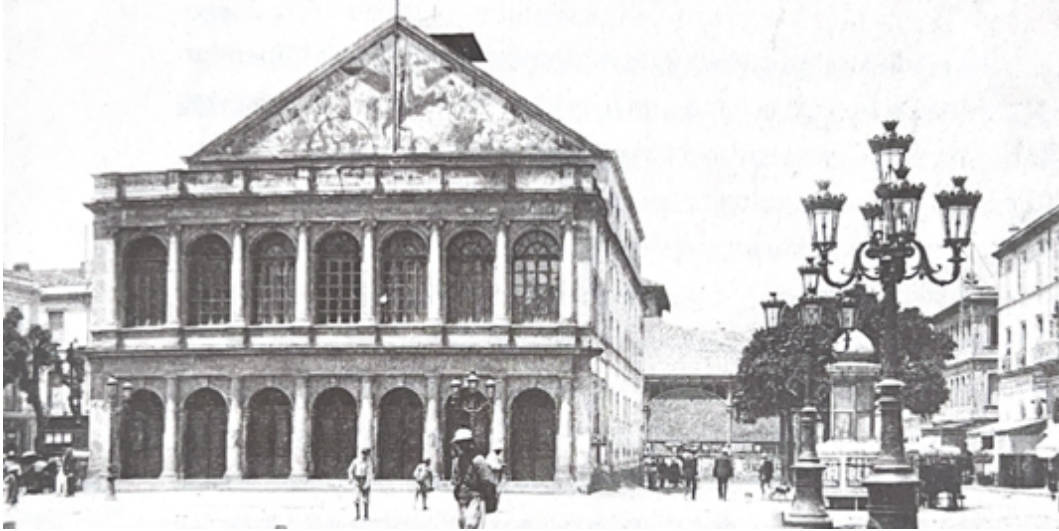

Şekil 3.26 1878 Paris Sergisi İç Mekan Organizasyonu (gallica, 2023i)

1878 fuarı sonrasında Fransa'nın anıtsal yapılar inşa ettiği bölgelerden biri olan Cezayir'de Ampir ve Neo-Klasik üsluplarda örnekler ortaya koyulmuştur. Fransızların Cezayir'de yapmış olduğu kamusal yapılar arasında tiyatro binaları da yer almaktadır. Konstantin ve Bone'da 1883 tarihinde tiyatrolar inşa edilmiş, kent meydanlarına açılacak şekilde konumlandırılmıştır (Çelik, 2012: 275). Bone'daki tiyatronun zemin katında dorik sütunlar birinci katında ise iyonik sütunlar bulunmaktadır (Şekil 3.27-28).

Şekil 3.27 Konstantin Nemours Meydanı ve Tiyatro (Çelik, 2012: 277)

Şekil 3.28 Bone Millet Meydanı ve Tiyatro (Çelik, 2012: 277)

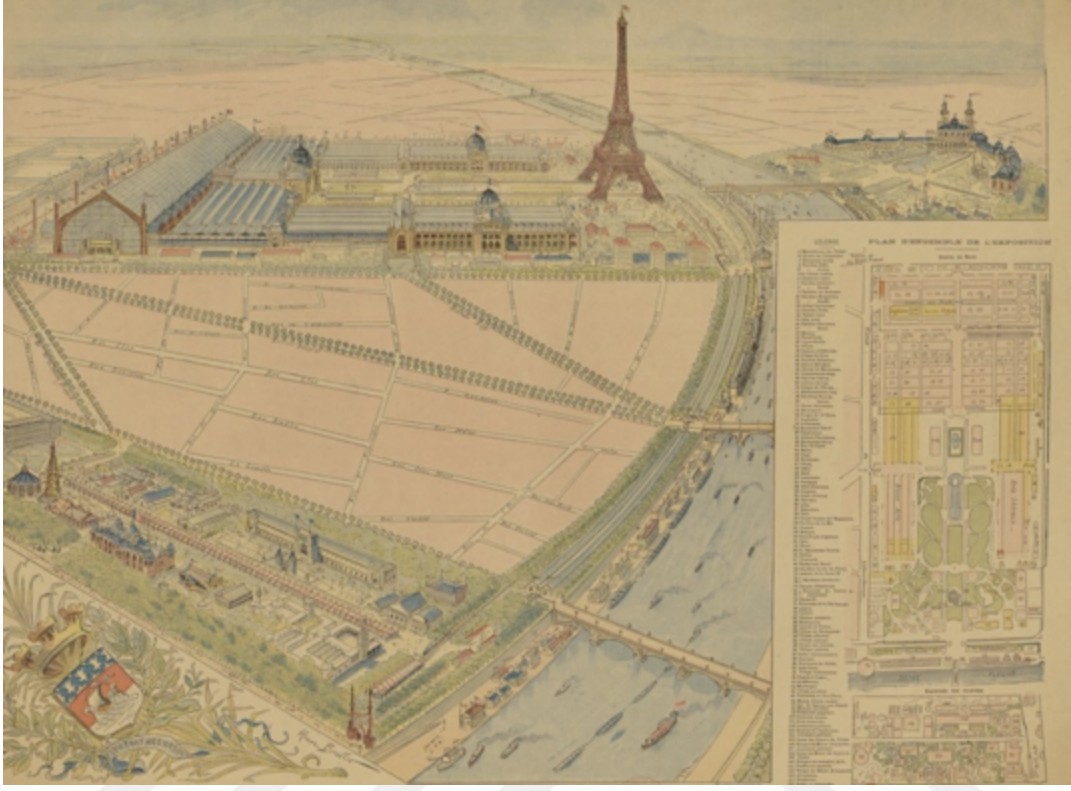
1889 Paris Fuarı düzenlenmesindeki temel amacının Fransız Devrim’inin yüzüncü yılını kutlamak ve anmak olduğu belirtilmektedir. Fuar alanı 1878’deki uluslararası sergi alanı Champ de Mars ve Trocadero alanları yeniden kullanılmıştır. Trocadero sarayına fuar alanını kucaklıyormuş gibi görünen kollar eklenmiştir. Charles Garnier’in organize ettiği “Konutun Öyküsü” temalı sergi alanında da dünyanın farklı coğrafyalarında yer alan konut modelleri bu fuarda yer almıştır (Ergüney, 2015: 103-104) (Şekil 3.29).

Gustave Eiffel’in kule önerisi yanında Ferdinand Dutert Makineler Galerisi’ni, Jean Camille Formigé Endüstri Sarayı ve Serbest Sanatlar Sarayı çizimlerini yapmıştır (Yarar, 2018: 70). Zevi (2022: 102), bu fuardaki Makineler Galerisi yapısının Viollet-le-Duc’ün ilkelerini temsil ettiğini ifade etmektedir.

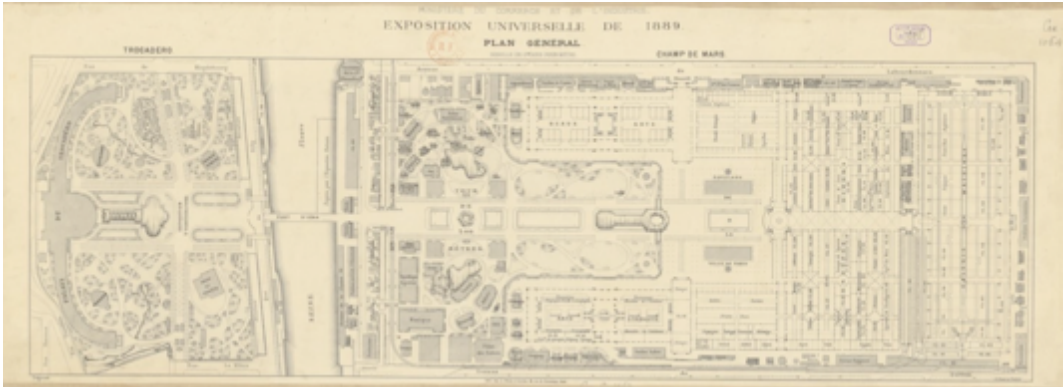
1889 Paris sergisinde önceki sergilerde olmayan ve ana sergi alanından farklı bir alanda kolonisi veya sömürgesi olunan ülkelere ait ayrı bir sergi alanı düzenlenmiştir. Ana sergi alanında makineler galerisi, endüstri sarayı ve serbest sanatlarla güzel sanatlar bölümü birbirine bitişik olarak tasarlanmıştır. Makineler galerisinin biçimlenişi Kristal Saray’la benzerlikler göstermekle birlikte hemen yanında endüstri sarayı yer almaktadır. Endüstri sarayının bitiminde sağ ve solda bulunan kollardan biri güzel sanatlar için kullanılırken, diğer bölüm özgür sanatların (arts libéraux) sergilenmesi için tasarlanmıştır.

Makine galerisinde İsveç, Belçika, Birleşik Devletlerle İngiltere için alanlar belirlenmiş olmasına rağmen diğer ülkeler için bu alanda mekânlar özel olarak

bölüştürülmemiştir. Endüstri sarayında ülkelere ayrılan bölümler ana kütlein sağında ve solunda yer alacak şekilde ayarlanırken ana kütle içinde sergi ürünlerinin yerleri belirtilerek bölümlendirme yapılmıştır (Şekil 3.30).

Şekil 3.29 1889 Paris Sergisi Perspektif (gallica, 2023c)

Şekil 3.30 1889 Paris Sergisi Vaziyet Planı (gallica, 2023f)

1900 Paris Fuarı 1889'dan kalan Eiffel ve Makineler Sarayı yapılarının yanına, Elektrik Sarayı, Büyük ve Küçük Saray eklenmiştir. Eklenen yapıların genel üslubu Art Nouveau'dur. Art Nouveau 1895'te Paris'te açılan ve aynı adı taşıyan galeri sonrasında Avrupa'da yaygın bir tutum haline gelmiştir (Gümüş, 2023: 14). Bu fuarda ülkelerin güçlerine göre hiyerarşik bir yerleşim olduğu söylenmektedir.

Önceki uluslararası fuar alanında 1855'te ulusal fuar için yapılmış olan yapılar yıkılarak yerine Centenal Müzesi, Büyük ve Küçük Saray ve fuarın iki ana girişine Şeref ve Anıt Kapıları yapılmıştır. Bu fuardaki bir diğer yenilik ise Paris Metro'su'nun tanıtımıdır. Metro giriş saçakları Hector Guimard tarafından tasarlanmıştır (Ergüney, 2015: 115-116) (Şekil 3.31).

Serginin baş mimari Joseph-Antoine Bouvard olup bu sergiye Marie Joseph Cassien-Bernard, Gaston Clement Cousin, Victor Horta, Joseph Olbrich, Henry Van de Velde, Jacques Hermant, Gustave Raulin, Eugene A. Henard gibi sanatçı ve mimarlar katkıda bulunmuşlardır (Yarar, 2018: 108).

Serginin dağılım düzeninde bütün ülkeler için öne çıkan bir bölümlenme olmayıp, yapı içerisindeki farklı alanlara dağıldığı gözlemlenmektedir. Bu sergide öne çıkan durumlardan biri güzel sanatlar için yapılan yapıda görülmektedir. Güzel sanatlar binasının sergi düzeninde Fransa'ya ait ürünler yapının yarısını dolduracak şekilde ayarlanmışken, 10'a yakın diğer devletler yapının diğer bölümünü paylaşmaktadır.

Şekil 3.31 1900 Paris Sergisi Vaziyet Planı (Gallica, 2023h)

3.3 Alman Üslup Arayışı

İdealizm ve Romantizm Alman sanat ve düşünce hayatında 18. yüzyılın ortalarından itibaren genel eğilimler olarak karşımıza çıkmaktadır. İdeal güzellik ve sanat anlayışının Winckelmann²⁷'in Pompei ve Herakleum kalıntıları üzerine yaptığı çalışmalar sonrasında görünürlük kazandığı belirtilmektedir. Alman düşüncesine Kant'la beraber gündeme giren idealizm ve aşkınlık fikirleri Winckelmann'ın çalışmalarında da görünürlük kazanmıştır. Bu yüzyılda Klasik sanat soylu çevreler tarafından geniş ilgi gördüğü belirtilmektedir. Muthesius (1994: 53), İngiliz yazarlardan Stuart ve Revett'in 1762'de antik yapılar üzerine yazmış oldukları eserin Winckelmann'ı etkilediğini ifade etmektedir.

Winckelmann 1764'teki 'Antik Çağ Sanat Tarihi' adlı eserinde sanatçıların alışıldık biyografileri yerine sanat eserlerinden sanatın özünü çıkararak, zamansız bir sanat anlayışı ortaya koymak istediği belirtilmektedir (Belting, 2020: 202). Winckelmann'ın dikkat çektiği ortak nokta salt bir doğa taklidinden ziyade idealin güzelliğinin temsil edilmesi yönündedir (Albayrak, 2022: 24). Winckelmann Avrupa ortamına az bilinen Yunan eserlerini tanıtmak istemiş (Belting, 2020: 204), eserinde dönemin sanatını yadsıyarak Antikite'ye dönme konusunda argümanlar geliştirdiği ifade edilmektedir (Nasır, 1991: 35). Pevsner (1977: 167), Winckelmann'ın metninde görsel ifadeler yerine edebi söylemlerin çoğunlukta olduğunu söylemektedir.

Winckelmann, Klasik sanatı gündeme getirmesindeki niyetini,

“...şimdiye değin güzel'den söz etmiş olanlar, bilgi yetersizliğinden değil kafa tembelliğinden dolayı, boğazlarına kadar metafizik fikirlere batmış kimselerdir. Sonsuz sayıda güzel şey hayal etmiş bunlar, hayallerini de Eski Yunan heykellerinde gerçek olarak bulmuşlardır; ama bu heykelleri bize gösterecek yerde, soyut bir şekilde anlatmışlardır; bütün eski anıtlar yıkılıp yok olmuş ya da yitip gitmiş gibi. Demek ki eski Yunanlıların desen sanatını incelemek bu sanatın güzelliğini gerek ondan zevk alanlar bakımından, gerekse onu yaratmış olanlar bakımından ortaya koyabilmek için, idesal'den yaşanmış'a, genel'den tikel'e geçmek gerekir; ve bu geçişin de bulanık ve belli belirsiz bildirimlerle değil, güzel biçimler diye adlandırdığımız o görüntülerin kaynağını oluşturan çevre çizgilerini ve ayrıntıları açık kesin ve doğru bir şekilde belirterek yapmak şarttır.”

şeklinde ifade etmektedir (Benevolo, 1981: 24-26).

Winckelmann doğru sanatı ve üslubu ortaya koyarken, tasavvurla elde edilmiş kanıtlar yerine, nesnel öğelerle oluşturulması gerekliliğini yöntem olarak aktarmaktadır. Açıklık, seçiklik ve doğru bir şekilde aktarma söylemi Descartes'ın

²⁷ 1750 Katolik olmuştur (Minor, 2021: 121).

yöntemi ile uyuşmakta, aydınlanmacı yöntemi ve söylemi içinde barındırmaktadır. Bu “doğru yöntem” söylemi de Winckelmann seçmeciliği çerçevesinde ortaya koyulacağı anlaşılmaktadır.

Winckelmann, Vassari'den sonra gelmesine rağmen ikisi de antik dönemi idealize etmekte ve yeniden doğmayı bu dönem ile temellendirmektedir. Vassari sanat tarihini değerlendirme yönteminde *doğma, büyüme ve olgunlaşma* çizgisi yer almakta, Rönesans'ı antik dönemin yeniden doğması olarak değerlendirdiği bilinmektedir (Belting, 2020: 210-211). Yunan kültürü ile Alman kültürü arasında bir uzlaş olamayacağı Winckelmann ve Hölderlin tarafından da bilinse de, temel gayenin *güzel ve özgür insan tipinin* bir modeli olarak değerlendirilmesi şeklinde yorumlanmaktadır (James, 1999: 28-30).

Winckelmann'a göre Yunan eserlerinin üslubunda *soylu bir sadelik ve dingin bir büyüklük* yer almaktadır. Alman düşünürler Roma'da kazılarda bulunan Laokoon ve Oğulları adlı heykelde *soylu sadelik ve dingin büyüklüğün* bir örneği olarak değerlendirmişlerdir (Albayrak, 2022: 26-27). Gotthold Ephraim Lessing 1776'da Laokoon veya Şiirin ve Resmin Sınırları adlı eserinde estetik görüşü ve duyumsamayı vurgulayan görüşler ileri sürmüş ve Winckelmann karşıtı görüşleri dile getirdiği belirtilmektedir (Minor, 2021: 118).

Winckelmann Klasik sanatı gündeme getirmesiyle şekillenen kuralcı tutum, karşıt görüşlerini de oluşturmuş, karşıt görüşler betimleyici Ampiristler olarak tanımlanmıştır (Minor, 2021: 125). Ampiristlerde sanatın anlamı deneyimle belirginleşmekte, sanatın ideallere bağlı olmayan, insan zihni ve duyguların ürünü olduğu düşünülmektedir. Bu yaklaşımdan ötürü ürünler kuramdan öte gözlemin yansıması olarak değerlendirilmekte fakat tamamen görelî bir sanat anlayışından ziyade ortak duyumların olduğu da düşünülmektedir (2021: 127-128).

19. yüzyılın başında Christian Ludwing Stieglitz (1756-1836), Winckelmann'dan almış olduğu Neo-Klasik çizgiyi devam ettirmiştir. 1801 yılında Weimar'da kaleme aldığı yazısında²⁸ mimari süslemenin esasî sorusuna; düzen, simetri ve uygunluk olarak cevaplamıştır. Süslemenin esasında ana biçimi vurgulayan öge olduğu ifade edilmekte, Yunanlıların kendinden önceki medeniyetlere göre süsleme konusunda yetkin bir konumda olduklarını düşünmektedir (Tümertekin, 2019: 137). Stieglitz,

²⁸ Archäologie der Baukunst der Griechen und Römer (Yunan ve Roma Mimarisinin Arkeolojisi)

1792'deki çalışmasında Yunanlıların mimari değeri hiç sönmeyecek bir şekilde yukarıya taşıdığını da belirtmektedir (Göğüş, 2015: 97).

Klasik güzelliğin genel tanımında parçaların ölçüsü, uyumu ve orantısı olduğu aktarılmasına rağmen, Winckelmann güzellik için bunun yetersiz olduğunu düşünmekte, simetriye ve orana gelmeyen bir titreşiminde içinde olması gerektiğini düşünmektedir. Winckelmann iyi sanatın kökenlerini hep Antikite'de bulduğunu belirtmektedir (Minor, 2021: 122).

Bavyera Kralı'nın isim günü için 12 Ekim 1807'de Schelling (2016), *Plastik Sanatlar ve Doğa Arasındaki İlişki Üzerine* adlı metninde Winckelmann'ın sanatta ruhun katkı yapabileceği alanı gösterdiğini vurgulamakta (2016: 14) ve güzelliği ikiye bölerek ruhtan ve biçimden gelen parçalar olarak ele aldığını söylemektedir (2016: 15). Schelling'e göre yaşamın akışı içinde her şey değişime uğramakta ve her yapı veya olgunun güzel olduğu bir an meydana gelmektedir. Sanatın işte bu anları yakalayıp, anlattığını ifade etmektedir (2016: 23). Sanatta bilinçli ve bilinçsiz öğelerin dengeli olmasını (2016: 20), sanatçının doğanın özünü taklit etmesindeki önemi (2016: 21), sanatta idealizm beğenisinin yoksunluğa sebep olduğunu (2016: 23), sanatta tutkunun önemini (2016: 33), doğanın ruhu ve biçimin uyumunda zarafet doğduğunu (2016: 35), sanatında bu doğrultuda yürümesi gerekliliği (2016: 41), yazısında öne çıkan noktalar olarak görülmektedir.

Alman ulusunun gelişim sürecinde önemli atılımlar yapan II. Fredrich, 18. yüzyılın başında beri Berlin'de kültür inşası için mimari ürünler ortaya koyduğu bilinmektedir. Yüzyıl sonundaki keskin kültürel belirlenimler bulunmasa da Neo-Klasik örnekler verildiği görülmektedir. Almanya'da Neo-Klasik üslubun ilk temsilcileri; Friedrich August Krubsacius (1719-1790), Christian Traugott Weinlig (1739-1799) ve Carl Gotthard Langhans (1733-1808) olarak gösterilmektedir (Zucker, 1942: 7).

II. Friedrich Berlin'de imar hareketliliği başlatmış, 1740'ta mimar Georg Wenzeslaus von Knobelsdorff'a *Unter den Linden* caddesi üzerinde opera yaptırmış ve operanın Berlin'e hizmet etmesi gerektiğini düşünmüştür. Kral aynı yıl mimar Knobelsdorff'a Silezya'nın koruyucusu olması için Hedwing Katolik Kilise'sini de yaptırmıştır. Bu yapı Berlin'deki ilk Katolik kilisesi olarak anılmakta, Panteon'dan esinlenerek yapıldığı aktarılmaktadır. Yüzyıl sonunda yapılmış olan Brandenburg Kapısı da Berlin'in önemli sembollerindendir (Şekil 3.32). Neo-Klasik üslupta inşa

edilmiş olan yapı dönemin Berlin'deki genel mimari eğilimini yansıtmaktadır. Yapı mimar Carl Gotthard tarafından yapılmış, yapının en üstünde yer alan at heykellerini de Gottfried Schadow imal etmiştir (Wienfort, 2020: 56).

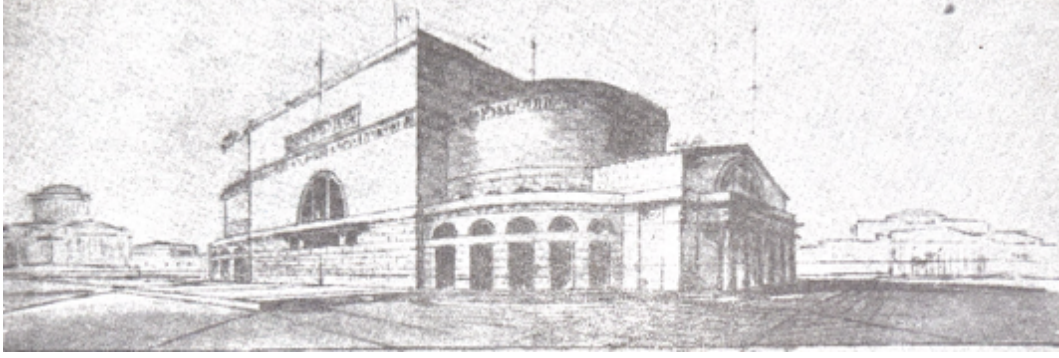
18. yüzyılın sonuna doğru Klasik görüş Bauakademia'da da devam etmiş, David Friedrich Gilly (1771-1800), Friedrich Weinbrenner (1766-1826) ve Karl Friedrich Schinkel (1781-1841) bu anlayışı devam ettiren isimler olarak ifade edilmektedir. (Zucker, 1943: 7). 18. yüzyılda başlayan Alman klasisizmi başlangıcında evrensel ve doğa ilkeleri çerçevesinde tanımlanırken, yüzyıl sonuna doğru bu tanımlar içine milli kimlik öğelerinin de yerleştiği ifade edilmektedir (Schulz, 2006: 87).

Şekil 3.32 Brandenburg Kapısı (Britannica, 2022)

Alman mimarisinde kimlik söylemlerinin erken örneklerinden birini, Bavyera Prensi Ludwing'ın Roma ziyareti sonrası Bavyera kimliğini yansıtan müze yapma kararında görülmektedir. Prens Ludwing, bu doğrultuda heykel sergisi için Glyptothek (1815–30), görsel sanat sergileri için Alte Pinakothek (1826–36) ve çağdaş sanat sergileri için Neue Pinakothek (1846–53) yapılarını yaptırmıştır. Bu yapılara ek Altes Müzesi'de benzer bir işlevi gördüğü belirtilmektedir (Odobasic, 2017: 68). Glyptothek (1815–30) yapısında Leo von Klenze Grek, Roma ve Rönesans öğelerinin bir bileşimini kullanmıştır (2017: 68-69).

Pevsner (1977: 175), 19. yüzyılın başında Almanya'da Neo-Klasik elemanlar kullanarak özgün bir üslup geliştiren kişinin Friedrich Gilly olduğunu iddia etmektedir. Bu özgün tutuma örnek olarak Berlin Ulusal Tiyatrosu gösterilmekte (Şekil 3.33-34), fakat yapının tasarımı düzeyinde kaldığı belirtilmektedir.

Şekil 3.33 Berlin Ulusal Tiyatro Eskizleri 1 (Pevsner, 1977: 176-177)

Şekil 3.34 Berlin Ulusal Tiyatro Eskizleri 2 (Pevsner, 1977: 176-177)

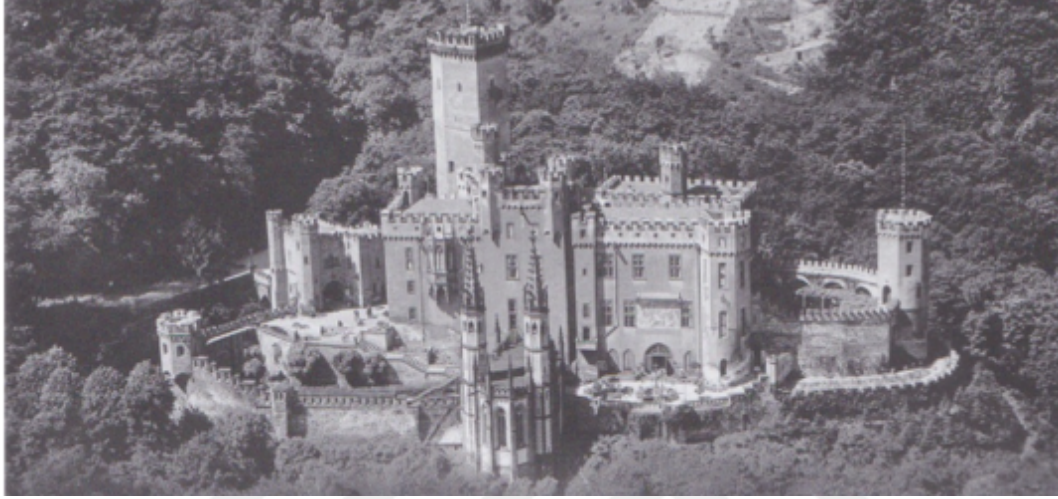
Prusya eğitim politikasının mimari üzerinde de etkileri olduğu belirtilmektedir. 19. yüzyıl başında Wilhelm von Humboldt'un idaresinde şekillenen Prusya eğitimi, öğrencilere karakter ve bağımsızlık vizyonunu aşlamak istemiştir. Bu doğrultuda Antik dönemin esnek ve insan tabiatına uygun eğitim sistemi benimsenmiştir. Yalın, simetrik ve saf idealar çerçevesinde şekillenen eğitim sisteminin, mimari tercihler üzerinde de etkileri olduğu düşünülmektedir. Bu durumun en tipik karakteri olarak Karl Friedrich Schinkel gösterilmektedir. Schinkel'in Neo-Klasik yaklaşımı Berlin tarzının bir yansıması olarak okunmaktadır (James, 1999: 53-54). Muthesius (1994: 55), Schinkel'in dahi kişiliğine dikkat çekerek, dönemin diğer sanatçılarının Klasik üslubu kullanmalarına rağmen Schinkel'in Klasik üslup çerçevesinde usta bir sanatçı olduğunu ifade etmektedir.

Schinkel, 1810'da Prusya Kraliçesi Luise için mozole tasarlamış, planları yaparken Gotik mimarinin²⁹ ulusal içeriğini oluşturduğunu ve Antikite'den daha etkili bir

²⁹ Schinkel'in Gotik ilgisini sadece romantik ve pitoresk sebepler olmadığı, Gotik yapıların yapısal öğelerini de içerdiği belirtilmektedir (Levine, 2010: 101).

yapı ortaya koyduğuna dair ifadeleri aktarılmaktadır. Schinkel'in Ulusal Katedrali de aynı ilke etrafında şekillendirdiği belirtilmektedir (James, 1999: 53-54).

Bu tutumun örnekleri arasına Karl Friedrich Schinkel'in Neo-Gotik üslupta 1823'te IV. Friedrich Wilhelm için inşa ettiği Burg Stolzenfels şatosu gösterilebilmektedir. Yapının Alman imparatorluğunu sembolize ettiği de vurgulanmaktadır (Göğüş, 2015: 91) (Şekil 3.35).

Şekil 3.35 Burg Stolzenfels Şatosu (Göğüş,2015: 91)

Schinkel mimarlık eğitimi için taslak çalışmalar oluşturduğu, 1803-1805 yılları arasındaki ilk taslağın romantik üslupta, 1810-1815 yılları arasındaki milli-romantik, 1825'te Klasik, 1835'te monarşi eğilimli olduğu aktarılmaktadır (Göğüş, 2015: 99). Schinkel'in bu tutumu dönemin hâkim ideolojisi ile paralellik gösterdiği gözlemlenmekte, mimarlığı ve mimari dili şartlara göre şekillendirdiği söylenebilmektedir.

Karl Fredrich Schinkel (1781-1841), 1841'de *Das Architektonische Lehrbuch* (Mimarlık Ders Kitabı) metninde sanatçının çağına yeni bir şey sunması gerektiğini söylemektedir. Mimarın ise genel bir eğitim aldıktan sonra Klasik sanatın özünü kavramasını istemektedir. Schinkel'in mimarlıkta strüktürel açıklıktan yana olduğu belirtilmektedir. Mimaride malzemenin tasarımın temel taşı olduğunu ve tasarımda uyumsuz malzeme kullanımından kaçınılması gerektiğini ifade etmektedir (Tümertekin, 2019: 153-154).

Schinkel ile aynı dönemde Bavyera Kralı I. Ludwig himayesinde bulunan Fredrich von Gartner ve Leo von Klenze'nin de Neo-Klasik örnekler verdiği görülmektedir. Bavyera mimarisi olarak anılan bu Neo-Klasik örnekler Ludwig'in oğlu Otto'nun

eliyle Yunan Kralı olması sonrasında Yunanistan'a taşındığı ifade edilmektedir. Ludwing'in ulus fikirleri çerçevesinde Walhalla (Tanrı Odin'in Sarayı) inşa yarışması düzenlemiş, yarışmayı kazanan Klenze'ye bu yapıyı 1830-42'de Ragensburg'da inşa ettirdiği belirtilmektedir (James, 1999: 54-55).

18. yüzyılın sonu Alman kültürünün inşa sürecinin başlangıcı olarak görülmektedir. Romantik akımın Alman ruhunun canlanması ve farkındalığının artmasında önemli bir basamak olduğu Muthesius (1994: 62-63) tarafından da dile getirilmektedir. 1770-1830 tarihleri arasında yaşayan Alman entelektüellerinin Alman kültürünün kurulmasında dikkat çeken eserler ortaya koyduğu bildirilmektedir (Dumont, 1986: 589). Bu tarihler arasında dikkat çeken eşiklerden birisi Napolyon'un Alman topraklarını işgal etmesi ve sonrasında Alman entelijansiyasının güçlü bir Fransız karşıtlığı söyleminin yükselmesi olarak görülmektedir (Riera, 2006: 391-392).

Alman romantizmi erken, orta ve geç olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır. 1794-1802 yılları erken dönem olarak geçmekte, bu dönemde felsefe eserleri yoğunlukta olup Jena ve Berlin'deki yazarlar tarafından ele alındığı görülmektedir. 1808-1815 orta döneminde de edebiyatta etkili ürünler ortaya çıkmış, 1815-1830 yılları arasındaki geç dönem de siyasi türlerin ağırlık kazandığı ifade edilmektedir (Albayrak, 2022: 85).

Alman romantizminin erken dönemleri *Sturm und Drang* olarak da isimlendirilmektedir. Orta ve geç dönem romantizm erken dönemi takip etmesine rağmen bu dönemler arasında farklılıklar bulunduğu belirtilmektedir. Erken dönemde geçmiş işe yararlığı çerçevesinde önemli olup, diğer dönemler de *geçmiş geçmiş olduğu için önemlidir* anlayışı bulunmaktadır. Birey, duyular ve hisler bütün dönemlerde de dikkat edilen temalar arasındadır (Özgü, 2017: 732).

Romantik yaklaşım metafizik söylemlere imkân vermesi sebebiyle teolojik söylemler içinde alan oluşmaktadır. Romantik yapının yüzyıl içindeki hareket uçları mistisizm veya nihilizm uğraklarında bulunduğundan kendi içinde bir çelişki içerdiğine de dikkat çekilmektedir. Romantik hareket mensupları genellikle Katolik inancına sahip kişilerden oluşmakta, Protestanlıktan Katolikliğe geçen sanatçılar olduğu da belirtilmektedir. Romantik yazarların daha çok halk şiiri, hak türküsü gibi türleri kaleme aldıkları belirtilmektedir (Schulz, 2006: 89). Romantizm hakkında en açık ifadenin Novalis'in verdiği '*herhangi bir şeyi, hoş bir şekilde*

yabancılaştıran sanat, konuyu yabancı, fakat yine de samimi ve cazip kılan sanat... romantiktir.'' şeklinde ifade ettiği aktarılmaktadır (Özgü, 2017: 732).

Jena, Goethe ve Shiller etkisinden uzakta romantik akım için uygun çevre olduğu belirtilmektedir. 1794-1797 yılları arasında Jena'lı filozof Johann Gottlieb Fichte, Kant'tan aldığı bilim felsefesini ilerleterek, "Ben" kavramının biricikliğini vurgulamıştır. Biricik olan bu "Ben" kavramı romantiklerin "duygu" kavramı ile birleşmekte, yaratıcı insan güçlerine dikkat çekilmektedir (Schulz, 2006: 88-89). Romantik dönemde yücelik duygusunu anımsattığı için manzara resimleri ve Gotik harabelere olan ilgi artmış, yüzyıl başında uzun süredir bitmeyen Köln Katedrali hızlı bir şekilde tamamlanmıştır (Albayrak, 2022: 19). 1820-1840 yılları arasında cereyan eden inşa faaliyetlerinde Alman romantikleri etkili bir saha oluşturmuştur. Alman romantik düşünürleri Gotik üslubun, Alman ruhunun doğru yansıması olarak değerlendirmişlerdir. Bu yüzyılda Köln Katedrali Alman Birliğinin sembolü olarak görülmüştür (Riera, 2006).

1815'te başlayan ve devam eden Köln Katedralinin restorasyon projesi 1830'larda Alman kimliğini yansıtmaya teması üzerinden başlayan mimari tartışmalara başlangıç sağlamıştır. Bu tartışmalardan ilki 1822'de Heinrich Hübsch'ün Alyos Hirt'in 1809'da ele aldığı "Antik İlkelerle göre Mimari" eserine cevaplarıyla başlamıştır³⁰ (Riera, 2006: 391).

Alyos Hirt'in yüzyıl başında Bauakademie vermiş olduğu derslerde Yunan sanatının doğru mimari olduğu yönünde yargıları dile getirmekte ve Neo-Klasik eğilimin yaygınlık kazanmasını istemektedir. 1821'de Leo von Klenze 'de benzer bir eğilimi paylaşarak "tüm zamanlara bağlı" mimarinin antik dönemde olduğunu ve çalışmalarını bu doğrultuda geliştirdiği vurgulanmaktadır (Göğüş, 2015: 97). Aloys Ludwing Hirt'in mimari yaklaşımı Friedrich Weinbrenner³¹ ile aynı olup, Weinbrenner, Hirt 'in akıl hocası olarak görülmektedir. Weinbrenner 'in "Mimari Ders Kitabı (Architektonisches Lehrbuch)" Antik-Klasik Dönem mimarisi ve etkisini içermektedir (Bergdoll, 1983: 3).

30 Hübsch mimarinin sosyal, kültürel ve tarihi köklerinin olması gerektiğini düşünüp, Alman halkı için ideal bir model aramıştır. 1828'de "Hangi Üslupta İnşa Etmeliyiz? (In welchem Style Sollen Wir Bauen?)" adlı kitabını basmıştır (Herrmann, 1992: 2).

31 Hübsch 'ün 20 yaşında Weinbrenner 'in stüdyosunda işe başladığı bilinmektedir (Herrmann, 1992: 2).

Weinbrenner mimarının sanat olduğunu, Rönesans'tan beri Klasik mimari geleneklerinde mimarlık ve yapı arasında keskin ayrımlar oluştuğunu belirtmektedir. Weinbrenner mimarlığı, mimarın aşkın düşüncesini oluşturan sanat diye tanımlamıştır. Aşkın (Transcendent) düşünceden kasıt apriori idea olup, Kant'ın felsefesinin mimarideki karakteri olarak görülmektedir. Weinbrenner, Winckelmann ve Hirt'in benimsemiş oldukları bu duruşta, doğanın birebir yansıtılması reddedilmiş, bağımsız zihinde üretilmiş formlar tercih edilmiştir. Weinbrenner'in Baden'de Neo-Klasik üslupta ele almış olduğu kaplıca (Herrmann, 1992: 21) benimsemiş olduğu ilkeleri ifade etmektedir. Giriş kısmında kolonatl bir portik bulunmakta, cephede plastırlarla hareketlilik sağlandığı gözlemlenmektedir (Şekil 3.36).

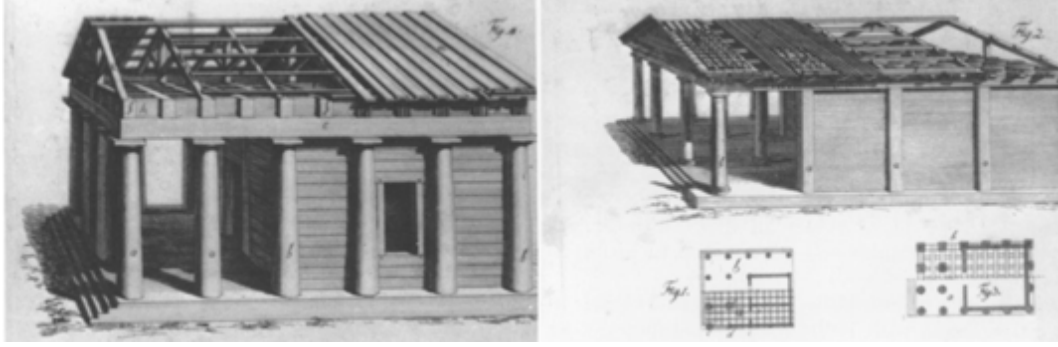

Şekil 3.36 Kaplıca, Baden-Baden (1821) (Herrmann, 1992: 21)

Hirt, Hübsch ile olan tartışmalarında³², Yunan tapınaklarının ahşap inşa sisteminden geçişin en erken örnekleri olması sebebiyle bu düzenlerin ahşap yapımına referans ve anımsatıcı yanının olduğunu belirtmiştir (Şekil 3.37). Bu görüş, Goethe, Leo von Klenze ve Hegel tarafından da benimsenmiştir. Fakat Hübsch'in en önemli tartışma sorularından biri; *“bir ahşap duvar nasıl olup da bize taş duvar yapmayı öğretebilir?”* yönündedir. Hübsch, ekonomik durumun her yapı için temel bileşen olduğunu, materyallerin ve malzemenin kullanımında en büyük etkenin refah seviyesi olduğunu belirtmiştir (Bergdoll, 1983: 3-4).

³² Hübsch'ün Fransa'da Viollet-le-Duc ve İngiltere'de Pugin gibi söylemlerini manifesto düzeyinde değil, dönemin şartlarını göz önüne alarak tarihsel bir model önerdiği belirtilmektedir (Bergdoll, 1983: 3).

Hübsch'ün önermiş olduğu yeni üslup tezinin malzeme, teknik yeterlilik, iklim ve güncel ihtiyaçlar çerçevesinde ele alındığı ifade edilmektedir (Herrmann, 1992: 4).

Şekil 3.37 Hirt'in Ahşap Yapı ve Tapınak Çizimi (Bergdoll, 1983: 4)

Heinrich Hübsch 1822'deki eleştirisinde Klasik üslubun gerçek ve nihai güzellik olduğunu savunan Hirt'e karşı çıkıp, Yunanlıların yerel tasarımcı olduğunu ve mimarinin dönemin kültürel, sosyal ve tarihi kökleri olması gerekliliği vurgulanmıştır (Riera, 2006: 391). Hübsch, üslup arayışında eski üslupların tekrarı olmayan ve üslup yaklaşımının organik olarak gelişmiş ve bitmiş taşıyıcı sistem de aradığı belirtilmektedir (Bergdoll, 1983). Hübsch'ün Karlsruhe'da sanat salonu için yaptığı tasarım önerdiği üslubu yansıtan Rundbogen üslubunda ele alındığı ifade edilmektedir (Göğüş, 2015: 105) (Şekil 3.38).

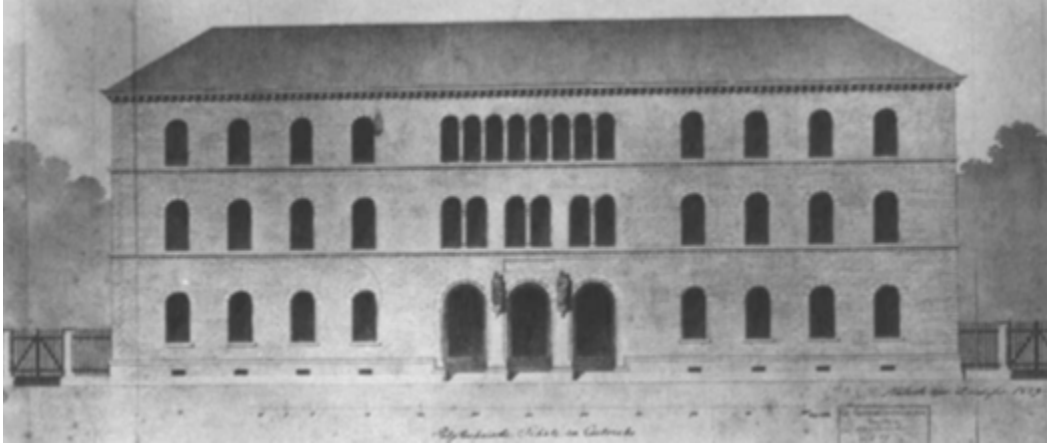

Şekil 3.38. Heinrich Hübsch Sanat Salonu Tasarımı (Hübsch, 2023)

Hübsch'ün kitabı Yunan mimarisini hem estetik hem de teknik açıdan ele almış, teknik özelliklerin bu mimaride ön planda olduğunu ileri sürülmüştür. Bu dönemde benzer iddiaları Von Ruhohr'da Kunst Blatt'a gönderdiği mektuplarında dile getirmiştir (Riera, 2006). Hübsch'ün Klasik mimariye karşı olmadığı, Klasik üslubu tercih etmemesinin en önemli gerekçesi olarak dönemin insan konfor ve ihtiyaçlarına cevap vermemesi olarak gösterilmektedir (Göğüş, 2015: 104).

Hübsch'ün fikirleri Weinbrenner etkisinde olan Bauakademie'de zamanla benimsenmeye başladığı aktarılmaktadır. Bauakademie'ye Weinbrenner'dan sonra müdür olan Darmstadt'lı mimar Georg Moller'in gelmesi ile Akademide Hübsch'ün "'Grek Mimarisi Üzerine"' kitabından çalışmalar yapıldığı belirtilmektedir (Bergdoll, 1983).

Hübsch 1833-35 tarihleri arasında çizmiş olduğu Karlsruhe'deki Polytechnische Hochschule yapısının önermiş olduğu ilkeleri yansıttığı belirtmektedir (Herrmann, 1992: 19). Üç katlı tasarlanan yapının cephe boşlukları yarım daire formunda ele alınmıştır. Giriş bölümü üç adet yarım daire kemerden oluşmakta, giriş bölümünün üstündeki katta çift kemerli pencere boşlukları bulunmaktadır. En üst kattaysa kesintisiz dairesel kemerli pencere dizisi yer almaktadır (Şekil 3.39).

Şekil 3.39. Polytechnische Hochschule, Karlsruhe (Herrmann, 1992: 19)

Rundbogen üslubu 19. yüzyıl başında Neo-Romanesk üslupla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bizans mimarisi ve Rönesans'taki Klasik etkisindeki mimari elemanlarının karşımı ve yeniden değerlendirilmesiyle oluşturulmuş bir üslup olarak değerlendirilmektedir (Göğüş, 2015: 102). Hübsch, Maria Laach Kilisesi'ni Rundbogen üslubunun en iyi örneği olduğunu ifade etmektedir (2015: 104) (Şekil 3.40). Hübsch mimarinin sadece elit bir görüş olmadığını geniş bir topluluğun yansımalarını da içermesi gerektiğini düşünmektedir. Bu sebeple çalışmalarında çağdaş üslubu dile getirmeye çalışmıştır. Hübsch, çağdaş üslup arayışında 19. yüzyılın erken örnekleri arasındaki gösterilmektedir (Bergdoll, 1983: 12).

Şekil 3.40 Maria Laach Kilisesi (Göğüş, 2015: 105)

Hübsch'ün önerilerine tepki gösteren bir diğer isim *Museum* dergisinin editörü Franz Kugler'dir. Güncel mimarinin temelini ulusun dinsel hassasiyetleri üzerinde yükselmesi gerektiğini düşünmektedir (Herrmann, 1992: 6)

Hübsch kitabın basıldığı dönemde Alman üslubu hakkında üç farklı grubun belirgin hale geldiği aktarılmaktadır. İlk grup Bauakademie³³ yetişmiş, Klasik Yunan üslubunu benimseyen Schinkel, Leo von Klenze ve Wolff gibi mimarlardır. İkinci grup ise Orta Çağ mimarisini öne çıkmasını düşünen Wiegmann, Rosenthal ve Reichensperger'dir. Son grup ise yeni bir üslup yaratılması gerektiğini düşünen Alman sanatçılardır. Hübsch son grupta yer almakta, Münih Güzel Sanatlar Akademisinde de beğenilen Rundbogenstil (yuvarlak kemerli üslup) benimsemektedir. Bu üslup Romanesk üsluba yakın görülmekte, süsleme ve düzenlemeler ağırlıklı olarak bulunmaktadır (Riera, 2006: 392).

Hübsch'ün eseri sonrasında argümanlar ve karşı argümanlar hızlı bir yükseliş göstermiş, radikal öneriler ve materyalist söylemler görünürlük kazanmıştır. Tartışmaların temel teması "üslup sorunu" olarak ifade edilmekte, tartışmalar inşa

³³ 1830'lu yıllardan itibaren Bauakademia'da Klasik etki, romantizm ve ulusalcılık görüşlerinin yaygınlaşması sonrası Ortaçağ'a ait formları kendi mimarisine adapte etmeye başladığı belirtilmektedir (Zucker, 1942: 9).

teknîği, malzeme, gelenekler veya dinsel söylemlerle estetik yargılar üzerinde şekillenmektedir (Herrmann, 1992: 1).

Karl Bötticher (1806-1889) 19. yüzyıl ortasında Neo-Klasik beğeniye tekrardan gündeme getirmek istemekte, 1852'deki Potsdam'da *Die Tektonik der Hellenen*'in önsözünde Yunan tektoniğinin doğallık ilkesine sahip olduğunu ve bu ilkenin yüce ve özgün bir yönü olduğunu vurgulamaktadır. Yunan sanatının mekânın ihtiyacını sanatsal bir çözümle ele aldığını, bütün ve eksiksiz olduğunu ifade etmektedir (Tümertekin, 2019: 171).

Alman klasizmi yüzyıllardır Fransa geleneklerinin takibine bir tepki olarak görülmektedir. Alman klasizmi antik topluluklar gibi bağımsız ve özgür bir yapının sembolü olarak yorumlanmakta ve dönemin yönetici ve sanatçıları tarafından tercih edilmektedir (James, 1999: 55).

Alman mimarisinde canlanmacı üslupların ilk tartışmaları Johann Wolfgang von Goethe'nin "Alman Mimarisi Üzerine" adlı makalesinde ele alındığı belirtilmektedir. Goethe Alman mimarisinin üslubunun Gotik olduğunu düşünmektedir (Bressani, 2017: 4). Goethe, Yunan sanatını "görünümdeki açıklık, algılanıştaki hoşluk ve bildirişteki kolaylık" olarak tanımlamıştır. Alegoriden uzak sade bir sanat olarak değerlendirdiği ifade edilmektedir (Albayrak, 2022: 33).

Pevsner (1977: 169), Goethe'nin Gotik stile duyduğu beğeniye dile getirdiği Strasbourg katedrali önündeki sözler;

"En arı en saf haliyle bir Tanrı Ağacı gibi yükseliyor, binlerce dal, milyonlarca sürgün ve yapraklarla, denizin kumları gibi tıpkı, Tanrı'nın, efendisinin büyüklüğünü anlatıyor çevresine... Her şey bir biçim, en ince lif bile bütüne katılıyor. Nasıl da göğe yükseliyor bu, toprağa sapasağlam oturan, koca yapı! Dur, kardeş, dur ve algıla bu derin gerçeği... güçlü ve kaba Alman ruhundan yükselen... sevgili gençlik, bu yeni peltek-güzelliğin yumuşak öğretisi seni saptırmasın, bu kaba büyüklükten..."

şeklinde aktarılmaktadır.

Goethe Gotik üslubun kaba bir yapıda olmasına rağmen kutsal ve her bileşeninde bütünlük oluşturan yönünü vurgulamaktadır. Bu yapının şekillenmesinde Alman süzgecinden geçen özelliği de atlanmamaktadır. Goethe *yeni peltek-güzellikten* kastının Neo-Klasik olduğu yorumlanmakta, Klasik için konuşamayan kusurlu güzellik niteliği verilmektedir. Goethe tarafından Romantizm-Gotik bağı kurulmakta ve bu durum milli karakterle harmanlanmaktadır.

Muthesius (1994: 64-65) Neo-Gotik akımının ilk başta eski yapıların restorasyon projelerinde belirginlik kazandığını daha sonra yeni yapılarda da görüldüğünü belirtmektedir. Berlin'deki yapılarda Neo-Klasik beğenin yerleşmiş olduğundan, Neo-Gotik üslubun kuzey bölgelerde daha yavaş ilerlediği aktarılmaktadır. Neo-Gotik uygulamayı benimseyen grupların gerekçeleri materyalist ve teolojik olarak iki kategoriye ayrılabilir. Materyalist grup, malzeme kompozisyon ve strüktür açısından Gotik mimariyi olumlarken, teolojik savunuda Gotik mimarinin manevi ve politik yönüne dikkat çekilmektedir (Göğüş, 2015: 99).

Muthesius (1994: 68), Semper'in Klasik ve Gotik arasındaki *doğru üslup savaşı* literatürüne Schinkel'den sonra gelen isim olarak ifade edilmektedir. *Der Still in den technischen und tektonischen Künsten* adlı eserinde bu argümanlarını dile getirdiğini, Gotik üslubu katı bir yapıya sahip görürken, Klasik üslubun kişisel özgürlükler sağladığını söylemektedir³⁴.

Gottfried Semper (1803-1879), 1834'te kaleme aldığı metninde³⁵ Yunan mimarisi üzerinde değerlendirmelerde bulunmakta, Klasik mimarideki renkli tutumu ahenkli görmektedir. Klasik sanata ait formların saf güzelliği olduğu ve çevresiyle uyumlu bir görünüm sağladığı belirtilmektedir (Tümertekin, 2019: 143-145). Semper'in Almanya'da Neo-Rönesans akımını başlattığı ifade edilmekte, Schinkel'inde öncesinde Neo-Klasik sanatın gelişmesinde öncü olduğu aktarılmaktadır. Berlage (2015: 57), bu iki ismin Almanya'da Neo-Rönesans üslubun diğer versiyonları olarak görülen İtalyan ve Alman Rönesans'ının temsilcileri olduğunu ifade etmektedir. Ancak Berlage'ın yapmış olduğu bu tanımlama kronolojik hataya düşmekte, Klasik sanat belirtilen akımların kaynağı sayılmaktadır. Her iki sanatçın da Almanya'daki Neo-Klasik sanatın öncü isimleri olarak tanımlanması gerekmektedir.

Bötticher 1844'de "Helen Tektoniği (The Tectonic of the Helens)" yayınlarken, Klasik ve Gotik üslup arasında bir bağlantı kurmaya çalışmıştır. Aynı yıl Metzger

³⁴ Muthesius 'un Hübsch 'ün tartışmaya açtığı "Hangi üslupta inşa etmeliyiz?" sorusunu değerlendirmede gözelemlenmektedir. Klasik üslup ve dönemin "çağdaş üslup" bulmalıyız yönündeki söylemi arasındaki karşıt argümanlar "doğru üslup savaşı" literatürü içinde yer almadığı Muthesius tarafından ön kabul edildiği düşünülmektedir.

³⁵ Vorläufige Bemerkungen über bemalte Architektur und Plastik bei den Alten (Antik Eslerin Renkli ve Plastik Mimarisi Üzerine Ön Notlar)

de bir mektup yayınlamış ve büyük üslupları kategorize etmiştir. Metzger “Piramitler Batı Asya ve Mısır, Kolonlar Yunan ve Roma, Orta Çağ ise Gotik üslup” olduğunu belirtmiştir. Her iki yazarda malzeme ve tekniğin gelişimi temelinde argümanlar üretmiştir. Bu doğrultuda her ikisinde de 19. yüzyılın yeni üslubun da kemer sistemleri, potansiyel malzemesinde demir olacağını düşünmektedir (Riera, 2006: 393).

Eduard Metzger on yıl önce kaleme aldığı 1833 tarihli eserinde³⁶ mimaride üç prensibi öne çıkarmış; ulusal karakter, doğa ve yapı malzemesinin temel bileşen olduğunu ifade etmiştir (Herrmann, 1992: 7). Metzger’in daha sonra yayınlanan yazılarında bilimsel bilginin gelişmesiyle inşa tekniğinin varlığının anlaşılacağını ifade etmektedir. “Bir bina/yapı doğru inşa tekniğini ortaya çıkardığında, o (yapı/bina) kesinlikle mükemmeldir” ifadesi Metzger’in bilimsel tutumunun başka bir söylemi olarak aktarılmaktadır (1992: 8). Metzger’in bu tutumu dönemin öne çıkan pozitivist eğilimlerinin bir yansıması olarak görülmekte ve yıllar içinde bu genel görüşü koruduğu anlaşılmaktadır.

Rudolf Wiegmann’da (1804-1865) 1841’de Allgemeine Bauzeitung’da yayımlanan “Çağdaş Bir Ulusal Mimari Tarzın Gelişimi Üzerine Düşünceler³⁷” makalesinde mimarlıkta tarihsel yaklaşımın kavram karışıklığı oluşturduğunu düşünmekte, Alman ulusunun üslubunun Romanesk Rundbogen olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu üslubun 13. yüzyılda gelişirken yarım kaldığını ve en saf formlarını Köln Katedralinde görülebileceğimizi ifade etmektedir. Wiegmann, Rundbogen üslubunun bir diğer özeliğinin coğrafya ve iklimle uygun olduğunu düşünmektedir (Tümertekin, 2019: 155-156).

Eduard Ban Der Nüll’de (1812-1868) 1845’te Österreichische Blätter für Literatur und Kunst’da yayımlanan metninde³⁸ mimari eserin sanatsal bütünlüğünün üç bileşenini; malzemeye uygun davranmak, mesleki eğitim ve rasyonel güzelliği yansıtabilecek yetenek olduğunu ifade etmektedir. Yeni inşa yönetiminin yeni

36 Über die Einwirkung natürlicher und ‘strukturiver Gesetze auf Formgestaltung des Bauwerkes-Doğa Ve Yapısal Yasaların Yapılar Üzerine Etkileri (Herrmann, 1992: 7).

37 Gedanken über Entwicklung eines zeitgemassen nationalen Baustyls

38 Andeutungen über die kunstgemasse Beziehung des Ornamentes zur rohen Form

karakter arayan nesiller içinde özgün bir üsluba dönüşeceği varsayılmaktadır (Tümertekin, 2019: 173-174).

Üslup tartışmalarının yapıldığı ve Alman birliğinin kurulması sonrasında 1873 Viyana Fuarı düzenlenmiştir. Bu organizasyon Avusturya-Macaristan imparatorluğu bünyesinde düzenlenmiş olmasına rağmen, Alman ulusunu yansıtmaya gayesi bulunduğundan bu tartışmalar içinde değerlendirilmektedir. 1873 Viyana Uluslararası Sergisi'nin önceliğinin Alman Uluslarını kapsaması gerekçesiyle tertip edildiği belirtilmektedir. Viyana'da Prater'de düzenlenen serginin alanı 1867 Paris sergisinde kullanılan alanın beş kat büyüklüğüne sahip olduğu belirtilmektedir. Sergi için Viyana'nın tercih edilmesinin sebepleri arasına 1868'den beri iki katına çıkarılmış olan demir yolu ağlarının tüm dünyaya gösterme isteği olarak yorumlanmaktadır. Bu metro ağıyla yolcuların ulaşım sirkülasyonunun kolaylıkla sağlanacağı düşüncesi Viyana'nın seçilmesi konusunda bir diğer sebep olarak gösterilmektedir (Ergüney, 2015: 83). Alanın tasarımına Karl von Hasenauer görevlendirilmiş, ana sergi binasının merkez kubbesi mimar Scott Russel tarafından tasarlanmıştır. Kubbe 108 metre çapa sahip, yerden 84 metre yükseğe konumlandırılmıştır (2015: 85-87). Fuar alanının merkezinde Alman devletine ait pavyonlar bulunmakta, fuar alanının doğu eksenine Osmanlı, Japonya ve Çin gibi imparatorluklarıyla sonlanmaktadır. Merkez kubbeyi saran imparator tacı Alman İmparatorluğunun koruyucu imajı olarak yorumlanmaktadır. Dönemin önemli mimar aktörlerinden Otto Wagner'in fuarın iç dekorasyonuna sonradan katkıda bulunduğu belirtilmektedir (2015: 87-89).

Yüzyıl sonuna doğru Alman düşünürler estetik kavramı üzerine araştırmalar ele almış, psikoloji ve sanat arasında ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Stuttgart Polytechnikum hocalarından olan Adolf Göller'in "Üsluplar Neden Durmadan Değişiyor" adlı yazısında bu duruma sebep olan ilke irdelemiştir. Üslubun değişmesi veya kullanılmasındaki temel sebebin insanların biçim veya formlara aşinalığı ve yenilik arayışı olarak tanımlanmaktadır (Göller, 2019: 39). Göller güzelliği biçimlerin hiçbir içerik taşımadan insan zihninde zevk vermesi şeklinde tanımlamakta (2019: 17), böylelikle sanat eserlerinde geometrik ve perspektif oyunlarına ait durumların kullanımlarını makul görmektedir.

Heinrich Wölfflin'in (1864-1945) sanat anlatısı psikoloji bilimi çerçevesinde şekillendirmiş, sanatsal tercihlerinde psikolojik yansımaların etkili olduğu

belirtilmiştir (Minor, 2021: 168). Yeni algıların yeni üsluplar oluşturduğu belirtilmekte, dönemin bilinç düzeyinin sanatta da belirgin hale geldiği vurgulanmaktadır. Wölfflin, dönemin/çağın zihninin forma/biçeme yansıdığını düşünmektedir (2021: 169).

19. YÜZYIL İSTANBUL'DA İNGİLİZ, FRANSIZ, ALMAN DEVLET BİNALARI VE MİMARİSİ

Osmanlı Devleti'nin yabancı³⁹ statüsündeki elçilerle ilişkileri I. Mehmet dönemi itibariyle başlamaktadır. 17. yüzyıla kadar bu elçilerin Çemberlitaş'taki Elçi Han'ı kullandıkları, bu yüzyılın ortalarından itibaren elçilerin Galata ve Pera bölgesinde ikamet ettikleri bilinmektedir (Uğur Selçuk, 2009: 11-12). Galata ve Pera bölgesine 17. yüzyıl ortalarından itibaren ikamet eden insanlar olmasına rağmen yapıları çevredeki değişim 18. yüzyılda başlamıştır. Bu bölgeye yerleşen elçilerin ikamet ve idare konutları etrafında o devletlere ait tüccarların ve çeşitli sebeplerle İstanbul'a gelenlerin barınacağı yeni yapılaşmalar olduğu belirtilmektedir. Örneğin; Pera bölgesinde Fransa Sarayı'nın bulunduğu alanda kilise, okul ve konaklama gibi işlevlere sahip yapıların zamanla artışı ifade edilmektedir. Yabancılar ait yapıların Galata⁴⁰-Pera-Tophane üçgeninde yoğunlaştığı aktarılmaktadır (Kömürciyan, 1988). I. Mehmet dönemi sonrası Osmanlı ve Yabancı devletler arasındaki ilişkiler zamanla gelişmiş, 19. yüzyılın sonunda İstanbul'da 18 farklı elçilik olduğu belirtilmektedir (Uğur Selçuk, 2009: 16).

³⁹ Osmanlı'da millet kavramı, yabancı veya dini mensubiyeti Müslüman olmayan grup ve topluluklar karşı kullanıldığı belirtilmektedir (Buçukçu, 2020: 48). Yabancı terimi sosyoloji bilimi açısından toplumun kültürünü ve dinini bilmeyen, hukuki boyutta ise yaşadığı devlete vatandaşlık bağı bulunmayan kimselere denmektedir. Osmanlıca kaynaklarda Tanzimat öncesi uyruklar Müslüman ve gayrimüslim olarak hukuken ayrılmış, gayrimüslimler de mensup oldukları inanç gurubuna göre sınıflanmıştır (Rum, Ortodoks, Ermeni Gregoryan, Ermeni Protestan, Ermeni Katolik, Yahudi v.b.). Tanzimat sonrası yapılan ıslahatlar ve 1876'da yürürlüğe konan Kanun-i Esasi sonrası gayrimüslimlerin ekalliyet, azınlık olarak tanımlandığını, yabancıların ise Tanzimat öncesi bağlı bulundukları devlet adıyla ya da frenk, ecnebi, acem gibi kelimelerle anıldıkları belirtilmektedir (Ayverdi, 2010).

⁴⁰ Galata ismi 8. yüzyıldan beri kaynaklarda geçmekte ve "Sykai" olarak da bilinmektedir. Bu bölgenin kuruluş tarihi antik döneme kadar götürülmekte, İmparator Konstantin döneminde bir forum, tiyatro ve kilise olduğu bildirilmektedir. 13. yüzyıl Latin istilası sonrası Michel Paleologos VII Cenovalılarla ticaret antlaşması imzalamış, 14. Yüzyılda Galata Cenova yönetiminde yarı özerk bir yapıya bürünmüştür. 16. yüzyılda Galata'da %35 Türk, %39 Grek, %22 Avrupa milletlerinden ve %4 Ermeni nüfusa sahip olduğu kaydedilmektedir. Galata 17. yüzyıla kadar sur içinde gelişimini devam ettirmişse de 18. yüzyılda Pera bölgesine doğru genişlemiştir. Batur, 19. Yüzyılda Galata'yı kozmopolit yapısına karşın Pera 'da aristokratik bir dokunun oluştuğunu ifade etmektedir (Batur, 2007).

İstanbul'da ilk daimî elçiyi 1454'te Venedik Cumhuriyeti bulundurmuş, 1535 Fransa, 1547'de Kutsal Roma Germen, 1580'de İngiltere krallığına ait elçiler atanmışlardır. Elçilerin görevleri arasında gezmiş olduğu şehir ve sosyal hayatı rapor olarak aktarmaları istenmiştir. Örneğin, Venedik elçisinin üç senelik görev raporlarının (relazioni) Senato önünde okunduğu ve devlet sırrı olarak saklandığı belirtilmektedir (Solnon, 2019: 281).

Kömürçiyan (1637-1695) 17. yüzyıla ait gözlemlerinde, Galata bölgesi için Tophane'de Ermenilerin Lusavaviç Kilisesi'nin olduğu, yakın bir noktadaki iki bostan arasında Efrenc (Fransız) milletine ait San Benedikto adlı casa (ev) olduğunu ifade etmektedir. Burada Cizvit (Yezcit) papazlarının ikamet ettiği, Balık Pazar'ına yakın bir noktada da San Françiskos tarikatına ait bir San Corci adında bir kilise olduğunu söylemektedir. Kule kapı altında ise San Dominikan'lara ait San Petro Kilise'sinin yapıldığını aktarmıştır (Kömürçiyan, 1988: 36).

Kömürçiyan (1988: 37) Pera bölgesi için ise Mevlevihane'den sonra yol kenarında elçilere daima hizmet eden Frenk tercümanlarının bahçeli evleri olduğunu yazmıştır. Ceneviz ve Flemenk (Hollanda) elçisinin evlerinin de bu bölgede olduğunu aktarılmaktadır. Bunların hemen yanında ise François (Fransisken) tarikatından Kudüs Frenk rahiplerinin büyük bir evi (Manastır) ve yanında “Tera-Santa” adlı kilisesinin olduğunu söylemiştir. Manastırın altında Venedik elçisinin oturduğunu, bu yapının Hacı elçi adında birinin alıp, tercüman (dragoman) ve tüccar çocukları için mektep açtığını ve aynı yerde Kapusen tarikatına ait bir kilise de bulunduğunu belirtmiştir. Böylelikle küçük bir Fransız mahallesinin ortaya çıktığı vurgulanmaktadır.

18. yüzyıldan itibaren Pera ve Galata bölgesi elçiliklerin ikamet yeri olmuş, birçok tercüman (dragoman)⁴¹ bulunmasından dolayı Lady Montagu tarafından Babil

⁴¹ Dragomanlar yabancı elçilerin fonksiyonları için temel öğelerden biri olup, Osmanlı ile iletişim bu kişiler üzerinden yürütülmektedir. İyi bir dragoman dil yeteneği yanında diploması, coğrafi ve iktisadi bilgilerinin de olması beklenmektedir. Dragoman imtiyazlı bir pozisyon olup, bazı vergilerden muaf olduğu bilinmektedir. Yabancı devletler ilk başlarda yerli dragomanlar kullanmış olsalar da daha sonra kendi tabiiyetinden kişileri eğiterek bu pozisyonlarda kullanmayı tercih etmişlerdir (Solnon, 2019: 285-290). Venedik dragoman yetiştirmede öncü konumda olup, Venedik'te dragoman yetiştiren aileler (Tarsia, Bruti, Koper gibi) ortaya çıkmıştır. Fransa ise 1669'da Pera'da dil okulu açarak bu ihtiyacı karşılamayı hedeflemiş, fakat istenilen verimi 1721'dek düzenleme ile elde edebilmiştir. Fransa Paris ve Pera'da tertip ettiği dil okulu ile ilk eğitimi Paris'te Louis-Le-Grand Koleji'nde Cizvit rahiplerinden daha sonra Pera'daki Kapuçin rahipleri mektebinden öğrenmişlerdir. Bu okullar Fransa devrimi sonrasında da Yaşayan Doğu Dilleri Okulu olarak devam etmiştir. 1873'te Pera'daki dil okulunun kapatıldığı aktarılmaktadır (2019: 290).

kulesine benzetilmiştir. Bu bölgedeki elçilik yapılarının arazileri genellikle Sultan tarafından hediye edilmesi sonrası yabancı mülkü olduğu belirtilmektedir (Solnon, 2019: 282). 19. yüzyılda Galata'da çıkan yangınlardan dolayı elçiler yeni yapılarını Pera'da yapmayı tercih ettiği ifade edilmektedir (İrez & Aksu, 1992: 13).

Galata-Beyoğlu 19. yüzyıldaki mimari görünümü Doğu tarzı Avrupa şehir yapılanması olarak değerlendirilmektedir. 19. yüzyıl Galata-Beyoğlu bölgesinde mezhep ve din ayrımına göre bir gruplaşma olmadığı, daha çok maddi bir sınıflanma bulunduğu belirtilmektedir. Bu sınıflanmadan ötürü bölgenin modern çerçevede acil ihtiyaçları olduğu yetkililer tarafından görülmüştür. Osmanlı yönetiminin bu bölgede ilk belediye açma isteğine ait gerekçeler bu acil talebin karşılanmasındaki iktisadi nedenler de aranmaktadır. Bu kapsamda 1858'de Hariciye teşrifatçısı Kâmil Bey yönetiminde Altıncı Daire-i Belediye açılmıştır. Belediye yapılanmasında atama ile görevler verilmiş, belediye meclisine bölgenin imtiyazlı kişileri seçilmiştir. Bu imtiyazlı kişilerin seçilmesinin bir diğer sebebi yerel yönetimde halktan kişilerin desteğinin sağlanması gerçeğinin yetkililer tarafından fark edilmesidir (Ortaylı, 2018: 145-149).

Galata ve Pera'da yoğun ahşap yapı stoku sebebiyle 19. yüzyılda birçok yangına sahne olmuştur. Yüzyıl içinde çok sayıda yangın olmasına rağmen 1831 (Şekil 4.1) ve 1870 yılında çıkan yangınlar bu bölgedeki yapıların büyük bir kısmını etkilemiştir. 1870'te Haziran başlarında Taksim'deki Feridiye Sokağına çıkan yangının rüzgârın etkisiyle yayıldığı ve 13 saat sürdüğü belirtilmektedir (Akın, 2002: 335).

Dragomanlar arasında kategorik ayrımlar olup, Saray'da görev yapanlara dragomanno grande, Türkçe'den İtalyanca'ya çeviri yapanlara dragomanno piccolo, sefirlere eşlik edenlereyse dragomanno di strada denmektedir. Viyana'da Fransa modelinde 1754'te dil okulu açmış olup, günümüzde de devam eden Diplomatische Akademie'nin temelini oluşturmuştur (2019: 291).

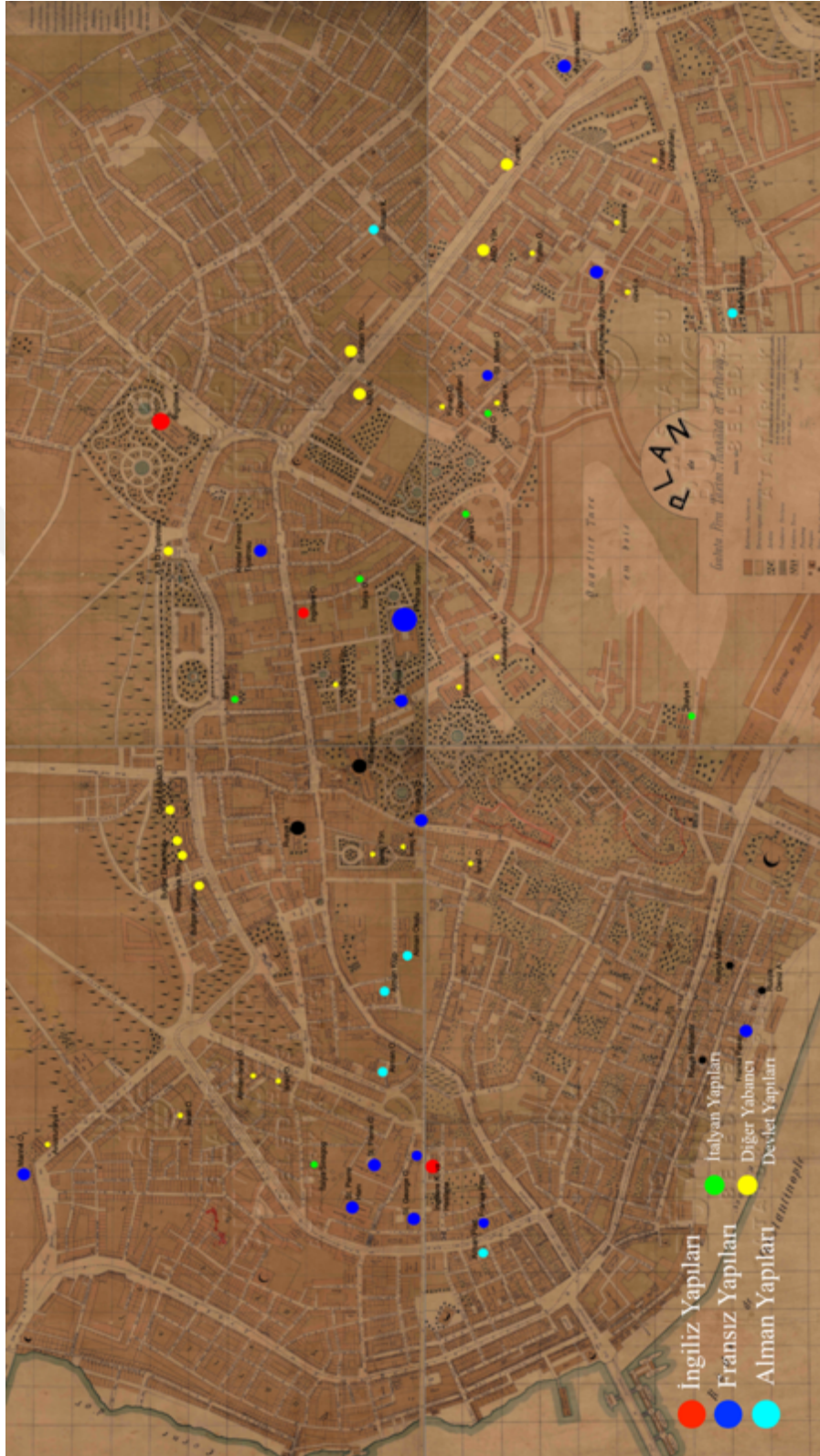

Şekil 4.1 1831 Pera Yangınının Etkilendiği Alanlar (Bertram, 2017)

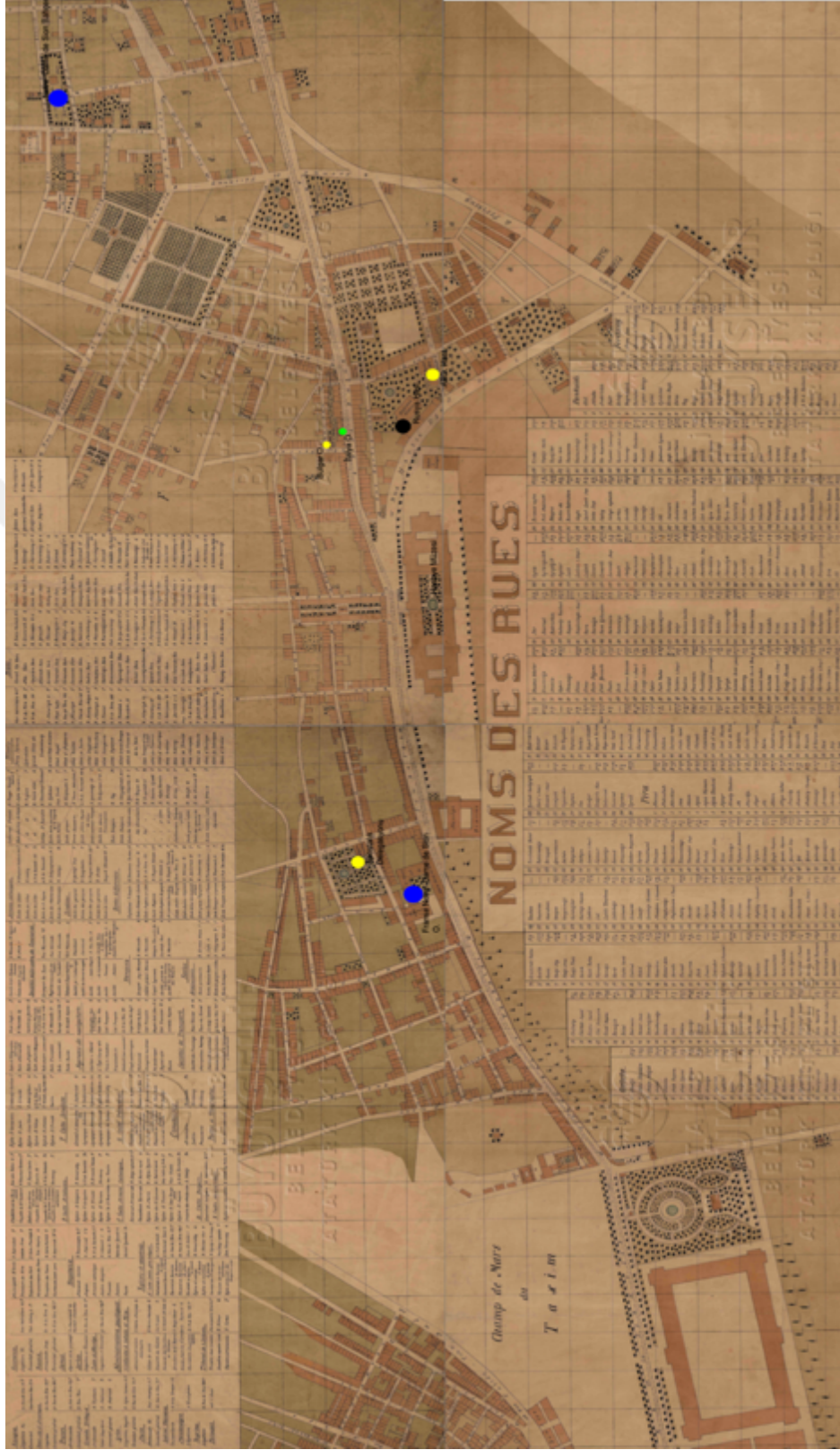
19.yüzyılın başından itibaren Pera⁴²'daki ana yollar belirginleşmeye başlamış, bu yüzyıl sonunda iki odak noktası ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Tünel Meydanı ve çevresi, diğeri Taksim Kışlası ve Büyük Mezarlık'ın olduğu bölgedir. 19. yüzyılda bu iki odağı birleştiren iki aksın (Cadde-i Kebir/Grand Rue de Pera/İstiklal Caddesi, Tepebaşı Caddesi) hızlı bir şekilde yapılaştığı görülmektedir.

19.yüzyılda Pera, sayısı artan yabancı devlet yapılarındaki kamu hizmetinin yanında, temsil ettiği ülkenin simgesi ve “Batı” kültürünün Osmanlı’da görünen yüzü iddiasını da taşımaktadır. Bu yüzyılda İstanbul’u ziyaret eden Castellan, Pera’nın *”burası restoran, cafe ve marketleriyle Fransa veya İtalya kasabası gibi görünmekte”* olduğunu yazmıştır (Kuhar, 1995) (Şekil 4.2-3).

42 Pera anlam olarak “uzak olan, diğer tarafta, karşı” anlamlarına gelmektedir. Tarihteki İstanbul’un (Sur içi İstanbul) Haliç ve Boğaz ile ayrılmış karşı yakasındaki Ceneviz ve Venedik yerleşimlerini ifade etmek için Doğu Roma/Bizans Dönemi’nden beri kullanılan bu kelime 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda burada oluşan yeni yapılaşmaları tanımlamak için Galata bölgesi anlamında da kullanılmıştır.

Şekil 4.2 Galata-Pera Bölgesi (Huber, 1887)

Şekil 4.3 Şişli Bölgesi (Huber, 1887)

İstanbul'da Yabancı devletlere ait yapılarının yoğunlaştığı bir diğer bölgede Boğaziçi kıyıları, Tarabya ve Büyükdere'dir. Yazlık saray ve yalıların yapıldığı bu bölgede yer alan ilk yabancı devlet yapılarının İngilizlere ait olduğu aktarılmaktadır. 17. yüzyılda Tarabya'nın tercih edilmesinin sebeplerinden biri yazın artan salgınlardan uzaklaşmaktır (İrez & Aksu, 1992: 20).

18. yüzyıldan sonra Tarabya'da nüfus artışı olmasına rağmen, 16. yüzyılda balıkçı köyü olarak kullanılmıştır. Sultan II. Selim (1566-1574) döneminde bir köşk yaptırıldığı belirtilmektedir. 17. yüzyılda Kazaklar tarafından Yeniköy'e kadar olan alanların tahrip olduğu, IV. Murat (1623-1640) tarafından tekrar imar edildiği belirtilmektedir. 18. yüzyılda bölge Osmanlı üst kesimi tarafından ilgi görmüş ve üst kesime ait yazlık yapılar bu alana yapılmaya başlamıştır (Bachman, 2003: 7-9).

Boğaziçi'nde III. Selim Döneminde yabancılara ait yapı sayısı artmıştır. 19. yüzyıl Bostancı başı (1802) defterlerinde Tarabya-Sarıyer arasında 25 adet elçilik binası ve yalısı, 1814/15 tarihli defterlerde elçilik ve elçilik mensubu evlerin sayısının 30'un üzerine çıktığı kayıtlıdır. 1822-23 tarihli defterde de 35 adet yabancı devletlere ait yalılar kaydedilmiştir. Bu son kayıtlarda Tarabya'daki Fransız elçisi ve İngiliz elçiliği dışında diğer bütün elçilik ve memurlarının yalıları Mahmut Kethüda Cami'nin yanında Büyükdere Caddesi üzerinde bulunmaktadır (Arslan, 2019).

Melling 'in yapmış olduğu Boğaziçi'ne ait gravür çalışmasında Büyükdere'deki yabancı devlet yapılarına

"ait oldukları ülkenin mimarisini, bahçe düzenlerini, gelenekleri bulunur..., kendilerine (kültürlerine) yakın şeyler gördüklerinde yabancılık hissinden kurtulabiliyor, aynı zamanda kendi ülkelerinin beğeni ve zarafetini anımsatmaktan büyük haz duyuyorlardı."

şeklinde yorumladığı belirtilmektedir (İrez & Aksu, 1992: 24-25). Melling 'in *Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore* adlı Boğaziçi gravürlerinin toplandığı çalışmasından Tarabya-Büyükdere'de bulunan Fransa, Danimarka, Rus ve İspanyol sefaretlerinin yazlık binaları tespit edilebilmektedir (Melling, 1821).

19. yüzyıl sonunda İstanbul'da 18 farklı elçilik yapısı olduğu (Uğur Selçuk, 2009: 16) bu elçiliklere bağlı yazlık köşkler ve hastaneler yapıldığı bilinmektedir. İstanbul'da 1893'te yabancı elçiliklere bağlı okul sayısı 57 adet olup, 1905 yılında toplam 71 adet yabancı okul olduğu aktarılmaktadır. 71 adet okulun, 6 İngiliz, 46

Fransız, 4 Alman ve diğer milletlere ait 15 adet okul olduğu belirtilmektedir (Tekin & Göksal, 2017)

4.1 İngiliz Devlet Yapıları

Osmanlı-İngiliz diplomasisi 1580'de İngilizlerin kapitülasyonlar elde etmesi başlamış, bu tarihten sonra İngiliz yönetimi İstanbul'da daimî elçi bulundurmıştır. 19. yüzyılın başına kadar İngiliz yönetimi deniz aşırı ülkelerdeki ticari faaliyetini şirketler eliyle yürütmüştür. Osmanlı topraklarındaki ticari faaliyetler de 1581'den 1825'e "Levant Şirketi (Levant Company)" tarafından idare edilmiştir. Şirketin İstanbul'daki yöneticisi İstanbul'daki elçilik görevini de yapmış, 1825'e kadar bu durum devam etmiştir. Levant şirketinin kurucuları arasında da yer alan William Harbone İstanbul'daki ilk İngiliz büyükelçisi olarak görev yaptığı bilinmektedir (Kocabaşoğlu, 2004: 25).

19. yüzyılın başına kadar elçiler Galat ve Pera'daki kiralık köşk ve yapılarda hizmet verdikleri bilinmektedir. Galata'dan çıkıp Beyoğlu'nda ilk oturan elçinin Edward Barton (1596) olduğu aktarılmaktadır (İrez & Aksu, 1992: 14).

18. yüzyılın sonunda İngiliz yönetimi içyapısında olduğu gibi dış ilişkilerinde de kurumsal bir yapı kazandırmış, 1782'de Dış İşleri Bakanlığı'nı (Foreign Office) kurmuştur. İngiliz Dış İşleri Bakanlığı'nın kuruluşunun ilk dönemlerinde mevcut siyasi atmosferi göz önünde bulundurarak Osmanlı lehinde tutumlar sergilediği, İngiliz-Osmanlı arasında olumlu bağlar kurulduğu aktarılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Ruslarla olan savaşı sonrası İngilizlerin Osmanlı bütünlüğünün korunması yönünde siyasi tutum aldığı, bu tutum sonrasında yakınlaşan ilişkiler çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin ilk daimî elçiliğini 1794'te Londra'ya kurduğu bilinmektedir. Londra'da kurulan ilk elçiliğe sefir olarak Yusuf Agah Efendi görevlendirilmiştir (Sağ, 2017: 10-12).

18. yüzyılın sonuna doğru Levant Şirketi'nin maddi problemlerle karşılaştığı ve deniz aşırı ülkelerdeki temsilcilerinin, yani konsolosların ücretlerinin İngiliz Parlamentosu tarafından desteklenmesini istemiştir. Parlamento bu destek karşılığında elçilerin Dış İşleri Bakanlığı'na rapor vermesini istemiştir (Kocabaşoğlu, 2004: 27). 19. yüzyılın başlarında itibaren Levant Şirketi'nin İngilizlerin küresel ticaretine olumsuz etkiler oluşturduğu görülmüş, bu sebeple şirket 1825'te kapatılıp tüm mülkleri İngiliz hükümeti tasarrufuna verilmiştir. İstanbul'da Levant şirketine ait mülkler bu tarihten sonra İngiliz hükümetine geçmiştir.

1825'teki İngiliz Dışışleri Sekreterliği tarafından düzenlenen Konsoloslar Kanun tasarısında; önceden üç tip İngiliz büyükelçisi bulunduğu belirtilmektedir. 1825 öncesi elçiler; İngiliz hükümetinden maaş alan ve almayan elçilerle Levant veya Doğu Hindistan şirket yetkilisi olan elçiler şeklinde tasniflenmektedir. Tasarıda her üç görevlendirme usulünün olumsuz yönlerinden dolayı Dış İşleri Sekreterliği “Büyük İngiltere'nin ticaret eğilimlerini ve ticaret yasalarını koruma ve uygulama” amacıyla tasarı ortaya koyduğu belirtilmektedir (Bertram, 2017: 26-27). Bu tasarı sonrasında İngiliz yönetiminin dışışlerinde kurumsal anlayışı kuvvetlendirdiği söylenebilmektedir. İstanbul'da bu durumun elçi Canning döneminde görünür hale geldiği belirtilmektedir (Kocabaşoğlu, 2004: 47)

Yüzyıl ortasında uzunca bir süre görev yapan elçi Canning'in İngiltere'nin İstanbul'daki konsolosluk örgütünü geliştirdiği, İngiliz Dışışleri'nin etkili ajanları olmayı başardıkları belirtilmektedir (Kocabaşoğlu, 2004: 34). Canning döneminde sadece nitelik değil, Osmanlı topraklarında açılan konsolosluk sayısında da artış görülmektedir (2004: 59).

19. yüzyılın sonuna doğru özellikle 1870 sonrası Britanya ve Osmanlı arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Osmanlı'nın Fransa ve yeni kurulan Alman birliğiyle artan ilişkisi İngiliz statükosunu bozmuş, İngilizlerin Uzakdoğu ve Hindistan'a uzanan kara ve deniz ticari güzergâhlarını tehlikeye sokmuştur. İngiliz ve Osmanlı arasındaki ilişkilerinde var olan olumsuz hava sadece ekonomik alanda olmayıp, kültürel hizipleşmelerde yaşanmıştır. Liberal kanadın öncü isimlerinden olan W.E. Gladstone'un yazıları⁴³ bu duruma örnek olarak gösterilmektedir (Sağ, 2017: 18).

İngilizlerin Osmanlı topraklarında ticari imtiyaz elde ettiği 1838 tarihli Baltalimanı Antlaşması sonrasında İngilizlerin Osmanlı topraklarındaki imar faaliyetlerinin de arttığı, bu tarih sonrasında birçok yapı türünde eserler ortaya koydukları gözlemlenmektedir (Sağ, 2017: 13). 1842-54 tarihleri arasında yeni elçilik binası, Galata'daki Eski Gemiciler Hastanesi (1846) ve mahkeme, postane, elçilik ofis (1849) binaları antlaşmayı takip eden 10-15 yıl içerisinde yapılmıştır (Ağır, 2011). Bu dönemde Britanya kökenli misyonerler de (bkz. Sağ, 2017) etkin çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. 1886'da İstanbul'da yaşayan Britanyalı sayısı 1903 kişi

⁴³ Bulgarian Horrors and Question of the East

olduğu aktarılmakta, Osmanlı coğrafyasında toplam 7057 kişi olduğu belirtilmektedir (Kocabaşoğlu, 2004: 163).

19. yüzyılın son çeyreğinde patlak veren Osmanlı-Rus harbi (24 Nisan 1877) sonrası toprak kaybına uğrayan Osmanlı Devleti, çıkan tehdide karşı 1878 'de İngilizlerle Berlin Antlaşması imzalamış, İngilizlerin bu antlaşmaya dayanarak Osmanlı topraklarında "askeri konsolosluklar" açma hakkı kazandıkları aktarılmaktadır (Kocabaşoğlu, 2004: 120).

4.1.1 İngiliz Sarayı

İngiliz elçileri 16. yüzyıldan 19. yüzyıl başına kadar İstanbul'da kiralamış oldukları konak veya köşklere ikamet ettikleri bilinmektedir. 17. yüzyılı anlatan Kömürçian, Pera'da İngilizlere ait konağın çok geniş bir bina olduğunu belirtmektedir (Kömürçian, 1988: 38). Bu yapının günümüzdeki büyükelçilik binasının bulunduğu alan olduğu düşünülmektedir.

18. yüzyılın sonunda 1789'da Fransızlarla yapılan Nil Savaşında İngilizlerin yardımları sebebiyle III. Selim, Kral III. George'a İngiliz elçiliği için halen kullanılan Timoni ailesine ait konağı kalıcı bir konut olarak teklif ettiği belirtilmektedir. Dönemin İngiliz büyükelçisi olan Elgin⁴⁴'in bu teklifi yenilediği, gelecek ihtiyaçlar ve çıkan yangınlar sebebiyle yapı ve arazinin yeterli alanlara sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Bu teklif Sultan tarafından olumlu karşılanmış, Elgin'e ihtiyacı olan arazi ve ev için para verdiği aktarılmaktadır. Elgin'in bu durum sonrasında İstanbul'da yeni yapılacak olan elçilik yapısı için Thomas Harrison tarafından 1789'da tasarlanan (*broomhallhouse*, 2023), Neo-Klasik tarzdaki Broomhall yapısına (Şekil 4.4) ait çizimleri çıkarttığı belirtilmektedir (Bertram, 2017: 18).

⁴⁴ Elgin'in asıl adı Thomas Bruce olup, Elgin ismi unvan olarak kullanılmaktadır (Britannica, 2023).

Şekil 4.4 Broomhall Binası (broomhallhouse, 2023)

Elçi Bruce'un daha sonra Broomhall yapısı yerine Atina'da Antik kazılar gerçekleştiren⁴⁵ mimari ressam olarak bilinen Vincenzo Balestra'ya yeni elçilik yapısı için detaylı çizimler yaptırttığı aktarılmaktadır. Balestra'nın 1802'de çizimlerini geliştirdiği (Şekil 4.5/4.6/4.7), 18 Ocak 1802'de de temel atma işine başladığı, elçilik yapısının 8 yılda tamamlandığı belirtilmektedir (Bertram, 2017: 18-21).

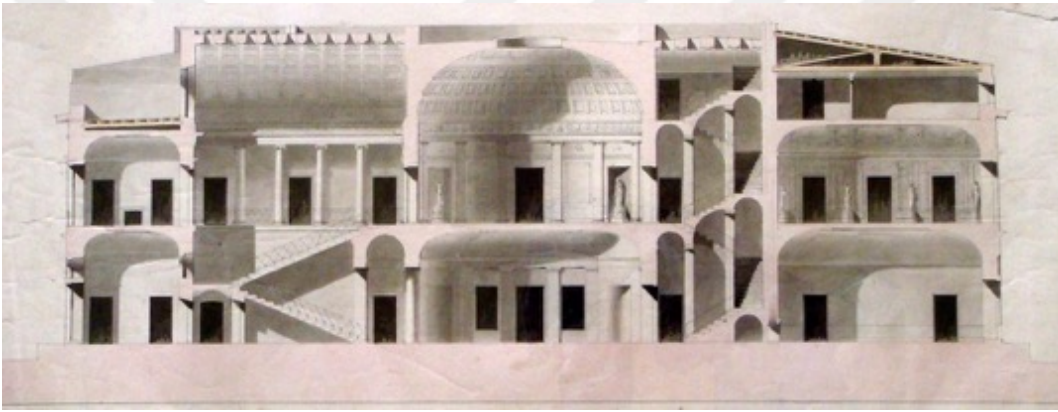

Şekil 4.5 Balestra Çizimleri Ön Cephe (Bertram, 2023c)

⁴⁵ Lord Elgin'in British Museum 'a Yunan eserlerini götürmesiyle İngiltere'de canlanmacı üslupların belirginlik kazandığı aktarılmaktadır (Zevi, 2021: 139-140).

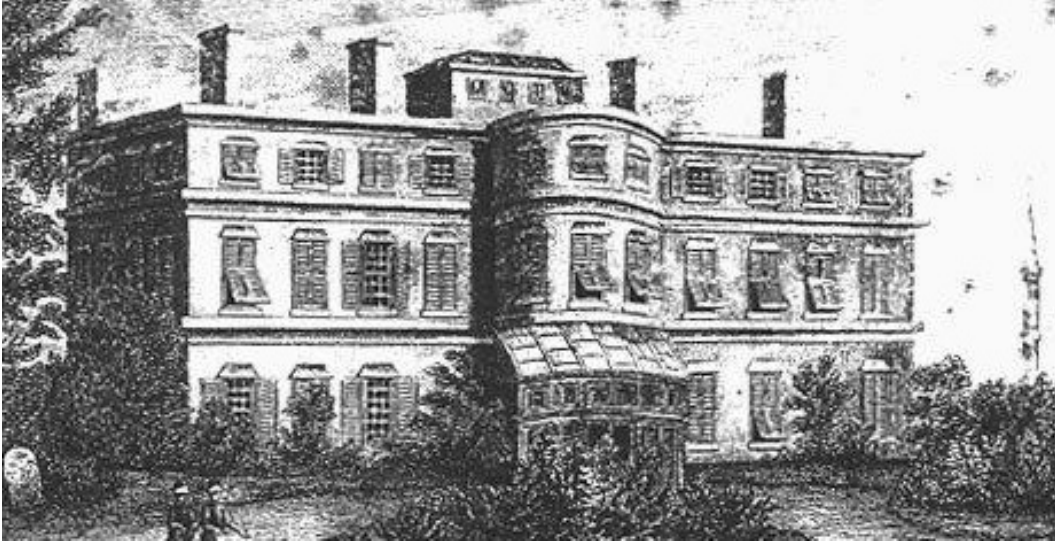

Şekil 4.6 Balestra Çizimleri Arka Cephe (Bertram, 2023c)

Şekil 4.7 Balestra Çizimleri Kesit (Bertram, 2023)

Büyükelçi Bruce'un dönemin kaptan paşasına bu temel atma töreni sonrası ilettiği mesaja göre *“kelimelerin dilliyle ifade edilemeyecek bir minneti Büyük Britaniya Türkiye’ye gösterdi”* şeklinde ifade etmiştir (Bertram, 2017: 19). Yapının çizimleriyle gravürü (Şekil 4.8) arasında farklar bulunmakta, çizimlerde yapının ortasında yer alan dairesele yükseltile çatı katı bölümü gravürlerde dikdörtgen planda betimlenmektedir. Gravürde giriş bölümü farklı bir biçimlenişte kaleme alınmış, çizimlerde yer alan Neo-Klasik giriş tasarımı görülmemiştir. Yapının çizimleri ve gravürleri arasında mutlak farklılıklar, yapının inşa sürecinde bir takım değişimlere maruz kaldığını düşündürmektedir.

Şekil 4.8 Eski İngiliz Konsolosluğu, Gravür (Bertram, 2017: 20)

Elçi tarafından yapılan betimlemede yapının 4 dönümlük bir bahçenin içinde yer aldığı, en yakın sokağa kesintisiz bir duvarı, 3 katlı dikdörtgen bir hacmi bulunduğu, çatısında çatıyı aşan bir köşkü, yapının geniş bir boğaz ve Marmara manzarası, yapının ortasında büyük bir aydınlık salonu ve bu resepsiyon salonunda sadece kraliçeye ait bir taht bulunduğu belirtilmektedir (Bertram, 2017: 20). Pera’da bulunan bu elçilik yapısının İngiliz Hükümeti’nin deniz aşırı ülkelerdeki ilk elçilik yapısı olduğu belirtilmektedir (2017: 21).

1810 Pera’da çıkan küçük yangında elçilik çevresindeki bazı yapıların hasar gördüğü, fakat 1831’deki büyük yangında konsolosluk binası da dâhil bütün yapıların zarar gördüğü aktarılmaktadır (bkz. Şekil 4.1). Bir elçi çalışanın aktardığına göre 2 Ağustos 1831’de çıkan yangın, tepede sadece birkaç yapıda başlamış, yangının kısa bir sürede elçiliğin kapılarına gelerek, 20 dakikada bütün yapıyı yok ettiği ifade edilmiştir (Bertram, 2017: 39).

Bu yangından sonra dönemin İngiliz elçileri Tarabya’daki yazlık köşkü kullanmaya başlamışlardır. Dönemin büyükelçisi Robert Gordon ve daha sonra gelen büyükelçi John Ponsonby (1832’de atanmış) Tarabya’daki köşkü İngiltere İstanbul elçiliği olarak kullanmışlardır. 1829’da İngiliz elçilerinin yazlık köşk olarak kullanılması için verilen yapının, öncesinde II. Mahmut’a ait olduğu bilinmektedir. Pera’ya yapılacak yeni yapının 1833’te plan ve maliyetleri elçiliğin mimarı Signor Peverata tarafından hazırlandığı, İngiliz Hazine Bakanlığı’na gönderildiği belirtilmekte,

fakat Peperata'nın kısa bir süre sonra ölmesinden dolayı çalışmaları yarım kaldığı aktarılmaktadır (Bertram, 2017: 39).

1831 yangınında kullanılmaz olan Pera'daki elçilik yapısının yeniden yapılması için İngiliz Hazine Bakanlığı ısrarcı olduğu, bu doğrultuda yeni yapı için Kraliyet Mühendisi Kaptan Harry D. Jones'a üç alternatifli plan ve maliyet hesapları yaptırtıldığı bildirilmektedir. Bu üç alternatifli çalışmada yapının yerine yapılması, mevcut yer dışında başka bir arazinin kullanılması ve Tarabya'daki alanı da kapsayacak şekilde öneriler oluşturulduğu aktarılmaktadır. Yeni arazi alternatifinin masraflarının karşılanması için de eski araziden gelecek gelirlerle ödenmesi düşünülmektedir. Mühendis Jones'un 1834'te göndermiş olduğu raporda elçilik için uygun bir yerin bulunmadığını ve yerel koşulları göz önüne alarak bir maliyet çıkarmasının zorluğunu bildirmektedir (Bertram, 2017: 39). Jones İngiltere'den getirilecek işçi, malzeme ve teknik elemanlar olma kaydıyla yapının 22,500 pound, Tarabya'daki önerinin de 21,750 pounda mal olacağını hesaplamıştır. Londra yönetimi daha kapsamlı bir tahmin oluşturulması için Jones'u tekrardan İstanbul'a görevlendirmiş, Jones'un yeni tahmini 35 bin pound çıkınca, projeler bir süre aksıya alınmıştır (2017: 40).

Yangından sonra Pera'daki elçilik binasının yapılması konusunda Dışişleri Sekreteri Lord Palmerston 11 Haziran 1841'de İngiliz Çalışma Ofisi⁴⁶(İÇO)'ne durumu "*Osmanlı Nazırları ile yakın iletişimde olabilmek için Pera'daki konutun (tekrardan) yapılmasının önemini belirtmiş*" ve deneyimli bir mimarın gönderilmesini istemiştir. Bu tarihten sonra yeni yapının yapılması için William James Smith⁴⁷ görevlendirilmiş, 27 Haziran 1841'de konsolosluk yapımı için Londra'dan İstanbul'a yola çıktığı bildirilmektedir (Ağır, 2011). Smith'in İngiliz Elçiliği'nin uygulama ve keşif işlerinde yardım etmesi için de İngiliz Çalışma Bakanlığı'nı çalışanlarından Mr. Seward'in de eşlik etmesi istenmiştir (Nasır, 1991: 48).

⁴⁶ Çalışma Ofisi'nin kurumsal temellerinin Orta Çağda Krala ait işler, kaleler, surların bakım ve onarımını yapan The Medieval Royal Household yapılanmasına dayandırılmaktadır. 17. Yüzyılda Çalışma Ofisi başında Surveyor-General bulunmakta, inşa işleri bu yapılanma altında yürütülmektedir (Bertram, 2017: 33).

⁴⁷ William James Smith Londra'daki Kraliyete ait mülklerin mimar asistanıdır (Bertram, 2017: 40).

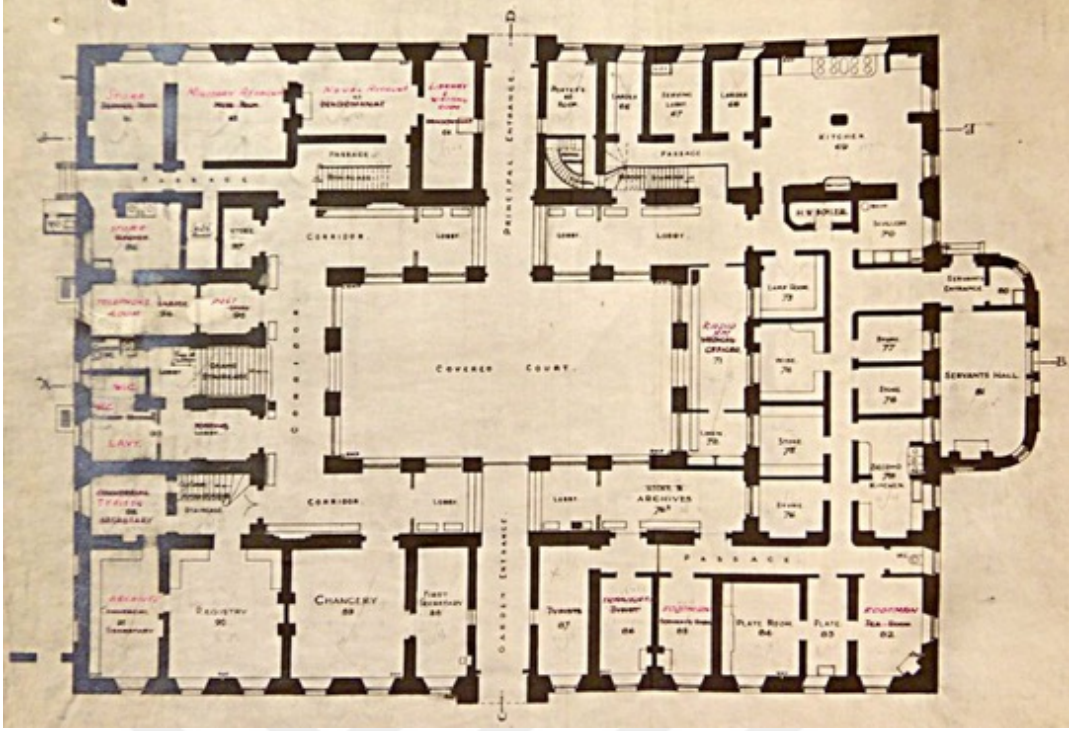
Smith'in öncelikle Pera'da elçilik ve çalışanlarının kalması için konut kiralama işlerini yapmasını, sonrasında da yeni yapı için çalışmalara başlaması istenmiştir. 16 Ağustos 1841'de Smith'in Signor Costaki Daher arsasıyla Beyoğlu Galatasaray'da bir evle müstemilat için sözleşme imzaladığı belirtilmektedir (Ağır, 2011) (Şekil 4.9).

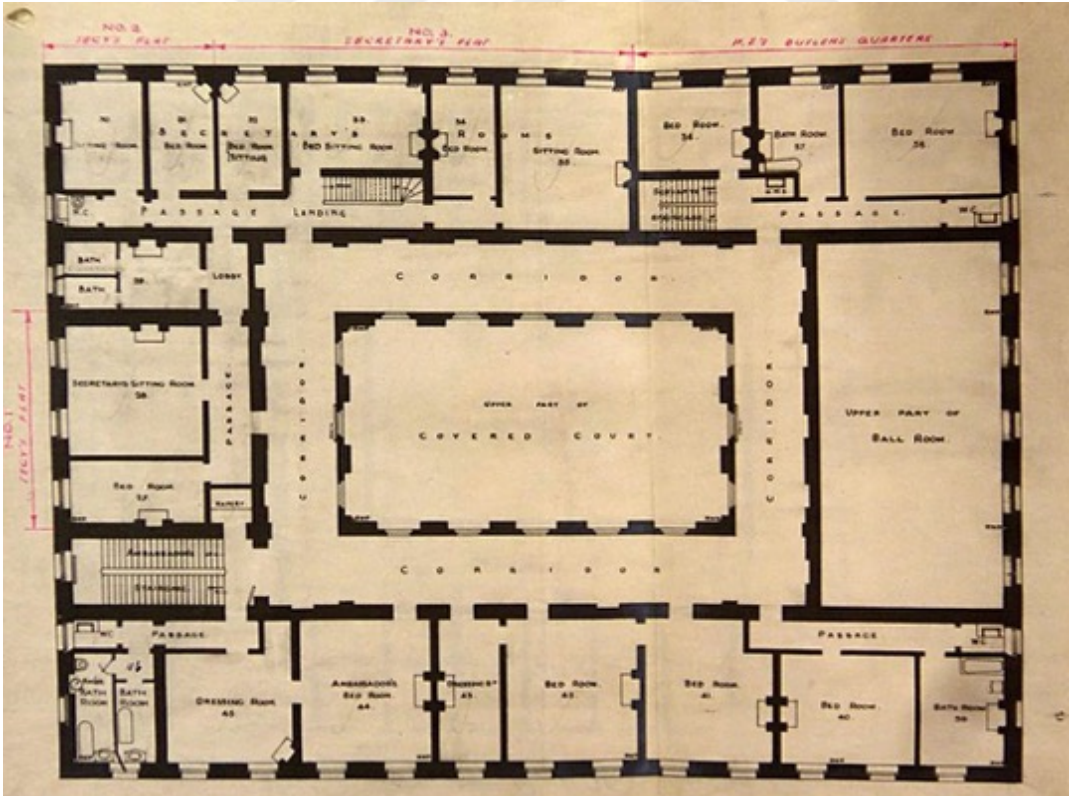
Şekil 4.9 Pera'daki Elçilik ve Çevresi, 1847 (Ağır, 2011)

Smith'in aşırı harcama ve yolsuzluk suçlamaları için Londra'ya çağrılmadan önce elçi Stratford Canning vasıtasıyla İngiliz yönetimine yeni yer için 15 dönümlük bir alanın alınması gerekliliğini bildirmiştir (Bertram, 2017: 40). Bu suçlamalar sonrası yeni arazi teklifinin askıya alındığı anlaşılmaktadır.

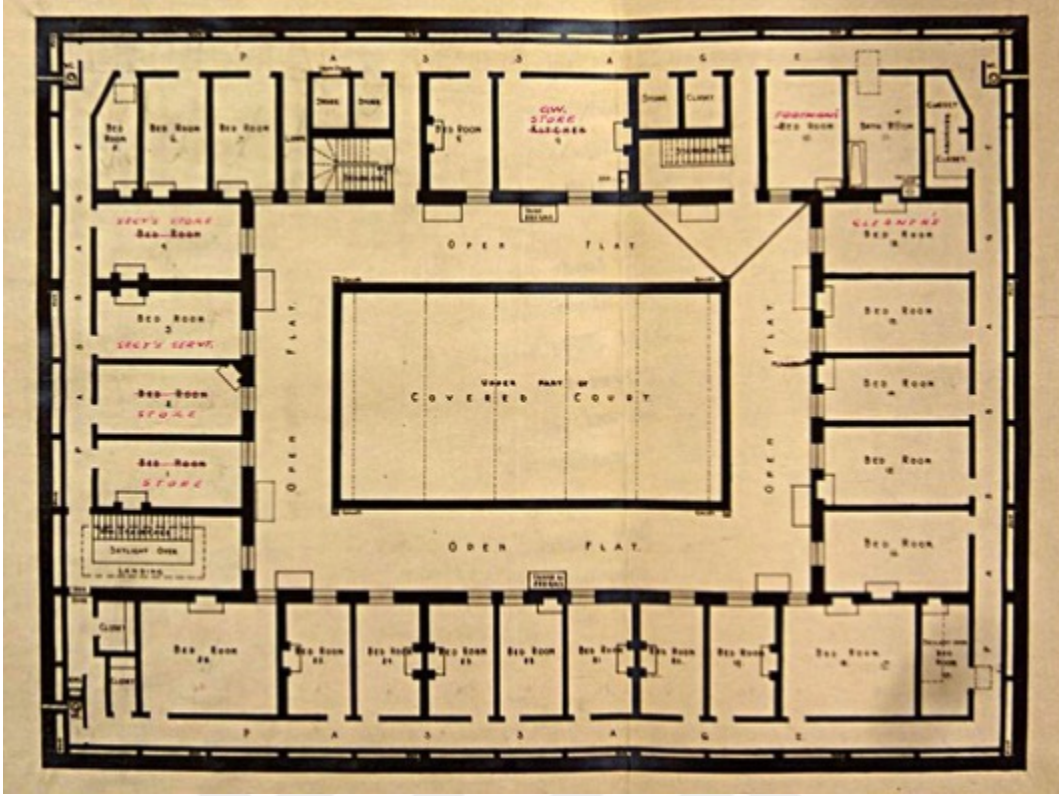
1842'de Londra'dan dönen Smith'in kasım ayı sonlarında yapının tam çizimlerini (Şekil 4.10/4.11/4.12) ve tahmini giderlerine ait hesapları gerçekleştirdiği belirtilmektedir. İngiliz Parlamentosu'nun Smith'in gerçekleştirmiş olduğu hesap ve çizimleri incelemesi için Charles Barry'i görevlendirdiği bilinmektedir. Barry'in Smith'in çizim ve hesaplamaları üzerindeki etkisi muğlaklığını korumakla beraber (Bertram, 2017: 41), Barry'nin Reform Club yapısı ile Pera'daki İngiliz Elçiliği yapısı (Pera House) arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu kapsamda Barry'nin Pera House'un genel tasarımına etki ettiği araştırmacılar tarafından dile getirilmekte, hatta yapının mimarının Charles Barry olduğunu savunmaktadırlar.

Şekil 4.10 İngiliz Sarayı Zemin Kat Planı (Bertram, 2023e)

Şekil 4.11 İngiliz Sarayı Yatak Odaları Katı Planı (Bertram, 2023e)

Şekil 4.12 İngiliz Sarayı Çatı Kat Planı (Bertram, 2023c)

Benzer iddia Crinson (1996: 128-129) tarafından da dile getirilmiş, Roma Rönesans'ı yansıtan Reform Club yapısını referans alındığını düşünmüştür. Crinson, yapıyı yorumlarken, yapının giriş katındaki işlevler herhangi bir Londra konutunda bulunan işlevlerle aynı olacak şekilde ele alınmış, giriş katta büyük salon, erkek ve kadın resepsiyonu, dinlenme, yazı, oturma, kart ve bilardo odası ile kütüphane ve balo odası bulunduğunu belirtmektedir. Crinson, yapının prestijinin sadece gönderilen mimar ile değil yapıyı inşa eden ustalarında İngiltere'den gönderilmesinde yattığını vurgulanmakta, seçilen üslup hem klasik hem de modern bir anlayışı temsil ettiğini düşünmektedir.

Ağır (2011) tarafından yürütülen çalışmada 1844-45 tarihli İngiliz arşivlerinde bulunan çizimlerde Smith imzasına rastlanmakta, bu çizimlerin mevcut yapı ile örtüştüğü belirtilmektedir.

Smith'in sonuçlandırdığı tasarım sonrasında Osmanlı yönetiminden yeni arazi için izin istediği, fakat istenilen araziye Süvari Hastanesi yapılacağından bu teklifin olumsuz cevaplandığı bildirilmektedir. Başka bir arazi için de 1843 Aralık ayında yapılan teklifte kabul görmeyip, yeni elçilik yapısının eski alanda yapılmasına karar kılındığı aktarılmaktadır (Hamzaoglu, 1996: 27). Yapının olası yapım maliyeti 33

bin sterlin olarak belirlenmiş, Nisan 1843'te yapının yapımı için onay alınmıştır. Yapım sürecinde zemin ve birinci kat planları değiştirilmeden, yapıya çatı katı da eklenmiştir. Yapının inşa sorumlusunun Luke Richardson olduğu belirtilmektedir (Bertram, 2017: 42).

Pera House için 1843'te yapım onayı alınmasına rağmen 21 Ağustos 1844'te inşa işine başlanmıştır. İlk olarak ahır ve malzemelerin depolanması için gerekli olan mekânların inşası yapılmıştır (Hamzaoglu, 1996: 27). 1831'de yanan eski yapı temelleri yetersiz görülmüş, yeni yapı için daha derin bir temel kazılmasına karar verilmiştir. Pera House'un yapım süreci devam ederken Dolmabahçe Sarayı'nın da yapım süreci devam ettiği bilinmekte, bu sebeple Pera House için gerekli olan taş malzeme tedarikinde sıkıntılar yaşandığı bildirilmektedir. İhtiyaç olunan taşların Darıca kazasında bulunan ocaklardan sağlandığı aktarılmaktadır (1996: 28). Darıca ocağındaki taşların Pera House'da kullanılmadan önce numunelerin Ekonomi Jeoloji Müzesi'ne gönderilerek test edildiği, örneklerin iyi kalitede olmadığı anlaşılmış, fakat Smith'in bu ocaktaki taşları kullandığı ifade edilmektedir (Bertram, 2017: 43).

Pera House'un Ağustos 1845'te ilk kat duvarları, Ekim 1846⁴⁸'da çatı döşemesinin bitirildiği belirtilmektedir. Smith'in 1846'daki kolera salgınından etkilendiği, bu sebeple inşa alanında 1847 baharında dönebildiği ifade edilmektedir. 1847'de yapının ana işleri bitirilip, elçiliğin klasik üslubunun işlenmesi için İngiltere'den Grissel ve Baker getirildiği bildirilmektedir (Hamzaoglu, 1996: 29).

Ekim 1848'de konsolos Canning tam olarak bitirilmemiş elçilik binasını 2. katına taşıdığı, Smith'in işleri hızlandırması için girişimlerde bulunduğu bildirilmektedir. Sultan Abdülmecit'in vermiş olduğu işlerden dolayı Smith'in İÇÖ ve Elçiliğin işlerini yavaşlattığı gerekçesi ile suçlandığı belirtilmektedir. Smith'in Pera'daki konsolosluk yapıları yanında İÇÖ tarafından Galata'daki projeler ve Pera House

⁴⁸ 1846'da yapının çatısında kadar yapılmış, fakat elçi Canning yangına dayanıklı demir kepenkler ve Venedik storu kullanılmasını istemiştir. Pera'da 1847 Ekim ayında çıkan yangında Elçiliğin demir kepenklerin eksikliği sebebiyle iç mekanlar ve bahçedeki yapılar zarar görmüştür. Smith onarımlar için 31,784 sterlin istemiş, fakat istenilen miktardan daha azı gönderilmiştir. 1848 Temmuz ayında yapım işlerini kontrol etmesi için Charles Barry'in gönderildiği ve mevcut durumu raporlaması istenmiştir. Smith'in esas bütçeyi aştığı ve bu sorumluluğun mimara ait olduğunu belirtmiştir. Bu suçlama Smith tarafından tepki ile karşılanmış, Fransız ve Rus elçilik yapılarının maliyetleri az olmasına rağmen İngiliz elçiliği gibi üstün nitelikte bir mimarileri olmadığını belirterek kendisini savunmaya çalışmıştır (Hamzaoglu, 1996: 29).

arazi içindeki St. Helena Şapeli' de dâhil edilmektedir. Elçi Pera House taşınmış olmasına rağmen 1849-50 yıllarında da aksamaların olduğu, 1850'de Londra'dan istenen mobilyaların ulaşmadığı bilinmektedir. Smith 1853'te hastalığı ve inşaattaki aksamalar yüzünden Londra'ya çağırılmış, İÇÖ tarafından Robert Hayden Pera House'daki düzenlemeleri yapması, Henry Pulman⁴⁹'ın da Galata'daki konsolosluk yapılarının inşada görevlendirildiği belirtilmektedir. 1855'te tam olarak bitirilen Pera House mobilyaları dâhil 80 bin sterline mal olduğu aktarılmaktadır. Kırım savaşı sonrası Pera House 'da 31 Ocak 1856'da büyük bir balo tertip edilmiş, bu baloya Sultan Abdülmecit onur konuğu olarak katılmıştır. Bu durum ilk defa bir padişahın resmi bir elçilik toplantısına katılması olarak kayda geçmektedir (Sağ, 2017: 16) (Şekil 4.13).

Şekil 4.13 Pera'daki Elçilik Binası (D-DAI-IST-9747)

1870'te çıkan yangında Pera House'da hasar görmüş, elçi Henry Elliot 'un ortaya çıkan hasarın tespiti için George Stampa ve H.A. Göbbels'i görevlendirdiği belirtilmektedir (Bertram, 2017: 72). İngiltere Hazine Bakanlığı'da hasar tespiti

⁴⁹ Pulman 'ın Tahran'daki temsilcilik binası için gittiği, fakat Tahran'a vardıktan sonra tifodan öldüğü belirtilmektedir (Bertram, 2017: 58).

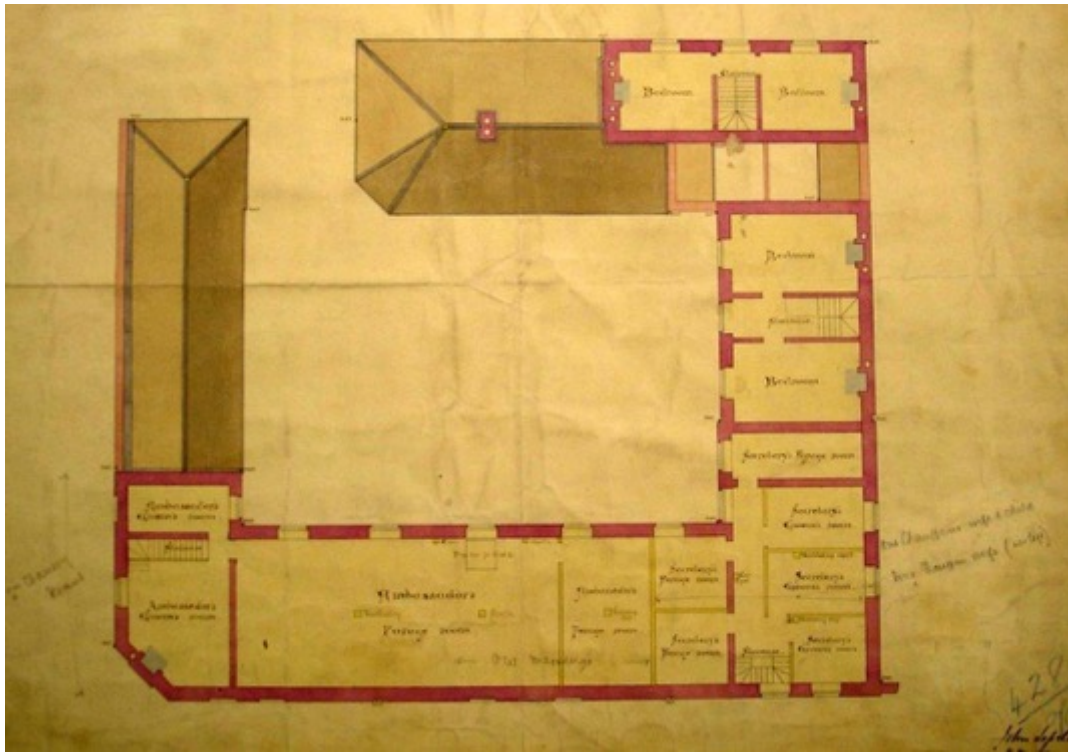
için Kraliyet mühendisi William Crossman'ı⁵⁰ görevlendirmiş, Crossman'ın kaba tahminleri sonucu onarımın 50 bin sterlin tutacağı bildirmektedir. Huang (2010), yangın sonrası onarım maliyetleri için RIBA 'dan⁵¹ mimar seçmek yerine kraliyet mühendisinin seçilmesi, maliyetleri düşürmek olarak yorumlamaktadır. Bu duruma ek olarak Huang (2010: 63-64) , İngiliz yönetiminin mühendisleri tropikal ortam ve olağandışı koşullar için tercih ettiğini belirtmektedir. Crossman'nın bu tarihlerde Çin'deki konsolosluk için çalışmalar yürüttüğü bilinmekte, İstanbul'daki yangın sonrası tahmin işinin de Çin'den Londra'ya dönüşüne denk getirildiği düşünülmektedir. Kasım 1870'te Hazine Bakanlığı'ndan İstanbul'daki onarımların kimin yapacağı sorulmuş, John Lessels⁵² gerekli tetkikleri yapması için görevlendirildiği belirtilmektedir (Bertram, 2017: 72).

Osmanlı'da 19. yüzyıl ortasından itibaren görünürlük kazanan belediyeçilik hizmetleri dâhilinde yangınlarla mücadele için yolların genişlikleri ve yapıda kullanılacak malzemeler hakkında birtakım düzenlemeler getirildiği bilinmektedir. Bu kapsamda Beyoğlu ve Pera'da da yolların genişletilmesi işlemi gerçekleştirilmiştir. 1870 yangın sonrası onarımlar esnasında Pera House'un bulunduğu araziden de genişletme sürecinde bir kısım terkler olduğu belirtilmekte, parselin çevresinde bulunan at ahırları yıkılarak genişletme yapıldığı aktarılmaktadır. Onarımlar esnasında mimar Lessels'in elçilik arazisinin kuzey-batı ve güney-batı girişlerine yeni öneriler oluşturduğu bilinmekte, bu önerilerde avlulu bir yapı şeklinde (Bertram, 2023d), düzenlediği görülmektedir (Şekil 4.15/4.16). Zemin katta ahırların, üst katta da görevlilere ait dinlenme mekânlarının bulunduğu anlaşılmaktadır.

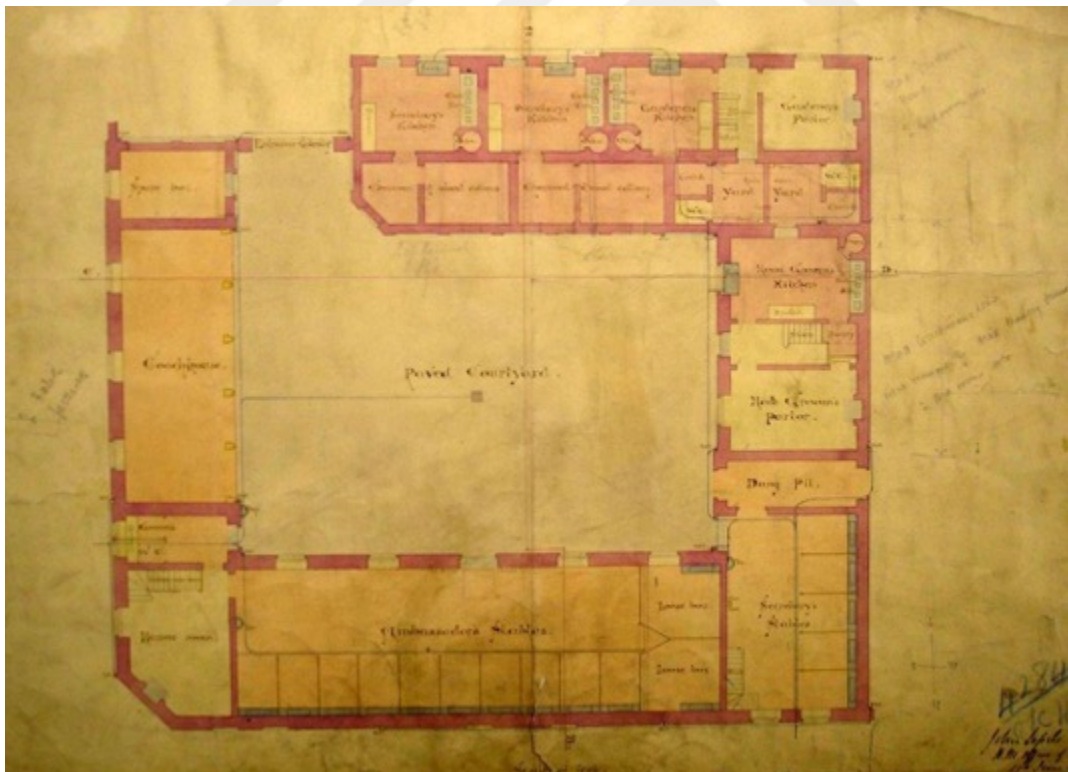
⁵⁰ Crossman 'ın 26 Şubat 1866'da da Japon 'ya ve Çin'deki konsolosluklar için benzer tahmin ve plan çizimleri yapması için görevlendirildiği bilinmektedir. Kariyeri Avusturalya ve Kanada'daki askeri ve kamu işleri ile şekillenmiş olup, Çin'deki görevi koloni dışındaki ilk işi olmuştur (Huang, 2010).

⁵¹ Royal Institute of British Architects

⁵² Lessels, Windsor 'da çalışan İskoç asıllı bir mimar olarak görev yapmaktadır (Bertram, 2017: 72)

Şekil 4.14 Elçilik Ek Yapı 1. Kat Planları (*TNA-WORKS 40/5*, 1871)

Şekil 4.15 Elçilik Ek Yapı Zemin Kat Planları (*TNA-WORKS-40-4*, 1871)

Önerileri kabul edilen mimar Lessels'in 1871 Ağustos'unda Londra'ya döndüğü, malzeme ve finansman hesaplarını gerçekleştirdiği belirtilmektedir. Lessels'in

onarım maliyet hesabı 38 bin sterlin civarında olup, bu fiyatın İngiliz Hazinesi tarafından onaylandığı, onarımlar için yangına dayanıklı demir kirişlerle aydınlatma çatısı için demir aksamaların İngiltere'den gönderildiği bildirilmektedir. Charles Rapson 'un 1872 'de Pera House 'un onarımı ve İstanbul'daki diğer İngiliz yapılarının tamirat işleri için görevlendirildiği aktarılmaktadır. 1876'da yapının tüm tamir işleri tamamlanmış, onarım maliyetinin tahmin edilen miktarı bin beş yüz sterlin kadar geçtiği belirtilmektedir. Pera House 'un bu onarımlar esnasında mobilyaları için 10 bin sterlin harcadığı ifade edilmektedir. Mimar Lessels 'in onarım işini bitirmesi sonrasında Windsor 'a dönmüş, terfi ederek bulunduğu eyaletin teftiş sorumlusu olmuştur (Bertram, 2023d).

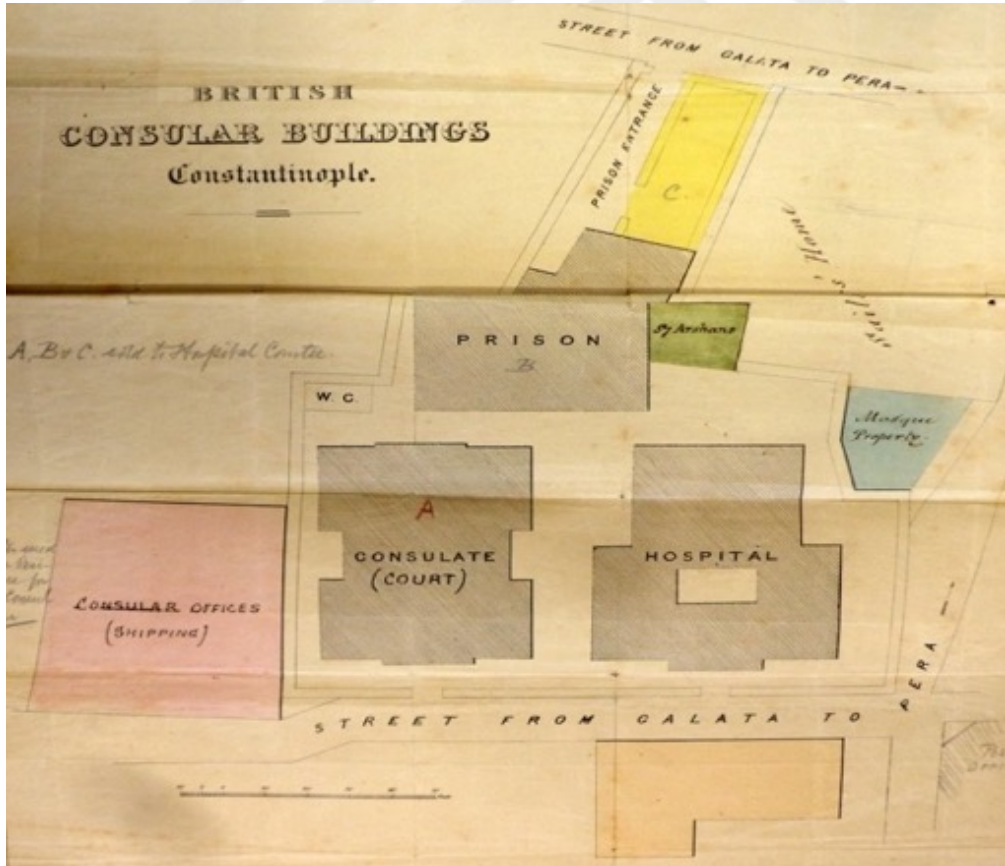
Pera'daki İngiliz Konsoloslugu bu tarihten sonra büyük yangınlardan etkilenmediği belirtilmekte, 1910'da elektrik tesisatı, 1926'da bir tenis kortu yapımı, 1927'de ikinci kattaki kullanılmayan odanın sekreter katına dönüştürülmesi gibi küçük tadilatlar geçirdiği belirtilmektedir. 1920 sonrası elçiliğin Ankara'ya taşınması ile İstanbul'daki elçilik binası başkonsolosluk olarak kullanılmaya başlamış, 1930'dan sonra Galata'da hizmet veren elçilik yapıları da satılarak, Pera'daki yapıya taşınmıştır (Bertram, 2023d).

4.1.2 Galata, Konsolosluk Yapıları

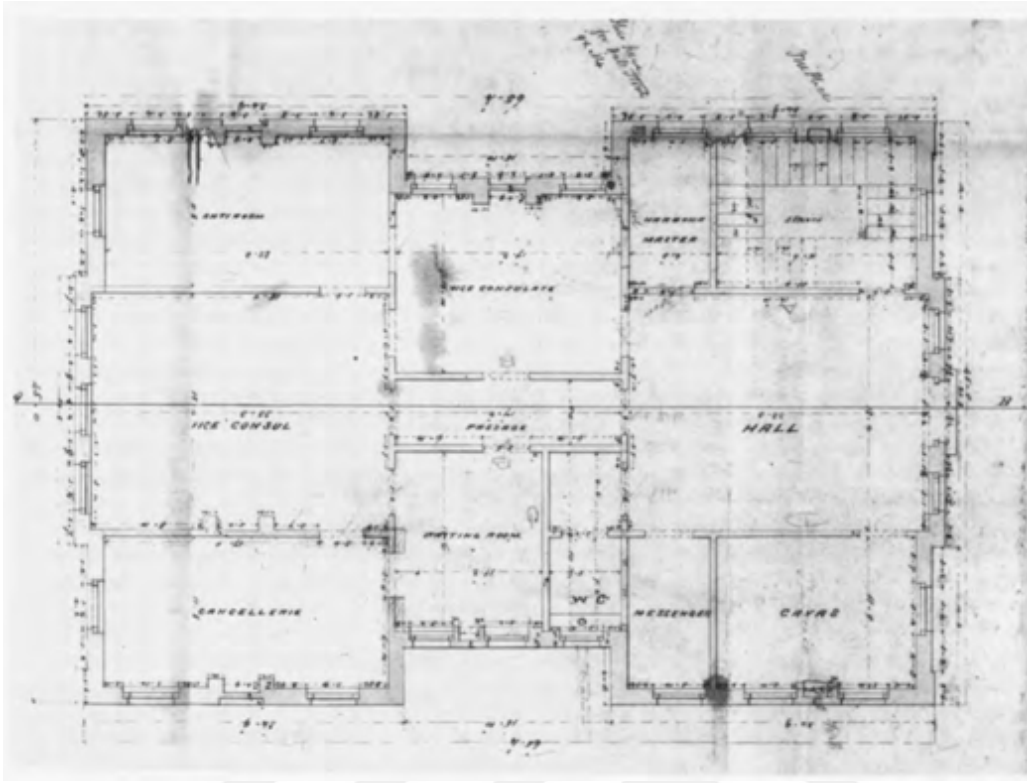
Levant Şirketi'nin İstanbul yetkilileri 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar İstanbul'da İngiliz elçiliği vazifesini de yerine getirmişlerdir. 1825'te Levant Şirket'inin kapatılmasıyla Galata'daki şirkete ait mülkler İngiliz Hükümeti'ne devredilmiştir. 1830'larda Kaptan Jones tarafından bu alana öneri çizimleri yapıldığı belirtilmektedir. 1842'de hasta denizcilerin Pera'daki bazı yapılarda tedavi gördükleri, daha iyi koşullarda bakılması için hastane yapısının gerekliliğinin bu tarihlerden sonra İngiliz yönetimi gündemine girdiği aktarılmaktadır. Pera'daki elçilik binasının yapımına gelen Smith'in Galata'da hasta denizciler için 1845'te bir hastane tasarısı gerçekleştirmiştir. Smith'in Galata kulesi yakınında yer alan hastane ve konsolosluk için nihai çizimleri 1849'da yapmıştır. Çizimde konsolosluk binasıyla 40 kişilik hastane ve mahkeme binasının da yapıldığı ifade edilmektedir (Bertram, 2023b) (Şekil 4.16/4.17/4.18). Gemicilik büroları bugün kadın hastanesi ve doğum kliniği olarak kullanılmaktadır (Çapan, 2002: 113).

Şekil 4.16 Galata, Konsolosluk Yapıları Vaziyet Planı (Gavand, 1876: P1)

Şekil 4.17 Galata, Konsolosluk Binaları Vaziyet Planı (TNA-WORK, 1858)

Şekil 4.18 Galata, Konsolosluk Binası Planı (Crimson, 1996: 131)

Hastanenin yapımına 1854 Ağustos'unda başlanmış (Şekil 4.19) ve iki yıl sürmüştür. Hapishane yapısı 1856, konsolosluk ve mahkeme binası 1857'de başlamıştır. Galata'daki konsolosluk ve gemici ofislerinin 1861'de tamamlandığını ve çizimlerinin Pulman tarafından yapıldığını belirtmektedir. Bu yapım sürecinde arazi yetersizliğinden çevrede bulunan arazilerden de alımlar yapıldığı aktarılmaktadır. 1856'da hastane karşısındaki arazi, 1857'de hapishane yanındaki alan ile hastane çaprazındaki arazilerin alındığı, konsolosluk binası için alınan arazide Mrs. Mandella 'ya ait olduğu ve 3,7 bin sterline alındığı belirtilmektedir (Bertram, 2023b). Galata'daki yapıların alım ve yapım süreci elçi Carlton Cumberbatch döneminde gerçekleşmiştir (Kocabaşoğlu, 2004: 76). 19 Şubat 1859/16 Recep 1275 tarihli bir kayıta da hastane için *yarım masura* su bağlama isteği bulunmakta, yıllık 90 kuruşa verildiği belirtilmektedir (Çınar & Yavuz, 2017: 142). 1883 tarihli belgeye göre İngiliz Konsolosluğu Gemici Hastanesi için 5 yıllık kira bedelinin 1600 kuruş, hastaneye akan Kulekapısı suyunun 6 yıllık kira bedelinin 360 kuruş olduğu ifade edilmektedir. Galata'daki hapishane için 25 yıl 7 aylık kira 1282 kuruş, gemicilere mahsus hastanenin 27 yıllık kira bedeli de 2700 kuruş olarak

belirlendiği aktarılmaktadır (Çınar & Yavuz, 2017: 143). Yapıların satın alınması hakkındaki beyanlarla kira bedellerine ait kayıtların olduğuna dair söylemlerin bulunması, arazinin mülkiyeti hakkında problemler oluşturmaktadır.

Gemici ofisleri ve hastane yapısı topluluğuna daha sonra eklenen yapı Postane binasıdır (Şekil 4.20). Bu yapı topluluğunun karşısında yer almakta, Kırım Savaşı (1853-56) döneminde askeri mesajları kontrol etmek için yapılandırılmış ve savaş sonrası sivil amaçlarla kullanılmaya devam etmiştir. 1859’da mimar ve mühendis Joseph Nadin tarafından inşa edildiği belirtilmektedir (Sağ, 2015: 103). 1895’te postane işlevine son verilen yapının 1905’lerde İngiliz Kız Okulu olarak kullanıldığı ifade edilmektedir (2015: 109-110).

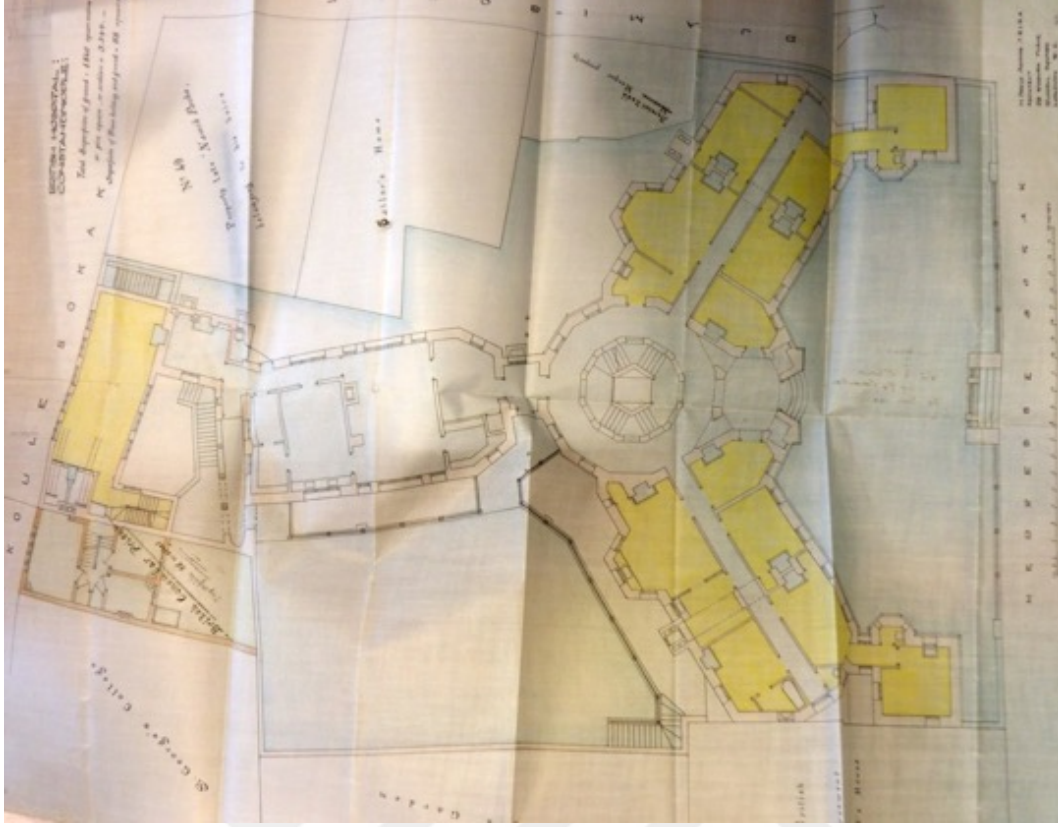
Şekil 4.19 Galata, Hastane Cephesi (Crimson, 1996: 130)

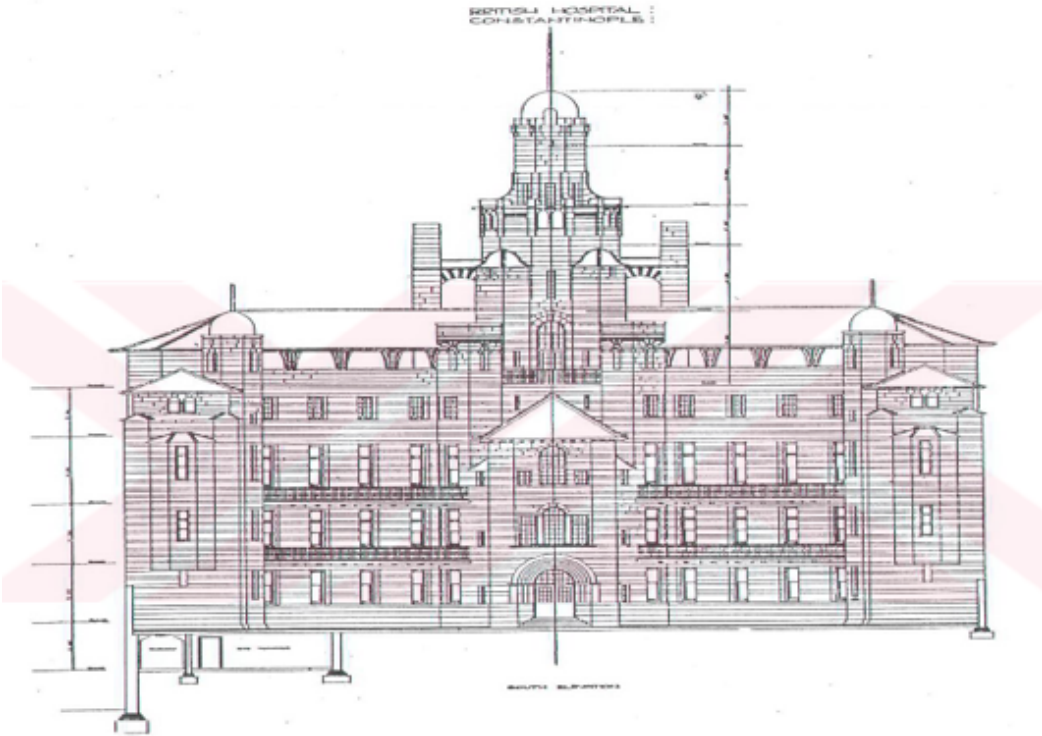
Şekil 4.20 Galata, sol Ofis Binası, sağ Postane Binası (Yazar Arşivi, 2022)

1902'de Hastane Komitesi'nin arazide bulunan diğer konsolosluk yapılarını alarak yeni bir yapı inşaatı için izin almıştır. Hastane tasarımının 1903'te Charles Holden tarafından gerçekleştirildiği belirtilmektedir (Bertram, 2023b). 1901-1904 yılları arasında Charles Henry Holden ve H. Percy Adams tarafından tasarlanmış olduğu belirtilen mimarların bu tarihlerde İstanbul'da bulunduklarına dair kayıtlar olmadığı belirtilmektedir (Çapan, 2002: 114) (Şekil 4.21).

Tasarımda İngiliz tipi pavyon benzeri “Nightingale” koğuşların ikinci katta yer aldığı belirtilmektedir (Çapan, 2002: 154). Günümüze kadar varlığını devam ettiren yapı 1924'e Kızılay'a, 1948'de ise Beyoğlu Belediyesine devredilmiş, 1978'de de kuzey bölümüne bitişik yeni poliklinik ekleriyle (2002: 114) hastane olarak kullanılmaya devam etmektedir (Şekil 4.22/4.23).

Şekil 4.21 Galata, Gemiciler Hastanesi (TNA-WORK, 1902)

Şekil 4.22 Galata, Gemiciler Hastanesi Cephe Çizimi (Çapan, 2002: 126)

Şekil 4.23 Galata, Beyoğlu Göz Hastanesi (Yazar Arşivi, 2022)

Hastane yapımı sonrasında alanda diğer yapıların durduğu, fakat zaman içinde satıldığı aktarılmaktadır. 1923 hastane karşısındaki Postane kapanmış ve 1931'de satılmıştır. 1924'de mahkeme binası başka amaç için kullanılmış, hapishane yapısı 1932'de, konsolosluk ofisi 1935'te, konsolos evinin de 1944'te satıldığı belirtilmektedir (Bertram, 2023b).

4.1.3 Yazlık Köşk

3 Temmuz 1829'da Sultan II. Mahmud tarafından hediye olarak verilen Tarabya'daki alan İngiliz Elçiliği tarafından kullanılmaya başlamıştır. Bu alan II. Beyazıd Vakfı'na ait olan ve Hekimbaşı Abdülhak Molla tasarrufunda olup, hekimbaşının yapıya Mustafa Paşa Yalısı olarak adlandırdığı belirtilmektedir. Sir Robert Gordon'a hediye edilmesini takip eden yaz döneminde köşke taşınmış, Sultan tarafından bayrak asılmasına izin verildiği bildirilmektedir (İrez & Aksu, 1992: 23).

Şekil 4.25 Tarabya, Yazlık Köşk'ün Sulu Boya Resmi, 1847 (TNA-FO925-3379)

İngiliz Hazine Dairesi, 1866'da Edward Gordon'un bölgeyi gezmesini, mevcut durum hakkında raporlama yapmasını istemiştir. Rapor alandaki kötü koşulları aktarmakta ve yeni yapının yapılması gerekliliği vurgulanmaktadır. Yeni yapı maliyetinin de 1867 yılı için 14 bin sterlin tutacağı bu raporda ifade edilmektedir. Yeni yapının ilk taslak çizimlerinin Londralı mimar E.J. Eardley Mare tarafından ele alındığı düşünülmekte, fakat bu çizimlerin tam olarak kullanıldığı bilinmemektedir. Çünkü Elçi Eliot, George Stampa'dan da çizimler yapması istenmiş, 1868'de de son çizimleri Londra'ya göndermiştir. Mare ve Stampa'nın çizimlerinin hangisinin uygulandığı tam olarak bilinmemektedir (Bertram, 2017: 69-70).

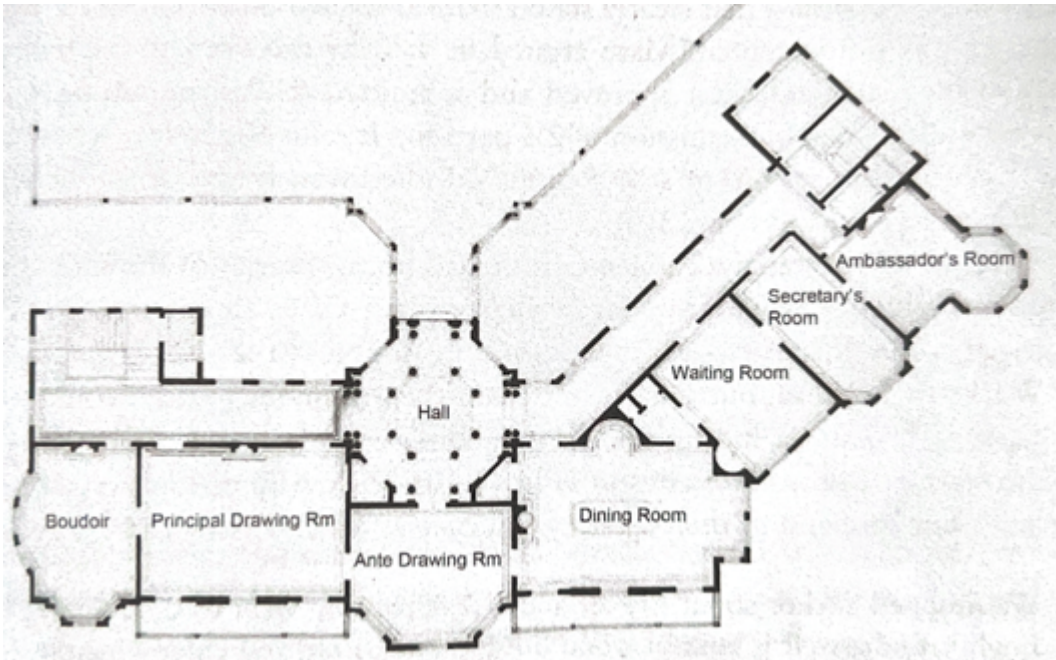
Yapının inşa kontratı Frederick Guarrancino tarafından yürütülmüş, yapım işi Mıgırdıç Kalfa'ya verilmiştir. Yapı 1870'te tamamlanmış ve tamamlanması sonrasında yapıyı gezen Lady Annie Brassey,

“...Akşam yemeği için İngiliz Elçiliğine gittik. Dışarısı ahşaptan yapılmış, fakat içeri mermer bir salondan girdik ve üst kata mermer merdivenden çıktık, koridor boyunca mermer kolon ve bitkiler bulunmaktaydı. Odaları güzel ve çok etkileyici...”

şeklinde ifade etmiştir (Bertram, 2017: 70) (Şekil 4.26/4.27).

Şekil 4.26 Tarabya, Yazlık Köşk (levantineheritage, 2023)

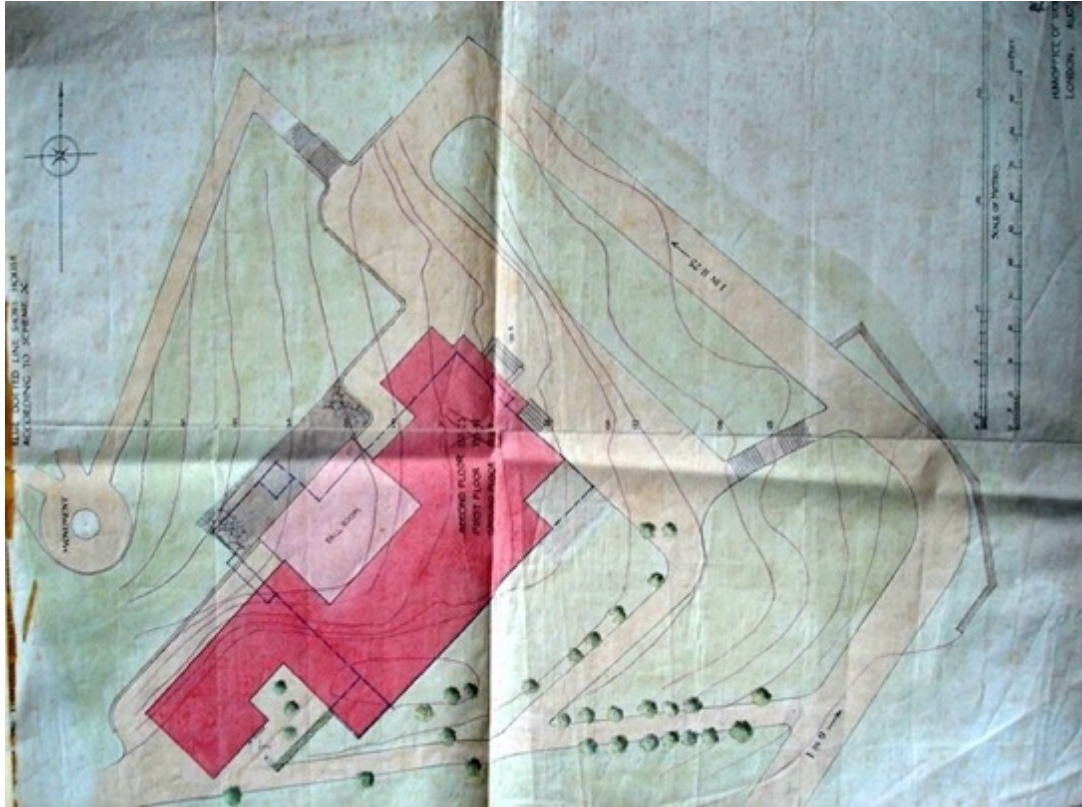

Şekil 4.27 Tarabya, Yazlık Köşkün Zemin Kat Planı (Bertram, 2017: 69)

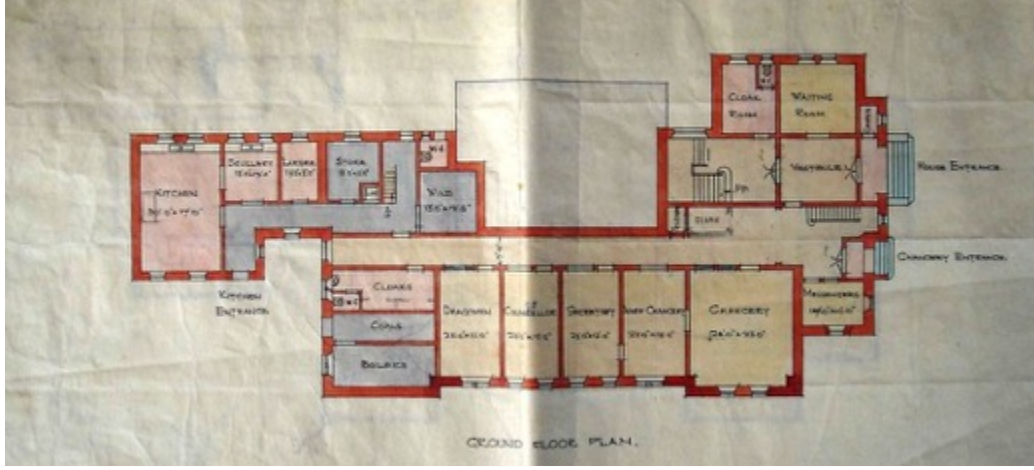
Yüzyıl sonuna doğru boğazda artan gemi kullanımı ve kıyı şeridinin genişletilmesi için bir kısım alanın devredilmesi Osmanlı yetkilileri tarafından istenmiştir. Bu durum Nisan 1871'de İngiliz yönetimi tarafından da kabul edilmiş, kıyı genişletme için alınan arazi ve çevre duvarlarının parası Osmanlı yönetimi tarafından karşılanmıştır (Bertram, 2010: 72). Yazlık elçilik binası 13 Aralık 1911'de çıkan yangın ile tamamen yanmıştır (Bertram, 2023f). 1991 yılına ait araştırmada mevcut olmayan yapının tapu kayıtlarında pafta 77, ada 1030, parsel 3, 35461 m2 alanın hala İngiliz elçiliğine ait olduğu belirtilmektedir (İrez & Aksu, 1992: 31).

Köşkün tamamen yanması sonrası 1914'te yapılan incelemeler de yeni yapının arazinin üst noktalarında konumlandırılması istenmiştir. İÇÖ mimarlarından Thrift Reavel'e yapılacak yeni yapı için öneri çizimleri hazırlanmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı sebebiyle yeni köşkün yapım süreci durdurulmuştur (Bertram, 2023f).

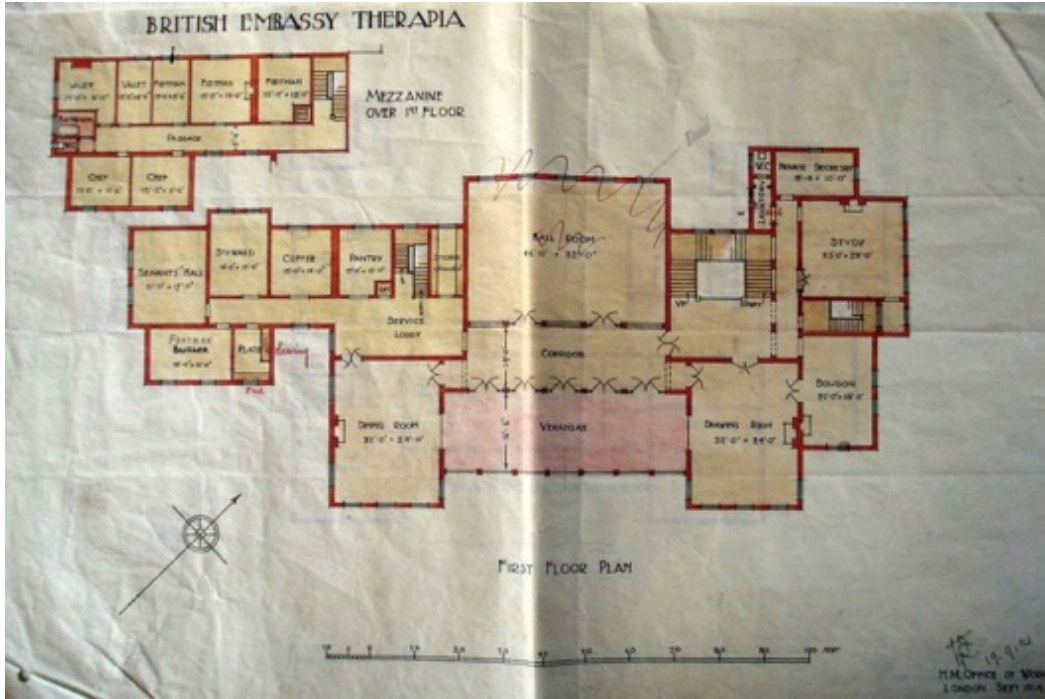
Öneri çizimlerinde yapının ilk katına elçilik çalışanlarına ve hizmet personeline ait mekânlar konumlandırılırken, birinci katta elçiliğin çalışma odası ve yemek odası birimleri yer almakta, ikinci kat olan en üst katta da yatak odaları bulunmaktadır (Şekil 4.28/4.29/4.30/4.31).

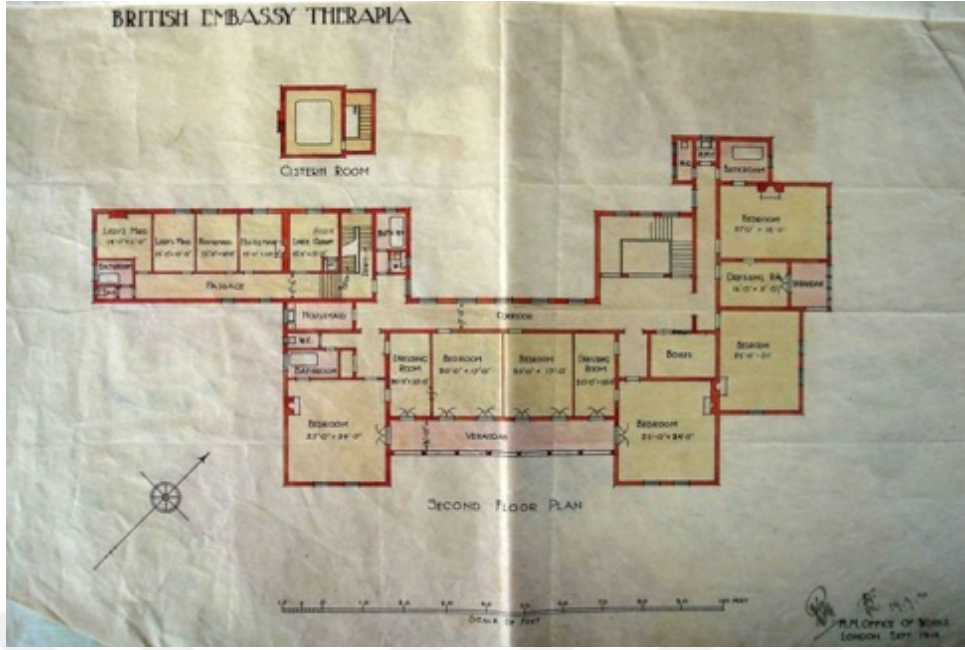
Şekil 4.28 Tarabya, Yazlık Köşk Vaziyet Planı (Bertram, 2023f)

Şekil 4.29 Tarabya, Yazlık Köşkün Zemin Kat Planı (Bertram, 2023f)

Şekil 4.30 Tarabya, Yazlık Köşkün 1. Kat Planı (Bertram, 2023f)

Şekil 4.31 Tarabya, Yazlık Köşkün 2. Kat Planı (Bertram, 2023f)

4.1.4 Eğitim Yapıları

İstanbul'da açılan İngiliz okulları iki kategoride ele alınabilmektedir. İlki özel girişimlerle, örneğin ticari bir topluluk veya elçilik yetkililerinin inisiyatifleriyle kurulan Beyoğlu Kız Okulu ve Nişantaşı Erkek Okulu gibi oluşumlarla, diğeri dini cemaatlerin teşebbüsleriyle açılan eğitim kurumlarıdır. Dini cemaatlerin kontrolünde olan okullar 19. yüzyılın ortalarından itibaren kurumsal alt yapılarını oluşturmalarına rağmen, görece daha liberal bir eğitim sistemi benimseyen özel teşebbüsler yüzyıl sonuna doğru veya 20. yüzyılın başında faaliyetlerine başlayabilmişlerdir. Osmanlı coğrafyasında 1903 tarihli okul sayımlarında İngilizlere ait 115 okul yapısı tespit edilmiştir (Esenkal, 2007: 140). 1870- 1890 tarihleri arasında 83, 1897'de 60, I. Dünya Savaşı öncesinde 126 okulun faaliyet gösterdiği belirtilmektedir (Tekin & Göksal, 2017: 330).

İstanbul'da Britanya kökenli misyoner cemiyetleri Yahudi ve Ermenileri Protestanlığa çekme amacı çerçevesinde organize olmuş, Yahudileri Protestanlığa çeken kurumlar Presbiteryen temelli İskoç Kilisesi'yle, Bağımsız İskoç Kilisesi ve Anglikan bir kuruluş olan Londra Yahudiler Cemiyeti olduğu belirtilmektedir. Ermenileri Protestanlığa çeken kuruluş ise Friends Dini Cemaati (Quakerlar) olmuştur. Bu kuruluşlar Galata ve Hasköy'de okullar açıp, eğitimler vermişlerdir.

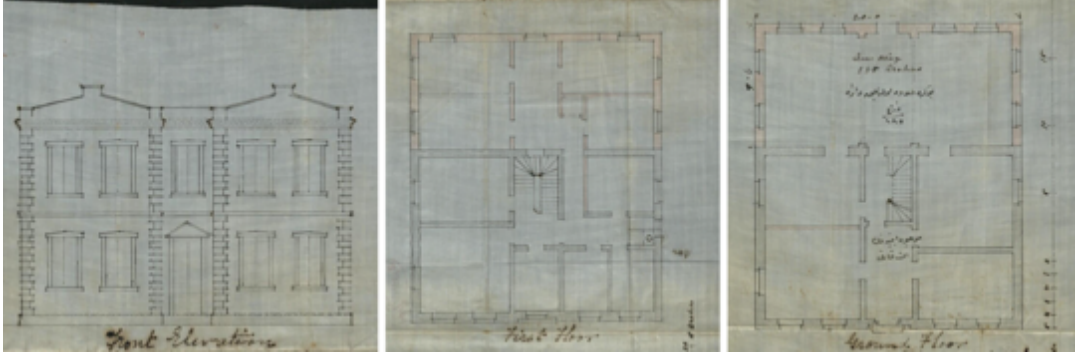
Bunlar içeresinden Friends Cemaati Ermenilerin yoğun olduğu Kumkapı'da merkez kurmayı tercih etmiştir (Sağ, 2017).

İskoç Kilise'sinin Hasköy'de 1867'de okul inşa etmek için iki alternatifli araziler bulunmuş, biri Rum diğeri Ermeni şahıslara ait olduğu bildirilmektedir. Alanlardan biri 23x7 metre ebatlarına sahip olup, arazide iki katlı yapının altı okul üstü şapel ve toplantı salonu olarak tasarlanmış ve inşaatı 6 ay kadar süreceği düşünülmüştür. Ermeni şahsa ait arsada da benzer bir plan yapılması istenmiş, 10 senelik bir kullanım için anlaşma öngörülmüştür. 1868'de kilise komitesi Rum arazisi üstüne yapılan alternatifin uygulanması yönünde karar almıştır (Sağ, 2017: 77).

İskoç Okulu 1868'de İskoç Kilise'si yönetiminden İstanbul Yahudi Misyonuna geçmiş, İskoç ve Yahudi kökenli çocuklara eğitim veren kurum sadece Yahudilere yönelik faaliyet sürdürmüştür. 1870'te misyon 1200 m²'lik yeni bir arazi bulmuş, okul yapılması için yasal düzenlemelerden dolayı arazi İngiliz sefareti üzerine kayıtları yaptırılmıştır (Sağ, 2017: 79). Okulun ruhsat alama sürecinde yapının Damatzade Mehmet Murat Efendi Vakfı'na ait Hasköy Kiremitçi Mahallesinde yapılacağı bildirilmektedir (2017: 80). Yapının mimari Burness ve Duff olarak bilinmektedir (Şekil 4.33/4.34).

Şekil 4.32 İskoç Okulu 3D Çizim (Sağ, 2017: 82)

Şekil 4.33 Hasköy İskoç Okulu Cephe ve Kat Planları (C.O.A-Y.A.RES-92/79)

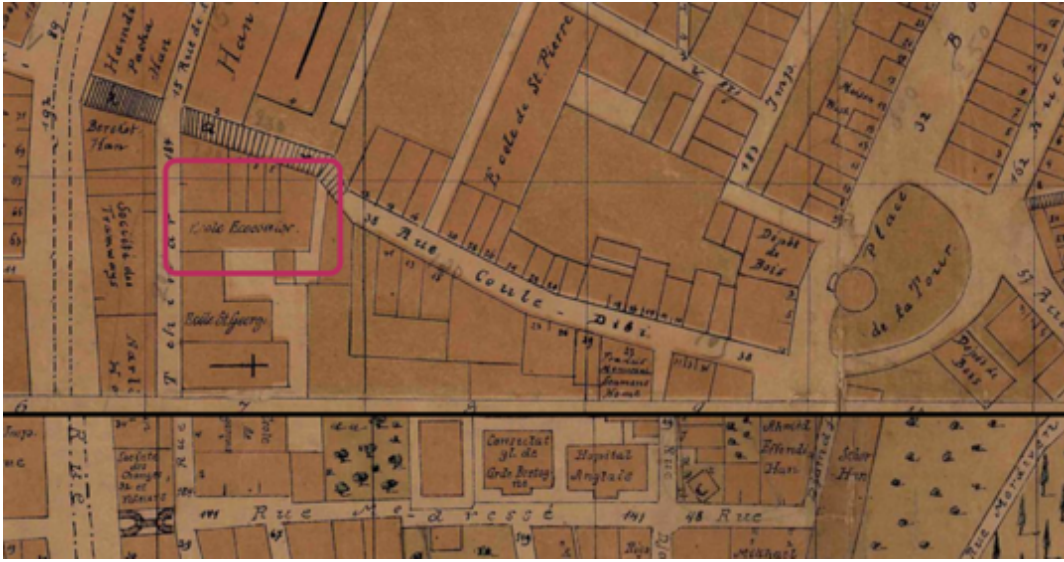
Galata'daki Bağımsız İskoç Kilisesi okul yapılanmasının İstanbul'da varlığı 1843 tarihlerine kadar götürülmektedir. Misyona ait kiralık olarak kullanılan okul yapılarının olumsuz şartları belirtilerek, yeni okulun yapılması istenmiştir. 1872'de Burness tarafından yapılması istenen okulun vaziyet ve yapı planları çizilmiştir ve okulun 1873'te açıldığı aktarılmaktadır (2017: 114-117). Kilise'nin kız öğrenci okulu ve dispanser yapmak amacıyla 1884'te inşa girişimlerinde bulunduğu (2017: 124), 1887 tarihinde inşaatı tamamladığı bildirilmektedir (2017: 126). İskoç kilisesine ait erkek okulu, kız okulu, kız yurdu ve hizmet binası günümüz Çınar sokak ve Kule Dibi sokak arasında yer almaktadır (2017: 141) (Şekil 4.34/4.35/4.36).

Şekil 4.34 İskoç Kız Okulu Cephesi (Sağ,2017: 127)

Şekil 4.35 Galata İskoç Erkek Okulu (Sağ, 2017: 144/155)

Şekil 4.36 Galata İskoç Okulu (Huber, 1887)

Londra Yahudi Cemiyeti Hasköy Okulunu yöneten cemiyetin ilk faaliyetleri 1835 tarihinde başlamaktadır. Misyon faaliyetlerini 1840'ta Büyükdere'den Galata'ya taşımış ve sonrasında cemiyet 1842-1851 yılları arasında İstanbul'daki etkinliğini durdurmuştur (Sağ, 2017: 176-177). Cemiyetin 1857'de Balat'taki kapanan okulu da dâhil İstanbul Tatavla ve Piripaşa 'da olmak üzere üç okulu olduğu bilinmektedir. 1859'da sadece Tatavla'daki okulun faal olduğu bildirilmektedir (2017: 179). Okul Hasköy'de 1863-1864 yılları arasında yapılmış (2017: 181), yapının Hasköy Kiremitçi Ahmet Çelebi mahallesi Ayazma sokakta bulunduğu belirtilmektedir. Kurum 1845'te faaliyet göstermiş, 1873'te tasarruf hakkı elçiliğe verilmesi istenmiş ve 1895'te bu tasarruf hakkı elde edilmiştir. 1898'de okulun olumsuz durumu sebebiyle ilave inşaat izni istenmiş, aynı yıl ağustos ayında izin

alındığı bildirilmektedir (Uçan, 2015: 56). 1900 başlarında misyonun Hasköy, Ortaköy ve Galata’da faaliyet gösteren okulları bulunmaktadır (Sağ, 2017: 195) (Şekil 4.37/4.38).

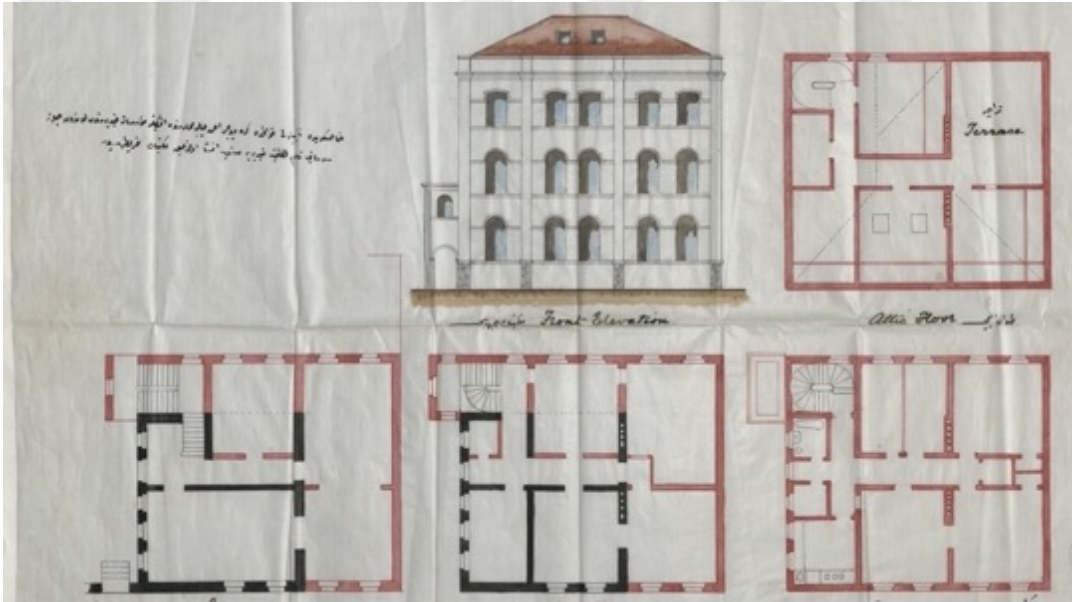
Şekil 4.37 Hasköy Misyon Merkezi ve Okulu (Sağ,2017: 182)

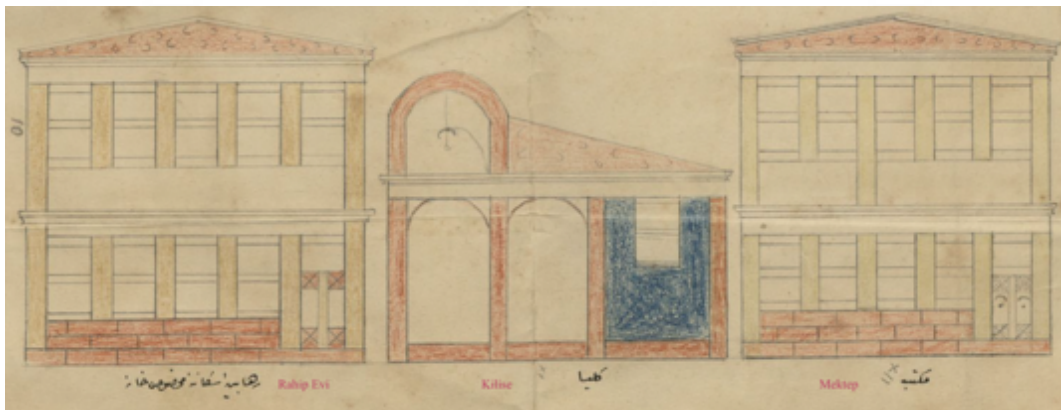
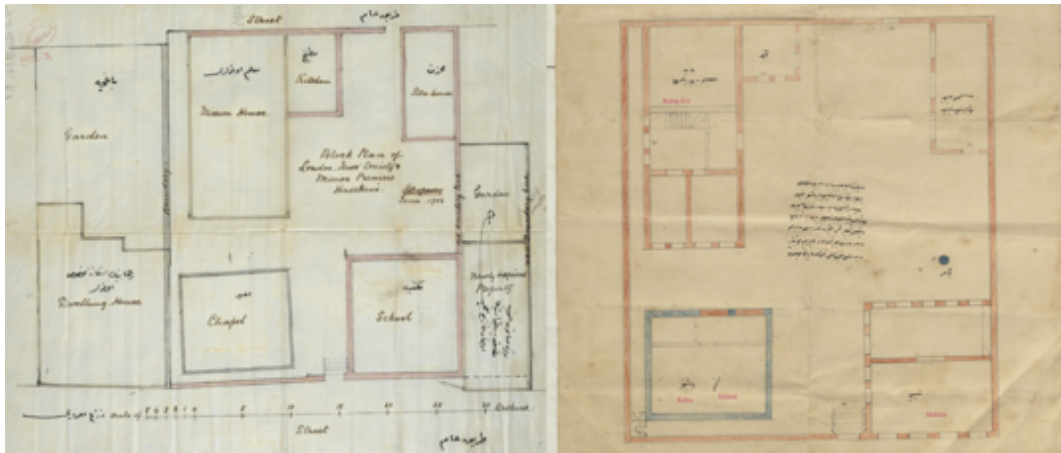
Şekil 4.38 Hasköy Yeni Okul Binası, 1911 (Sağ, 2017: 206)

Londra Yahudi Cemiyeti’nin Hasköy’deki okulunun 20. yüzyıl başında yeniden inşası gündeme gelmiş, mimar Burness tarafından 1907’de çizimleri

oluşturulmuştur (Sağ, 2017: 216). İnşaat sürecinde gerekli olan izinler ve ekonomik sebeplerden yapıya 1910'da başlandığı belirtilmektedir. İnşaata başlamadan önce 1910 Burness 'in ölümü üzerine yapıyı mevcut çizimlere uygun olarak mimar Olympio Vacalapoulos'un uyguladığı aktarılmaktadır (2017: 211). 1905 tarihli Hasköy Yahudi Cemaati Okulu'na ait vaziyet planlarında bahçe içine bakan duvarda 5 pencerele bir yapı gözlemlenmekte, bu planimetrik Burness 'in 1907'de veya daha önce ele almış olduğu çizimlerle paralellikler göstermektedir. Yapının 1905 ve 1906 tarihinde ele alınan vaziyet planı ve çizimlerinin Burness 'in öneri çizimleri üzerinden oluşturulduğu düşünülmektedir. 1905 tarihli mevcut yapı çizimlerinde mektep ve rahip evi iki katlı olarak ele alınmış, kilisenin de kemerli bir cepheye sahip olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 4.39/4.40/4.41).

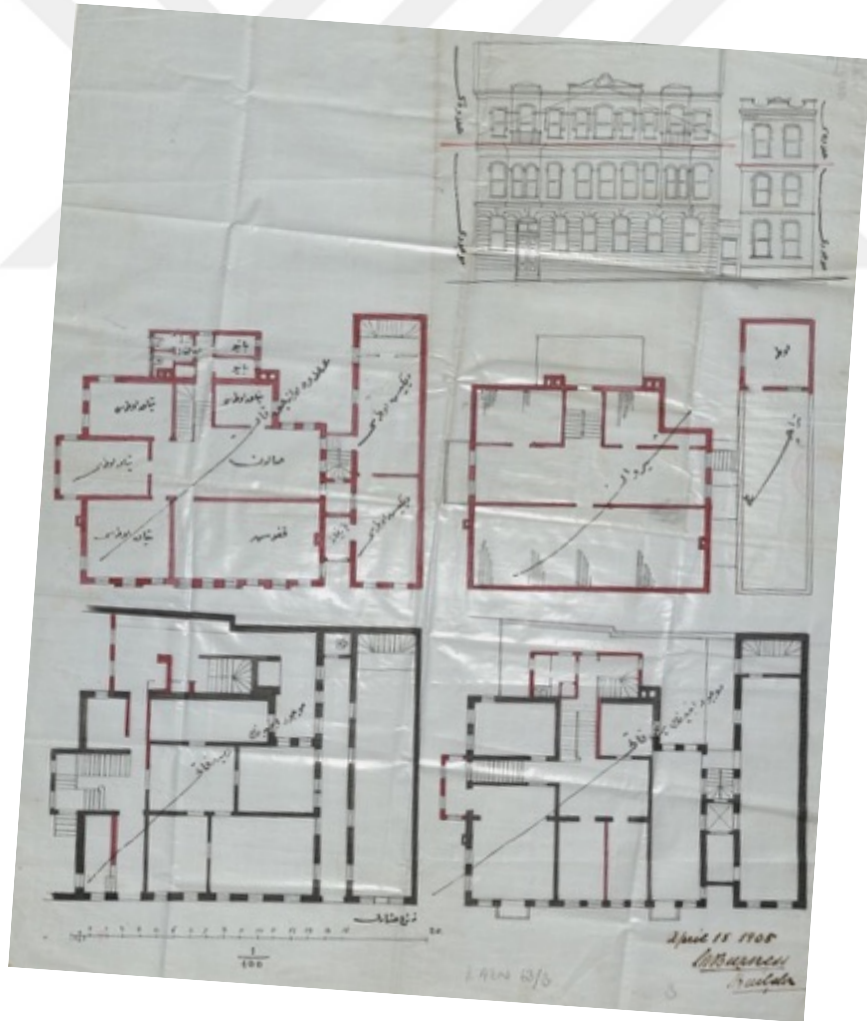

Şekil 4.39 Hasköy Yahudi Cemaati Yeni Okulu (C.O.A-İ.HR-421-33, 1909)

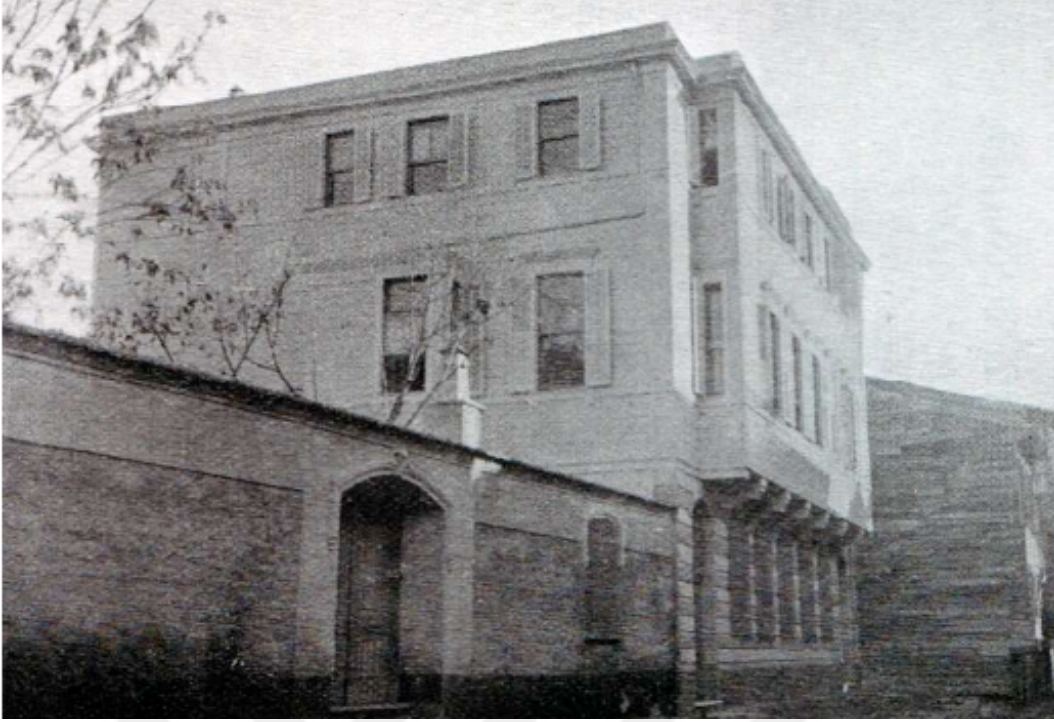

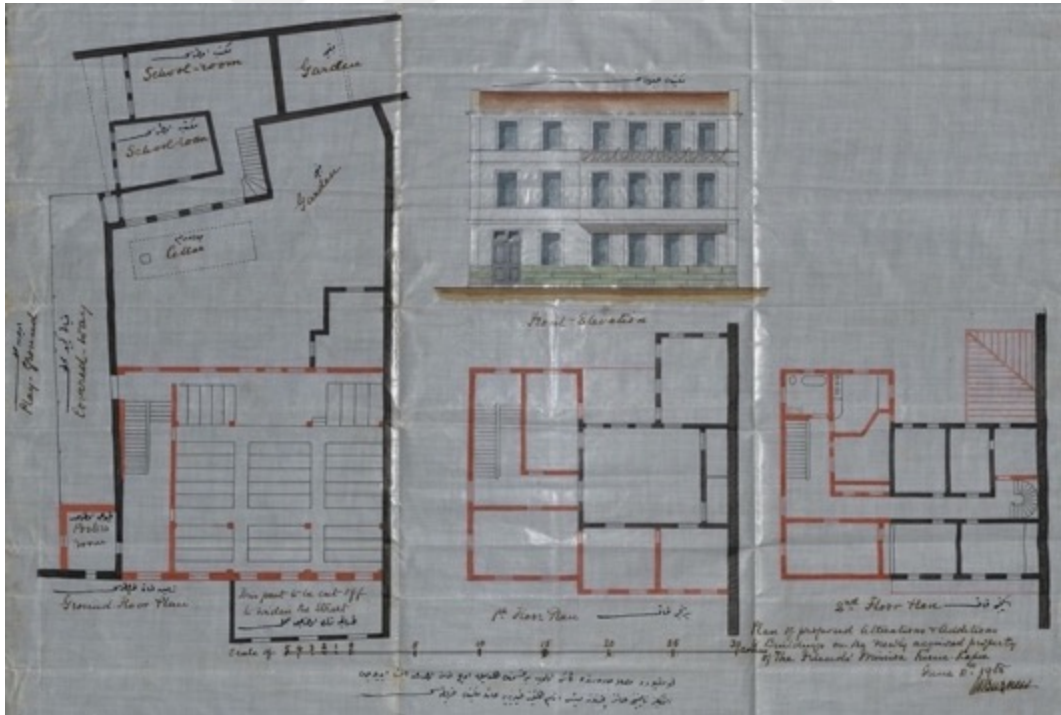
Şekil 4.42 Friends Misyon Evi (Sağ, 2017: 233)

Şekil 4.43 Friends Misyon Evi Tadilat Projesi(C.O.A-İ.AZN-63/3)

Şekil 4.45 Friends Misyon Okulu (Sağ, 2017: 241)

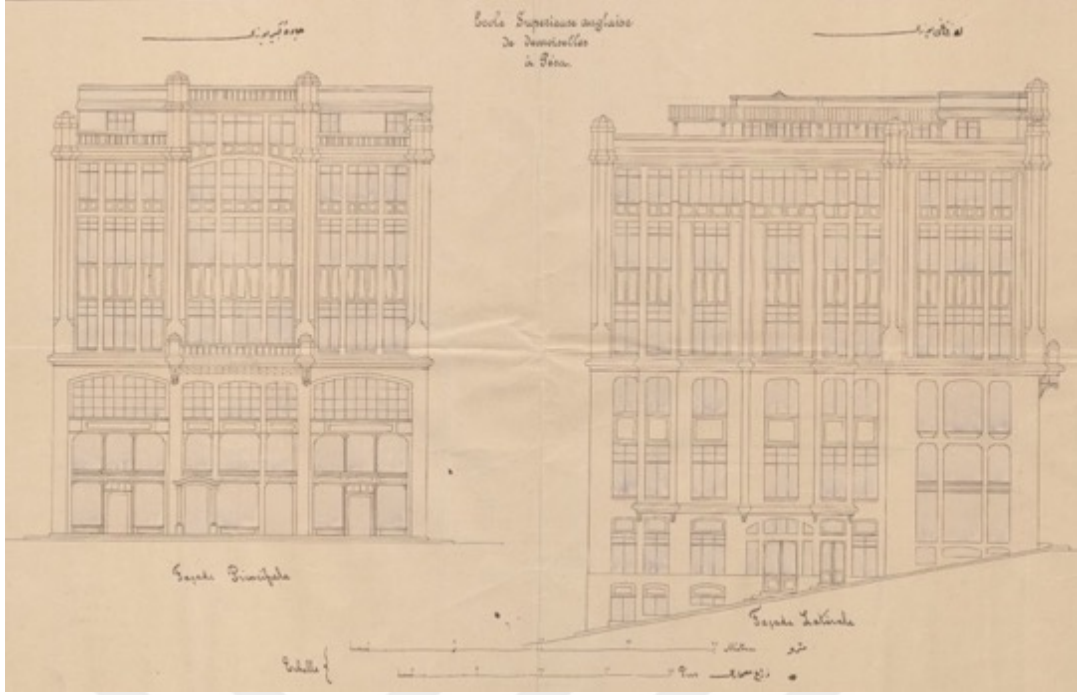
Şekil 4.46 Friends Misyon Okulu Tadilat Projesi (C.O.A-İ.HR-418/45)

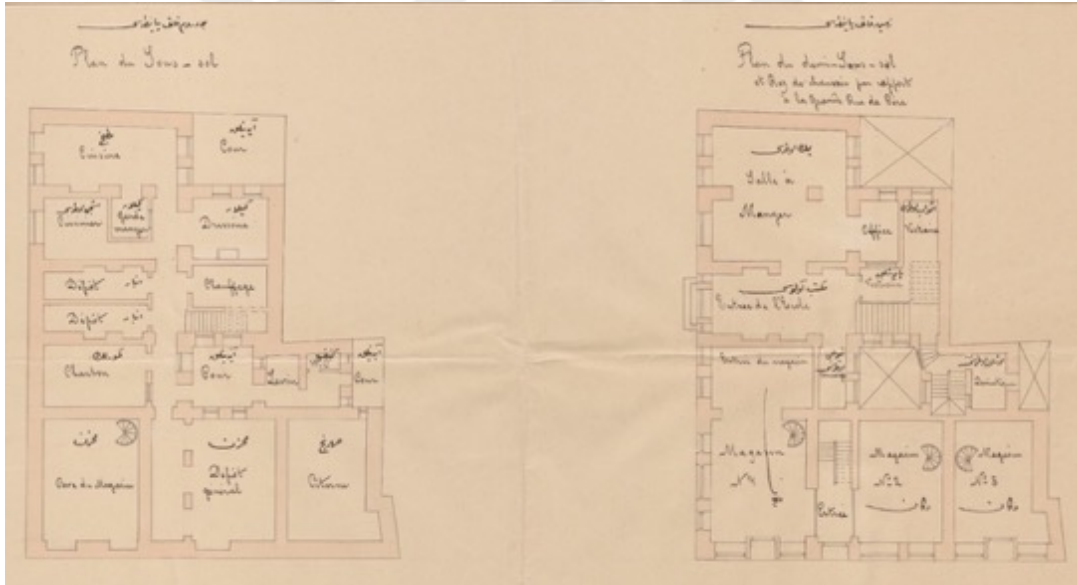
Şekil 4.47 Friends Misyon Okulu Vaziyet Planı (Dağdelen, 2006; pafta J6-3)

II. Mahmut'a ait arazisi 1857'de Sultan Abdülmecid tarafından İstanbul İngiliz büyükelçisi eşi Lady Canning 'e okul yapması için verilmiştir. Lady Canning bu arazi üzerine Beyoğlu Kız Okulu'nun temellerini atmış, taş malzemeden inşa edilen yapının 1860'ta hizmete başlamıştır. Okul 1877'de Rus harbi döneminde kapanmış, 1881'de tekrar hizmete girdiği belirtilmektedir (Uçan, 2015: 32). Okulun mülkleri 1886'da İngiliz Konsolosluğu adına kaydedilmiş ve kiraya (mukataaya) bağlandığı belirtilmektedir. 1900 yılında yapılan İstiklal Caddesi genişletilmesinde okulun altındaki dükkânlar yıkılmıştır. 15 Nisan 1900'de yeni yapı yapılması için izin alındığı da bildirilmektedir (2015: 33-34).

Arşivlerde ‘‘ Beyoğlu'nda İngiliz İnas Mektebi'nin yıkılmasıyla yerine yeniden inşa olunacak mektep binasının resmi ve planı’’ künyeli çizim dosyasında tarih bilgilerine rastlanmamakta, yapının 6 kat planı ve iki cephe görünüşü bulunmaktadır. Görünüşlerin bulunduğu paftada ‘‘ École Supérieure anglaise de Demoiselles a Pera’’ başlığı yer almaktadır. Çizimlerde caddeye bakan cephede yer alan üç adet dükkân bulunmakta, bu dükkânların içerden çıkılan bir ara katı ve bodrum katı bulunmaktadır. Okula ara cadden girilmekte, birinci katta şenlik (Grande Salle des fêtes) alanı, üst katlarda sınıf ve bürolar yer almaktadır (C.O.A-PLK.P-02949) (Şekil 4.48/4.49).

Şekil 4.48 Beyoğlu Kız Okulu'nun Cephe Planı (C.O.A-PLK.P-02949)

Şekil 4.49 Beyoğlu Kız Okulu'nun Kat Planları (sol bodrum kat, sağ zemin kat planı) (C.O.A-PLK.P-02949)

Nişantaşı'ndaki İngiliz Erkek Okulu arazisinin de Sultan II. Abdülhamit tarafından 1905'te İngiliz Büyük Elçiliğine verildiği belirtilmektedir. Büyükelçi Mr. Waugh, okulun açılmasının İngiliz ticaretine yararı dokunacağını düşünmekte, fakat 1907 İngiliz Ticaret Odası yazışmaları ve diğer görüşler (Uçan, 2015: 37-38) değerlendirildiğinde yapının bu tarihlerde inşa edilmediği düşünülmektedir.

Okul, İngiliz Hükümeti ve İngiliz halkından toplanan yardımlarla 1909'da açılışı yapılmış, okulun 250-300 öğrenciye hizmet verebileceği belirtilmektedir. Hediye edilen arsa Beyoğlu Firuz Ağa mahallesinde olduğu, 6 Mart 1911 tarihli İngiliz Konsoloslugu'nun yazısında bu arsanın satılmasından elde edilen geliriyle Nişantaşı Teşvikiye Caddesi İcadiye Sokağı'ndaki arazinin alındığı, bu arazi üzerine okul yapılması istendiği belirtilmektedir (Uçan, 2015: 40-41). Okulun binası 1913'te inşa edildiği, yapının ahşap ve taş olmak üzere iki binadan oluştuğu belirtilmektedir. 1920'deki yangında ahşap bina tamamen yanmıştır (Yazıcı, 2010). Taş yapının 1979'da MEB'e bağlanarak Nişantaşı Anadolu Lisesi olarak kullanılmaktadır.

4.1.5 Dini Yapılar- Kırım Anı Kilisesi

1856'da Ortaköy'de George Wood tarafından bir kilise tasarlandığı bilinmektedir (Crimson, 1996: 126). Bu yapı İstanbul'daki ilk Anglikan kilisesi olarak geçmekte, erken dönem İngiliz Gotiği olarak tanımlanmaktadır (1996: 137). Neo-Gotik kiliseler hem inanç hem de İngiliz kimliği açısından temel bir değer olarak görülmekte, İngiliz kültürünün bir kurumu olan İngiltere Kilise'sinin sembolü olarak düşünülmektedir (Turner, 2015: 197).

Ekim 1858 tarihinde temel atma töreni (Şekil 4.50) yapılan yapının boğaz ve haliçten açık bir şekilde görünmesi ve camiye yakınlığı, elçi Lord Stratford Canning tarafından *"mahalle halkının uygun bulması üzerine değerli bir arazi alındı"* şeklinde ifade edildiği aktarılmaktadır. Kilisenin Osmanlı ve İngiliz ilişkilerini olumlu yönde etkilemesinin yanında, Anglikan kilisenin misyonerlik faaliyetlerini de sembolize ettiği vurgulanmaktadır. Crimson (1996: 124-125), Kırım Anı Kilisesinin İstanbul'da bulunan diğer İngiliz yapılarından daha önemli bir konumda olduğunu ve dönemin İngiliz yetkilileri tarafından da bu önemin farkında olduğunu belirtmiştir. Bu önemin yapının yarışma surecindeki karmaşıklığı ile de görülebileceği iddia edilmektedir.

Şekil 4.50 Kilise Köşe Taşı Koyma Töreni (Crimson, 1996: 124)

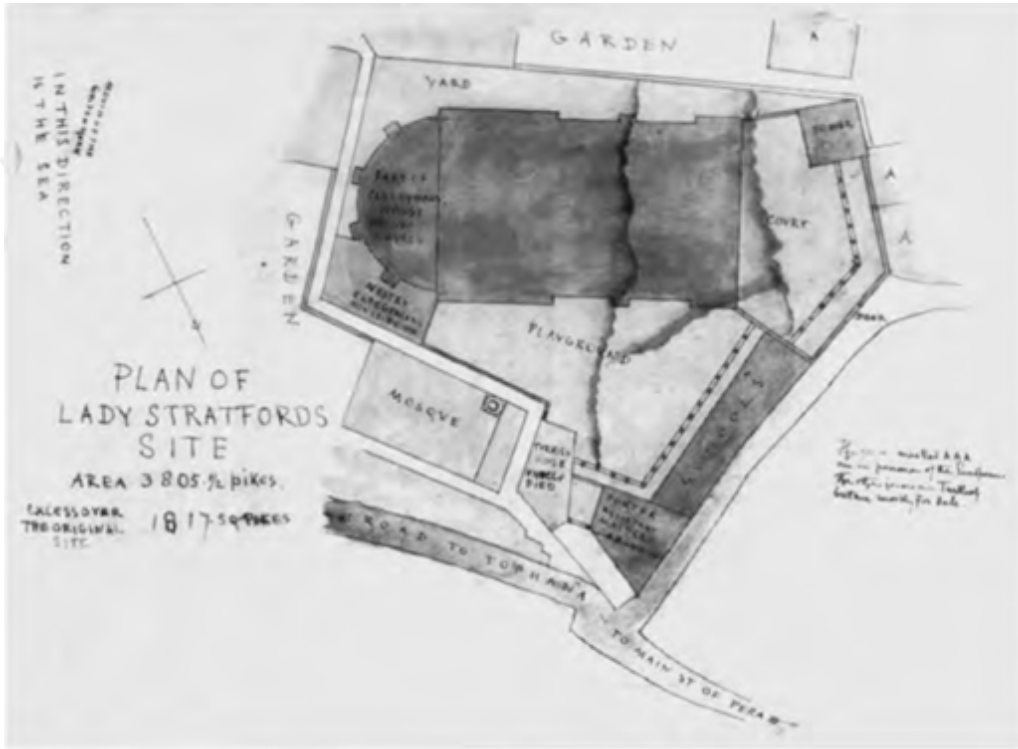
Yarışma William Burges tarafından kazanılmış, çalışma alanı Pompei ile mukayese edilerek sonuçlandırılmıştır (Ganim, 2002: 182). Yarışma 28 Nisan 1856'da duyuruları yapılmış ve beş kişiden oluşan bir jüri oluşturulmuştur. Yarışmacılar Gotik üslupla sınırlandırılıp, tavsiye olarak güney Avrupa Gotiği işaret edilmiştir. Tasarımlarda herhangi bir İslam ve Bizans motifleriyle kubbe kullanımı yasaklanmıştır (Crimson, 1996: 139).

Yarışma komitesinin etkin jüri üyesi olarak gösterilen Beresfrod Hope, Gotik üslubun sadece dar bir ulus sembolü değil, ayrıca Hristiyan medeniyetinin emperyal temsili olarak görülmesi gerektiğini vurgulamıştır (Crimson, 1996: 140). Kırım Anı Kilise yarışmasında Ekalastik topluluğunun üyeleri olan dört kişiye de ödül verilmiştir. Birincilik William Burges, ikincilik George Edmund Street⁵³, üçüncülük George Frederick Bodley ve özel ödül William Slater tarafından alınmıştır (1996: 141).

Burges Haziran 1857'de İstanbul'a gelmiş, dört ay burada kalmıştır. Bu süreç zarfında yapı alanı, planı ve malzeme giderleri gibi incelemelerinin yanında Türkçe öğrendiği ve İstanbul'daki Camileri de analiz ettiği -özellikle Süleymaniye'yi

⁵³ Kraliyet Adalet Mahkemesi mimarı olarak da çalışmıştır (Stamp, 2010: 73).

Venedik St. Mark Kilisesi ve Ayasofya ile karşılaştırması- belirtilmektedir (Crimson, 1996: 153-154). Yapı için arazi İngiliz Elçiliği ve Tophane (burada İngiliz Gemicilik Ofisi bulunduğu belirtilmekte) arasındaki uygun bir yerde bulunmuştur. Crimson (1996: 156), vaziyet planı üzerindeki cami ve kilisenin ölçeklerindeki farklılığı Anglikan kimliğinin işareti ve değişimin habercisi olduğunu belirtilmiştir. Burges ise araziye seçimindeki önemi, *"burası şimdi Türk mahallesi olsa da, bir kaç yıl içinde (burada kilise yapılmasa bile) Türklerin buradaki yerleşimi bitecektir"* şeklinde ifade etmiştir (Şekil 4.51).

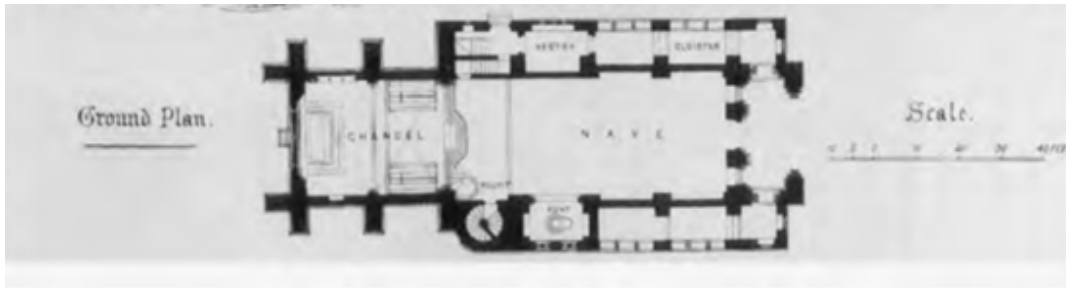
Şekil 4.51 Burges'in Çizimiyle Kumbaracı Yokuşu Vaziyet Planı (Crimson, 1996:156)

1864'te kilise yapımı için G.E. Street atanmadan önce Burges arazi ve maliyet problemleri sebebiyle 7 kez projeyi yenilemiş, Haziran 1861'de son düzenlemeyi yapabilmiştir. Tadil edilen projede İtalyan Gotik süslemeleriyle ilk tasarımdaki Fransız gotiğine ait elemanların tamamen çıkarıldığı aktarılmaktadır (Crimson, 1996: 157-158) (Şekil 4.52).

Şekil 4.52 G.E. Street Yarışma Çizimi (Crinson, 1996: 143)

Kırım Anı Kilisesi Street'in gözetiminde Haziran 1864'te başlamış, 22 Ekim 1868'de tamamlanmıştır. Yapının son hali göz önüne alındığında Burges'in yarışma çizimleri üzerinde radikal değişiklikler yapmıştır. İç mekânda Street'in kendi yarışmasında ön gördüğü değişiklikleri yaptığı ifade edilmekte, üslup olarak erken İngiliz ve Fransız gotiği uyarlaması olarak görülmektedir (Crinson, 1996: 160) (Şekil 4.53/4.54).

Şekil 4.53 G.E. Street Kırım Anı Kilisesi Çizimi (Crinson, 1996: 161)

Şekil 4.54 G.E. Street Kırım Anı Kilisesi Perspektifi (Crinson, 1996: 161)

Crinson (1996: 165), elçi Stratford 'un temel atma törenindeki sözlerine dayanarak, Kırım Anı Kilisesi'nin Protestanlığın yayılması ve Osmanlı başkentinde İngiliz varlığının işareti gibi amaçları olduğunu belirtmiştir. Bu amacın da Gotik üsluptaki bir yapıyla dile geldiğini düşünmektedir. Elçi Canning “*Haliç'ten geçen her Hıristiyan'ın bu kiliseye baktığında ibadet özgürlüğü için verilen mücadelenin önemini hatırlayacağını ve Kırım Savaşı'nda ülkesi için hayatını veren Britanyalı askerleri saygıyla anacağını*” söylemiştir (Sağ, 2017: 17). Stamp'da (2010: 72), kilise hakkında elçilik binasını da göz önüne bulundurarak İstanbul'daki “*en ilginç ve dokunaklı (...But the most interesting, and certainly the most poignant...)*” yapı olduğunu belirtmektedir (Şekil 4.55).

Şekil 4.55 Kırım Anı Kilisesi, 1869 (Bonfils, 1869)

4.2 Fransız Devlet Yapıları

Osmanlı ve Fransızlar arasındaki ilk münasebetler Fransızların öncülük etmiş olduğu Haçlı seferleriyle başlamıştır (Gözübüyük, 2017: 1). Kutsal Roma Germen İmparatorluğu kralı Şarlken'in 1525'te Pavia Savaşı'nda Fransa güçlerini yenerek Fransa kralını esir almış, Fransa kralının annesi, Kanuni'den yardım istemiştir. 1526'daki Macaristan seferinde kralın annesinin isteğinin yerine getirildiği bilinmektedir (2017: 5). Bu olay Osmanlı ve Fransa arasındaki ilk yakın ilişki olarak gösterilmekte, Fransa-Osmanlı arasında olumlu bağlar kurulduğu belirtilmektedir. Fransa devleti Osmanlı'yı Avrupa'da dengeleyici güç olarak düşünmüş, Fransa yönetimi Avrupa'daki emelleri için Osmanlı'yı yanına çekme girişimlerinde bulunmuştur (2017: 7). 1536 antlaşmasıyla Fransa Osmanlı devletinden imtiyazlar sağlamıştır (2017: 8).

İstanbul'da ilk Fransız elçisi 1525 yılında gelmiştir. Elçi bu dönemde Osmanlı ile kapitülasyonların devam etmesi ve Habsburglarla olan mücadelelerinde destek sağlamayı amaçlamaktadır. 16. yüzyılda 12 adet Fransa elçisinin İstanbul'da görev yaptığı, yüzyılın son elçisi Savary de Brèves'in hizmet ettiği bilinmektedir (Gözübüyük, 2017: 9-10).

17. yüzyıl başında da Fransız-Osmanlı ilişkileri bir önceki yüzyıla benzer seyrinde devam etse de Girit seferinde Venediklilere yardım edilmesi ve ilk olarak Cizvit rahipleri sonra Dominikan, Kapuçin ve *Frer*'lerin misyonerlik faaliyetleri sonrasında Osmanlı-Fransız ilişkileri arasında değişimin ilk sinyalleri oluşmuştur (Gözübüyük, 2017: 23).

18. yüzyılın ilk çeyreğinde büyükelçilik görevini Bonac Markisi Jean-Louis d'Usson yapmıştır (Casa, 1995: 23). Bu yüzyılda Fransa'nın yedi yıl savaşları sonrasında bir takım mali problemler yaşadığı belirtilmektedir. 1755-68 yılları arasında İstanbul büyükelçilik görevi Vergennes Dükü Charles Gravier görevi sürdürmüştür (Ertekin, 2023: 50). 1768 tarihinde de Saint-Priest Kontu, Emmanuel Guignard elçi olarak göreve başlamış, 1784'te de Kont de Choiseul-Couffier gelmiştir (Casa, 1995: 28-29). Choiseul-Couffier İhtilal sonrasında da bir süre elçi olarak görev yapmış 1792 tarihinde görevinden ayrılmıştır. 1795'te kalıcı elçi Raymond Verninac atanana kadar geçici elçiler İstanbul'da görev almıştır (1995: 31-32). 1798'de Fransa'nın Mısır sefer düzenlemesi sebebiyle Osmanlı ve Fransa

arasındaki ilişkiler kopmuş, bu durum 1801 tarihine kadar devam etmiştir. 1802’de elçilik görevini General Burne yapmış, 1806’da da General Horace Sébastini görevi devralmıştır. 1815 Viyana Kongresi sonrası Fransa Kralı, Rivière Dükü Charles-François’i İstanbul sefiri olarak görevlendirmiştir (1995: 33-34). Fransa Sarayı’nın yapım sürecinde İstanbul’da Fransa’nın 40. elçisi olan Roussin (Albin-Reine, Baron) göreve gelmiş, 1839’a kadar hizmet vermiştir. Bu tarihten 1909 tarihine kadar 19 kez elçi değişmiştir (tr.ambafrance, 2023).

4.2.1 Fransa Sarayı

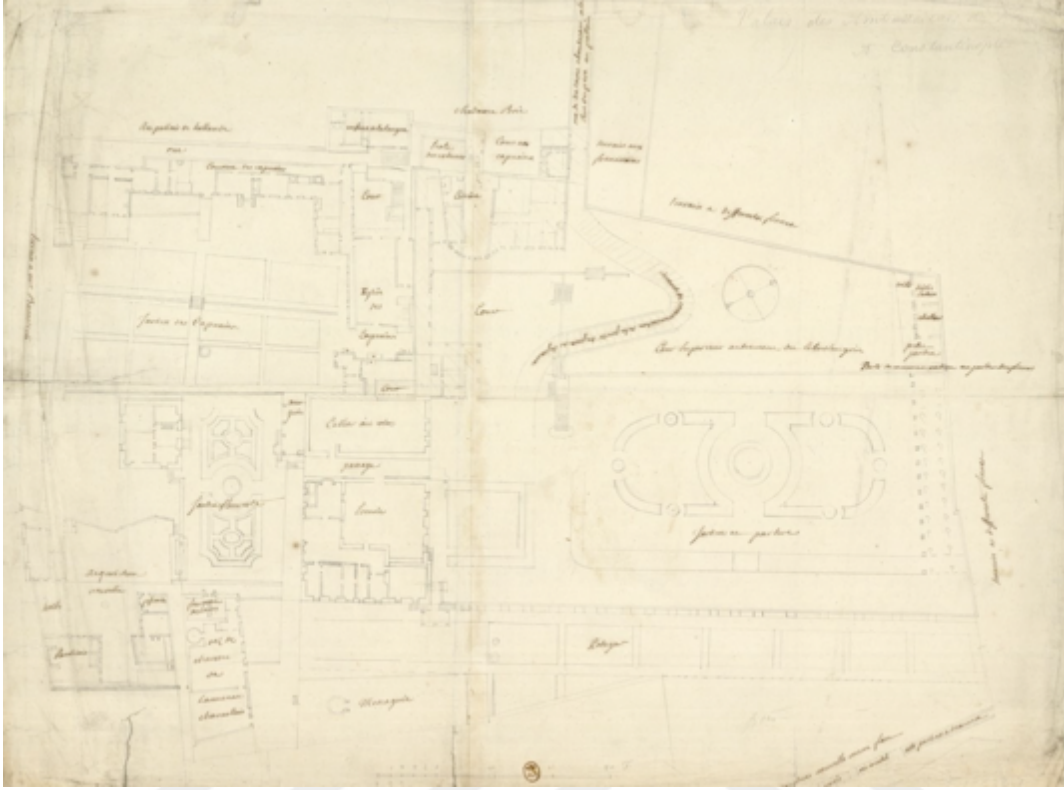
1590-1606 yıllarında Fransa-Osmanlı ilişkilerinde etkili olan IV. Henry’nin elçisi Brèves Kontu François Savary döneminde günümüzdeki alana yerleşilmiş olduğu, bu alanda önceden var olan bir yapının onarılarak kullanıldığı belirtilmektedir (Casa, 1995: 19). Bu elçilik binasının 1592’de veya 1535’te inşa edildiğine dair farklı tarihler verilmektedir (Kuhar, 1995). Elçinin geliş dönemleri göz önüne alındığında yapının olası inşa tarihi 1592 tarihli olarak görülmektedir. Fransa Sarayı yapılmadan önce bulunduğu alanda⁵⁴ Osmanlı’da astronomi ile uğraşan Takiyeddin’e ait bir rasathane olduğu da belirtilmektedir (Özulu, 2011: 63).

1630’da Breves ’ten sonra gelen elçi Gournay de Marcheville’in yapıyı yeniden inşa ettiği belirtilmektedir. Bu dönemde iki küçük kilise de inşa olunduğu, birinin kullanımını kapuçin rahiplerinin yaptığı aktarılmaktadır (Selçuk, 2009: 49). 1670-1679 yılları arasında Nointel Markisi Charles Olier’in elçiliği döneminde mevcut yapının iç mimarisi hakkında bazı yenileşmeler yapıldığı belirtilmektedir. Fransa elçisi bu düzenleme sonrası "*Konstantinopolis'in, Avrupa'da yetişmiş insanlar için en uygun ve en rahat oturulabilir evdir (la maison de Constantinople la plus logeable et la mieux entendue pour des personnes élevées en Europe)*" şeklinde tanımlamıştır (Casa, 1995: 22).

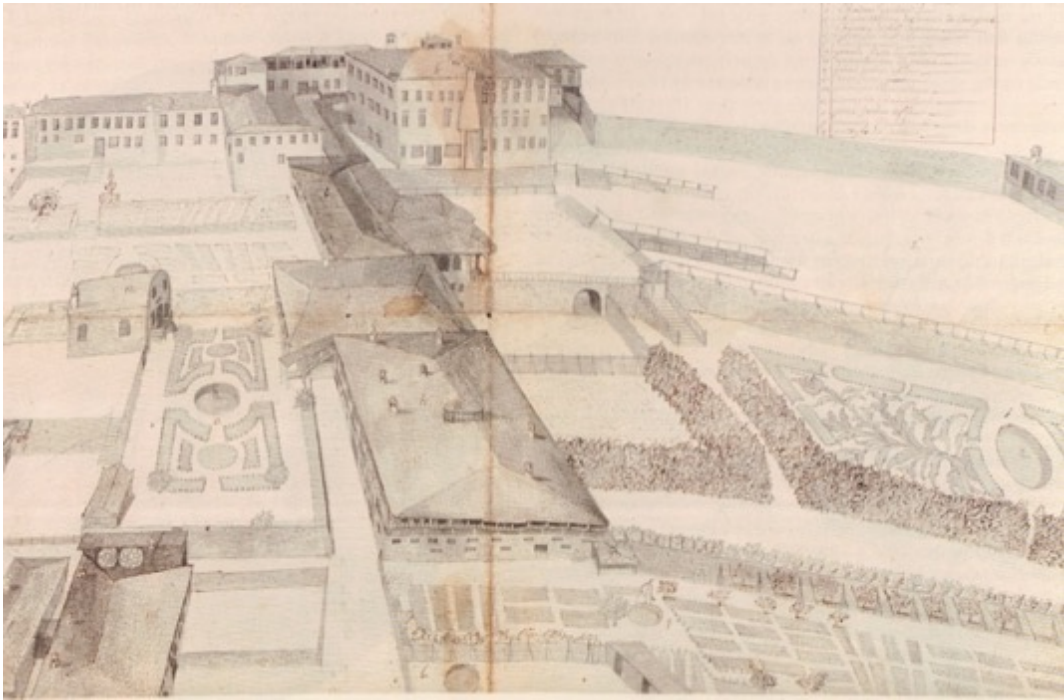
1721’de büyükelçi Bonac Markisi Jean-Louis d'Usson mevcut yapının yıprandığını, Kraliyet baş mimari öğrencisi Vigné de Vigny’yi yerinde inceleme yapmasını istemiştir. Vigné de Vigny tarafından mevcut yapının planı ve krokisi çizilmiştir (Şekil 4.56/4.57). Bu istekte Kral’ın doğudaki temsilinin önemi dile getirilmiş,

⁵⁴ 1682’deki sayımda Galata’da Fransızlara ait 4 ev, 1719 sayımda da 175 Fransız varlığından bahsedilmektedir (İrez & Aksu, 1992: 13).

çürümeye yüz tutmuş bir yapının olumsuz bir algı oluşturacağı ifade edilmiştir (Casa, 1995: 23-24).

Şekil 4.56 1722'deki Fransa Sarayı Mevcut Durumu (Gallica, 2023i)

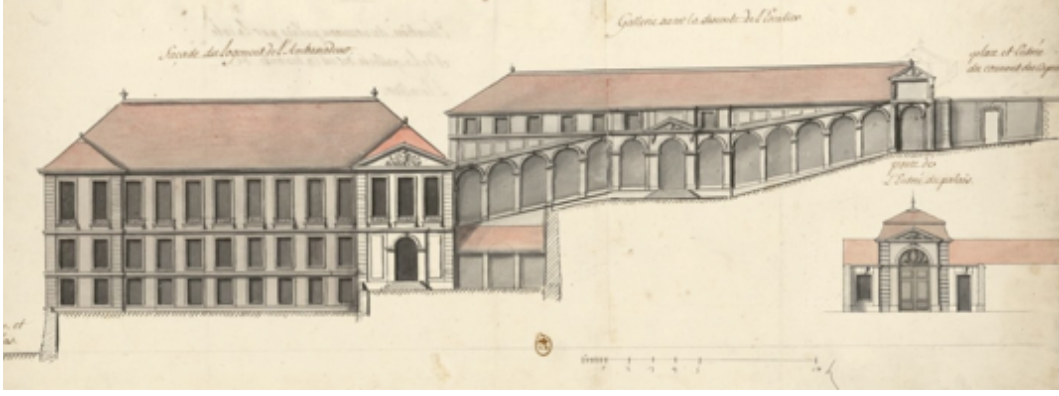
Şekil 4.57 1722'deki Fransa Sarayı Mevcut Durumu (Casa, 1995: 24)

[illegible]

1406.

Architectural drawing of the facade of the Palazzo del Senato in Turin. The drawing shows a symmetrical three-story building with a central pediment and a red-tiled roof. The facade is composed of a central section and two side sections. The central section features a pediment with a decorative element. The side sections have a series of windows. The drawing includes a scale bar at the bottom and the number 1406 in the bottom left corner.

170

Şekil 4.60 1722'deki öneri tasarımın Kesit Çizimi (Gallica, 2023a)

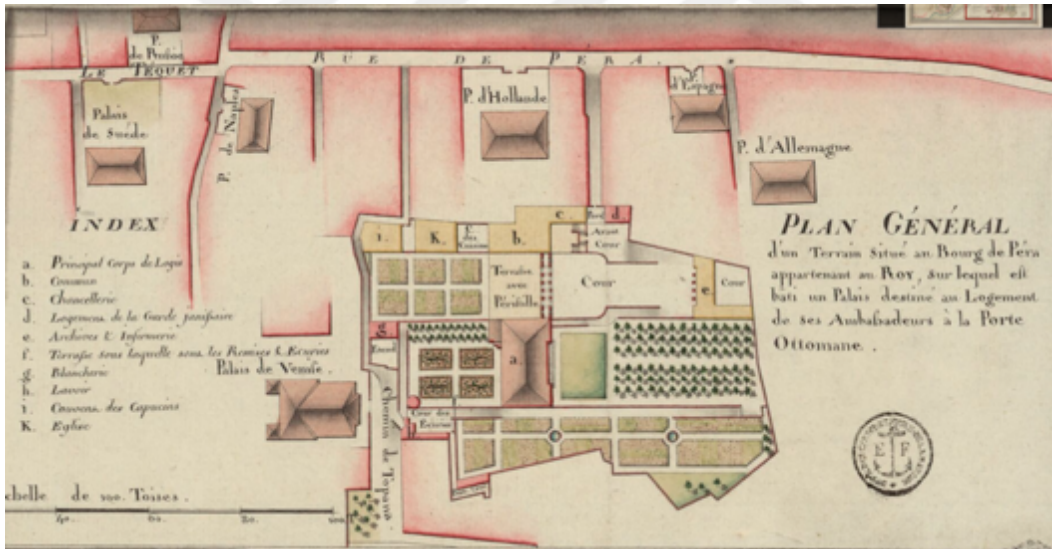
Kuhar (1995), 17. yüzyıldan kalan elçilik yapısının kapsamlı onarımı, 1778-84 yıllarında M. de Saint Priest Dönemi'nde gerçekleştirildiği, Choiseul-Gouffier (1784-1792) Dönemi'nde de tekrar onarım geçirdiğini aktarmaktadır. 1831 yangını öncesindeki yapının 1817'de yapıldığı belirtilse de (Arslan, 1992), bu yapının 1774-77 yıllarından yapıldığı bilinmektedir. Kömürçüyan'ın (1988: 37) Hacı elçi olarak tanımladığı Saint Priest döneminde, elçinin büyük bir konağı olduğu, elçiliğin süslemelerle donatıldığı, bir odasında binden fazla ayna bulunduğu belirtilmiştir. Hacı (Saint Priest) elçinin tercüman ve tüccar çocuklar için okul açtığı belirtilmekte, Kapuçin rahiplerine ait olan bir kilisenin de Hacı elçi tarafından büyütüldüğü aktarılmaktadır. Kömürçüyan (1988: 37), bu muhitte birçok Frenk olmasından dolayı Frenk mahallesi olarak anıldığını belirtmektedir.

1767'deki Pera yangını sonrası yapının gecikmiş yenilenmesi tekrar gündeme gelmiş, 1768-74 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle işlemlerin askıya alınmıştır. 1774-77 yılları arasında Choiseul-Gouffier'in tanımlamasıyla "alafranga" tarzda yapı inşa edildiği, yapının elçi baron François de Tott'un girişimleri sonucu yaptırıldığı aktarılmaktadır (Casa, 1995: 28). Yapı hakkında 1809'da Kont Marie-Gabriel Choiseul-Gouffier'in "Voyage pittoresque de l'Empire Ottoman" yapıtındaki gravürden fikir sahibi olunmakta (Şekil 4.61), Gouffier bu çizimi 1785'te Jean-Baptiste Hilaire'in yapmış olduğu çizimi referans alarak oluşturduğunu söylemektedir. Kont de Choiseul-Gouffier'in 27 Eylül 1784'te elçiliğe geldiği ve selefi Mösyö de Saint-Priest'in yapının onarımlarını yaptığı belirtilmektedir (1995: 28-29).

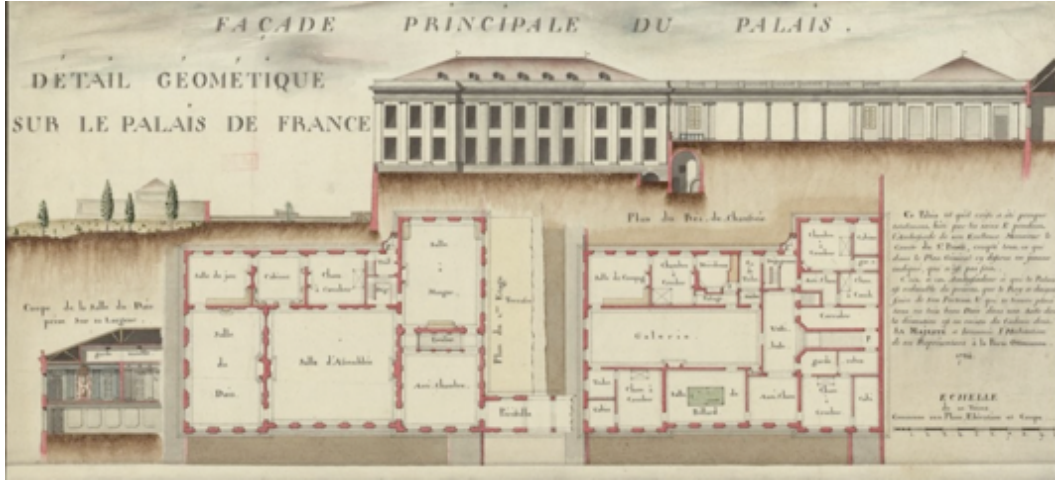

Şekil 4.61 1784'teki durum Choiseul-Gouffier'e ait Gravür (Casa, 1995: 27)

Fransız arşivlerinde bulunan 1784 tarihli kat planların da yer alan açıklamada, vaziyet planında (Şekil 4.62) sarı renklerle gösterilen yapılar dışında tamamının “Monsieur le Comte De St. Priest” inşa edildiği not düşülmüştür. Yapının yan cephe çizimlerinden anlaşıldığı üzere Neo-Klasik üslupta tasarlanmıştır. Bu belgede zemin ve birinci kat planları çizimleri bulunmaktadır (gallica, 2023d) (Şekil 4.63).

Şekil 4.62 1784 tarihli Fransa Sarayı Vaziyet Planı(gallica, 2023d)

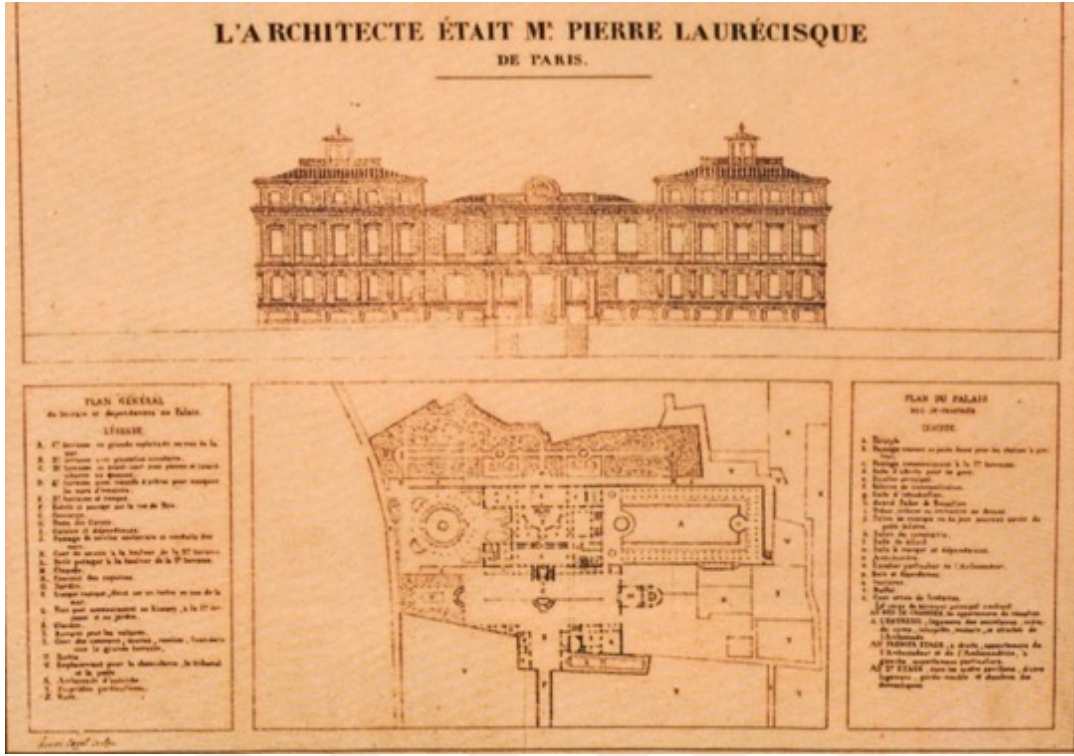
Şekil 4.63 1784'deki Elçilik Yapısının Plan ve Görünüşleri (gallica, 2023d)

Mösyö de Saint Priest'in Fransa Sarayı için Fransa ve Osmanlı'nın köklü birlikteliğini hatırlatan dört tablo yaptırdığı, bunların; ilki ilk elçi Mösyö de La Forest 'in huzura kabulü, Dax piskoposu François de Noailles 'in Osmanlı ve Venedik arabuluculuğu tablosu, Mösyö de Bonac 'ın Osmanlı ve Rusya arasındaki İran eyalet paylaşımındaki arabuluculuk resmi ve Mösyö de Villeneuve'nin arabuluculuk tablosu yaptırılmıştır (Casa, 1995: 29-30).

1798'de Fransa'nın Mısır'a sefer düzenlemesi sonrasında Osmanlı-Fransız diplomatik ilişkileri 1801'e kadar kopmuş, bu süre zarfında Fransa Sarayı İngiliz sefiri Lord Elgin tarafından kullanılmıştır. Bu süre boyunca Fransız elçisi Mösyö Ruffin'de Yedikule'de hapis tutulmuştur (Casa, 1995: 33). 1789-1801 yılları arasında yapının iyice kötüleştiği ve 1802'den 1812'e kadar Fransız elçilerinin Venedik Sarayı'nı kullandıkları belirtilmektedir. Venedik Sarayı 1815 Viyana Kongresi sonrası Avusturya elçilerinin kullanımı için geri verilmiştir (1995: 34). Bu tarihten sonra Fransa Sarayı elçisi Rivière Dükü Charles-François de Riffardeau tarafından mimar Jean-Nicolas Huyot'a çizdirttiği planlara göre onartıldığı aktarılmaktadır. Bu yapının da 2 Ağustos 1831'deki büyük Pera yangını sebebiyle kullanılmaz hale geldiği bilinmektedir (1995: 34-35).

Günümüzdeki yapının temelleri 1834-1839 yılları arasında elçi olan Baron Roussin tarafından 1839'da atılmıştır. Yapının mimarı Pierre Laurécisque olup, mimarın 1834'te arkeolog Charles Texier ile çalışırken bu yapının çizimi için teklif aldığı belirtilmektedir (Şekil 4.64). Yapının inşasına 1839'da başlanmasına rağmen 1847'de tamamlanabilmiştir (Casa, 1995: 37) (Şekil 4.65). Elçilik yapısına 1844'te

kilise ve mahkeme binası, 1873'te de tercümanlar dairesi eklenmiştir (Akın, 2002: 207).

Şekil 4.64 Pierre Laurécisque 'in Fransa Sarayı Çizimi (Casa,1995: 36)

Şekil 4.65 Fransız Elçiliği Batı ve Güney Cephesi (D-DAI-IST-9745)

Yapının üslubunun dönemin öne çıkan kavramlarından "*juste milieu (orta yol)*" uygun olduğu belirtilmektedir. Cephelelerinde galya horozları, beş dallı haçlar ve

rozetler bulunmaktadır. Batı cephesinde ise I. François ve IV. Henry'nin büstleri yer almaktadır (Casa, 1995: 38-39) (Şekil 4.66).

Şekil 4.66 Fransa Sarayı Batı Cephesi (Casa, 1995: 42)

Zemin katta bekleme odası, vestiyer, büyük salon, müzik odası, oturma odası, bılardo salonu ve yemek odası; birinci katta ise çalışanlara ait lojmanlar bulunmaktadır (Casa, 1995: 42). Yapının üslubu hakkında kaynaklarda geçen yorumlarda Louis Philippe Dönemi'nde yaygın olan Rönesans uygulaması ve Louis Philippe yönetimindeki Fransız üslubu olarak geçmektedir. Binanın inşasında Malta'dan getirilmiş sarı kireç taşı kullanıldığı, 1908-1913'te onarımlarında Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın baş mimarı Georges Chedame yaptığı belirtilmektedir (Acar, 2000). Kuzey cephesinde olan alınlıklar yıkılmış, U formunda olan bu uç dışarı çıkıntı yapacak şekilde bir blok eklenerek, yapının yeni ana girişi olarak ele alınmıştır. Bu girişe Art Nouveau üslubunda giriş saçağı eklenmiştir (Şekil 4.67).

Şekil 4.67 sol Fransa Sarayı Güney Cephesi (Onat, 2022), sağ Kuzey Cephesi (Sayiner, 2016)

Fransa Sarayı'nın batı köşesinde Kapitülasyon Mahkemesi olarak bilinen yapıda 1844'tarihli mimar Laurécisque arması yer almakta, yapının cephesinde *Lois*, *Justice*, *Force* yazılarıyla altlarında armaları bulunmaktadır (Şekil 4.68). Yapının Lois (Kanun) ve Justice (Adalet) yazıtlarının altındaki armaların yapılan restorasyon çalışmalarında yerleri karıştırıldığı belirtilmektedir (Özulu, 2011: 78).

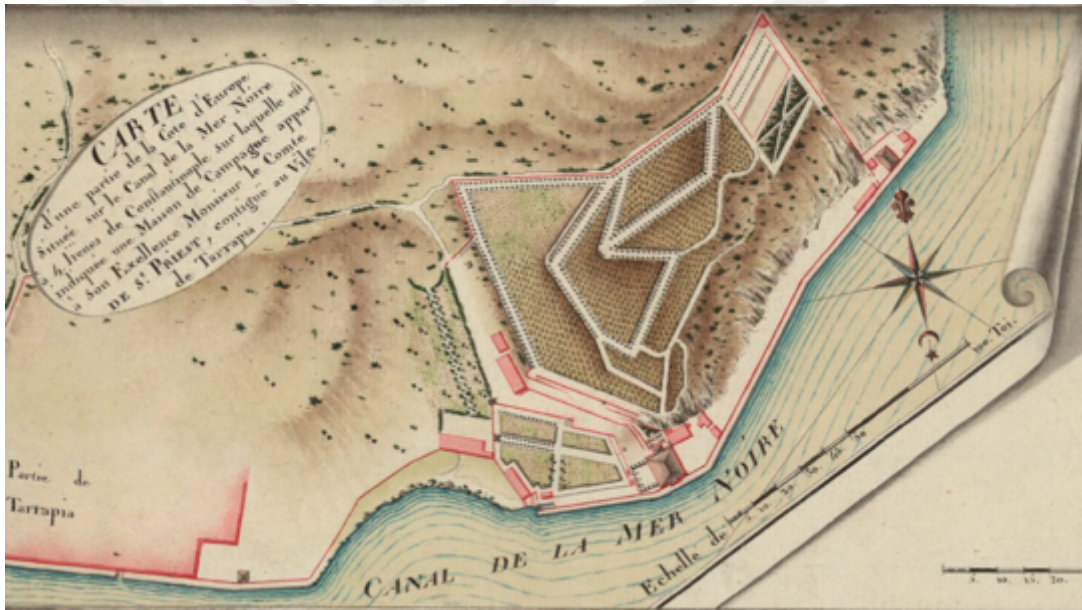

Şekil 4.68 Kapitülasyon Mahkeme Binası (Casa, 1995: 92)

4.2.2 Yazlık Köşk

Tarabya bölgesine ilk olarak İsveç ve Napoli elçiliklerinin geldiği, sonradan da Fransa elçisi François-Emmanuel Guinard 'ın Rum aristokrasisinden Ypsilanti ailesinden konak kiraladığı belirtilmektedir. Bu yapı ve arazisinin 1807'de III. Selim tarafından Fransa elçiliğine, General Horace-François Bastien Sebastiani komutasında askerlerin İngiliz Amiral Duck Worth 'a karşı boğazda başarılı savunma yapması sonucu hediye ettiği belirtilmektedir (Bachman, 2003: 9).

1784 tarihli haritada Tarabya'da Fransız elçiliğinin yazlık köşküne ait vaziyet planı gösterilmektedir. Çizimdeki açıklamada yapının Avrupa'da ve Karadeniz (Mer Noire) kanalı üzerinde Konstantinopol'e 4 saatlik bir mesafede olduğu ifade edilmektedir. Açıklamada çizimin Monsieur le Comte De St. Priest'in Tarabya'daki konutunu gösterdiği belirtilmektedir (Şekil 4.69).

Şekil 4.69 1784 tarihli Tarabya Yazlık Köşkü Vaziyet Planı (gallica, 2023d)

Adolphus Slade'den aktarıldığı üzere, 19 yüzyılda Osmanlı-Rus ilişkileri bozulması ve Alexander Ypsilanti 'nin bütün servetini bırakıp Rusya'ya kaçması, Osmanlı yetkilileri tarafından ayaklanma çıkma şüphesi olarak yorumlanmaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı yönetimi bu ailenin mal varlıklarına el koymuştur. Fransız Ankara Büyükelçiliği'nden Alain Rouillard'na referansıyla bu alanın 19. Yüzyılın başında "Rive Mihail Efendi" adıyla da anıldığı belirtilmektedir (İrez & Aksu, 1992: 25) (Şekil 4.70).

Bu durum Durand de Fontmagne 'nin 8 Eylül 1856 tarihli seyahatnamesinde

“...Sultan III. Selim tarafından Ypsilanti ailesinden alındıktan sonra 1806'da Fransa Sefaretine verilmiş. Fakat bu (yapı) sanıldığı gibi ne mermerden ne de taştan yapılmış bir saray. Zarif tahta işçiliği ile bezenmiş büyük ve güzel bir malikane... Bir direğin ucunda rüzgârın keyifle uçuşan bayrağımız bize ülkemizdeymiş hissini veriyor”

şeklinde aktarmaktadır (İrez & Aksu, 1992: 22) (Şekil 4.71).

Şekil 4.70 Fransa Yazlık Köşkü (Casa, 1995: 100)

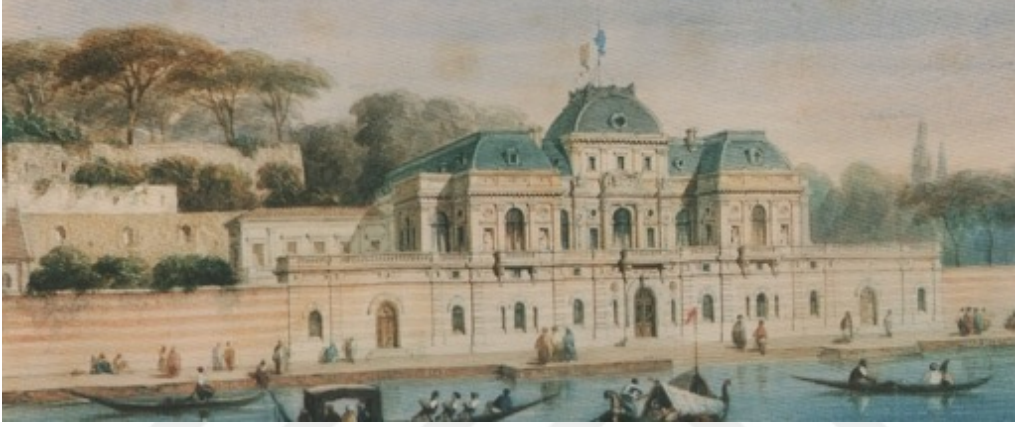

Şekil 4.71 Tarabya Fransa Yazlık Köşkü (İrez & Aksu, 1992: 33)

Yapı 1960'a kadar Fransa'nın yazlık köşkü olarak kullanımına devam etmiş, yapının olumsuz şartlarından dolayı 1973'e kadar kullanılmadığı, 1976'da dönemin Fransız sefiri tarafından restorasyon işlemlerinin yapılıp ve tekrardan kullanıma

sokulduğu aktarılmaktadır. Yazlık köşkün, 1988’de Marmara Üniversitesine 10 yıllığına restorasyon işlerini yapma şartıyla kiralandığı belirtilmektedir (İrez & Aksu, 1992: 26).

19. yüzyıl içinde Yazlık köşkün ahşap olması ve yangınlardan kolaylıkla etkileneceği gerekçesiyle, öneri çizimlerini geliştiren bir mimarın “Avrupa üslubunda” taş bir yapı tasarlandığı belirtilmektedir. Bu önerinin Paris Belediye Binası’nın küçük bir kopyası olarak yorumlanmaktadır (Casa, 1995: 102) (Şekil 4.72/4.73).

Şekil 4.72 Fransa Yazlık Köşk Önerisi (Casa 1995: 101)

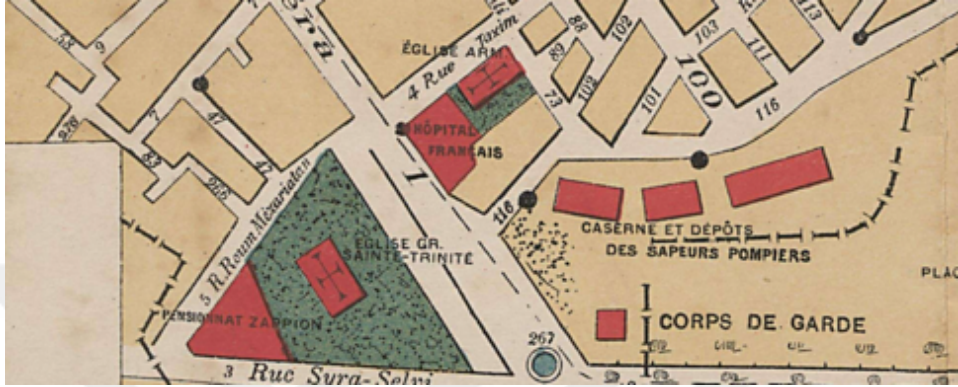

Şekil 4.73 17. yüzyıl Paris Belediye Binası Gravürü (metmuseum, 2023)

4.2.3 Sağlık Yapıları

Pera Veba Hastanesi (Hôpital des Français de Pera), 1719’da Marsilya Ticaret Odası ‘nın gemiciler için *Hôpital des Français de Pera* adında hastane kurdukları belirtilmektedir. 1724’te ismi *Hôpital St. Louis* veya *Hôpital des Français de la Peste Pera* olarak da geçmekte, bulaşıcı hastalıklar hastanesi olarak bilinmektedir. II. Abdülhamit’in araziyi bağışlamasıyla ismi 1896’da *Fransız Henri Griffard*

Hastanesi olarak geçmektedir. I. Dünya Savaşı'nda Amerikan Kızılhaç Hastanesi olarak anılan yapının Amerikalıların savaşa girmesi sebebiyle Osmanlı yönetimi tarafından yapıya el konularak Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne bağlanmıştır. 1919'da hastane Fransızlara tekrar verilip yapının ismi *Franchet d'Esperey* olarak değişmiştir. Yapı günümüzde Fransız Konsoloslugu ve Fransız Kültür Merkezi olarak kullanılmaktadır (Çapan, 2002: 34-35) (Şekil 4.74/4.75).

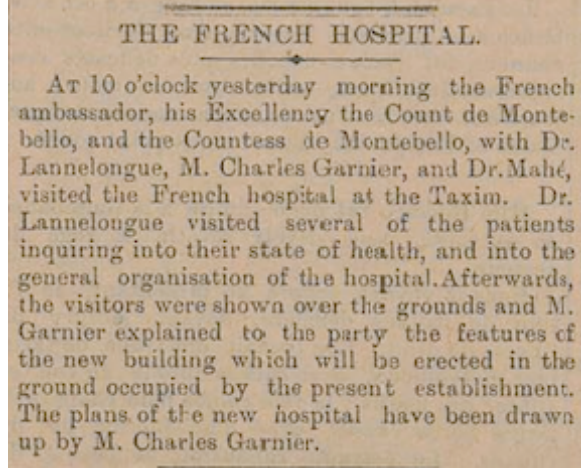
Şekil 4.74 Veba Hastanesi, 1891 (Godeffroy, 2023)

Dönemin gazete kupüründeki (Şekil 4.75) ifadede

“dün sabah 10'da Fransız elçisi Kont de Montebello ve Kontes de Montebello'yla Dr. Lannelougue, M. Charles Garnier ve Dr. Mahe'nin Taksim'deki Fransız Hastanesini ziyaret etti. Dr. Lannelougue hastanenin genel organizasyonu ve kendi durumları hakkında bilgi isteyen hastaları ziyaret etti. Daha sonra, ziyaretçilere alan gösterildi ve M. Garnier mevcut yapının üzerinde konumlanacak yeni yapının özelliklerini açıkladı. Yeni hastanenin planları M. Charles Garnier tarafından çizildi”

şeklinde ifade edilmektedir (The Levant Herald and Eastern Express, 1891).

Haberde bahse konu olan arazinin Pera Veba Hastanesi'nin bulunduğu yer olduğu anlaşılmakta, M. Garnier'in günümüzdeki Fransız Kültür Merkezi'ni yaptığı, Pasteur Hastanesi'ni çizmediği düşünülmektedir (Şekil 4.76).

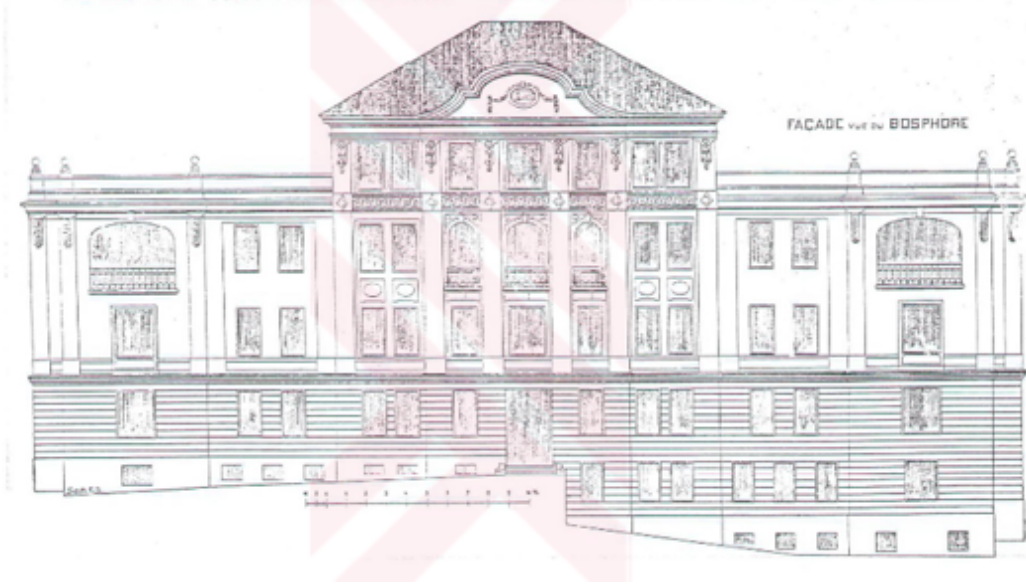

Şekil 4.75 7 Ağustos 1891 tarihli gazete kupürü (The Levant Herald and Eastern Express, 1891)

Şekil 4.76 Pera Veba Hastanesi (peramezat, 2023)

Can (1993: 193), dönemin basılı yayınında geçen haberden (Şekil 4.75) yola çıkarak Pasteur Hastanesi'nin projelerini Charles Garnier tarafından projelendirilip, yapıldığı ifade edilmiş, fakat Çapan (2002), 1919-1991 yılları arasında Fransız Pasteur Hastanesi olarak kullanılan yapının ilk olarak Avusturya-Macaristan Hastanesi olarak yapıldığını aktarmaktadır. Bu yapının dönemin çıkan yayınlarından biri olan "Génie Civil Ottoman" dergisinin 1911 tarihli yayınında A. Raymond yapının yeterliliğinden bahsettiği ve vaziyet planlarının paylaşıldığı ifade edilmektedir (2002: 137) (Şekil 4.77). Pasteur Hastanesi'nin mimarları Viyana'dan Ludwing Richter olup, uygulayıcısı mimar J. Muller olduğu belirtilmektedir (2002: 152).

Şekil 4.77 Pasteur Cephe Çizimi (Çapan, 2002: 143)

Fransızların bir diğer sağlık yapısı olan Lape Hastanesi (Hôpital de la Paix), Kırım savaşı sonrası Sultan Abdülmecit'in Hayırsever Kız Kardeşlere (Filles de la Charité) Şişli Büyükdere üzerindeki araziye hastane yapılması için bağışladığı alan üzerine konumlanmaktadır. 1874'teki ismi "Notre-Dame de la Paix Hôpital" daha sonra "Hôpital de la Paix" olarak geçmektedir (Çapan, 2002: 53). Hastanenin temelini oluşturan yapılar 1856'da Taksim'de "talimhane hastanesi" olarak bilinen baraklara dayandırılmaktadır (2002: 66). 1902'de arazinin çevre taş duvarlarının dönemin elçisinin Sultan'a bildirmesi sonrası yapıldığı aktarılmaktadır (Marmara, 2009: 73) (Şekil 4.78).

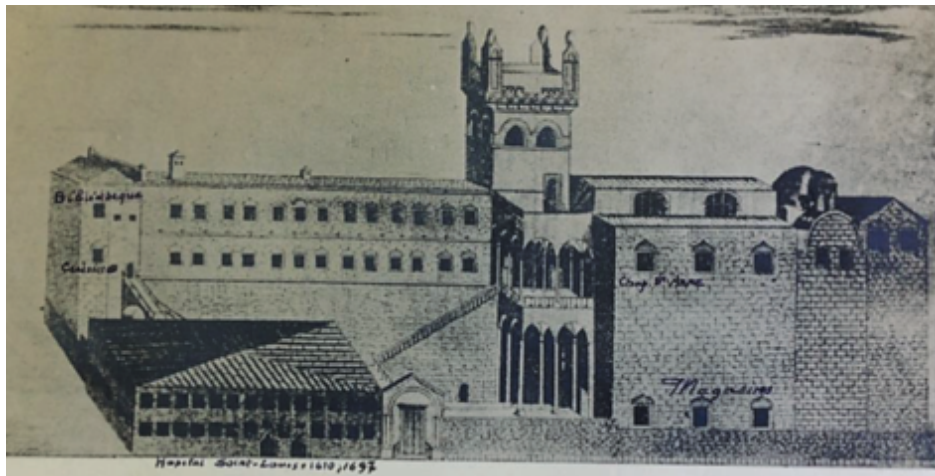

Şekil 4.78 Lape Hastanesi Perspektifi (fillesdelacharite, 2023)

4.2.4 Eğitim Yapıları

İstanbul'da Fransa himayesinde faaliyet gösteren eğitim kurumları genellikle dini cemaatlerin kontroölünde şekillenmiştir. Dini cemaat kontroölünde şekillenen okullar Galata, Şişli, Kadıköy ve Kumkapı semtlerinde odak noktaları oluşturmuştur. 1901 ve 1913 yılları arasında Osmanlı kayıtlarında İstanbul'da Fransa'nın himayesinde 1901 tarihinde 47 okul, 1913 tarihinde 76 okul olduğu bildirilmektedir. Osmanlı coğrafyasının tamamında 1901'de 241 okul, 1913'te 504 okul olduğu tespit edilmektedir (Esenkal, 2007: 105). 1900 yıllarına ait aktarımda Fransızların Osmanlı'da 37 merkezde, 7 yüksekokul, 239 sanat okulu ve diğer okullarla beraber 695 okul olduğu aktarılmaktadır (Doğan, 1989: 78). Bu okul yapıların birçoğunun kiralanmış köşk veya konak benzeri yapılarda faaliyetler verdikleri düşünülmektedir.

Bu yapılarından ilk sırada gelen Saint Benoit Okulu, kayıtlarda İstanbul'da ilk kurulan Fransız okulu olarak geçmektedir. Yapının kuruluş tarihi 1583'te Saint Benoit rahiplerinin İstanbul'a gelmesiyle başlatılmaktadır (Kutlu, 2017: 124). Bazı kaynaklarda ise 1362 yılına kadar geriye götürülmekte, Galata'da basit bir manastırda eğitimler verildiği aktarılmaktadır (Yazıcı, 2010: 38). 17. yüzyılın başında Fransa Kralı IV. Henri Cizvit rahiplerini okulu genişletmesi için para göndermiş, 1783'te de Cizvit rahiplerinin okulun yönetimini Lazarist rahiplere bırakılması istenmiştir (Kutlu, 2017: 124). Yapının 1732'i sonrasına ait olduğu belirtilen gravüründe okulun kulesi ve kemerli giriş bölüm ve yapının cephesi görülmektedir (Şekil 4.79/4.80).

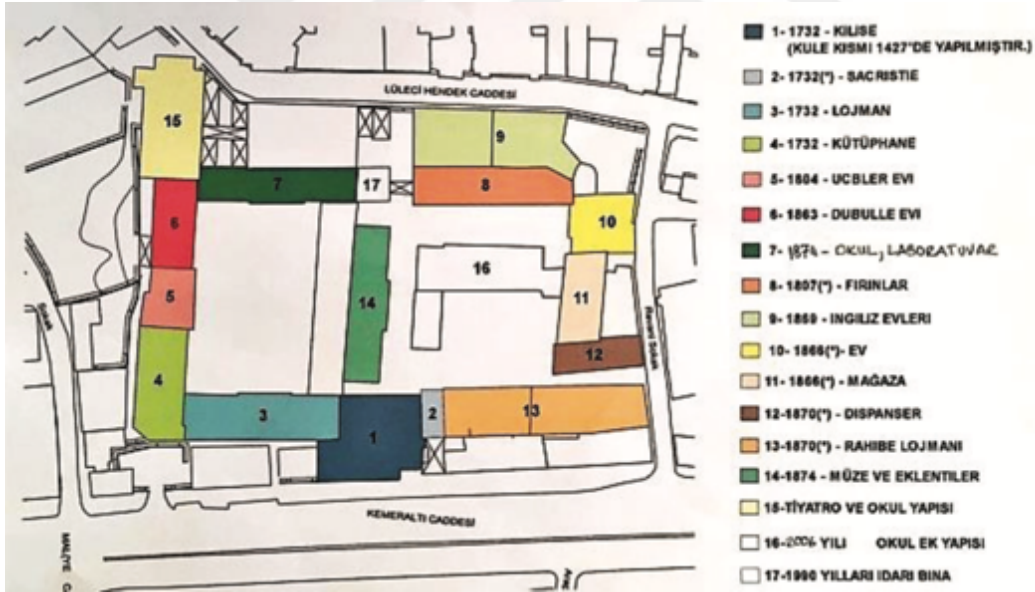

Şekil 4.79 St. Benoit Okul Gravürü, 1732 (Kutlu, 2018: 126)

Şekil 4.80 St. Benoit Okulu Vaziyet Planı, 1866 (Kutlu, 2018: 133)

Bir diğer okul yapısı Saint Benoit Providence Okulu ise Saint Benoit Okul bünyesinde faaliyet göstermekte, yapının 1839'da Hayırsever Kız Kardeşler (Filles de la Charité) rahibeleri tarafından yapıldığı belirtilmektedir (Kutlu, 2017: 150) (Şekil 4.81).

Şekil 4.81 St. Benoit Vaziyet Planı (Kutlu, 2018: 139)

19. yüzyılda açılan bir diğer Fransız Okulu Saint Pulcherie'dir. Okul yönetiminden sorumlu olan cemaat İtalyan Cizvit Rahipleridir. 1864 yılında Beyoğlu'nda faaliyetlerine başladığı bildirilmektedir. Okul binası 1891 tarihinde yapılmış, 1897'de yönetimi Lazarist cemaatine geçmiştir (Kutlu, 2018: 158). Zemin kat üstüne üç katlı olan yapının ana cephesinde biri ana diğeri tali bir giriş bulunmaktadır. Ana girişe beş basamakla ulaşılmakta, ana girişi vurgulayan içinde

saat bulunmaktadır. Bütün kat pencerelerinde silmeler yer alıp, giriş cephesindeki birinci katta üçgen alınlıklı söveler kullanılmış, ikinci ve üçüncü kat söve profilleri sade formda yapılmıştır (Şekil 4.82/4.83).

Şekil 4.82 St. Pulcherie Okulu Vaziyet Planı (Huber, 1887/91)

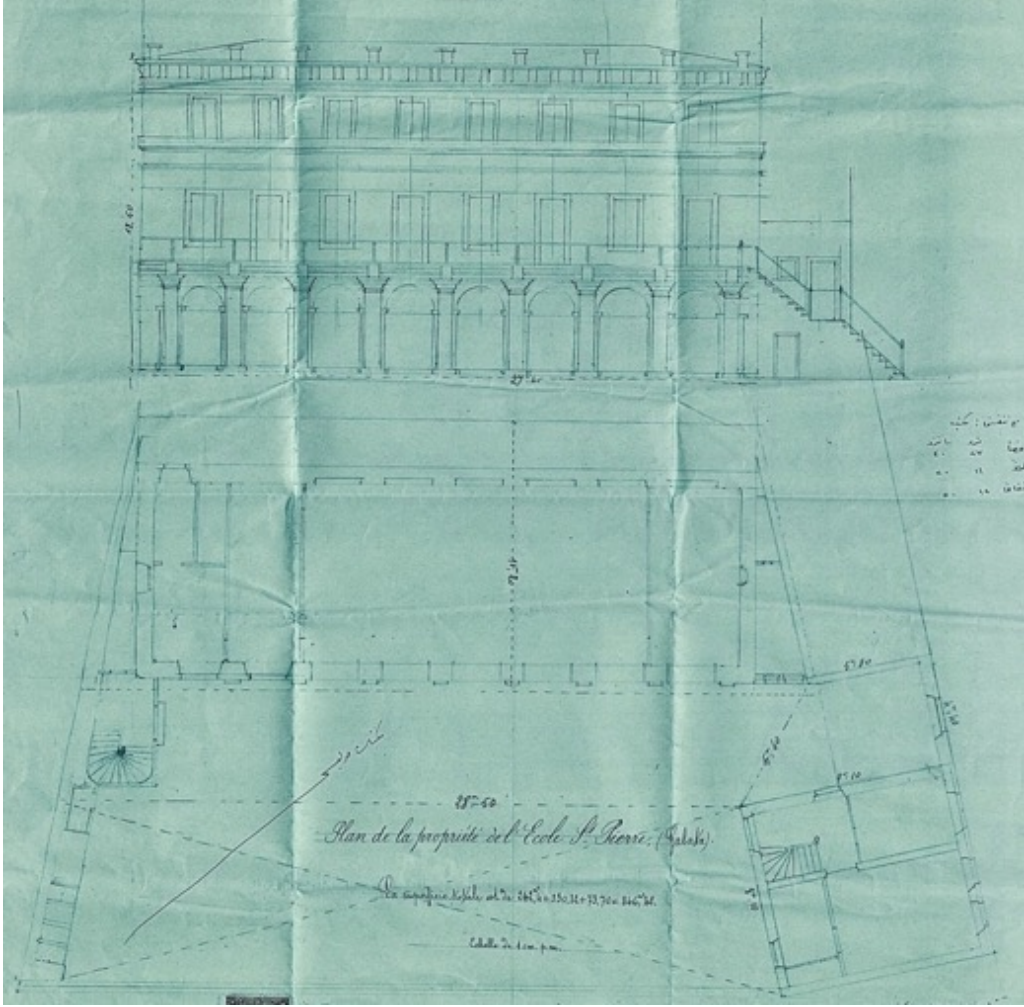
Şekil 4.83 Ste. Pulcherie Okulu (Kutlu, 2018: 163)

Galata'da bulunan St. Pierre Okulu'nun idarecileri de *Frères des Écoles Chrétiennes* (FEC) rahipleridir. 1851'de İstanbul'a gelmiş ve ilk faaliyetlerini Saint Benoit bünyesinde gerçekleştirmişlerdir. 1854'te St. Pierre Manastır'ına taşınmış olan rahiplerin 1857'de bu arazide ahşap bir okul inşa ettikleri aktarılmaktadır.

1902 tarihinde kilise ve okulun bulunduğu arazinin FEC tarafından alındığı, 1907 tarihli belgeden de yeni okulun inşa edildiği belirtilmektedir (Kutlu, 2018: 170-172). Yapının 1902 ile 1907 tarihleri arasında yapıldığı düşünülmekte, 12 Şubat 1327 tarihli çizimde yapının cephe ve plan çizimleri bulunmaktadır. Planda mektep, müştemilat ve avludan oluşan üç mahallin toplam alanı hesaplanarak 846,42 m2 olarak gösterilmektedir (C.O.A-İ.HR-432/20, 1912) (Şekil 4.84/4.85/4.86).

Şekil 4.84 St. Pierre Okulu Vaziyet Planı (Huber, 1887/91)

Şekil 4.85 St. Pierre Plan ve Görünüşü (C.O.A-İ.HR-432/20, 1912)

Şekil 4.86 St. Pierre Okulu (Kutlu, 2018: 176)

St. Jean Baptiste Okulu yöneticileri olan FEC rahiplerinin 1870’te yanan yapıyı yeniden inşa edilerek eğitim faaliyetlerini sürdürdükleri belirtilmekte (Kutlu, 2018: 177), 1911 tarihli belgelerde yapıya ait ruhsat bildirimleri bulunmaktadır (2018: 179). Fakat yapının 1870’teki yangından önce hangi tarihte yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. 1937-40’lı yıllara ait görsellerinde yapının iki katlı ve avluya açılan sınıfları olduğu anlaşılmaktadır. Okul FEC rahiplerinin yönetiminde olan Galata’daki bir diğer okuluyla (St. Pierre Okulu) yakın tarihlerde yapıldığı düşünülmektedir. Yapı 1912-13 yılları haritasında L formunda görülmektedir (Şekil 4.87/4.88).

Şekil 4.87 Jean Baptiste Okulu (Kutlu, 2018: 180)

Şekil 4.88 sol Jean-Baptiste Okulu Vaziyet Planı G11-2/4, sağ St. Baptiste Okulu ve Şapeli (Kutlu, 2018: 183)

Sainte Elisabeth Okulu’nun yönetimi Fransisken rahipleri tarafından yapılmıştır ve okulun 1872’de kız öğrencilere hizmet vermek için açıldığı belirtilmiştir (Kutlu, 2018: 184). Okulun yapım yılı ve süreç içerisindeki olası değişimleri hakkında

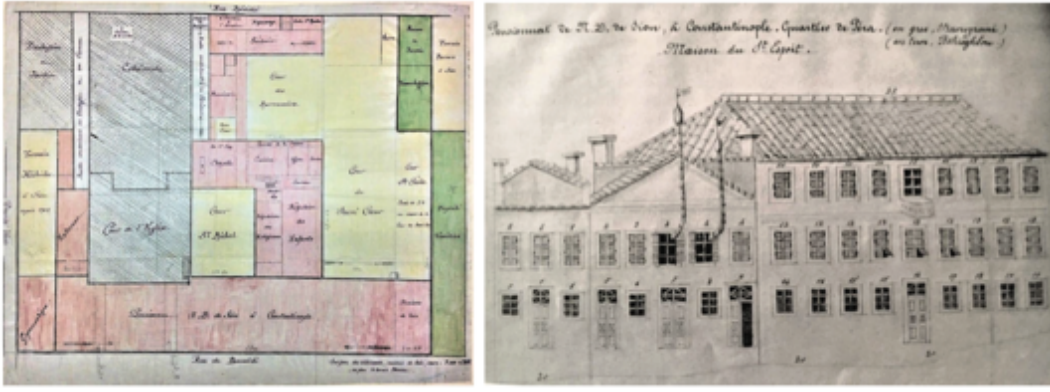
yeterli bir bilgi bulunmamıştır. Huber haritasında okulun olduğu bölümde yapılar olmasına rağmen okul hakkında herhangi bir not düşüldüğü görülmemektedir. Bu haritada sokağın K(H)umbaracı Yokuşu'na çıkan bölümde “Collage François” ibaresi görülmekte, 1913-14 tarihli haritada da okulun olduğu alanda hiçbir kamusal yapıya rastlanmamaktadır (Şekil 4.89/4.90).

Humbaracı Yokuşu'ndaki okulun varlığı hakkında 5 Ağustos 1913 tarihli belge bulunmakta, belgede Beyoğlu Humbaracı Yokuşu'ndaki okulla Kadıköy Moda caddesi üzerinde bulunan okulların idadi mektepleri derecesinde sayılması için ruhsat istendiği görülmektedir. Beyoğlu'ndaki şubenin yedi yıllık derecesi ve Kadıköy'deki okulun beş yıllık derecelerine ruhsat verildiği anlaşılmaktadır (C.O.A-ŞD.2824.14.2 (2 Ramazan 1331), 1913).

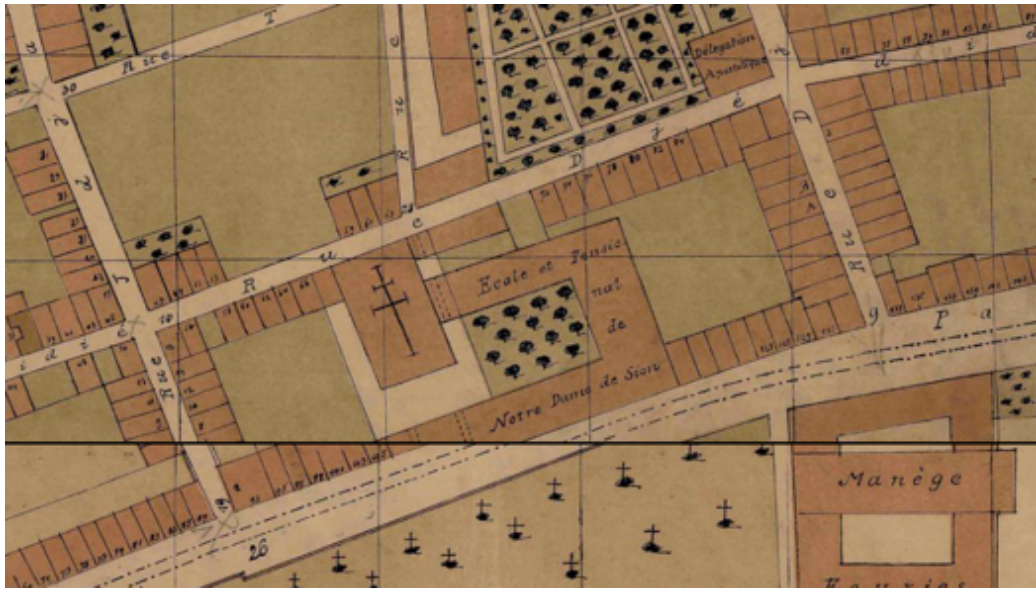

Şekil 4.89 Tercüman Çıkma Sokak Vaziyet Planı (Huber, 1887)

Şekil 4.91 NDS Kat Planı, 1902 (Kutlu, 2018: 80), sağ Cephe Gravürü, 1856 (2018: 84)

Şekil 4.92 NDS Vaziyet Planı (Huber, 1887/91)

Şekil 4.93 NDS Doğu Cephesi (Kutlu, 2018: 85)

ile Ağa Çeşmesi sokağın kesişimin de yer almakta, yapının karşısında Yunan Konsolosluğuyla İtalyan Okulu bulunmaktadır. Alman Mavileri'nin paftalarında da okul sadece “mektep” olarak çizilmiştir. Okula ait olduğu düşünülen bahçenin geniş bir alanı kapladığı gözlemlenmekte, yapının görseli ve vaziyet planı göz önüne alındığında vaziyet planındaki aynı hizada olan yapının da okul bünyesinde kullanıldığı düşünülmektedir. Yapı iki katlı ve çatı katından oluşmakta, çatı katı ve ikinci kat arasında sadece bir cephede tam olarak devam eden silme bulunmaktadır (Şekil 4.96/4.97).

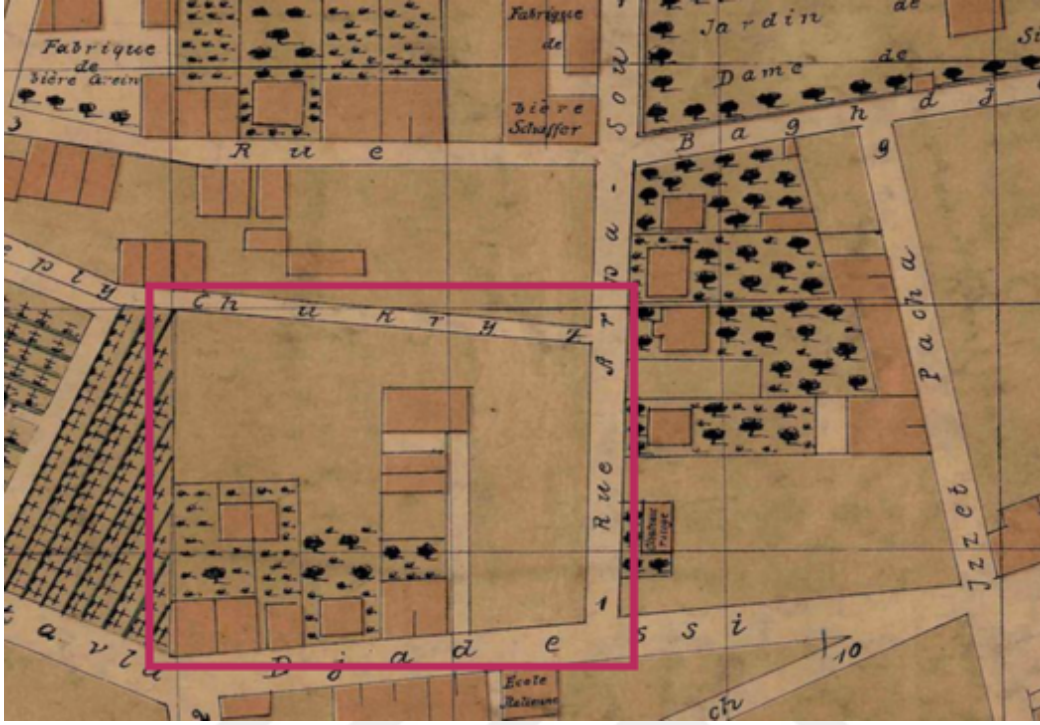
Şekil 4.96 St. Michel Okulu Vaziyet Planı (Huber, 1887), sağ St. Michel Okulu Bahçeden Görünüş (Kutlu, 2018: 109)

Şekil 4.97 St. Michel Okulu G11/3 (Dağdelen, 2006)

St. Jeanne d'Arc Okulu olarak kullanılacak olan arazinin Huber (1887) haritasında 9 adet yapı olduğu görülmekte, fakat okul veya yabancılara ait bir kayıt görülmemektedir. 1913-14 tarihli Alman Mavileri'nde de okul arazisinde hiçbir

yapı dikkat çekmemektedir. Yapının I. Dünya Savaşı sonrasında yapılmış olma ihtimali ağırlık kazanmaktadır (Şekil 4.98/4.99).

Şekil 4.98 St. Jeanne d'Arc Okul Arazisi(Huber, 1887)

Şekil 4.99 St. Jeanne d'Arc Okul Arazisi G15/4 (Dağdelen, 2006)

Jeanne d'Arc okuluna ait 1920'lere (Kutlu, 2018: 118) ait görseller bulunmakta, fakat yapının kesin yapım tarihi hakkında net bir bilgi verilememektedir. Yapının üç kat ve bir çatı katından oluştuğu, giriş aksını vurgulayan biçimlenişi ve bitişinde saat kulesi yer aldığı gözlemlenmektedir. Yapının köşelerinde çatı katı seviyesinde

C ve S kıvrımlarından oluşan alınlıklar yer almakta, birinci ve ikinci kat pencere söve üstlerinde süslemeler yer almaktadır (Şekil 4.100).

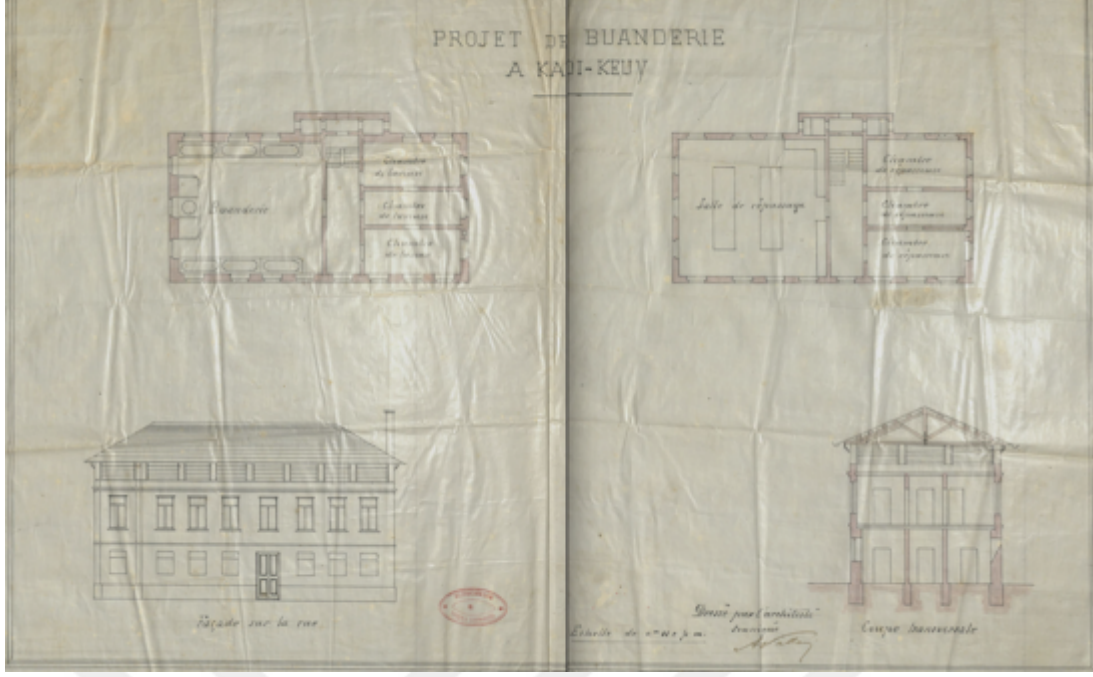
Şekil 4.100 Jeanne d'Arc Okulu (Kutlu, 2018: 118)

NDS rahibeleri tarafından Pangaltı dışında Kadıköy’de de faaliyetler göstermişler ve Moda’da okul yapmışlardır. Günümüze ulaşmamış yapı arazisinde Kadıköy Kız Enstitüsü bulunmaktadır. Cemaatin Moda’da satın aldığı geniş bir binaya taşındığı ve misyonun 1863’te de bu bölgede faaliyet gösterdiği aktarılsa da (Kutlu, 2018: 209) satın alıp taşınılan binaya ne zaman geçildiği hakkında bilgiye rastlanmamıştır. Kadıköy’deki misyon faaliyetinin 19. yüzyılın son çeyreğinde yeni binasında başladığı düşünülmektedir (Şekil 4.101).

Şekil 4.101 Kadıköy NDS Okulu (Kutlu, 2018: 212)

1895 tarihli belgede NDS rahiplerinin Kadıköy'deki okul için çamaşırhane yaptırdıkları anlaşılmaktadır. Bu çizim Alexander Vallaury tarafından yapılmış, iki kat ve çatı katı olacak şekilde ele alınmıştır (Şekil 4.102). Vallaury zemin katta çamaşırların yıkandığı geniş bir oda ve üst kattaysa ütü odası konumlandırmıştır. Yapının plan ve kesitleri göz önüne alındığında kâgir bir yapı olduğu düşünülmektedir. Vallaury süsten arınmış işlev odaklı bir yapı tasarımı ortaya koymuştur (C.O.A-ŞD.2644.18 (H.5.07.1312), 1895).

Şekil 4.102 Kadıköy NDS Çamaşırhanesi (C.O.A-ŞD.2644.18, 1895)

Kumkapı’da bulunan Ste. Jeanne d’Arc Kız Okul yönetimi Assomption⁵⁵ cemaatinin iradesinde olup, bu cemaat İstanbul’da ilk merkezlerini 1882 tarihinde açmışlardır. Kurum, ilk olarak dispanser daha sonra okul açarak hizmet verdiği belirtilmektedir (Kutlu, 2018: 190-191) (Şekil 4.102).

⁵⁵ 1845’te Nimes kentinde kurulan Assomption tarikatının temel amacı Ortodoksların Katolik inancına döndürülmesi olduğu aktarılmaktadır (Bozdağ, 2019: 5).

Şekil 4.103 Jeanne d'Arc Kız Okulu (Kutlu, 2018: 193)

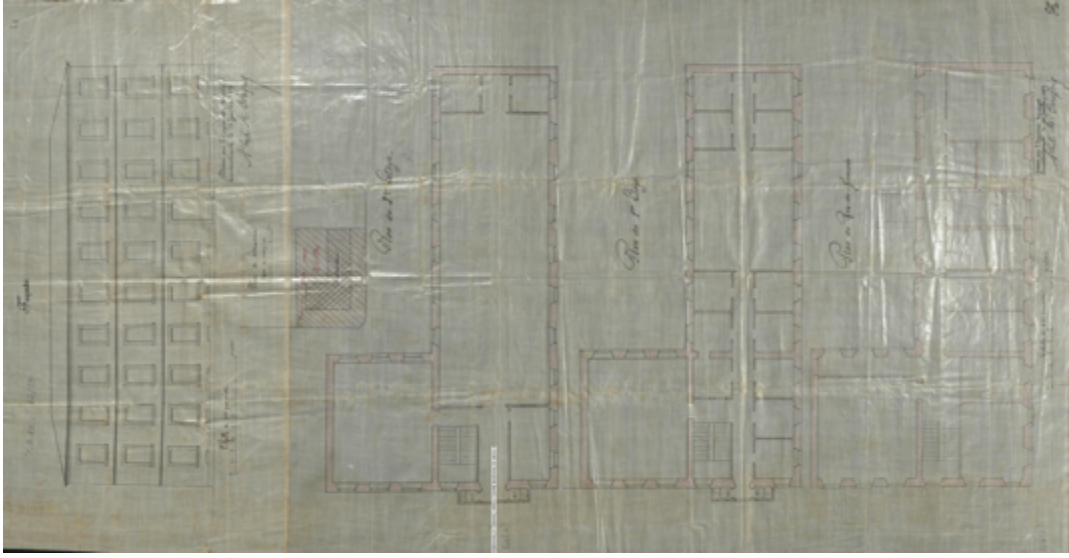
Kumkapı'da Assomption cemaatine bağlı bir diğer eğitim kurumu da erkeklere hizmet veren "Collège de l'Assomption"dır. Yapının 1883'te hizmete girdiği belirtilmektedir (Kutlu, 2018: 195). Cemaatin Kumkapı'daki Çifte Gelinler Caddesi üzerinde bulunan kız okuluna yakın konumlanan erkek okulu Bakkal sokak ile Sandalcı sokak arasında yer almaktadır (Şekil 4.104).

Şekil 4.104 sol Kumkapı Assomption Koleji (Dağdelen, 2006; pafta J6-4),
görünüş (Kutlu, 2018: 198)

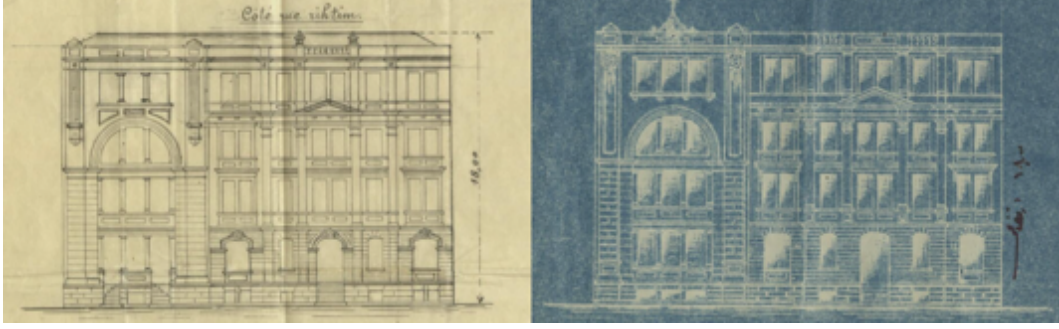
Assomption rahiplerine ait bir diğer okul Fenerbahçe'de açılan Ste. Irene Okulu'dur. Okulun bulunduğu alan 1884'e kadar Kapusen rahipleri tarafından kullanıldığı belirtilmekte, arazi Assomption cemaatine geçtikten sonra 1889'da dört katlı bir okul yapıldığı belirtilmektedir (Kutlu, 2018: 254-255). Okulun ana yapısı

Kapuçin rahiplerin tarla tahsisi.” belirttiği belgede kilise inşası için ruhsat talep edildiği anlaşılmaktadır (C.O.A-Y.RES.62.29, 1892). Bu belge dosyasında kilise çizimiyle beraber mühendis Cingira imzalı okul ve yatakhaneinin birlikte ele alınarak tasarlandığı düşünülen yapısı göze çarpmaktadır. Çizim 23 Haziran 1889 tarihinde ele alınmıştır. Çizimin kilise ruhsat dosyasıyla birleştirildiği düşünülmektedir. Yapı giriş ve birinci katında küçük odalar bulunmakta, birinci katta küçük odalara ek geniş bir mekân görülmektedir. İkinci katta ise geniş bir mekân daha bulunmaktadır. Çizimlerde mahal ismi açıkça yazılan tek birim lavabolardır (şekil 4.107).

şekil 4.107 Cingira Okul izimi (C.O.A-Y.RES.62.29.4, 1889)

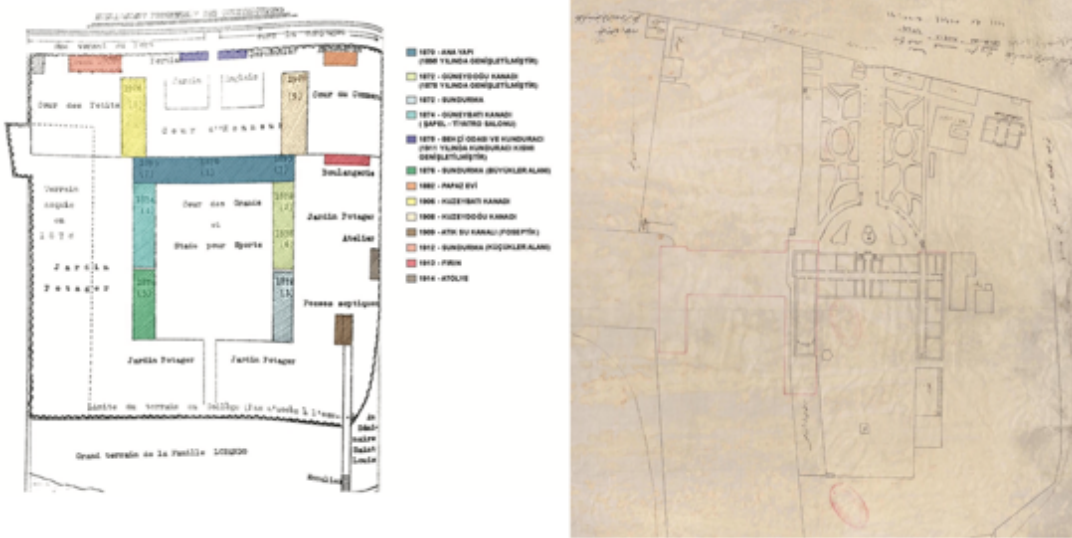
Haydarpaşa ’da Assomption rahiplerinin kız öğrenciler için 1895’te bir okul açtığı bilinmektedir. (Kutlu, 2018: 269). Açılan okul Bostan sokağında, kiralanın bir evde faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Cemaat 1896’da Yel DeĐirmen’indeki binayı kiralamış, 1906’da da arsa satın alınmıştır (Erkan, 2001: 146). 1911’de çıkan yangından eski okul binası kullanılmaz hale gelmiştir (2001, 149). Haydarpaşa’daki okulun adı Santie Euphémie olarak geçmekte, 1912’de okulun yeniden inşaatı için izin alındığı belirtilmektedir. Ruhsat için çizilen çizimlerde Alexander imzası bulunmasına rağmen Alexander Vallaury ’a ait imza ile benzerliği bulunmadığı belirtilmektedir (Kutlu, 2018: 269-271). Fakat yapının cephe tasarımlarında dönemin ve Vallaury ’nin benimsemiş olduğu Art-Nouveau çizgiler dikkat çekmektedir (şekil 4.108).

Şekil 4.108 Ste. Euphémie Cephe Çizimleri(C.O.A-İ.HR-429/I, 1912)

Kadıköy’de FEC cemaati tarafından yönetilen Saint Joseph Koleji ilk olarak Pera’da 1857’de kiralanan bir yapıda eğitim vermeye başlamıştır. 1870’te çıkan yangında okulda tahrip olmuş ve başka bir noktaya yapılması gündeme gelmiştir (Kutlu, 2018: 218-219). Günümüzde kullanılan arazinin 1863’te ‘‘Rivelaki’’ adlı şahıstan alındığı aktarılmaktadır. Yapının ilk inşa işini Morison adlı mimarın aldığı, daha sonra Guiseppe Michellini ’nin devraldığı belirtilmektedir (Erkan, 2001: 99). Kadıköy’de inşa olunacak yapının temelleri 1870 atılmış (Kutlu, 2018: 222), 1876’da yapılan ek yapının çizimleri de Cingira tarafından yapıldığı belirtilmektedir (2018: 289). Okul 1894 depreminde etkilenmiş, ilk yapılan ahşap bina yıkılarak kâgirden 3 katlı yapı inşa edilmiştir (Erkan, 2001: 100). Okulun 1903 tarihli genişletilmesi işlemi de İtalyan asıllı mimar Antoine Perpignani tarafından projelendirildiği ifade edilmektedir (Kutlu, 2018: 289-290) (Şekil 4.109/4.110).

23 Nisan 1904 tarihli okulun kiraya bağlanmasını belirten çizimde, yapıya eklenecek öneri bölümde görülmektedir. İki kolu olan mevcut yapıdaki şapelin olduğu bölüm orta kısım olacak şekilde ele alınarak üç kollu bir tasarım öngörülmüştür (C.O.A-PLK.P.441, 1904).

Şekil 4.109 sol St. Joseph Kolej Planı (Kutlu, 2018: 239), sağ St. Joseph Koleji Öneri Çizimi (C.O.A-PLK.P.441, 1904)

Şekil 4.110 St. Joseph Koleji (Kutlu, 2018: 225)

Kadıköy Moda'da bulunan bir diğer okul St. Louis'dir. Kapusen rahipleri tarafından 1882 tarihinde faaliyetlerine başladığı belirtilmektedir (Kutlu, 2018: 240). Bu okul Beyoğlu'nda Kapuçin rahiplerine bağlı olup (Erkan, 2001: 114), yapı günümüze ulaşmamıştır. Okulun St. Joseph Koleji'nin doğu cihetindeki bitişik alanda yer almaktadır. Yapıya ait gravürlerde okulun üç bloktan oluştuğu, okulun biçimlenişinde St. Joseph Koleji'ne benzerlikler bulunmakta, okulun yakın konumu ve biçimlenişindeki benzer yaklaşımlar iki okul arasında ortak eğitim faaliyetleri yürüttüklerini düşündürmektedir. Okul üç katlı olup, çatı katının da kullanıldığı

gözlemlenmektedir. Alman mavileri (1911-13) haritalarında okul *Cizvitler Kilise* olarak geçmektedir (Şekil 4.111/4112).

Şekil 4.111 Moda Okulu Vaziyet Planı (Dağdelen, 2006) Pafta C1/2

Şekil 4.112 Moda Okulu Gravürü (Kutlu, 2018: 243)

St. Vincent de Paul cemaatine bağlı rahiplerin⁵⁶ Üsküdar'da ilkokul açma faaliyetleri 1859 yılında başlamış, 1860'ta kapatılmıştır. 1883'te tekrar Üsküdar'da faaliyet gösteren rahiplerin (Kutlu, 2018: 246) Bağlarbaşı semtinde önce kiralık daha sonra kalıcı bir yapı inşa ettikleri düşünülmektedir. Günümüzde ulaşılmış olan mevcut yapının 19. yüzyılın son on yılı içinde yapıldığı ön görülmektedir. 1907 yılında yapının yetersiz koşullarından dolayı genişletilmesi için izin talebinde

⁵⁶ Bu rahipler Filles de la Charite cemaatinden olup rahipler St. Vincent Paul misyon evini 1846'da Taksim'deki Fransız hastanesi bünyesinde kurdukları belirtilmektedir (Tanır, 2016: 54).

bulunduğu bilinmekte (2018: 247), yapının giriş kapısı üstündeki kemerde “Masion St. Vincet Ecole Française” yazmaktadır (2018: 251) (Şekil 4.113).

Şekil 4.113 St. Vincent Fransız Okulu (Kutlu, 2018: 251), sağ St. Vincent Giriş Kapısı (H. A. Doğan, 2011: 149)

Marist rahipler⁵⁷ ilk olarak 1892-93 tarihleri arasında St. Benoit Okulu’na Fransızca dersleri vermek için gelmiş ve daha sonra kendilerine ait Üsküdar’da *Immaculee Conception*, Bebek’te *St. Gabriel*, Bakırköy’de *Notre Dame edu Rosaire*, Yeşilköy’de *Sacré Coeur* ve Yedikule’de *St. Théodore* Okullarını açarak hizmet verdikleri belirtilmektedir (Narderele Erdoğan, 2008: 8-9).

Immaculee Conception Koleji, Bağlarbaşı’ndaki St. Vincet Fransız Okulu’nun hemen bitişiğinde bulunmakta, okul ilk ve orta düzeyde erkek öğrencilere eğitim vermek için kurulduğu belirtilmektedir. Okulun 30 öğrenciyle 1894 tarihinde faaliyetlerine başladığı aktarılmaktadır (Kutlu, 2018: 261-262).

Günümüze ulaşmış olan kâgir yapının 1904’te inşa edildiği bilinmekte, cemaatin birçok yerde uygulanmak üzere hazırlattığı tip proje örneklerinden biri olduğu düşünülmektedir. Okul bir diğer ismi Ste. Marie olarak geçmektedir (Narderele Erdoğan, 2008: 11). Bahçeden üç katlı olarak görülen yapının ikinci katında saat ögesi bulunmaktadır (Şekil 4.114).

⁵⁷ Bu cemaatin Saint Benoit Okulu’nun da idaresini yapan Lazaristlere bağlı oldukları belirtilmektedir (Kutlu, 2018: 201).

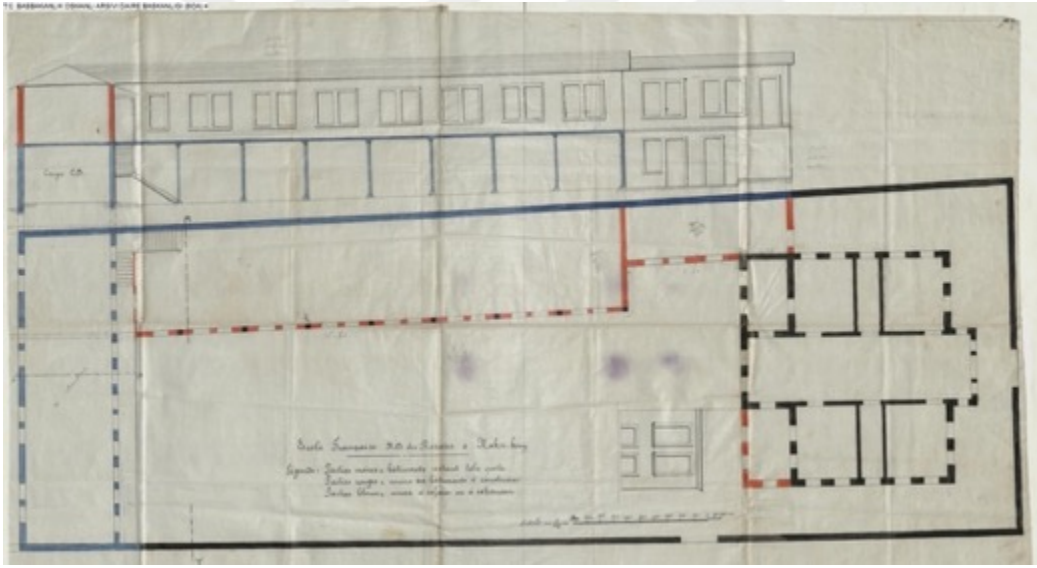

Şekil 4.114 sol Immaculee Conception Okulu Bahçeden Görünüş (Kutlu, 2018: 265), sağ Okul Ön Cephesi (Nardere Erdoğan, 2008: 146)

Marist rahiplerin Bakırköy’de bulunan okulunun adı Notre Dame du Rosaire (NDR) ’dir. Okulun 1909 tarihinde hizmet verdiği belirtilmekte (Kutlu, 2018: 201), NDR Bakırköy (Mariköy) okulunun 1910 tarihli çiziminde mevcut okul yapısının bahçe cephesine bakan bölümünde ek yapı yapılmak istendiği görülmektedir. Bu ekleme esnasında bahçede yeni bir müstemilat yapılmış, müstemilatın zemin kat planında önceden bulunan kolonların arası kapatılarak yeni bir mekân oluşturulmuştur. Görünüş çiziminden de üste yeni bir kat yapılmak istendiği anlaşılmaktadır. Eski görsellerinde kolonlu ve üstünde çatısı bulunan mekân görülmekte, 1910 tarihli çizimler doğrultusunda okul yapısının genişletilmek istendiği anlaşılmaktadır (C.O.A-İ.HR.424/37, 1910) (Şekil 4.115/4.116).

Şekil 4.115 Bakırköy NDR Okulu (Kutlu, 2018: 203)

Şekil 4.116 Bakırköy NDR Okulu Zemin ve Bahçe Planı (C.O.A-İ.HR.424/37, 1910)

Haydarpaşa'daki St. Louis Okulu FEC rahiplerinin yönetiminde 1913'te açılmıştır (Kutlu, 2018: 273). Okulun St. Joseph Okulu'na öğrenci yetiştirmek için açıldığı belirtilmektedir (Erkan, 2001: 159). Yapı zemin artı üç kat olarak yapılmış, çatı katında bulunan havalandırma pencereleri okul cephesini vurgulu hale getirmiştir. Zemin kattaki kolonlar arkat şeklinde kullanılmış, birinci ve ikinci kattaki pencere

üstleri kemerli, üçüncü kat pencere söveleri düz bırakılmıştır. Cephedeki pencere söveleri hafif kabartılarak yüzey sade bir formda ele alınmıştır (Şekil 4.117).

Şekil 4.117 Haydarpaşa St. Louis Okulu (Kutlu, 2018: 280)

İstanbul’da St. Benoît Okulu’ndan sonra kurulmuş en eski eğitim kurumlarının ikisi 1629’da açılan Saint-Georges ve St. Louis Dil Okuludur. St. Louis Dil Okulu Kapusen rahipleri yönetiminde olup (Esenkal, 2007: 107), doğuya gidecek misyon görevlilerinin burada dil eğitimi aldıkları bilinmektedir. St. Louis Dil Okulu İstanbul’daki Fransa Sarayı içerisindeki konumu (Kılıçoğlu, 2022), 1722 tarihli öneri çiziminde mevcut yapılar olarak görülmektedir (Şekil 4.118).

Şekil 4.118 St. Louis Dil Okulu (Kılıçoğlu, 2022)

Kadıköy’de Alman mavilerinin C1 paftasında görülen ve ismi Fransa Lisesi olarak belirtilen yapı hakkında net bir açıklama bulunmamakta, yapının denize kıyısı olduğu görülmektedir. Yapı Fransa mektep sokağıyla Moda caddesine bağlanmaktadır (Şekil 4.119).

Şekil 4.119 Fransız Lisesi (Dağdelen, 2006: Pafta C1)

4.2.5 Union Française

Kulüp 1894 tarihinde Leon Berger tarafından kurulmuştur. (Yaman, 2019: 380). Yapı arazisi Osmanlı'nın borçlarına istinaden eski Büyükelçi ataşesi Berger tarafından alındığı belirtilmekte, yapının 1896 yılında yapıldığı aktarılmaktadır (Akpolat, 1991: 142). Kulüp ilk olarak Misk Sokak 1 numarada kayıtlı olarak faaliyet gösterirken, 1896'da A. Vallaury tarafından inşa edilen binaya taşınmışlardır (Yaman, 2019: 381). Union Française 'nin kuruluş amacı 1894 tarihli mektupta

“ İstanbul'da bulunan bütün Fransız toplulukları aynı çatı altında toplamak Fransız Ticaret Odası, Dilin Gelişimi için Fransız Birliği, hayırsever işleri amaç edinmiş topluluklar... Hepsinin bir çatı altında toplanması Fransız Ortak Evi'ne yararlılık açısından daha yüksek bir karakter verecektir...”

şeklinde ifade edilmektedir (2019: 384). Yapı yüzyıl sonunda yaygınlık kazana Art-Nouveau üslubunda ele alınmıştır (Şekil 4.120).

Şekil 4.120 Union Française (kültürenvanteri, 2023)

4.3 Alman Devlet Yapıları

Osmanlı ve Prusya arasındaki ilk münasebetler 1718 Pasarofça Antlaşmaları sonrasında Sadrazam Nişancı Mehmet Paşa'nın I. Frederick Wilhelm'e göndermiş olduğu mektup olarak belirtilmektedir. 1720 de I. Frederick Wilhelm 'in Sultan III. Ahmet ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya mektuplar gönderdiği bilinmektedir. Prusya'nın İstanbul'a göndermiş olduğu ilk elçi 1755 göreve başlamış olan Karl Adolf Rexin 'dir (Cantemir, 2019: 55).

1756'da Avrupa'da çıkan yedi yıl savaşlarında Fransa, Avusturya ve Rusya ittifakına karşı Prusya ve İngiltere ittifakı oluşmuş, Prusya bu ittifaka Osmanlı İmparatorluğu'nun katılması için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler sonrası 1761'de ticari antlaşma⁵⁸ onaylanmış fakat Prusya'nın daha sonra Rusya ile gelişen ittifakı sonrasında 1762'de Osmanlı'nın Prusya ile yapması düşünülen ittifakın geri çevrildiği belirtilmektedir. (Cantemir, 2019: 55-56). Fakat Büyük Friedrich 'in bu antlaşma sonrası "levant ile ticaret onuruna" para bastırdığı da bildirilmektedir (Schwantes, 2010: 69).

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Polonya'da toprak kazanan Prusya ile Osmanlı ittifak yapmamış, fakat 1787-1788 yıllarında Osmanlı'nın hem Avusturya hem de Rusya ile savaş halinde olması, Prusya'nın aleyhine sonuç doğuracağı düşüncesiyle 1790'da Prusya ile Osmanlı'nın ittifak yaptığı belirtilmektedir. 1789 Fransız İhtilali sonrası birçok Avrupa devleti mevcut bütünlüğünü koruma yoluna gitmiş, 1815 Viyana antlaşmasına kadar Prusya'da olduğu gibi Avrupa devletleri ikili ilişkilerde statükoyu koruma yoluna gitmiştir (Yılmaz, 2018: 50-51).

1815 sonrasında Almanların Osmanlı topraklarına ilgileri koloni kurma amaçlarıyla paralellik gösterdiği, bu tutumları 1830'lardan itibaren görülmektedir. Moltke 'nin Alman basınında yer alan makalelerinde Osmanlı topraklarının kutsal yerlere yakın olması ve yeraltı zenginliklerinin bulunması sebebiyle yakında yıkılacağı düşünülen Osmanlı devletinin topraklarında konumlanmak gerekliliği vurgulanmaktadır (İnan, 2013: 33).

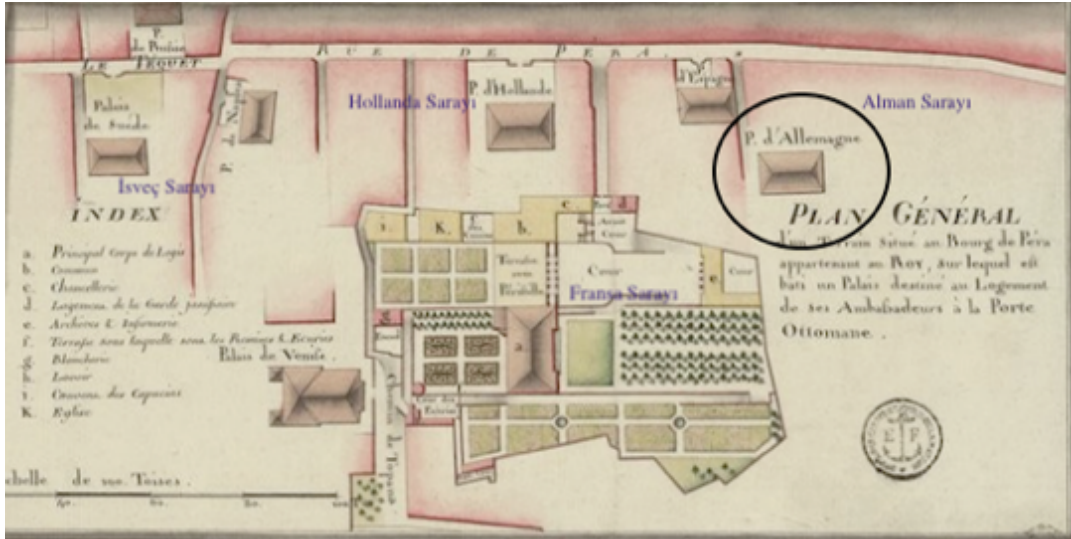
⁵⁸ Bu antlaşmanın dördüncü maddesinde Prusya, Doğu Akdeniz'deki Osmanlı'ya ait bütün duraklarda konsolos, konsolos yardımcısı ve tercüman bulundurma hakkı elde edeceği yazmaktadır (Cantemir, 2019: 58).

Prusya'nın 18. yüzyıldaki ilk elçisinden sonra görevi De Selkin 'in icra ettiği ve sonrasında De Gafron 'un yürüttüğü belirtilmektedir. 1803'te De Belefild M., 1809'da De Kanvisdorek, 1815'te Seban De Nişan, 1820'te Kont De Sladen, 1829'da Kolonel Baron De Kaniz, 1844'te Mösyö De Lekok, 1846'te de Kont De Berponiše İstanbul'da Prusya elçiliği görevini yapmışlardır (Yılmaz, 2018: 58-59).

4.3.1 Alman Sarayı

Alman birliği kurulmadan önce Alman toplumlarını temsilen Prusya Krallığı'na ait ilk elçilik binası Büyük Pera Caddesi Yazıcı Sokak üzerinde bulunduğu belirtilmektedir (İrez & Aksu, 1992: 14). 1784 tarihli Fransa Sarayı'nı gösteren haritada Alman sarayının Pera Caddesi'ne yakın (günümüz Nuri Ziya Sokak üzerinde) konumlandığı tespit edilmiş, yapının kütesinin Hollanda Sarayı ile aynı ebatlarda olduğu görülmektedir (Şekil 4.121).

Pera'daki eski Alman konsolosluk yapısının bahsedilen bir diğer konumu ise yazlık köşkü yapma karşılığında devredilen ve günümüzde Doğan Apartmanı olarak bilinen yapının arazisidir (Fındıkgil, 2002: 175). Bu arazi de Mehmet Paşa'ya ait konak olduğu ve 1865'te Padişah izniyle alındığı belirtilmektedir (Akın, 2002: 218).

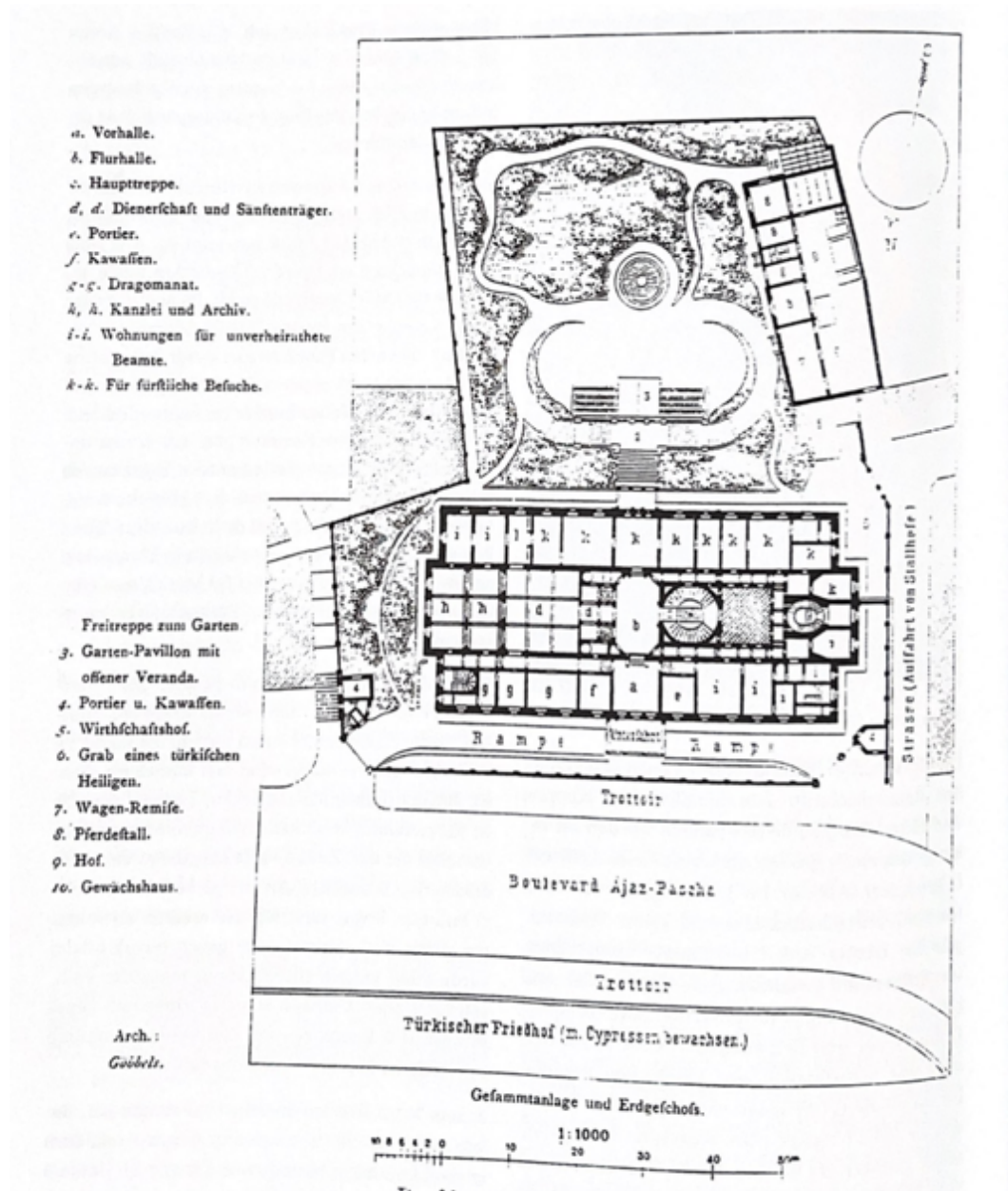

Şekil 4.121 Alman Sarayı Vaziyet Planı, 1784 (gallica, 2023d)

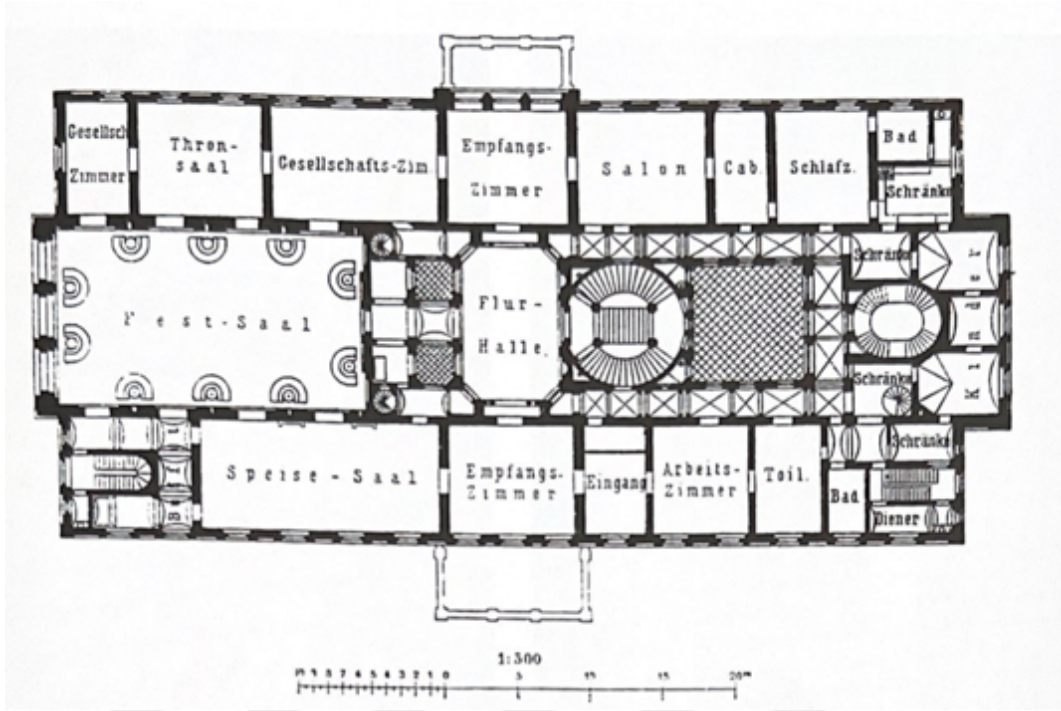
1864-65 yılları arasında Prusya büyükelçisi Kont Brassier de St. Simon'un 3676,25 m2 alana sahip Yazıcı Sokak'taki arsayı aldığı bildirilmektedir (Schwantes, 2010: 70). Alman birliğinin 1871'de kurulması sonrasında, krallığın görkemli bir yapı yapmak istediği, Beyoğlu Yazıcı Sokak'ta bulunan eski binanın yeterli mekânlara

sahip olmadığı kaynaklarda belirtilmektedir (M. Yavuz, 2001: 73). Bu görevi Berlin İnşaat Akademisi mezunu Hubert Göbbels'e verilmiştir (İrez & Aksu, 1992: 15). 1871'de İstanbul'a gelen Göbbels eski arazi üzerine iki farklı plan hazırlamış, fakat bu tarihlerde Beyoğlu bölgesinde çıkan yangınlar yüzünden yapının farklı bir yerde yapılmasının daha uygun olacağı belirtmiştir. Beyoğlu ve Taksim bölgesinin gelişme aksı düşünülerek ve gerekli alanları sağlamasından dolayı bugün mevcut olan yere yapı yapılması kararlaştırılmıştır (Yavuz, 2001: 73). Mevcut olan yapının yapımına 1874'te başlanmış, yapı inşası devam ederken Göbbels'in vefatı üzerine inşaatı Alfred Kortüm devam etmiştir (Fındıkgil, 2002: 175).

Döneminde Ayaz Paşa Bulvarı olarak anılan yol üzerinde 4023 m²'lik arsanın resmi satış tarihi 15 Mayıs 1874'te olduğu belirtilmekte, bu arsaya ek olarak hemen yanında bulunan 2812 m²'lik alan da bahçe yapmak için alındığı aktarılmaktadır (Schwantes, 2010: 71). Bahçeye inen merdiven ve iç mekân düzenlemeleri Kortüm tarafından yapılmış, 1877'de açılışı gerçekleştirilmiştir (Fındıkgil, 2002: 175). Bahçede yer alan merdivenlerin Berlin'de 1875'te inşa edilmiş Cephanelik yapısının içinde yer alan anıtsal merdivene referans verdiği belirtilmektedir (Schwantes, 2010: 73) (Şekil 4.122/4.123/4.124).

Şekil 4.122 Elçilik Binası Vaziyet Planı (Schwantes, 2010: 80)

Şekil 4.123 Elçilik Binası Birinci Kat (Schwantes, 2010: 81)

Şekil 4.124 Elçilik Binası Güney (Boğaz) Cephesi (Schwantes, 2010: 77)

Göbbels'in tasarımına model olduğu düşünülen yapılar Berlin'deki Friedrich Hitzing tarafından çizildiği bilinen Reichbank (Merkez Bankası) (Schwantes, 2010: 70), K.F. Langhaus'un 1833'te inşa etmiş olduğu Wilhelm Sarayı (Şekil 4.125) ve İstanbul'daki diğer büyükelçilik binaları gösterilmektedir (Uğur Selçuk, 2009: 120). Yapının pişirilmiş tuğla ile yapılan ön cephesinin "*Prusya*" özelliği olduğu vurgulanmaktadır (İrez & Aksu, 1992: 15).

Şekil 4.125 Berlin'deki I. Wilhelm Sarayı (Schwantes, 2010: 85)

Gümüşsuyu'ndaki elçilik binası yapılmadan önce Göbbels 'in hazırlamış olduğu proje öneri raporlarında, İstanbul'daki diğer elçilik binalarının ihtiyaç programları incelemiş ve olası önerilerini sıralamıştır (Fındıkgil, 2001: 183). Raporun birkaç alternatifi içerdiği, cephesinin Boğaz, Üsküdar ve İstanbul'dan (tarihi yarımada) görüleceğine dikkat çekerek, binanın saygın karakterli, dengeli kütleye sahip, geniş pencere açıklığı olan, çatı ve aydınlatmayı bozmandan Berlin'deki İmparatorluk Sarayı'nın motiflerinin kullanılacağı belirtilmiştir. Ana yapının taş strüktürü Venedik'teki Doglar Sarayı gibi tuğla motifli olması istenmiştir (2002: 189) (Şekil 4.126).

Şekil 4.126 Elçilik Binası Kuzey Cephesi (Marche, 2023)

Elçilik binası I. Dünya Savaşı'na kadar basit onarımlar geçirmiş, en son kapsamlı onarımı 1980 yılında yapıldığı belirtilerek, özgün dokusunun ortaya çıkarıldığı

aktarılmaktadır. Yağlı boya ve kötü onarımlar bu restorasyon çalışmasında temizlenmiş, esas ve orijinal yüzeylere ulaşıldığı belirtilmektedir. Elçilik binası 1894 depremi sonrasında, 1898’te ve 1914-18 yılları arasında onarımlar gördüğü ifade edilmektedir. 1898’deki onarımı Pelser Behresberg⁵⁹, 1905’teki kalorifer tesisatı düzenlemesi de Philipp Holzmann şirketi tarafından yapıldığı aktarılmaktadır (Yavuz, 2001: 85-86) (Şekil 4.127).

Şekil 4.127 Elçilik Binası (Schwantes, 2010: 75)

Alman Elçilik binası I. Dünya Savaşı sonrasında İsveç, II. Dünya Savaşı sonrası İsviçre kullanmış, ünlü on adet çatı kartalı heykellerinin I. Dünya Savaşı sonrasında kaybolduğu belirtilmektedir (Fındıkgil, 2002: 176). Çatıda yer alan kartallar hakkında *Journal des Debats*’ın 16 Kasım 1877’deki yayında

“Doğrudur. Her yerde kartallar vardır: çatının üstünde, kapı ve pencere bezemelerinde, hatta çini sobaların üzerinde bile. Kanatlarını germiş ve gagalarını iyice açmış kartallar. Bir kalede büyük bir kuş kafesi gibi.”

şeklinde ifade edilmiştir. Yapının döneminde Kuş Sarayı (Vogelpalas) olarak isimlendirildiği de ifade edilmektedir. Bu yoğun kartal sembollerinin yeni kurulan imparatorluğu ifade ettiği ve o dönemin milli marşındaki “*Baltık bölgesinden/ Mosel nehrinin kıyısına kadar/ Koruyucu kanatları açan/ Senin kartalıdır*

59 Behresberg ’in Alman Kraliyet ’ine ait inşaat işleri sorumlusu olduğu belirtilmektedir (Uğur Selçuk, 2009: 127).

İmparator” (Erken, 2020: 10-11) ifadeleri kartal ve imparator arasındaki dolaysız bağı açık bir şekilde dile getirmektedir.

İç mekânda birinci katta bilim ve sanatı simgelediği ifade edilen fildişinden iki adet heykel bulunmakta, taht salonundaki temsili bir taht ve I. Wilhelm ve Veliâht Prens’in büstleri yer almaktadır (Fındıkgil, 2002: 206). Taht salonuna giriş bölümündeki tavanda kartal motifli bulunmakta, kabul salonunda da Neo-Klasik öğeler gözlemlenmektedir (Şekil 4.128/4.129).

Neo-Klasik öğelerin Albert Körtüm tarafından tercih edildiği, dönemin Neo-Klasik etkisindeki Berlin Ekolü ile kübik kütle formlarını birleştirdiği ifade edilmektedir. Bu eğilimin dönemin Almanya’ında tartışmalı bir tutum olduğu da aktarılmaktadır (Von Kummer, 2010: 86-87). Fakat daha sonra gelen elçilerin ve çalışanların izlenimlerinden eski Prusya’yı değil yeni Almanya’yı temsil etmek istedikleri anlaşılmaktadır.

Şekil 4.128 Kabul Salonu (Kaisersaal) Giriş Merdiveni ve Kartal Motifli Tavan Süslemesi (Schwantes, 2010: 68)

Şekil 4.129 Kabul Salonu (Kaisersaal) (Schwantes, 2010: 83)

19.yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiş olan Alman İmparatorluk Elçilik Sarayı bugün Alman Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluk Binası olarak hizmet vermektedir. Gümüşsuyu-İnönü Caddesi üzerinde yer alan yapı, 1871 yılında kurulan Alman Birliği sonrası Almanya ’nın Osmanlı topraklarında sahip olunan ilk eseri olarak aktarılmaktadır. Dönemin Alman gazetelerinde yapı “*Almanya ’nın birliği ve büyüklüğü, Prusya ruhu, Avrupa ve Asya ’yı kucaklamak isteyen kartallar*” (Fındıkgil, 2002: 173/175) gibi ifadelerle imgelenmiştir.

4.3.2 Yazlık Köşk

Edmondo de Amicis ’ten aktarılan notlara göre Alman Yazlık Köşkü’nün olduğu yerde Sultan Abdülaziz köşkü olarak da geçen “Hünkâr Kasrı” bulunduğu belirtilmektedir (İrez & Aksu, 1992: 21) (Şekil 4.130). Bu yapının önceden Rum beyine ait olduğu daha sonra Osmanlı hazinesine geçtiği, 1828-29 Rus harbi döneminde de II. Mahmut’un sarı boyalı iki katlı bu yapıda kaldığı aktarılmaktadır (1992: 26). Alman elçiliği Berlin’e 22 Mayıs 1880 tarihli göndermiş olduğu telgrafta Sultan’ın hediye ettiği arazi mutlulukla bahsedilmektedir. Arazi üzerinde ilk olarak Stampa tarafından bir vaziyet planı hazırlandığı, fakat yüksek maliyet getiren bu projenin onaylanmadığı belirtilmektedir (Bachman, 2003: 29).

Şekil 4.130 Hünkâr Kasrı, 1854 (Bachman, 2010: 118)

Alman sefaretine ait yazlık bina için arazi 1880’de Sultan II. Abdülhamit tarafından verilmiştir. 1883’te yazlık bina için Sarkis Balyan, ismi tespit edilemeyen bir mimar ve Cingira tarafından verilen projeler değerlendirilmiş, Cingira’nın projesinin uygun görüldüğü belirtilmektedir. Cingira’nın projesinin Wilhelm Dörpfeld’in müdahalelerde bulunduğu ve bu müdahale sonrasında uygulama aşamasına geçildiği aktarılmaktadır. Yapının uygulama işi İngiliz şirket “Constantinople Land and Building Company” yapmış (Yavuz, 2001: 88), şirket uygulama işine ait bedeli eski Alman elçilik binası ve arazisini alarak karşılamış ve yapının 1884’te tamamlandığı ifade edilmektedir (Fındıkgil, 2002).

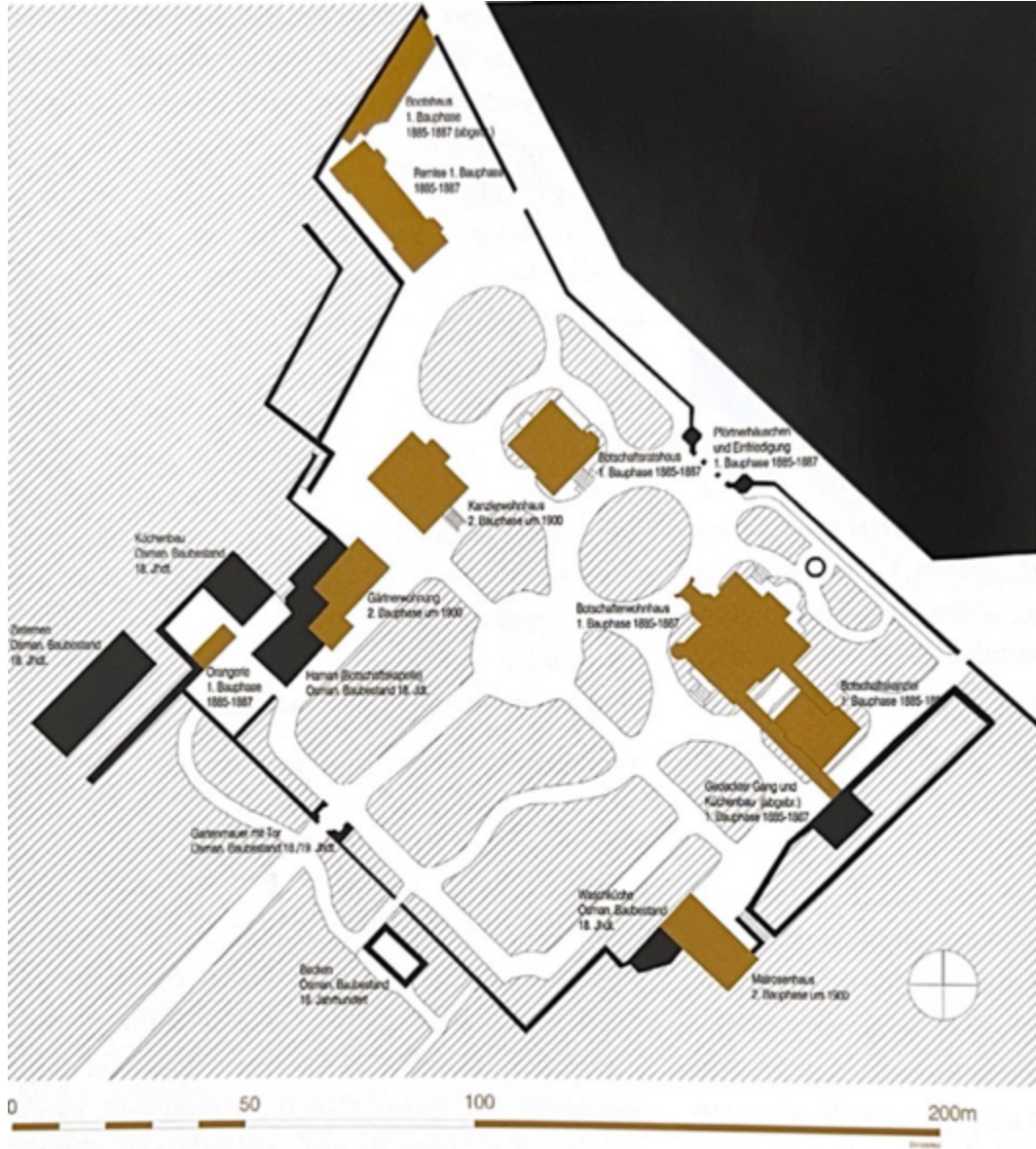
Yazlık binanın yapılmasında öncülük eden kişinin *Constantinople Land and Building Company* ’nin Alman kökenli müdürü Wilhelm Albert olduğu ifade edilmekte, Pera’daki arsa ve bir miktar daha para karşılığında anlaşmayı yapanın Albert olduğu aktarılmaktadır. Albert’in 18 Nisan 1882 tarihinde öneriler hazırlattığı ifade edilmektedir. Sarkis Balyan, Cingira ve Albert’in erkek kardeşi olduğu düşünülen üç mimara maliyetleriyle beraber projeler hazırlanmış, Sarkis Balyan’ın projesi maliyeti fazla olmasından, diğer mimarın ise uygulamada problem yaratacağı düşünüldüğünden projeleri onaylanmadığı aktarılmaktadır (Bachman, 2003: 29-31).

Cingira’nın projesi büyükelçi Josef Maria von Radowitz tarafından 10 Şubat 1883 tarihinde onaylanmış, fakat yapının yerel mimar tarafından yapılması istenmemiştir. Elçilik ve bakanlık yazışmalarında Atina Arkeoloji Enstitüsü’nde çalışan Dr. Wilhelm Dörpfeld ismi öne çıkarılmış, Dörpfeld 7-23 Eylül 1883 tarihleri arasında Cingira’nın projesi ve yerinde yapmış olduğu gözlemler sonucu bakanlığa rapor hazırlamıştır. Cingira’nın hazırlamış olduğu elçilik konutu, elçilik

danışma konutu ve Kançılarya'dan oluşan üçlü yapı konseptinin uygun olduğunu belirtmiştir. Dörpfeld yerel konstrüksiyona uygun ve diğer yazlıklar gibi büyük ve havadar olması ve çok sayıda odayla büyük bir salonu bulunması gerektiğini, Cingira'nın projesindeki küçük oda ve salonun imparatorluk elçisine küçük geleceği belirtilmiştir (Bachman, 2003: 31-35).

Dörpfeld raporunda Cingira'nın önermiş olduğu ön cephe tasarımının uygulanabileceği, yüksek çatı önerisinin yöresel şartlar göz önüne alındığında olumsuz ve maliyetli olduğu, Kançılarya için önerilen planimetrenin uygunluğu ve elçilik için yeni bir öneri çizdiği anlaşılmaktadır (Bachman, 2003: 39). Bu raporda arazide bulunan bazı eski yapıların, eski tonozların yeniden kullanımı için öneriler bulunmaktadır. Eski tonozların elçilik binası için temel olarak kullanılmadığı bilinmektedir (2003: 47). Dörpfeld 'in Tarabya'daki inşa işine katkısı projelerin gerekli görülen yerlerini revize etmek ve alanla ilgili raporları oluşturmak olduğu, 15.12.1884 tarihli bir ödemeye sonlandığı bildirilmektedir (2003: 57).

Yapının inşa sürecinde Alman yetkililer şirket yetkilerinin olmasını istemekte, bu sebepten Stettin başbakanı oğlu Armin Wegner, Otto von Bismarck tarafından 9 Temmuz 1885'te iş için önerildiği, Eylül 1885'te Wegner'in İstanbul'a geldiği aktarılmaktadır. 1887'de yapının inşaatını tamamlamıştır (Bachman, 2003: 55) (Şekil 4.131/4.132).

Şekil 4.131 Alman Yazlık Köşkü Vaziyet Planı (Bachman, 2010: 132)

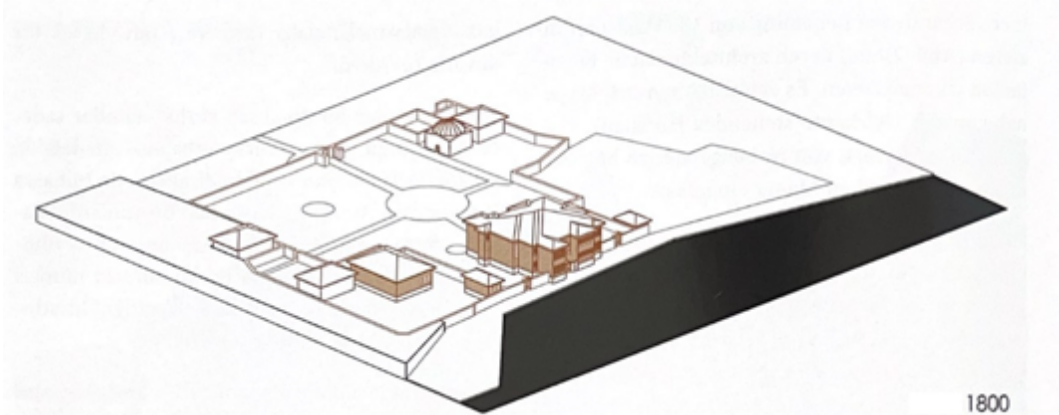

Şekil 4.132 Yazlık Elçilik Köşkü Boğaz Cephesi (Bachman, 2003: 61)

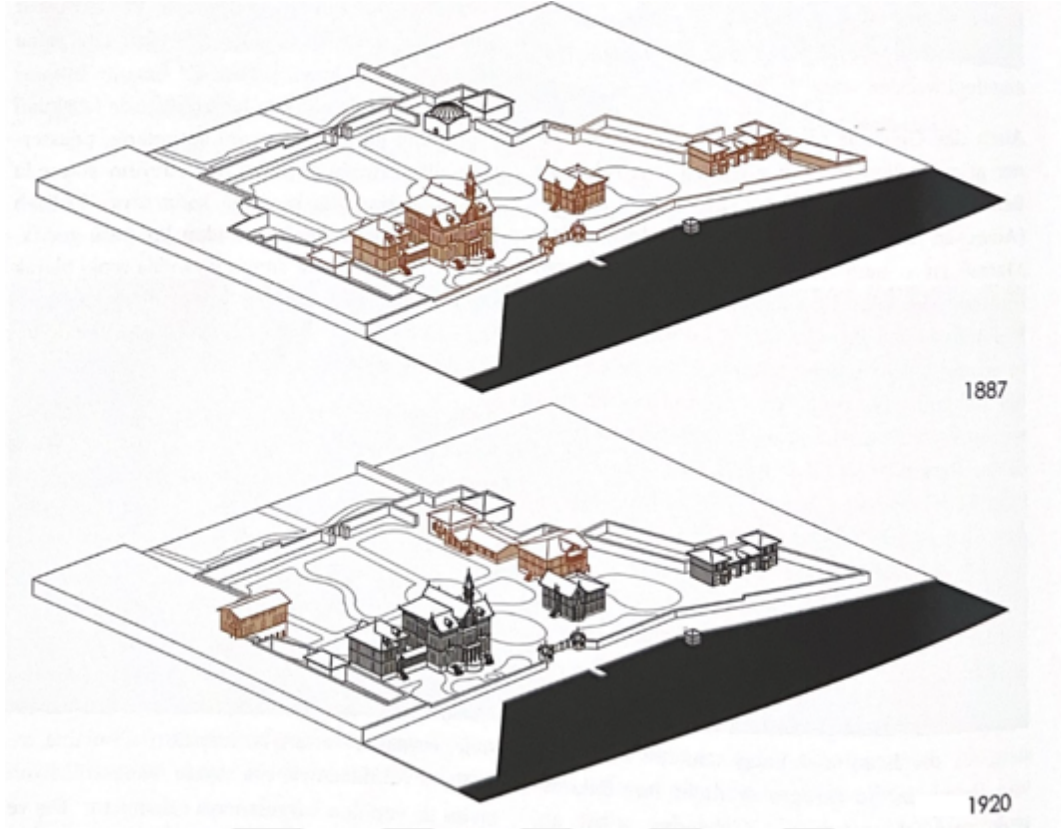
Alman bakanlıklar mimari planlar üzerine yazdıkları raporlardan aktarılan

“Her ne kadar sitili, saflığı ve ayrıntılarda bazı isteklerimiz yerine getirilmemiş olsa da bir bütün olarak bakıldığında COTTAGE olarak adlandırılan ve Arap-Osmanlı mimari sanatının motiflerini ölçülü bir şekilde değerlendiren ahşap yapı sistemi bizi sevindirdi.”

şeklinde aktarılmaktadır (İrez & Aksu, 1992: 27). Sefir/Elçi evi olarak bilinen ana yapının giriş katındaki pencere üzerindeki üç yonca yapraklı motifin Gotik üslubu anımsattığı belirtilmektedir (1992: 44) (Şekil 4.133/4.134).

Şekil 4.133 Yazlık Köşkü Gelişim Şeması (Bachman, 2010: 120)

Şekil 4.134 Yazlık Köşkü Gelişim Şeması (Bachman, 2010: 120)

4.3.3 Sağlık Yapıları

İstanbul’da Alman topluluğunun sağlık kurumu faaliyetleri, 1846 yılında Prusya Elçiliği hekimlerinden olan Dr. Georg Hermann Ritter von Mühling girişimleriyle başlamaktadır. Beyoğlu Yüksek Kaldırım’da beş yatakla hizmet veren hastane, aynı yıl Galata’da daha geniş bir yere taşındığı aktarılmaktadır. 1853’te günümüzde kullanılan arazi alınmış, içindeki taş binalar ve eklemelerle kullanılmaya başlanmıştır. 1870 yılındaki yangından yapıların hasar gördüğü belirtilmektedir (Fındıkgil, 2002: 114-115).

1872’de arsa mülkiyeti Alman elçiliğine geçmiş ve aynı yıllarda yapılan elçilik yapısıyla beraber Hubert Göbbels hastane projesini gerçekleştirmiştir. Göbbels ‘in ölümü sonrasında Albert Kortüm yapının inşa sürecini yürütmüştür (Fındıkgil, 2002: 115). Yapı 14 Ocak 1877 tarihinde hizmet vermeye başlamıştır (2002: 121).

8 Temmuz 1875/ 4 Cemaziyülahır 1292 tarihli bir kayıta Beyoğlu Firuzağa Mahallesi’nde elçiliğin hastane yapımı için araziye kiralamak istediği ve söz konusu araziye yakın iki arsanın da buraya katılması yönünde talepleri olduğu belirtilmektedir. Bu iki arazi Galata’ya bağlı Cihangir Mahallesi, Somuncu Oğlu

Sokağı'ndaki Hariri Hacı Hüseyin Ağa ve Seyit Mehmet Hacı Ağa ile Hariri Hacı Mehmet Efendi Vakıflarına ait araziler olduğu ifade edilmektedir (Çınar & Yavuz, 2017: 140).

Alman Hastanesi dört katlı bir yapı olup 1877'de tamamlanmış, 1908'de de kapsamlı onarımlar geçirmiştir. Hastaneye 1889'da inşa edilmiş olan küçük yapıyı Alman Arkeoloji Enstitü bürosu olarak elçilik binasında yer tahsis edilinceye kadar kullanmıştır (Fındıkgil, 2002: 122) (Şekil 4.135/4.136/4.137).

Şekil 4.135 Alman Hastanesi Vaziyet Planı (Dağdelen, 2006: pafta G11)

Şekil 4.136 Alman Hastanesi (Fındıkgil, 2002: 115)

Şekil 4.137 Eski Alman Arkeoloji Binası (D-DAI-IST-R9447)

4.3.4 Eğitim Yapıları

1871 öncesinde İstanbul dışında Osmanlı coğrafyasında açılan Alman okullarının 3 tanesi İzmir’de, 1 tanesi Aydın’da ve Levant bölgesinde de 6 adet okul açtıkları belirtilmektedir (Esenkal, 2007: 98). Osmanlı topraklarında 1870-90 arasındaki

sayımlarda 7, 1897’de 22, I. Dünya Savaşı öncesinde 23 okulun faaliyet gösterdiği aktarılmaktadır (Tekin & Göksal, 2017: 330).

19. yüzyılın ortalarına kadar Alman topluluğunun çocukları Protestan Cemiyeti’nin kurmuş olduğu okullarda eğitim görmüşlerdir. Fakat Almanya’nın güneyinden gelen Katolik aile çocukları ve laik bir eğitim anlayışı isteyen diğer Alman aileleri alternatif bir eğitim kurumu talebinde bulundukları belirtilmektedir. Bu talep doğrultusunda 1868’te Alman ve İsviçre Okul Cemiyeti kurulmuş, eğitim faaliyetlerini kiralık binalarda sürdürmüşlerdir (Fındıkgil, 2002: 131). Günümüzdeki Alman Lisesi’nin temelleri olan okul, milli kimliğin korunması amacını da güttüğü, eşitlik ilkesine dayalı bir eğitim kurumu oldukları vurgulanmaktadır (Kara Pilehvarian & Yergün, 2020: 11). Bu okulun temel amaçları arasında yabancı bir devletteki Alman vatandaşlarının kimliklerini korumak ve diğer dini kurumlara mesafeli eğitim anlayışını geliştirmek olduğu ifade edilmektedir (Münch, 2023).

Okul, 1871’de Alman birliğinin kurulmasından sonra maddi destek alabilmiş, 1872’de Galata’da kendi binasını kullanabilmiştir. Bu yapının Galip Dede Sokağı Müeyyetzade Cami karşısında yer aldığı, mimarının M.F. Cumin olduğu belirtilmektedir. Bu yapının 11 sınıflı üç katlı olduğu aktarılmaktadır (Fındıkgil, 2002: 132). Eski okul binasının Galata Kulesi’nden günümüz Beyoğlu Belediyesi yönüne doğru bakılan tarafta yer aldığı anlaşılmakta, Galata Mevlevihane’si arkasına yapılacak yeni okula da bu eski okula 150-200 metre uzaklıkta konumlandığı bilinmektedir (Şekil 4.138).

Şekil 4.138 Eski Alman Lisesi (Sébah & Joaillier, 2023)

1873’te kurum Protestan Kilisesi’ni de kendi çatısı altına toplayabilmiş, mevcut öğrenci ve öğretmen sayısı artmıştır. Eğitim programlarının yenilenmesi sonucu

Alman uyruklu aileler dışında Türk ailelerin de bu okula ilgisinin arttığı belirtilmektedir. Eski arsadaki Alman Okulu ‘nun 1894’teki depremde hasar gördüğü belirtilmekte (Fındıkgil, 2002: 132-133), bu okulun yeni yapılacak inşaatın bitimine kadar kullanıldığı, yapı hakkında sağlıklı şartların oluştuğuna dair 1895 tarihli raporlardan anlaşılmaktadır (2002: 137). Bu eski arazideki okulun 1905 yılına kadar okul mülkiyetinde olduğu ve daha sonra Rum cemiyetine satıldığı belirtilmektedir (2002: 140).

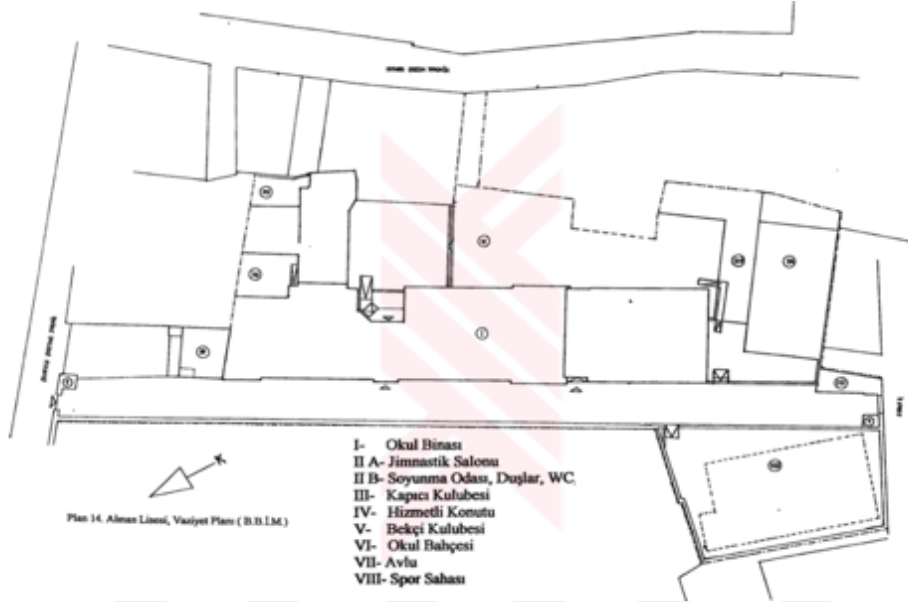
4 Ağustos 1906 tarihinde Eski Alman Okulu’nun satılarak Zagorafyon mektebi olarak kullanılacağı anlaşılmakta, bu satış işleminde yer alan belgede eski alman okuluna ait çizimler bulunmaktadır. Çizimlerde okulun zemin kat planları araziyi gösterecek şekilde kaleme alınmış, ana yapıyı gösteren kat planında bodrum kat üzeri üç kat olduğu ifade edilmiştir. Ana kat yanındaki bölümünde (okulun ana salonu) bir kat üzeri salon olduğu yazmaktadır. Okul ve salon yapısından bağımsız arazi içinde bulunan bir diğer yapıda da *iki kat üzeri ebniye* olduğu ifade edilmektedir (C.O.A-İ.AZN.68.4.0) (Şekil 4.139).

Şekil 4.139 Eski Alman Lisesi Kat Planı (C.O.A-İ.AZN.68.44.0)

Yapılacak yeni okul, yeni bir arazi üzerine temeli Almanya’dan toplanan destek ve Deutsche Bank’ın yardımlarıyla 1895’te başlanmış, 1897’de bitirilmiştir. Yeni projenin mimari Otto Kapp von Gültstein olup, Meissner ve Guglielmo Sempirini

uygulamasını üstlendiği aktarılmaktadır. 1898’de Alman Okulu’na Almanya’daki okullar denk kabul edilerek ortaokul derecesi verilmiştir (Fındıkgil, 2002: 133). 1910’da da okul Almanya’daki liselerle denkliği sağlanmış, buradaki öğrencilerin Almanya’daki üniversitelere sınavsız geçme hakkı kazandığı belirtilmiştir (2002: 330) (Şekil 4.140/4.141).

Şekil 4.140 Alman Lisesi Vaziyet Planı(M. Yavuz, 2001: 263)

Şekil 4.141 Alman Lisesi (D-DAI-IST-7041)

Alman birliğinin kurmuş olduğu bir diğer okul Yedikule’de yer almakta, 1901 tarihli okul raporlarında yapının 1875 yılında Demiryolu Okulu olarak kayıtlarda geçtiği belirtilmektedir. İlk yıllarında kendisine ait bir mekâna sahip olmayan

okulun 1897’de yapımı için kararlar alındığı, 1899 tarihinde yapıldığı aktarılmaktadır. Yapı Orient Demiryolu şirketine ait olup, şirketin arazisi içinde konumlandırıldığı ifade edilmektedir (Fındıkgil, 2002: 381). Okulun eğitim dili Almanca olup, eğitime başladığı ilk yılda tek sınıf olarak, 1901 yılından itibaren de iki sınıflık kapasite ile Alman, İsviçre, Avusturya, Macaristan kökenli ailelerle demir yolunun çalışanları ve okul derneği üyesi mensuplarının çocuklarına hizmet verdiği belirtilmektedir (2002: 318-319). Yapının Tapu ve Kadastro bilgilerinde bahçeli kâgir mektep olduğu, 314 pafta 1230 ada, 14 no’lu parselde bulunduğu, 1395 m2 alana sahip olduğu belirtilmektedir. Okul günümüzde Fatih ilçesi Hacı Hüseyin Ağa Mahallesi’nde Fatih Yunus Emre Okulu olarak hizmet vermektedir (Şekil 4.142).

Şekil 4.142 Yedikule Alman Okulu (Fındıkgil, 2002: 319)

Haydarpaşa Alman Okulu ’da 1894’te demiryolu çalışanlarının çocukları için açılmıştır. 1902’de yönetimi Pera’daki Alman Lisesi’ne devredilmiştir. 1904 tarihli bir raporda dört sınıflı temel eğitimle bir ana sınıfı olduğu ve 4 öğretmen için lojmanları olduğu belirtilmektedir (Fındıkgil, 2002: 322-323). Yapının mimarı Schwatlow olduğu belirtilmekte (Erkan, 2001: 165), günümüze ulaşmış olan yapının tapu ve kadastro bilgilerinde bahçeli kâgir mektep olarak, 51 pafta 195 ada 33 parselde 1122 m2 alan sahip olduğu belirtilmektedir. Haydarpaşa Alman Okulu, Kadıköy ilçesi Rasimpaşa mahallesinde Osmangazi İlkokulu olarak günümüzde hizmet vermektedir (Şekil 4.143).

Şekil 4.143 Haydarpaşa Alman Okulu (D-DAI-IST-7044)

Kaynaklarda Bebek'te Almanlara ait 1896 tarihinde Doktor Brokes tarafından inşa edilen bir okuldan da bahsedilmektedir (Esenkal, 2007: 100).

4.3.5 Teutonia Alman Kulübü

İstanbul'daki Alman kökenli bireylere sosyal bir mekân sunmak için 1847'de kurulmuş kulübün binası günümüzde Beyoğlu Galib Dede olarak bilinen cadde üzerinde yer almaktadır (Fındıkgil, 2002: 156). Kulübün kurulmasında cam ustaları, duvarcı ustaları, tamirci gibi zanaatkârlar ve tüccarlar bulunurken, 1890'lı yıllar sonrasında elçilik mensubu, iş adamı, subaylara da hizmet verdiği belirtilmektedir (Somel, 2010: 49).

Kiralanan binalarda faaliyet gösteren kulübün 1872'deki yapısı eylül ayındaki yangında hasar görmüş, 1875 ahşap bir binada faaliyetini gösteren kulüp, 1895'teki başka bir yangında yapısını tekrar kaybetmiştir (Fındıkgil, 2002: 157-158). 1895'te yangından yanan yapının mimarının Hubert Göbbels olduğu, uygulama işinin de Barborini tarafından yapıldığı aktarılmaktadır (2002: 166).

Teutonia Kulübü'nün 1895 sonrasında yapılan taş binasının projesi Otto Kapp, inşaat işini Semprini yürüttüğü (Fındıkgil, 2002: 156), günümüze ulaşan yapının 1897'de tamamlandığı belirtilmektedir (2002: 157-158). Yapının ikinci katında silme

altlarında yer alan aslan başlı masklar dönemin Art Nouveau özelliklerini yansıtmaktadır (Şekil 4.144).

Şekil 4.144 Teutonia Kulübü, soldan sağa Kartpostal (Saltonline, 2023), Aslanbaşlı Duvar Süslemesi (Yiğitpaşa, 2010: 324), (D-DAI-IST-7046)

4.3.6 Alman Çeşmesi

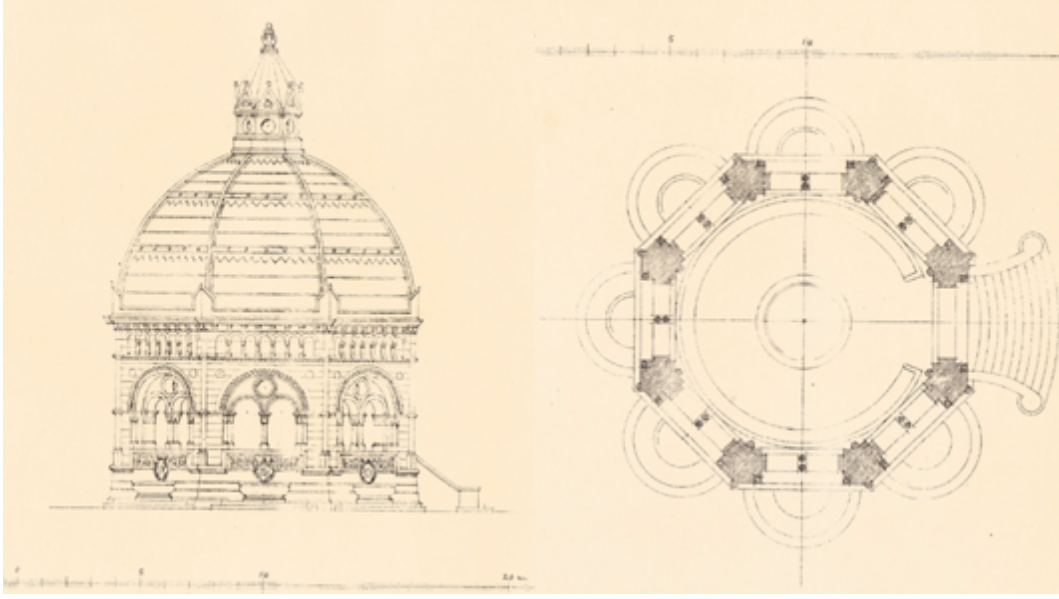
Yapı 1898'de II. Wilhelm'in Osmanlı Devleti'ne ikinci ziyareti sırasında yaptırılmıştır. Yapı döneminde Türk-Alman dostluğunun önemli nişanesi olarak ele alınmıştır. II. Wilhelm'in çeşmeyi Roma-Bizans üslubunda sipariş ettiği belirtilmekte, projesini 1899'dan beri Kraliyet Akademisi üyesi (Fındıkgil, 2002: 257) olan Max Spitta 'a yaptırmış ve yapım masrafları kendisi tarafından karşılanmıştır. Uygulama işini mimar Scheele üstlendiği belirtilmiştir (2002: 244-247). Spitta 'nın uygulama esnasında İstanbul'a gelmediği, inşa hazırlıklarına da 1900 Nisan ayında başladığı belirtilmektedir (Göğüş, 2015: 214-215).Max Spitta'nın günümüzde bulunan kubbeli çeşme yerine konik külahlı örtü sistemine sahip bir öneride çizmiştir (Spitta, 1902) (Şekil 4.145).

Şekil 4.145 Max Spitta Öneri Çizimi (Spitta, 1902)

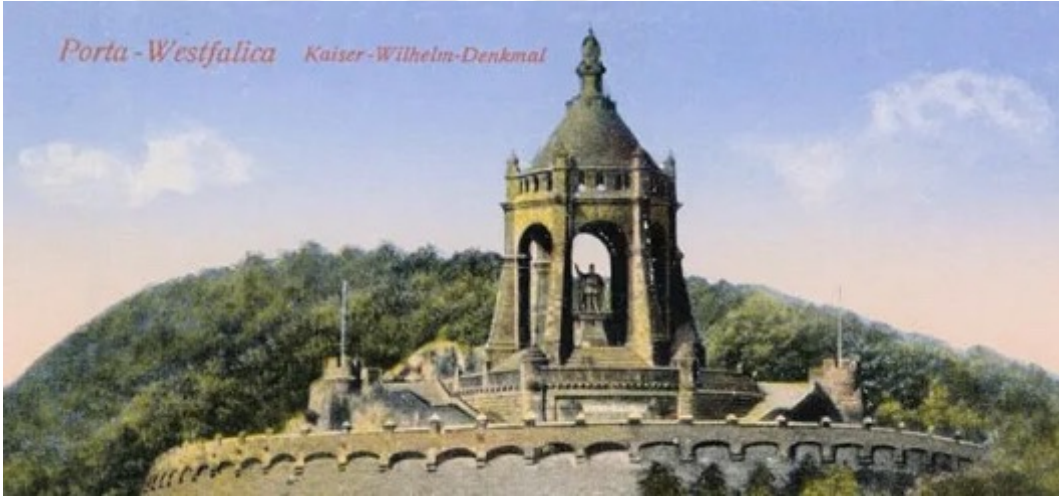
Alman çeşmesinin bir kısım malzemeleri Almanya’da hazırlanarak gemilerle nakliyesi yapıldığı belirtilmektedir. Yapı Kayser’in doğum günü olan 27 Ocak 1901’de açılmış, çeşmede bir Osmanlıca diğeri Almanca iki kitabe bulunmaktadır. Almanca kitabede Kayser II. Wilhelm adına II. Abdülhamid 1898 senesinde yaptırdığı belirtilmektedir (Yavuz, 2001: 93-95).

Alman çeşmesi içindeki süsler iki ana grupta incelenmekte, ilk grup kubbe içindeki mozaikler olup, ikinci grubu sütun, kaide ve musluk etrafındaki tunç elemanlardan oluşturmaktadır. Kubbe içindeki mozaiklerde II. Abdülhamit tuğrasıyla II. Wilhelm’in baş harfleri yer almaktadır (Göğüş, 2015: 204-205) (Şekil 4.146).

Şekil 4.146 Alman Çeşmesi Görünüş ve Plan (Spitta, 2023)

Yapının üslubu Alman Neo-Rönesans'ı ve Rundbogenstil tarzlarına yakın olduğu vurgulanmaktadır. Çeşmenin 1896'da Bruno Schmitz'in Porta Westfalica'daki Wilhelm Kulesi'yle benzerliklerine dikkat çekilmektedir (Fındıkgil, 2002: 249) (Şekil 4.147).

Şekil 4.147 Kaiser Wilhelm Kulesi, Porta Westfalica (deutsche-schutzgebiete, 2020)

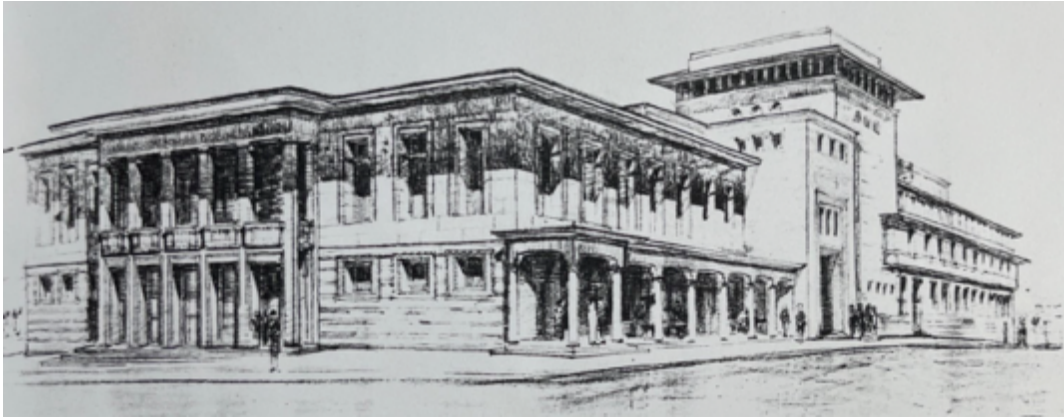
4.3.7 Türk-Alman Dostluk Yurdu

1914 Şubat ayında hem İstanbul'da hem de Berlin'de Türk-Alman/Alman-Türk yurdu kurulmuştur. Bu kuruluş iki millet arasındaki dostluğun geliştirilmesi amacını güttüğü belirtilmektedir. Kültür politikalarını yürütmek için içinde sergi salonu, kütüphane, toplantı salonlarını içeren bir yapı inşa edilmesi gündeme

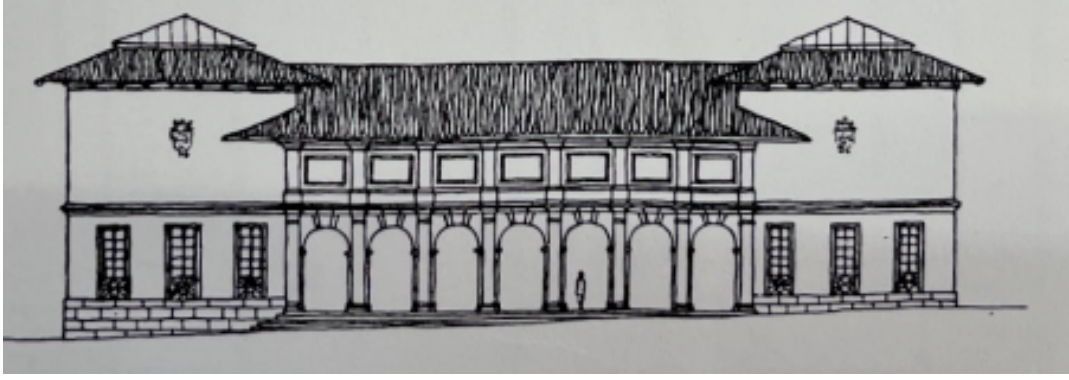
gelmiştir. Projenin masrafları Berlin'deki Alman-Türk Derneği tarafından sağlanacak, arazinin Osmanlı yönetimi tarafından sağlanması istenmektedir. Arazi divan yolu üzerinde Sultan Mahmut türbesi karşısında bulunmakta, 46x96 metre ebatlarına sahip olduğu belirtilmektedir (Fındıkgil, 2002: 347).

Böyle bir yapının simgesel değeri ön plana çıktığından yapının projesi Alman Mimarlar Birliği'ne üye 12 mimarın katılması istenmiş, mimarlara davetiye gönderilerek katılımları sağlanmıştır. Davetiye Peter Behrens, German Bestelmeyer, Paul Bonatz, Hugo Eberhardt, Martin Elsaesser, August Endell, Theodor Fischer, Walter Gropius, Bruno Paul, Hans Poelzig, Richard Riemerschmid ve Bruno Taut 'a gönderilmiş, Walter Gropius 'un bu tarihlerde askerde olmasından yarışmaya katılamamıştır (Fındıkgil, 2002: 348). Bu yarışma projesine Türk mimarlar katılmamış, fakat Mimar Vedat Tek ve Mimar Kemalettin'in sonuç ürün için katkı sağlayacağına dair görüşler ileri sürülmüştür (Kreiser, 2010: 28).

Yapının ihtiyaç ve kullanıcı profili gözetilerek değerlendirilen yapı programında üslup konusunda yerel mimariyi gözetmek, fakat taklide kaçan unsurlardan kaçınılması istenmektedir. 4 ve 5 Kasım 1916'da projeler 3 aşamalı değerlendirmeye tabi tutulmuş, son aşamaya Bestelmeyer ve Behrens kalmış ve Bestelmeyer tasarımı seçilen proje olmuştur (Fındıkgil, 2002: 351-353) (Şekil 4.148/4.149/4.150/4.151).

Şekil 4.148 Behrens Projesi Görünüş Perspektifi (Theodor, 1918)

Şekil 4.149 Bestelmeyer Projesi Divan Yolu Cephe Çizimi (Theodor, 1918)

Şekil 4.150 Bestelmeyer Projesi Divan Yolu Perspektif Cephe Çizimi (Theodor, 1918)

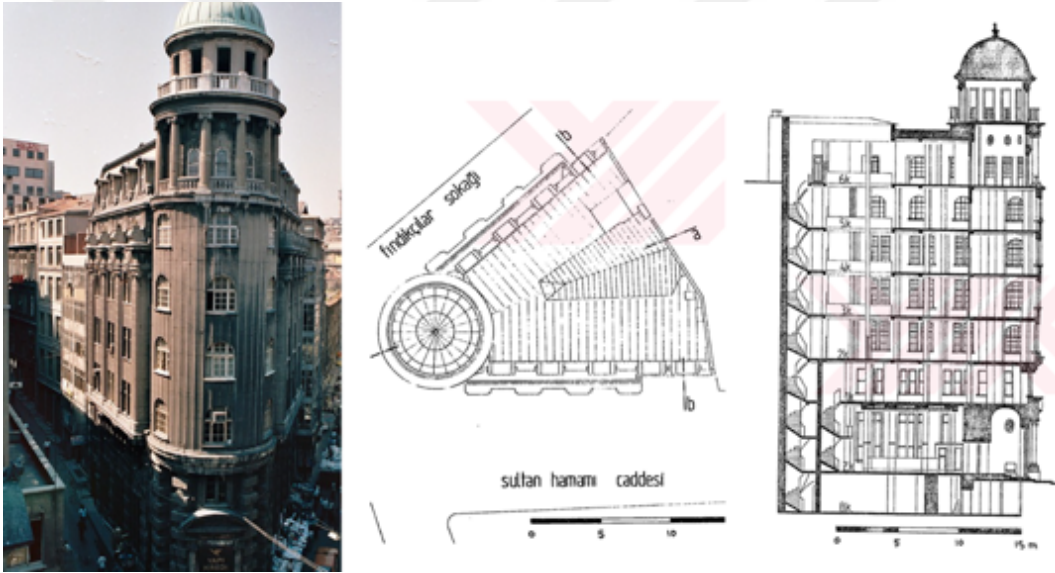

Şekil 4.151 Bestelmeyer Projesinin Kuş Bakışı Perspektifi (Böhme, 2010: 276)

4.3.8 Deutsche Orient Bank

Bankanın August Jachmund tarafından yapıldığı ve Orta Avrupa üslubunu yinelediği belirtilmektedir (Yavuz, 1976: 14). Bankanın kurucularından olan Herbert M. Gutmann 'ın Almanya'da Osmanlı sanatına ait ilk ve önde gelen koleksiyoncular arasında olduğu ifade edilmektedir (Schwantes, 2010: 31) (Şekil 4.152).

Yapı köşe parselde yer alıp, prestij cephesi ve girişi köşe konuma getirilmiştir. Giriş, birinci ve ikinci kat cephelerinde rustik taş örgüsü bulunmakta, sonraki katlar çatı katına kadar sade formda inşa edilmiştir. Yapının kubbe örtü sisteminde bir kulesi ve bu kule altında İon sütun başlıklarından oluşan kolonatl dairesel bir balkon bulunmaktadır. Yapı genel olarak Neo-Klasik üslup tercih edilmiştir.

Şekil 4.152 Deutsche Orient Bank, görsel (Genim, 2023), çizimler Sinan Genim'e ait olup, aktaran (Yavuz, 2001)

4.3.9 Dini Yapıları- Alman Protestan Kilisesi

Prusya hâkimiyetinde ilk Alman Protestan cemaati 14 Temmuz 1843'te İstanbul'da kurulmuştur. İlk kuruldukları yıllarda ayinler sefarette gerçekleştirilmiş, cemaat 1851'de kilise-hastane ve okul yapmak için bağış kampanyası başlatmıştır. Kampanyaya gelen cevaplarda okul yapılması istendiği dikkate alınarak okul inşası gerçekleştirilmiştir. Okul inşa edildikten sonra 1860'ta tekrardan kilise yapımı gündeme gelmiş, ilgili karar 1861'e elçilikten alındığı belirtilmektedir. Yapılacak olan kilisenin yeni bir araziye veya mevcut okulun üzerine ek yapı olarak inşa

edilmesi seçeneklerinden, yapının okulun üstüne ek olarak yapılması uygun görülmüştür. Kilise inşaatının Barborini tarafından üstlendiği belirtilmektedir (Fındıkgil, 2002: 103) (Şekil 4.153).

Şekil 4.153 Alman Protestan Kilisesi (Fındıkgil, 2002: 102)

DEĞERLENDİRME

19. yüzyıl ulus-devlet oluşumu ve milliyetçilik söylemlerinin geliştiği, genele yayıldığı yüzyıl olarak görülmektedir. Ulaşım ve iletişim ağlarının gelişmesi bu durumun yayılmasına ve devletlerin merkezileşmesinde kayda değer katkılar sağladığı aktarılmaktadır. Genel olarak modernite ve ulus devlet temaları çerçevelerinde değerlendirilen bu yüzyılda bazı ikilikler oluştuğu, bu ikilik veya gerilim çiftlerinden birini kültür ve uygarlaşma oluştururken, diğerini özgürlük ve evrensellik oluşturmaktadır. Bu durum ulusalcılık ve kozmopolitlik arasında gerilime sebep olmaktadır (Delanty & Jones, 2002: 453).

Bu gerilim çiftleri yanında toplumsal yapıların yeniden üretilmesi ve şekillendirilmesinde farklı açıklamalar getirilmektedir. Giddens (2005: 31-32), toplumsal yeniden üretim sürecinde; anlamlandırma (A), tahakküm (T) ve meşrulaştırma (M) bileşenlerinden oluştuğunu düşünmektedir. Yeniden üretimin; A-T-M gidişatı takip edildiğinde sembolik düzen/söylem biçimleri, T-A-M süreci siyasal kurumlar/ekonomik kurumlar, M-T-A sürecinde de hukuk/yaptırım formlarının oluştuğu belirtilmektedir. Bu kapsamda A-T-M sürecinin 19. yüzyıl üslup tartışmalarında, T-A-M sürecinin de inşa alanında görünürlük kazandığı düşünülmektedir.

Toplumun ve toplumsal üretimin devam etmesi yönündeki çalışmalardan bir diğerini de devlet ve ideoloji aygıtları çerçevesinde Althusser ele almıştır. Althusser (1989: 32), devletin ideolojik aygıtlarının mevcut üretimde devamlılığı sağlamak için gerekli olduğunu, yeniden üretim güçlerini oluşturmak için kullanıldığını belirtmektedir. Althusser'in bu tespitinden, *her devletin süreklilik sağlaması için ideolojik aygıtlara ihtiyaç duymakta*, denklemi ifade edilebilmektedir. Althusser (1989: 33), devletin ideolojik aygıtlarının devletin baskı araçlarıyla halk arasında uyumu sağladığını da düşünmektedir.

Ulus-devlet oluşumunu değerlendiren tartışmalar da öne çıkan durumlardan biri yapı-fail ikiliği çerçevesinde görülmektedir. Primordialist, modern eleştiri ve etno-sembolcü yaklaşımların her birinde de sistemler/yapılar bireyleri doğrudan etkilediği ifade edilmektedir. Bütün savunular, ulus-devlet oluşumu ve milliyetçilik

üzerinde farklı konumları temsil etmesine rağmen yapı-fail/sistem-birey ikiliğinde sistemin tahakküm koyucu konumunu korudukları anlaşılmaktadır.

Ulus-devlet ve milliyetçilik söylemlerinin analizinde güç kavramı perspektifinden değerlendirmenin daha kapsayıcı olacağı düşünülmektedir. Batı medeniyeti kendi içinde paradigma değişimi geçirmiş olmasına rağmen, güç kavramı çerçevesinde devletlerin benzer refleksler geliştirdikleri gözlemlenmektedir. Modern öncesi yönetimlerin meşrulaştırıcı aracı olan mimari, modern sonrası yeni yönetim anlayışında da benzer bir rol oynamıştır. Yeni yönetimin benimsemiş olduğu ulus-devlet ve millet ideolojisi mimari üzerinden tekrar meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu duruma ek olarak ulus oluşumunda genellikle kullanılan araçlar arasında ulusal bayrak, amblem veya arma ile askeri geçit törenleri de eklenmektedir (Altan Ergut, 1999: 37).

İdeolojilerin mimari üzerindeki etkisini kaleme alan Mayo (1996), bu sistemlerin muhafazakâr konumlarına dikkat çekmektedir. Muhafazakâr ve gelecek vadeden söylemlerin mimaride yansıtılması devletlerin temel refleksleri arasında yer almaktadır.

Pevsner (1977: 177), 18. yüzyılın sistem kurucu özelliğinin olduğunu, 19. yüzyılın da aktörler ve estetik benzeri şeylerle uğraşacağına zaten var olan *felsefelerin tarihsel karşılaştırmalarıyla* yetindiklerini belirtmektedir. 18. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'daki mimar ve sanatçılar arasında Neo-/Revival akımları görünürlük kazanmıştır. Sanatçılar ürünlerini tarihten çıkarmış oldukları öğelerle ifade ettikleri görülmektedir. İncelenen örnekler (İngiltere, Fransa, Almanya) çerçevesinde mimar ve sanatçılar ilk olarak Klasik döneme ilgi duymuş, Antik dönem eserlerinin formları ve biçimlenişleri ideal yapılar olarak değerlendirmişlerdir. 18. yüzyılın ortasından itibaren Antik döneme ait kazılarda elde edilen veriler Klasik ilginin yükselmesinde önemli bir etken olduğu görülmektedir. Klasik dönem formları sanat ve mimaride idealin, rasyonalite ve akılsal olanın bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzyılda sanat ve mimaride görünürlük kazanan idealizm, rasyonalite ve akılsallık söylemleri, aydınlanma literatürünün farklı bir sahada yorumlanması olarak okunmaktadır. Neo-Klasik üslup yüksek sanatın, aristokratik geçmişin, düzenin, hiyerarşinin bir yansıması olarak değerlendirilmiş, 19. yüzyılın başına kadar incelenen devletler özelinde genellikle tercih edildiği görülmüştür.

18. yüzyıldaki klasik canlanmacı gelenek, karşı kutbunda yer alan romantik görüşlerinde görünür olmasına imkân vermiştir. Sanat ve mimari de yerel özelliklerin önemi, teolojik ruh, özgün değerler gibi kavramlar dile getirilen konuları oluşturmuştur. İngiltere de bu durum parlamento binasının yapımı esnasında milli kimliği ve yerelliği vurguladığı düşünülen Gotik üslup çevresinde de görülmektedir. Yüzyıl boyunca hangi üslubun gerçek kimliği yansıttığı yönünde tartışmaların devam ettiği bilinmektedir.

Alman birliği kurulmadan önce Alman entelektüeller arasında benzer bir durum aynı tarihlerde yaşanmış, *Hangi üslupta inşa etmeliyiz?* sorusu temel problem olarak görülmüştür. Alman sanatçı ve düşünürler arasında milli kimliği en iyi yansıttığını düşündükleri üslubun Gotik olduğunu ifade edenler yanında modern dönemin ihtiyaç ve malzemelerini de dikkate alan fakat geleneksel referansları da göz ardı etmeyen yaklaşımlarda gözlemlenmektedir. Bu kapsamda Heinrich Hübsch, Klasik üslubu eleştirdiği 1828 tarihli yazısında Alman yapıları için Rundbogen üslubunun uygun olduğunu düşünmektedir.

Fransa’da da Neo-Klasik beğeni yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Devrim öncesinde başlayan klasik merakı devrim sonrasında da devam etmiş, soyluluk, asillik, hiyerarşi gibi söylemleri ifaden eden üsluba devrim sonrasında milli bir söylemin de katıldığı görülmektedir. Rasyonelite ve akılcı temeller üzerinde şekillenen birçok üslup (Ampir, Neo-Klasik), milli duruşun bir yansıması olarak da değerlendirilmektedir. Fransa entelektüelleri arasında Gotik üslup ilgisinin 19. yüzyılın ortalarında Viollet-le-Duc etkisiyle yaygınlık kazandığı da bilinmektedir.

Muthesius (1994: 71-72) 19. yüzyıl hakkındaki kısa değerlendirmesinde bu yüzyılın mimariye iki önemli materyal verdiğini belirtmektedir. Bunlardan birinin cam, diğerrinin de demir olduğu ifade edilmektedir. Bu materyallerin tanıtımları uluslararası fuarlar sayesinde gerçekleşmiş, fuarların ilki 1851’de başlamış ve yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir.

Uluslararası fuarlardan önce ulusal düzeyde fuarlar Avrupa’da yapılagelen bir gelenek olarak bilinmektedir. Ulusal düzeyde ilk fuarın Royal Society of Arts tarafından Londra’da 1756’da tekstil ve porselen üretimi desteklemek için düzenlendiği belirtilmekte, bu fuarların belirli aralıklarla 1847’ye kadar devam ettirildiği aktarılmaktadır (Derin, 2020). Paris’te de 1757’de Chateau of St. Cloud’ta ulusal düzeydeki bir fuarlar düzenlenmiş, Fransa’daki ulusal fuarlarda

1849'a kadar yapılmaya devam etmiştir. 1849'daki Fransa'daki ulusal fuara katılan İngiliz Prensi Albert ve heyeti yeni bir ulusal fuar tertip etmek yerine 1851'de "Great Exhibition of the Work of Industry of All Nation" uluslararası fuarını yapmayı kararlaştırdıkları bildirilmektedir (Şirin, 2017).

19. yüzyılda ortalama beş yılda bir gerçekleştirilen fuarlar sadece endüstri ve tekniğin kutlanması değil, aynı zamanda Batı'nın Doğu ve Afrika üzerindeki emperyalist büyümesini göstermek (Ganim, 2002) için etkili platformlar olarak kullanılmıştır. Çelik'in Hobsbawn'dan alıntılanarak belirttiği gibi fuarlar "*Batının kendini alkışladığı yeni ve büyük ayinler*" (Çelik, 2005) olarak karşımıza çıkmaktadır.

1851 Londra ve 1873 Viyana fuarları dışından 1855, 1867, 1878, 1889, 1900 uluslararası fuar Paris'te düzenlenmiştir. Paris'te düzenlenen fuarlar sadece uluslararası düzeyde önem sağlamamakta, Fransa'nın birçok farklı lehçe konuşan toplum açısından ortak bir mekân sağladığı belirtilmektedir. Bu durum ulusal kimliğin pekiştirilmesi için köprü (Kaiser, 1999: 277) ve yeniden düzenlenmesi için olanaklar sağladığı ifade edilmektedir. Fransa'nın fuar geleneği 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyıl sonuna kadar önce ulusal daha sonra uluslararası tertip edilen fuarlar, farklı rejimler döneminde de devam ettirilmiştir. Bu durum fuarların tüm rejimler tarafından Fransa'nın yerleşik bir kurumu olarak ele aldıkları şeklinde yorumlanmıştır (1999: 228). Paris'te düzenlenen her bir fuar Fransa'nın yaşamış olduğu zor durumlar sonrası gerçekleşmiş, bu durum Fransa'nın kendi meşruiyetini tekrardan göstermek istediği girişimler olarak görülmüştür. 1855 fuarı Kırım Savaşı sonrası, 1867 fuarı Almanların birleşme savaşları sonrası düzenlendiği bilinmektedir (1999: 229).

Fransa, İngiltere'ye karşı Avrupa'nın önderi ve yol göstericisi tutumunu bütün fuarların genel teması kabul edilse de 1855 ve 1867'deki fuarları özellikle bu konumu belirginleştirdiği ifade edilmektedir (Kaiser, 1999: 230). Fransa'nın hem imparatorluk döneminde hem de cumhuriyet döneminde düzenlemiş olduğu fuarlarda iki tema öne çıkarılmıştır. Biri detaylandırılmış ince sanat ve Fransız sanatçıların hızlı üretmiş olduğu sergi yapıları olduğu şeklindedir (1999: 230) Fransa'nın özellikle 1889 ve 1900 dünya fuarlarında emperyalist tutum gereği ülkeleri ve medeniyetleri hiyerarşik olarak tasniflemeyi tercih etmiş, Fransa'nın ve cumhuriyetin dünyanın amacı olduğunu göstermek istedikleri belirtilmektedir.

Dünya fuarlarında ortaya çıkan bir diğer mesaj Saint-Simon'a ait görüşlerin görünürlük kazanmasıdır. Hatta Paris'te düzenlenen dünya fuarları *Sanit-Simon Enstitüleri* olarak da ifade edilmektedir. Kademeli gelişme, tarihsel süreç içinde ilerleme gibi temalar bu fuarların öne çıkan diğer mesajlarından. Bu durum Fransa'nın politik yaşamında da gözlemlenmiş, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçişin temsilleri olarak yorumlanmıştır (1999: 232).

İngiliz, Fransız ve Alman devletleri ülke dışında emperyalist güdülerle farklı coğrafyalarda görünürlük kazanmak istemiş, bu coğrafyalarda milli kimliklerini yansıtmaya çalışmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu kadim yapısı ve geniş coğrafyası sebebiyle bu devletlerle 16. yüzyıldan beri hukuki ve ticari münasebetleri olduğu, 19. yüzyılda da ulus-devlet çerçevesinde bu topraklarda faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Konu kapsamında ele alınan devletlerle diğer milletlere ait kişiler Osmanlı topraklarındaki statüleri yabancı olarak değerlendirilmekte, bu topraklardaki faaliyetleri birtakım düzenlemelere tabi tutulmaktadır. 19. yüzyıldaki yeni yönetim ve ekonomik şartlar sebebiyle yüzyıl boyunca yabancı devletlerin Osmanlı'da hukuki imtiyazlarının genişlediği görülmektedir. Yabancı ve azınlık arasında hukuki farklılıklar bulunmakta, Osmanlı'da azınlıklar *ekalliyet* kelimesine karşılık gelirken (Aksu, 2008: 207), yabancı sözcüğü *ecnebi* olarak ifade edilmektedir (2008: 210). Bu durum ek olarak yabancıların Osmanlı Devleti üzerindeki etki alanını genişletmek için azınlıkları kendi cemaatine katmaya giriştikleri, sonrasında bu toplulukları millet statüsü kazandırmayı düşündükleri de bilinmektedir (Sağ, 2017: 229).

7 sefer 1284 (16 Haziran 1869) tarihli kanunun yayımlanmasından önce yabancılara gayrimenkul sahipliği hakkı bulunmamaktadır. Yabancılar bu tarih öncesinde satın alınan malları ya Osmanlı vatandaşı olan biri üzerine kayıt altına aldırarak, ya da kendisi Osmanlı tabiiyeti altına girip mülkü kendi üstüne kaydettirdiği bilinmektedir (Chiha, 1967: 247). 1869 yasası sonrası bu durum değişmiş, yabancıların Osmanlı topraklarındaki mülkleri hakkındaki hukuki durumları Osmanlı mahkemelerinde görülme şartını ve yerel yönetimin kurallarına tabii olunacak şekilde ifadeler içeren maddeler yerleştirdiği belirtilmektedir (1967: 252).

Mülk edinme yasasıyla beraber yabancıların Osmanlı topraklarında görünürlük kazandığı bir diğer faaliyet alanını eğitim oluşturmaktadır. Bu kapsamda Osmanlı

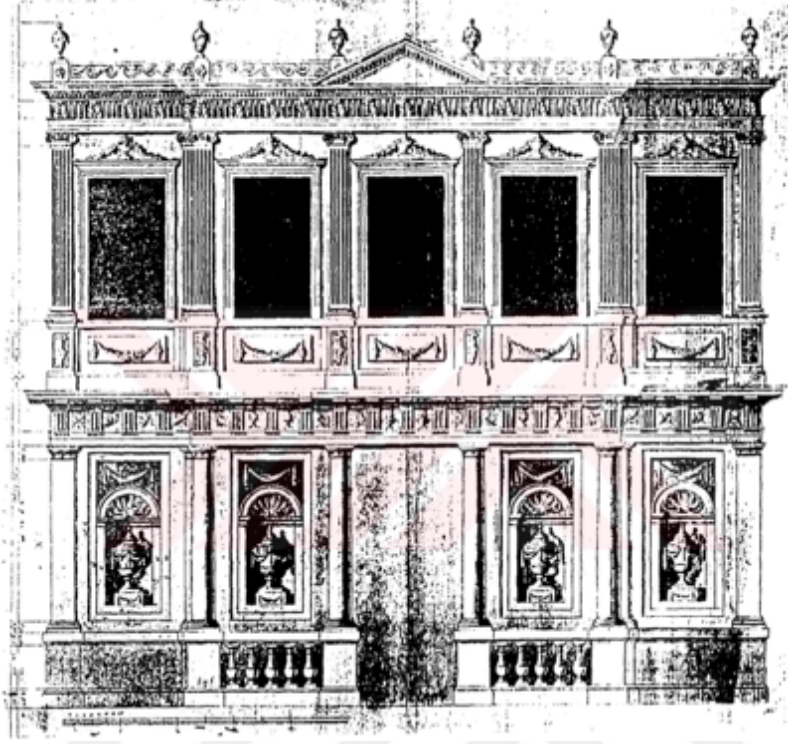
Devleti yabancılara ait okulların açılması konusunu 1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 'nin 123. ve 130. maddelerinde düzenlemeler oluşturmuş, okulun açılması için öğretmeninin Maarif Nezareti'nden belgesi, okulun Maarif Nezareti veya yörenin valisi tarafından açılma izni ve okulun müfredatı ve ders materyallerinin Maarif Nezareti'nce onaylanması şartı getirilmiştir (Güzey, 2020: 131). Osmanlı Devleti'ndeki yabancılar, okullarını genellikle himayesinde oldukları devletlerin etkili eylem alanları olarak görülmekte (Aksu, 2008: 212), pratiğe dökülecek olan veya ayrıksı fikirlerin altyapıları bu kurumlarda işlendiği düşünülmektedir.

Yabancıların Osmanlı topraklarındaki eğitim yapılarına olan özel ilgisini 1892 tarihli Suriye ve Beyrut'taki durumu anlatan raporlarda da görülmektedir. Osmanlı yetkilileri '*muntazam ve mükemmel mekatib-i aliye... ve hatta tıbbiye*' olduğunu ifade etmekte (Çelik, 2012: 267), yabancıların mimariyi kullanarak güçlü bir imajı aktarmak istedikleri anlaşılmaktadır.

Yabancıların eğitim yapılarıyla ilintili olarak görünür olma girişimleri arasında misyonerlik faaliyetleri gelmektedir. Yabancı devletler himayesine aldıkları cemaatler aracılığıyla da imajını yansıtmaya çalıştıkları düşünülmektedir. İnan (2013: 33-34), Alman misyonerler üzerinde yaptığı çalışmasında, iktidar ve politikanın genel olarak yön verici konumda olduğunu, dini misyonerlerin bu tutumda öncü araçlar olarak çalıştığını ifade etmektedir. Bu tespitin 19. yüzyıldaki iktidar ve güç sahibi olan devletlerin genel tutumları olduğu, ticaret faaliyetleri yanında dini kurumların vasıtasıyla etki sahalarını genişletmek istedikleri anlaşılmaktadır. Bu devletler eliyle yüzyıl başında inşa edilmiş eğitim yapılarının ulusal kimliği temsil edecek biçimlenişler/üslupları baskın bir formda olmasa da yapıların varlığı bu durumun temsili olarak görülmektedir.

İstanbul'daki yabancı (İngiliz, Fransız ve Alman) etkinliğinden bahsetmeden önce, İstanbul'da yabancı mimar ve sanatçıların etkisiyle şekillenen mimariyi de değerlendirmek gerekmektedir. Osmanlı üst kesiminin Yabancı mimarlar eliyle ilk inşa işlerinin III. Selim döneminde Hatice Sultan'ın Melling 'e Defterdar Burnu'ndaki Neşetabad Sarayı düzenleme işi gösterilmektedir (Nasır, 1991: 31) (Şekil 5.1). İki katlı cephe çiziminde yapının ilk katında dorik düzende sütun başlıkları, ikinci kata geçişte yer alan triglif motifleri ve ikinci kattaki iyon sütunceler Neo-Klasik üslup özellikleri olarak yorumlanmaktadır. Bu tutumun

Avrupa’da ve özellikle Fransa’daki popüler Klasik uygulamalarıyla paralellik göstermektedir.

Şekil 5.1 Deftardarburnu Yalısı (Can, 1993: 70)

Yüzyıl ortasında yabancı mimarların Osmanlı’da etkinliklerinin artıkları gözlemlenmektedir. Bu tarihlerde Balyanların Osmanlı yönetiminden anıtsal nitelikte yapılar yaparken, İngiliz elçilik binasını yapmaya gelen Smith’in de Osmanlı yönetiminden işler aldığı bilinmektedir.

Bir diğer yabancı aktör, İsveç doğumlu olan Fossati kardeşlerdir. Rus elçilik binasını yapmak için gönderilmiş olan Fossatilerin mimari üsluplarında Neo-Grek ve Neo-Rönesans ağır basmakta, Fossatiler, Rus Elçiliğini (1837), Hollanda Elçiliğini (1855), Bab-ı Ali yeni binasını (1843) ve Daru'l Finun (1846) yapılarını yapmışlardır (Crimson, 1996: 136).

19. Yüzyılın ikinci yarısında Galata ve Pera bölgesinde Neo-/Revival üsluplarında oteller açıldığı da bilinmektedir. İlk otel 1841 tarihinde James Missirle tarafından açılan Hôtel d’Angleterre’dir (Çelebi Yakartepe & Binan, 2011: 80). Bu tarihten sonra yapılan otellerin birçoğunda Klasik Yunan motiflerinin çokça görüldüğü, Gotik üslupta cephelerin olmadığı ve “Palas” ismine sahip otellerin birçoğunun Rönesans saraylarından referanslar taşıdığı gözlemlenmiştir. Yüzyıl sonunda doğru

Neo-Klasik üslupta inşa olunmuş otel yapıları; Büyük Londra (1897), Pera Palas (1895), Tokatlıyan (1897) yapılarıdır (2011: 89).

Galata ve Pera bölgesindeki yapıların birçoğu 19. yüzyıla ait olup, dönemin üsluplarını yansıtan birçok yapı türünü barındırmaktadır. Bu durum şarkiyatçı yazar Lamartine'nin cümlelerine de yansımaktadır. Lamartine “...*Beyoğlu denilen yer, bizim eyaletlerimizin küçük ve gösterişsiz olanlarına benziyor. Bana kalırsa Beyoğlu'nun ne kendine özgü bir kişiliği ne de güzelliği var*” (Arslan, 2006: 258) şeklindedir. Lamartine'nin bu ifadesi hem üslupsal benzerliği hem de şarkiyatçı bir yorumu içermektedir. Lamartine, Beyoğlu ve Pera'da, Avrupa'da birçok kentte aşına olduğu örnekleri görmesine rağmen, genel değerlendirmesi özgünlükten uzak bir şarklı denemesi olarak okunmuştur.

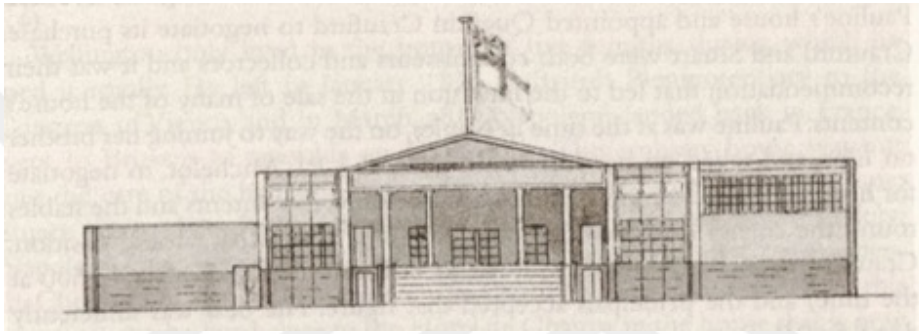
5.1 İngiliz Devlet Yapıları

İngiliz yönetimi 19. yüzyılında yurtdışındaki inşa faaliyetlerini *Çalışma Ofisi* (Office of Work) tarafından yürütmekte, inşa sürecini; teklif, revizyon, onay, sözleşme ve uygulama işinin yapılması şeklinde ilerleyen mekanizmayla gerçekleştirdiği belirtilmektedir. Mimari çizimleri Çalışma Ofisi'nin mimarlık bölümlerinde veya ofisin görevlendirdiği kişilerce teklif ve revizyon işlemleri yapılmakta, bu süreç sonrasında yapının maliyeti için İngiliz Hazine Bakanlığı tarafından incelenmektedir. Hazinedeki maliyet incelemesi olumlu sonuçlandığında proje İngiliz Parlamentosu'na gitmekte, burada da onaylanması beklenmektedir. Onaylar alındıktan sonra yapı sözleşmesi ve inşa süreci gerçekleştirilmektedir (Huang, 2010: 308). Yurt dışındaki inşa faaliyetlerinin kontrol ve yürütme işleri genellikle İngiliz mimarlar tarafından yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu durum 20. yüzyılda da değişmemiştir. Cumhuriyet sonrası Ankara'da inşa olunacak yapı içinde İstanbul'daki büyükelçilik mimarı Hewlett Edwards ile Majesty's Office of Works mimarı F.L.W. Cloux tarafından çizimler hazırlandığı bildirilmektedir (Zelef, 2017: 175-176) .

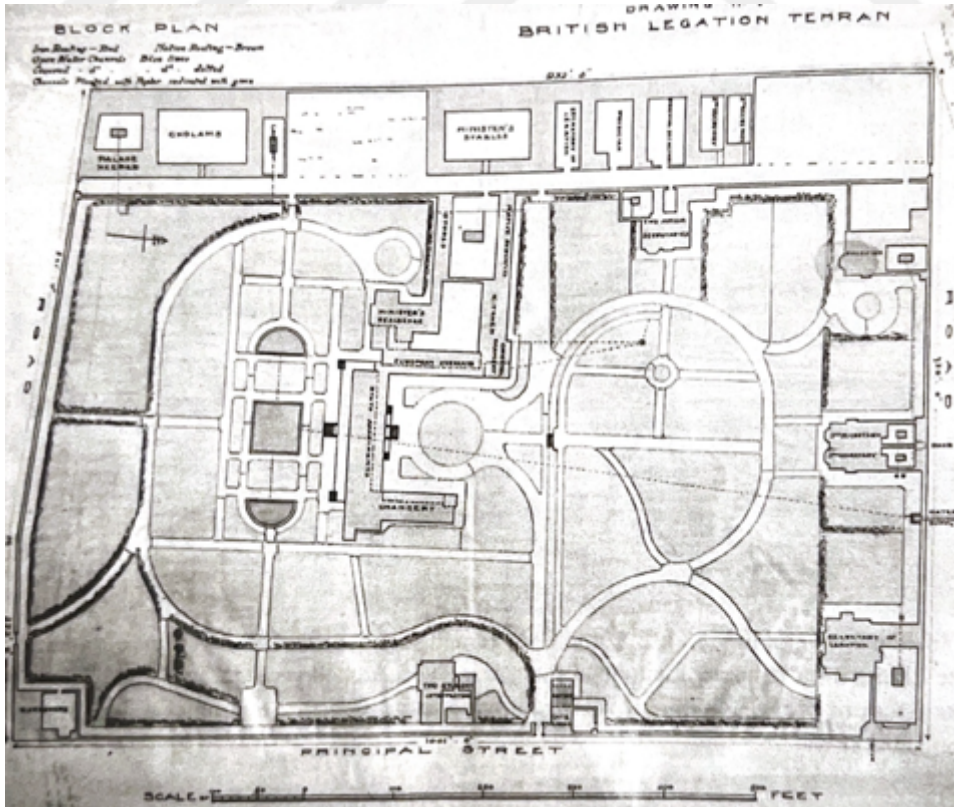
Bu prosedür çerçevesinde İngiliz imajının görünür olduğu ilk yapı türünü elçilik veya konsolosluk yapıları oluşturmaktadır. İngiliz hükümetinin 19. yüzyılın ortasında kadar kendine ait sadece Paris ve Pera'da mülkleri bulunmaktadır. 19. yüzyıl ortasına kadar İngilizlerin 23 temsilciliğin konutlarına ait mülkler, İngiliz

yönetimine ait olmayıp, kiralık konaklar veya yapılarda hizmet verdiği belirtilmektedir (Bertram, 2017: 105).

İstanbul dışında İngilizlerin yurtdışında yapmış oldukları ikinci yapı Tahran'da elçi Gore Ouseley döneminde 1813 tarihinde inşa edilmiştir (Bertram, 2017: 21-23). Bu yapıya ek olarak yazın kullanmak için 1830'larda Gülhak'daki yazlık köşk de yapılmıştır. Bu tarihten sonra İngiliz elçileri yazlık köşkü 25 yıl boyunca kullanılmışlardır (2017: 55). 1860'larda İstanbul'daki görevi sonrası Tahran "*minister*" olarak gelen Charles Alison yeni bir elçilik yapısı için öneri girişimlerde bulunduğu belirtilmektedir (2017: 56).

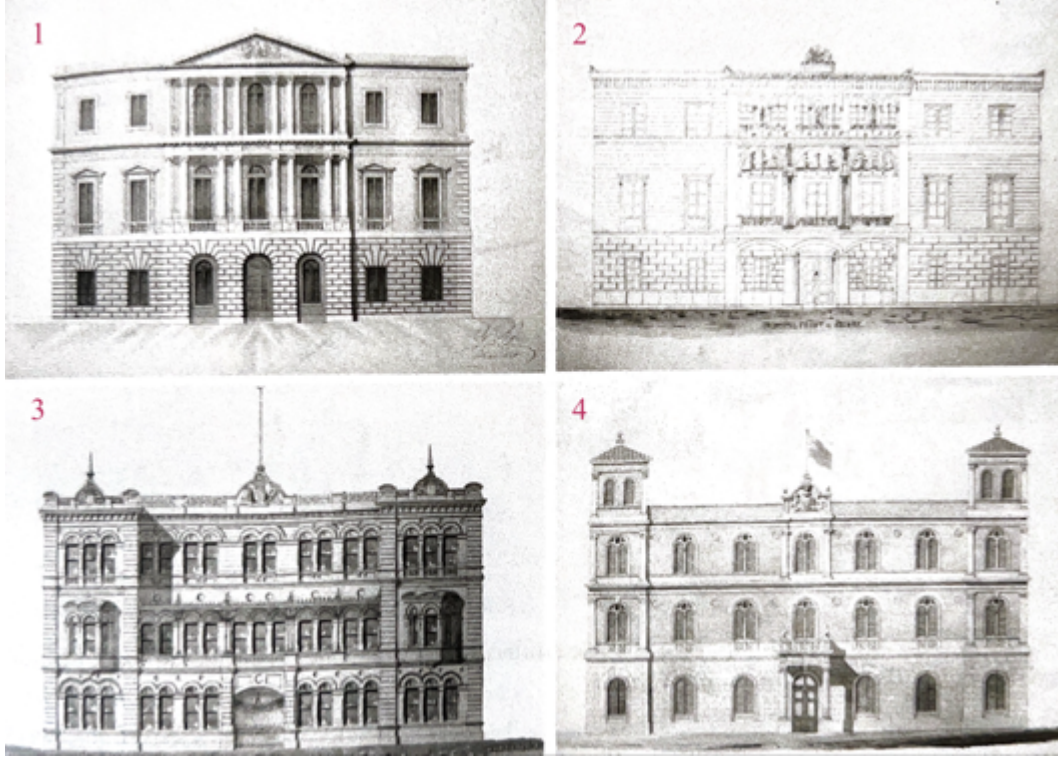

Şekil 5.2 Tahran İngiliz Büyükelçiliği Cephesi (Bertram, 2017: 23)

Şekil 5.3 Tahran'daki Elçilik için Vaziyet Önerisi (Bertram, 2017: 58)

Tahran'daki yapı 1860'larda tamamlanabilmiştir. Bu tarihlerde Mısır'daki İngiliz elçisi de İskenderiye'de İngiliz hükümetine ait elçilik yapısı için girişimlerde bulunmuştur. Elçi Robert Colquhoun dönemindeki önerilerden biri yerel mimar olan F. Sofio tarafından ele alınmış diğer öneriler Carl Heinze, Thomas Donaldson ve MacDermott yapmıştır (Şekil 5.4). Colquhoun dönemindeki öneriler ve kendinden sonra elçi olarak gelen Colonel Edward Stanton'un ait öneri yüksek maliyet sebebiyle yapılamamıştır (Şekil 5.5) (Bertram, 2017: 64-66).

Şekil 5.4 İskenderiye İngiliz Konsolosluğu Önerileri (1- F. Sofio önerisi, 2- Carl Heinze önerisi, 3- Thomas Donaldson önerisi, 4- MacDermott önerisi) (Bertram, 2017: 65)

Şekil 5.5 Elçi Stanton Dönemi İskenderiye Elçilik Binası Önerisi (Bertram, 2017: 66)

İngilizlerin deniz aşırı ülkelerde inşa faaliyetlerine girdiği bir diğer coğrafya uzak doğu⁶⁰ bölgesidir. İstanbul'daki 19. yüzyıl ortasına inşa olunan yeni elçilik binasının yapım dönemini takip eden yıllarda İngiltere uzak doğudaki beş elçilik binasının yapımını⁶¹ da gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bu iki diplomatik merkez arasındaki bağlantı sadece diplomatik değil bazı mimar ve mühendislerin iki nokta da görevlendirildiği gözlemlenmektedir (Huang, 2010: 322).

Huang (2010: 324), Çin ve Kanton bölgesinde inşa edilmiş olan İngiliz Konsolosluk yapılarında İngiliz mimarların iki noktada benzer tasarım yaklaşımları sergilediklerini ifade etmektedir. Yapılarda hiyerarşik sosyal düzenle İngiltere'nin dünya gücü olduğunu gösterme eğilimleri olduğu söylemektedir. Bu durum tasarımda yapıların yerel çevre ile karşıtlıklar oluşturularak ele alındığı aktarılmaktadır. Bu duruma ek olarak İngilizlerin prestijlerini göstermek için geniş veranda ve bahçe yapılaşmasını tercih ettiği de ifade edilmektedir (Şekil 5.6/5.7/5.8/5.9). Bu tutumun izleri İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu'nda da gözlemlenmektedir.

Şekil 5.6 ShangHai Konsolosluk Yapısı (Huang, 2010: 148)

⁶⁰ İngilizlerin Uzakdoğu'daki ilk konsolosluk bürosunu 1842'de İlk Afyon Savaşları sonrasında açmıştır. 1842 sonrasında İngiltere yönetimi Canton, Amoy, Foochow, Ningpo ve Shanghai'deki limanları kullanma antlaşması yapmıştır (Bertram, 2017: 77).

⁶¹ Pekin'deki konsolosluk 1865'te (Huang, 2010: 97), ShagHai 1866'da (2010: 136), CanTon 1872'de (2010: 178), TienTsin 1866'da (2010: 277) ve YunNan'daki konsolosluk yapısı yüzyıl sonunda yapılmıştır (2010: 265).

Şekil 5.7 CanTon Konsolosluk Binası Güney Cephesi (Bertram, 2023a)

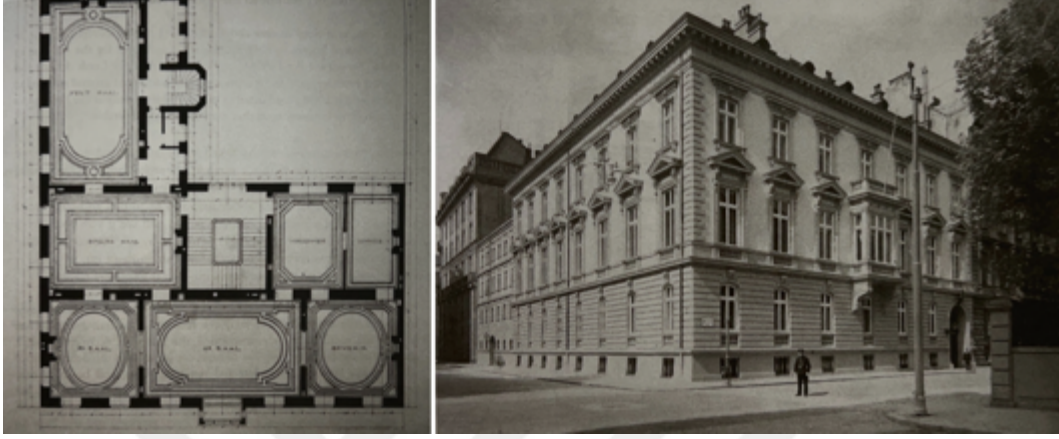

Şekil 5.8 CanTon Konsolosluk Binası Doğu Cephesi (Bertram, 2023a)

Şekil 5.9 TienTsin Konsolosluk Binası (Huang, 2010: 230)

İngilizlerin Avrupa'daki elçilik bürolarının birçoğu kiralık binalarda hizmet verdiği belirtilmekte, Avrupa'da inşa edilen ilk elçilik yapısının 1875'te Viyana'da yapıldığı aktarılmaktadır. Yapı Avusturyalı mimar Viktor Rumpelmayer tarafından inşa edilmiştir (Bertram, 2017: 118). Yapı Neo-Klasik üslupta ele alınmış, cephe biçimlenişi İstanbul'daki elçilik yapısıyla benzer çizgiler taşıdığı görülmektedir.

Şekil 5.10 Viyana İngiliz Konsolosluğu (Bertram, 2017: 119-121)

İngilizlerin İstanbul'da günümüzde bulunan konumda ilk yapısını 19. yüzyıl başında yapmış, fakat bu yapı 1831'de yanmıştır. İngilizlerin bu yanan yapı yerine daha sonra W.J. Smith elinden çıkmış bir elçilik binası inşa etmiştir. Günümüze ulaşan bu yapıyla beraber İngilizlere ait 19. yüzyıl içinde değerlendirilebilecek iki adet elçilik yapısı bulunmaktadır. Elçi Lord Elgin tarafından yaptırılan ilk elçilik binasının cephe çizimleri göz önüne alındığında yapı Neo-Klasik üslupta inşa edilmiştir. 1855'te tamamlanan yeni elçilik yapısı da aynı biçemi tekrar etmiştir. Bu tutum 18. yüzyıl ortasında görünürlük kazanan Neo-Klasik ilginin bir yansıması olarak okunmaktadır.

Crinson (1996), İstanbul'daki İngiliz Elçilik binasını *"İngiltere'de hayli moda bir üslupta, modern ama Klasik mirasın derinliklerine dokunan"* bir yapı olarak tanımlamıştır. Ağır 'da elçilikle ilgili raporunun sonunda

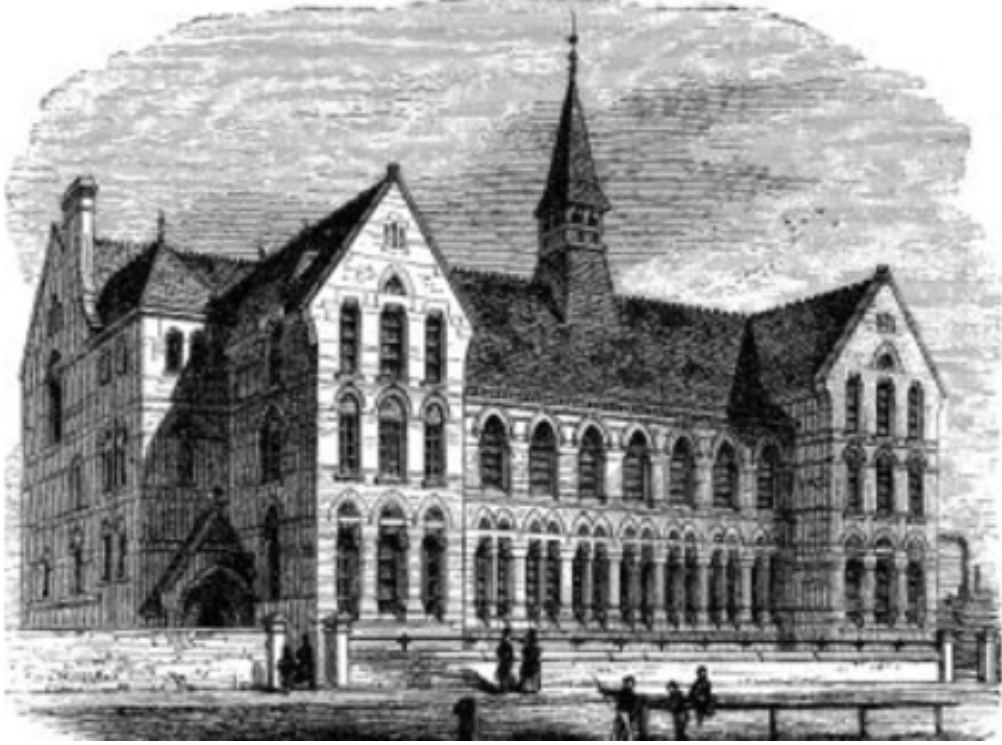
"Şark meselesinin aktif olduğu bir dönemde ve Sir Stratford Canning gibi Osmanlı siyasetinde etkin bir kişinin tesiriyle ortaya çıkan bir biçimleme yalnız mimar olarak Smith'in değil, İngiliz hükümetinin Osmanlı'daki temsilini nasıl tasarladığına dair ipuçları barındırıyor"

şeklindeki (Ağır, 2011) ifadesi, bir milli kimlik veya temsil durumunu vurgulamaktadır.

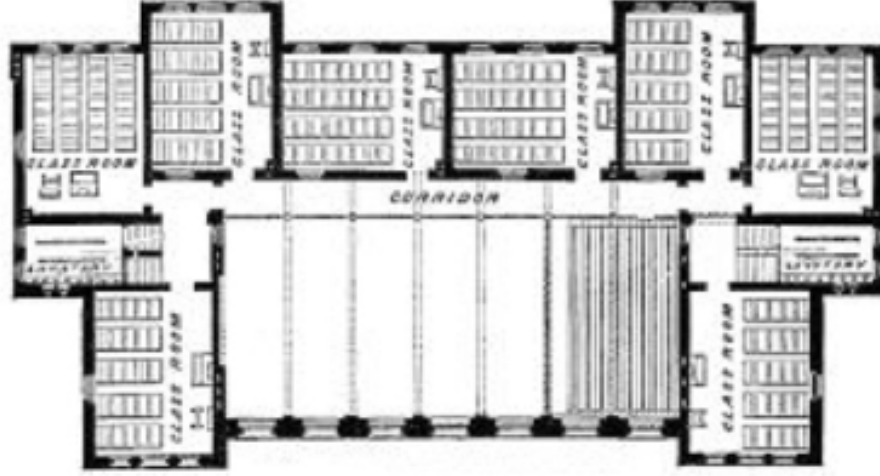
Crinson (1996: 132), elçilik binasının ulusal kimlik açısından açık bir şekilde İngiliz özellikler göstermesi yanında Avrupalı imajını da yansıttığını

düşünmektedir. Crinson, İngilizlerin mimaride ulus kimlik söylemini belirginleştirdiği dönüm noktasını Kırım Savaşı olarak göstermektedir.

İngiliz imajının okunabileceği bir diğer yapı türünü de eğitim yapıları oluşturmaktadır. 19. yüzyıl sonuna doğru İngilizlerin eğitim kurumları için tip projeler belirledikleri görülmektedir. Londra Eğitim Kurumu 1870’te tip/ideal okul tasarımı ortaya çıkarmış, bu durum ilk örneklerinden 1872’de Stepnay’da inşa olunmuş Jonson Street Okulu gösterilmektedir (Larmour, 2013: 216). Yapı mimar T. Roger Smith tarafından inşa edilmiştir (Steadman & Mitchell, 2010: 213). Yapının planimetrisinde ortada yer alan büyük salon etrafında sınıfların yerleştirildiği gözlemlenmektedir. Cephede tercih edilen biçem Neo-Gotik olup, çatıdaki çan kulesi yapının orta aksına gelecek şekilde konumlandırılmıştır. Londra Eğitim Kurumu’nun ortaya koymuş olduğu bu ideal okul tipi teolojik çerçevede değerlendirildiği görülmektedir (Şekil 5.11/5.12).

Şekil 5.11 Jonson Street Okulu Perspektifi (Steadman & Mitchell, 2010: 213)

Şekil 5.12 Jonson Street Okulu Çizimi (Steadman & Mitchell, 2010: 213)

Sağ (2017: 279) yapmış olduğu doktora çalışmasında Britanya kökenli misyoner okullarının ortak tasarım anlayışını “*sade bir klasisizm*” olarak değerlendirmektedir. Sağ, Burness’in İstanbul’da ele almış olduğu yapılarının mimarisine Protestan reform hareketi Martin Luther ve Presbiteryenlik anlayışının yansıdığını düşünmektedir (2017: 286). Londra’daki ideal tip okul yaklaşımıyla İstanbul örnekleri arasında mutlak bir paralellik okunmamakta, İstanbul’daki örneklerin yeterli arazi şartları ve ekonomik sebeplerle şekillendiği düşünülmektedir.

Dini mimari açısından İngiliz kilisesi Neo-Gotik eğilimi tercih etmiş, bu biçemin sadece inancı temsili olmadığı, kimliği de yansıttığı düşünülmektedir (Turner, 2015). Bu tutum İstanbul’daki tek Anglikan Kilisesi olan Kırım Anı Kilisesi’nde de görülmekte, masif bir Neo-Gotik örnek uygulanmıştır.

5.2 Fransa Devlet Yapıları

19. yüzyıl içinde Fransa yönetiminin yurtdışındaki yapıların yapılmasındaki inşaa işleri sorumlusu net olarak belirtilmemekle birlikte, yapıların konsolosların girişimleriyle yapıldığı göz önüne alındığında yurtdışı işlerle ilgilenen kurumun aracı veya öncü olarak görev yaptığı düşünülmektedir.

Fransızların İstanbul’daki varlıkları 16. yüzyıla kadar gitmekte, yapılaştıkları alan günümüzde de kullanımına devam edilmektedir. Casa’nın (1995: 8) kitabının önsözünde Fransa Türkiye Büyükelçisi François Dopffer İstanbul’daki Fransız Sarayı için "Pera'daki Kral'ın Evi" sıfatına sahip olduğu,

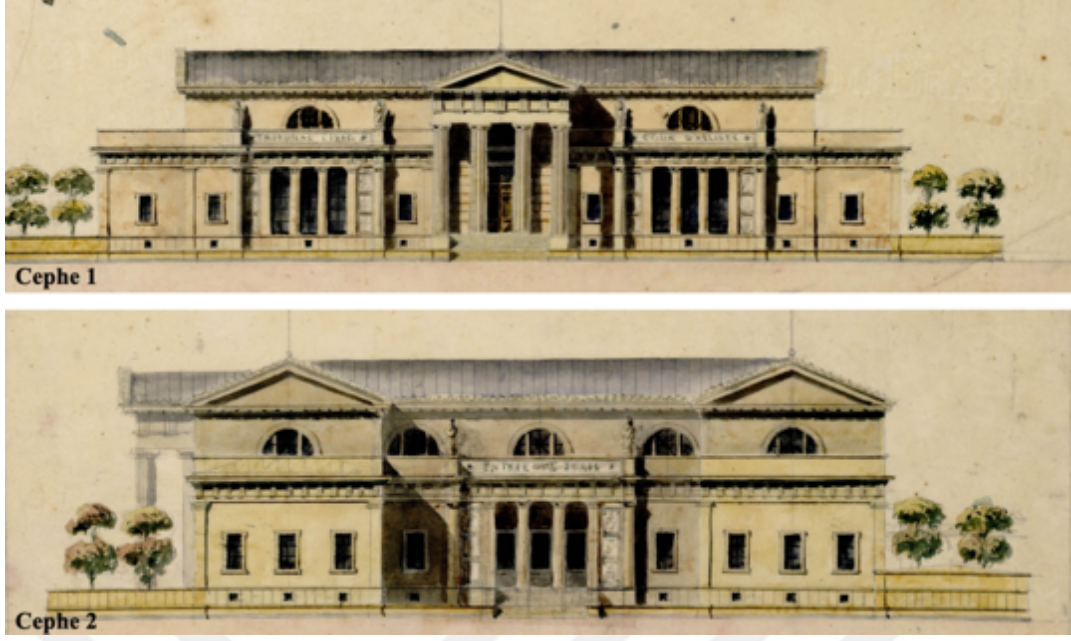
"Doğu'nun başkentinin göbeğinde ayrı bir kent gibi örgütlendiğini kanıtlamaktadır: kendine yeterli bir ekosisteme, kendi ticari temsilcilerine, kendi kapitülasyon mahkemesine, kendi misyoner manastırına, kendi çevirmen okuluna, kendi askerlerine sahip bir kent..."

şeklinde ifade etmektedir. Büyükelçi 19. yüzyıldaki Osmanlı'nın durumu hakkındaki genel kanıyı paylaştıktan sonra yapının üslubunun "*Faubourg Saint-Germain 'in özel konakları'*"na benzediğini düşünmekte, daha ilerleyen dönemlerde Art Nouveau eklentiler aldığını da hatırlatmaktadır (1995: 9). Casa, İstanbul'daki Fransız Elçilik binasının Paris'teki dışişleri bakanlığına benzediğini ve lüks algısı sağladığı belirtilmekte, yapının kaba bir kütlesi olmasına rağmen işlevsel bir yapı olduğunu vurgulamaktadır (Casa, 1995: 43).

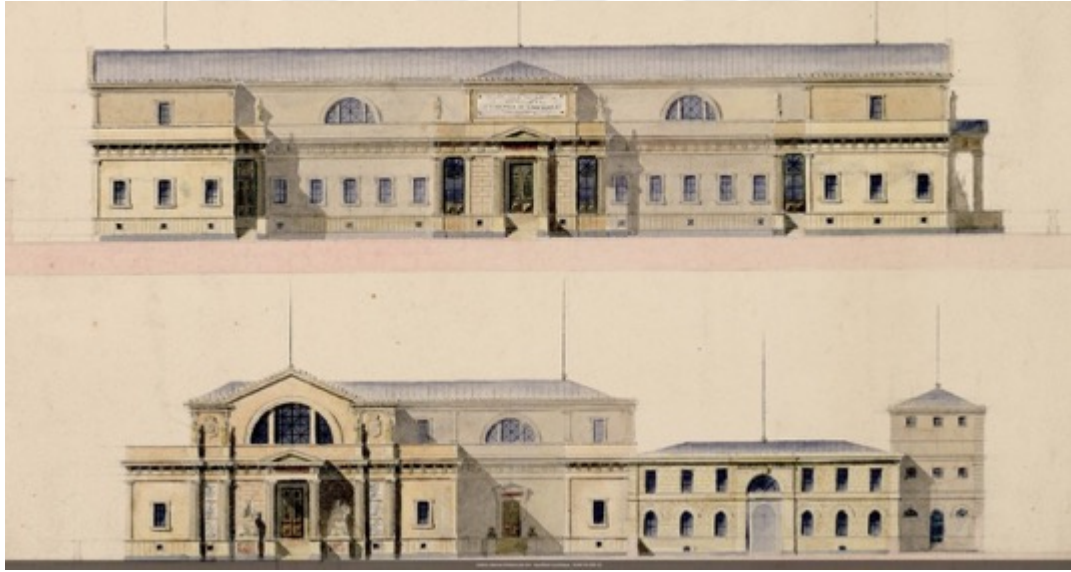
Fransızların İstanbul'da ilk inşa etmiş oldukları elçilik yapısı 16. yüzyılda inşa edilmiştir. Yapıda ahşap malzeme kullanılmış, iki veya üç katlı olarak tasarlanmıştır. Yapıların krokilere yansıyan cephelerinde öne çıkan bir öge görülmemekte, elçilik konutu olarak kullanılan yapının planimetrisi Türk Evi tartışmalarında gündeme gelen aksel veya orta sofalı tipolojilere (Arel, 1982: 101-102) uymamaktadır. Arel'in, Osmanlı konutları üzerindeki değerlendirmesinde belirttiği gibi "*yapım özellikleriyle kültürel şemalarda kaynaşma...*" (1982: 81) Fransa'nın İstanbul'daki konutunda da görülmektedir. Yapı bulunduğu çevreden değil, kendi kültürel kodlarını referans alarak şekillendiği düşünülmektedir.

18. yüzyıl başında inşa edilmesi düşünülen yapının öneri çizimlerindeki mimari üslup, dönemin Fransa'sında öne çıkan Neo-Klasik eğilimi yansıtmaktadır. Bu üslup döneminde aydınlanmacı görüş eksenindeki rasyonaliteyi temsil etmekte, Fransa'nın İstanbul'daki önerisinde de bu tutum sergilenmektedir. 18. yüzyıl sonuna doğru yapılan ve 1831 yangınında yanan yapının çizimlerinden, Neo-Klasik üslubun tekrar ettiği görülmektedir.

1831 yangını sonrası yapılan yapı mimar Pierre Laurécisque tarafından inşa edilmiş, Neo-Klasik ve Ampir üslup özellikleri gösteren yapıda Fransa'da hâkim olan rasyonel çizgi devam ettirilmiştir. Pierre Laurécisque'in arşivlerde bulunan adalet sarayı tasarımlarında, Durand'ın mimari anlayışında öne çıkan çizgi görülmektedir. Laurécisque ızgara plan üzerinde düzgün geometrik formları bir araya getirerek kompozisyonlar oluşturduğu görülmektedir (Şekil 5.13/5.14).

Şekil 5.13 Adalet Sarayı Çizimleri Cephe 1(gallica, 2023l),Cephe 2(gallica, 2023k)

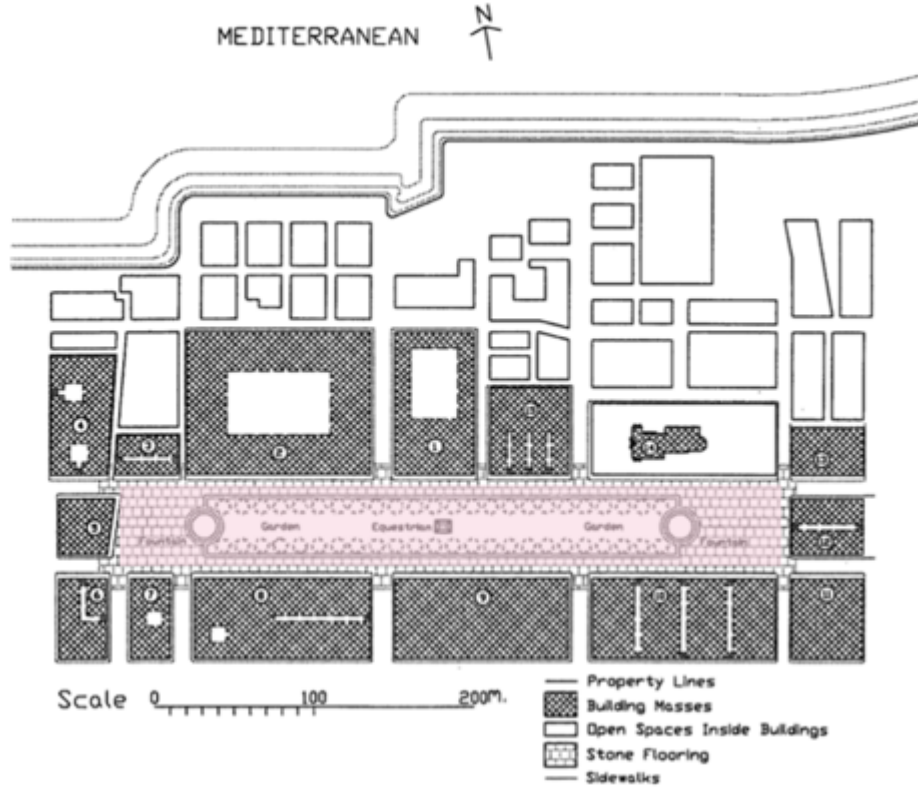
Şekil 5.14. Adalet Sarayı Çizimleri 2 (Gallica, 2023k)

İstanbul’da dini cemaatler eliyle inşa olunmuş Fransız Okullarının mimarisindeki ‘*avluya açılan plan tipi*’ (Kutlu, 2018: 290) yaklaşımının 19. yüzyıl Fransız okul mimarisıyla benzerlik taşıdığı belirtilmektedir. Fransız okullarının biçimlenişinde yapının geniş veya imkân veren arazilerde U formunda şekilleniş tercih ettiği görülmektedir. Bu durum St. Joseph ve Ste. Euphémie’de görülmektedir. Bu biçimlenişte kollardan biri sınıflar olurken diğer kol şapel olarak kullanılmaktadır. Okulların giriş cephesinin geriye doğru çekilerek yan bloklarla araziye kavrayan

vaziyet planı Paris Dünya Fuarı'nda inşa edilmiş Trocadero Sarayı'nın arazi kavrayan biçimlenişiyle paralellikler göstermektedir. Okul cephelerinde önce çıkan bir diğer ögeyse giriş kapısına denk gelen aksta yer alan saat uygulamasıdır. Genellikle üçgen bir alınlık içinde yer alan saat ögesi birçok yapıda gözlemlenebilmektedir.

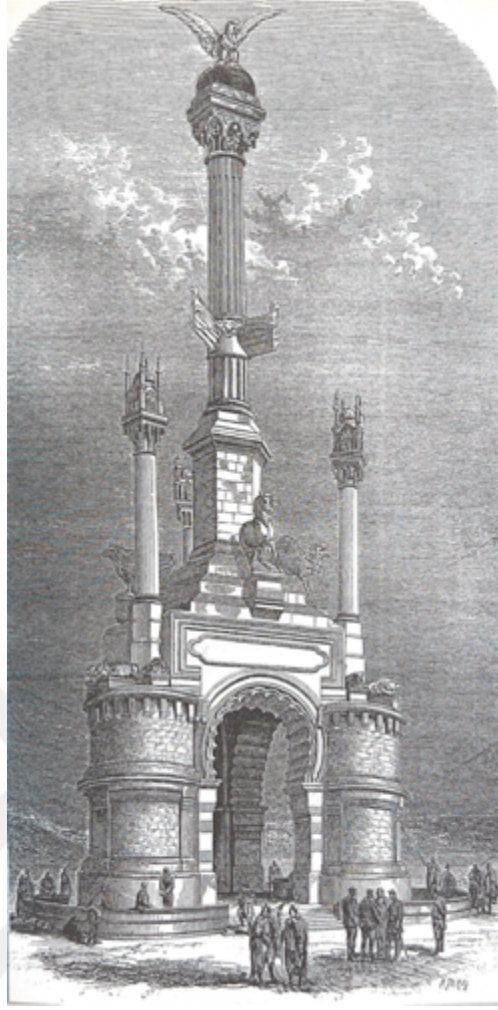
İstanbul'daki Fransız okullarındaki iç mekân düzenlemesi Fransa'daki okul müfredatı çerçevesinde düzenlenen derslik modellerine uygunluk gösterdiği belirtilmekte (Kutlu, 2018: 300), doğa tarihini sergileyen ayrı mekânların olması da dikkat çekmektedir. Bu sergi mekânlarının dönemin pozitivist eğilimleri, Darwin kuramının popüler olması sonrasında dini cemaatlerinde modernize olduklarını göstermektedir. Ek olarak Kumkapı'daki Assomption cemaati İngiliz Friends cemaatine benzer bir yapılanma gerçekleştirmiştir.

Fransızların İstanbul dışında imajlarını temsil ettikleri coğrafyalar arasında Kuzey Afrika ülkeleri gelmektedir. İskenderiye'deki *Place de Consuls* 1798'de Fransızların burayı ele geçirmesi sonrası 1834'te İtalyan mühendis Francesco Mancini tarafından tasarlanmıştır. Bu alan üç ayrı dönemde incelenmekte, 1834-1883 ilk dönemi, 1884-1951 ikinci dönemi, 1952-1997 yılları arasın üçüncü dönemi olarak bölümlendirilmiştir (El-Shazly, 2000: 195). 1855 yılına ait yeniden oluşturulmuş vaziyet planında dar-uzun kenarlı bir dikdörtgen meydan etrafında yapıların yerleştirildiği gözlemlenmektedir. Bu tutum Fransa'daki bahçe örnekleri ile benzerlik göstermekte, bahçe etrafında kurumsal yapılar yerleştirilmektedir (Şekil 5.15).

Şekil 5.15 İskenderiye Place de Consuls Vaziyet Planı 1855 (El-Shazly, 2000: 196)

Fransa yönetimi III. Napolyon döneminde kendi ideolojisine ait örnekleri Cezayir’de de göstermiştir. Bu tutumunu sadece yapılarda değil kamusal alanda bulunan heykellerle de desteklemeye çalışmıştır. Viollet-le-Duc ‘un tasarladığı ve Cezayir’de yapılması planlana III. Napolyon için (Çelik, 2012: 199) dikilecek anıtta bu durum gözlemlenmektedir. Anıtın ayakları arasındaki kemerlerde yöreye özgü fistolu kemer ve renkli taş kullanımı gözlemlenmekle birlikte, orta ana sütunun etrafındaki küçük sütunlar üzerinde cami maketleri yer almakta, ortada bulunan ana sütunda korint üslupta ele alınmış, sütun üstünde yarım küre ve üzerinde grifon bulunmaktadır. Anıttaki bu anlatı galip ve mağlup arasındaki hiyerarşiyi ve üstün konumu aktarmak olarak yorumlanmaktadır (Şekil 5.16).

Şekil 5.16 Viollet-le-Duc 'ün III. Napolyon için Anıt Projesi (Çelik, 2012: 201)

5.3 Almanya Devlet Yapıları

İstanbul'daki Alman etkinliği 19. yüzyılın ortalarından itibaren görünürlük kazanmış, Alman birliğinin kurulması sonrasında elçilik ve hastane gibi anıtsal ölçekte yapılar yapılabilmektedir. 1871 öncesinde İstanbul'daki Alman temsili Prusya devleti üzerinden okunmuş, Prusya devletine ait ilk elçilik yapısının 18. yüzyılın sonundaki Fransız sarayına ait vaziyet planlarında gözlemlenmiştir. Bu yapının dönemin yaygın uygulamaları göz önüne alınarak, satın alınmış eski bir köşkün olduğu düşünülmektedir.

Alman birliği sonrası inşa olunan elçilik, yazlık köşk ve hastane yapılarının inşa süreçleri ışığında Alman yetkililer yapının bütün aşamalarında Alman uzmanların çalışması yönünde çaba sarf etmişlerdir. Bu genel tutum Alman yönetiminin muhafazakâr- milliyetçi reflekslerinin mimari yansıması olarak okunmaktadır.

1871 sonrası inşasına başlanan Alman elçilik binasının mimari üslubu, Almanya’da 19. yüzyılda patlak veren “Hangi Üslupta İnşa Etmeliyiz?” tartışmalarının bir ürünü olan “Rundbogen” üslubunda ele alındığı görülmektedir. Yapı Hubert Göbbels tarafından tasarlanmış, fakat ani ölümü sonrası yapı Albert Körtüm tarafından tamamlanmıştır. Yapı milli kimliğini çatıda ve ana kabul salonu girişindeki merdiven üstü kartal motifiyle vurgulamaktadır.

Günümüze ulaşmış olan Alman Lisesi 1897’de inşa edilmiş olmasına rağmen, kurumsal temelleri Alman Birliği kurulmasından öncesine dayanmaktadır. 1870’lerde kurulmuş olan kurum, yabancı topraklardaki Alman çocukların milli eğitimden uzak kalmaması amacını gütmektedir. Dönemin Almanya’da yayınlanan dergilerin de Alman okullarının açılmasının amaçları arasında Alman vatandaşlarının çocuklarının vatanları hakkında gerekli bilgileri alması, yöre veya yerelden gelen diğer milletlerin çocuklarının ise ileride Almanya’nın ihtiyacı olacağı bilgileri sağlamsı bulunmaktadır. Bu konuda Almanların İstanbul’da öne çıkan rakibi Fransızlar olup, durumun iyileştirilmesi yönünde teşvikler olduğu belirtilmektedir (Fındıkgil, 2002: 328-329). Alman basınında oluşturulan bu kamuoyu görüşünde kendi yurttaşlarının asimile olmaması gerektiği vurgulanırken, yereldeki kişilerin asimile olup, Almanya’ya hizmet etmesi gerektiği düşünülmektedir.

Münch (2023), Alman Lisesi’ni ele aldığı tanıtım çalışmasında lisenin açılma gerekçeleri arasında 19. yüzyılın sonunda Almanya’daki “Kulturkampfs” (Kültür savaşı) kavramı çerçevesinde değerlendirmektedir. Münch tanıtım yazısının büyük bir bölümünde lisenin laik ve alman kimliğini temel alan olguları aktarmakta, okulun çağının ötesindeki tutumunu vurgulamaktadır.

Alman Lisesi’nin giriş cephesi üstündeki pencere ve üst katlarda pencere formları Hübsch’ün Polytechnische Hochschule (bkz. Şekil 3.39) için tasarladığı cephe çizimleriyle paralel görülmektedir. Yapı Rundbogen stilin İstanbul uyarlaması olarak okunmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mimari faaliyetleri bulunmayan fakat etkinlik gösteren 18 civarında Alman derneği olduğu belirtilmektedir (Fındıkgil, 2002: 342). Teutonia Kulübü de bu kulüpler arasında yer almakta, yapısı 1897 yılında tamamlanmış Art-Nouveau özellikler göstermektedir. Üslup dönemin popüler

eğilimini takip etse de kulüp ismindeki kökensel hatırlatma sayesinde topluluğun kökenlerine ait kaynağa işaret edilmektedir.

SONUÇ

Huntington (2021: 39), devletlerin her çağda farklı amaçlar peşinde olduğunu düşünmekte, bu açıdan 19. yüzyıl ulus-devlet olma girişimleriyle yerel ve milli söylemlerin yoğunluk kazandığı bir yüzyıl olarak görülmektedir. Modernleşme ve ulus-devletleşme yapıları 18. yüzyılın ortalarından itibaren başlamış, bu söylemler I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Ulus-devlet ideolojilerinin geliştirilip uygulandığı bu yüzyılda mimari ürün ve elemanlar diğer çağlarda olduğundan daha fazla ideolojinin araçsal ifadesi ve meşruiyet sahası olmuştur. Konu kapsamında incelenen İngiliz, Fransız ve Alman devletlerinin 19. yüzyıldaki sanat söylemleri ve mimari yapıları milli imajlarının yansıması olarak görülmektedir. Bu yansı(ı)tma örneklerinde mutlak farklılıklar bulunmamakta, fakat bu imgelem dünyası aynı kültürel altyapının farklı yorumları olarak görülmektedir.

Bu kültürel altyapı aydınlanma literatürü ve Hristiyan teolojisinin diyalektiği çerçevesinde şekillendiği bilinmektedir. Huntington (2021), bu kültürün sekiz özelliği olduğunu belirtmekte, fakat bu özelliklerin sadece batı kültürüne has yapılar olmadığını da söylemektedir. Bu özellikler; klasik miras, din (Katoliklik ve Protestanlık), dil (Latin ve Germen dilleri), laikleşme süreci, Roma'dan gelen hukuk, çoğulcu gruplar (Aristokrasi, burjuva, tarikatlar, köylü), çoğulcu yapıların varlığından dolayı oluşan temsil yapıları ve 14.-15. yüzyılda gelişen bireyci anlayış olarak sıralanmaktadır (2021: 92).

Birçok özelliği kendinde bulunduran bu yapının “Batı kültürü mü?” veya “Batı medeniyeti mi?”⁶² olduğu yönünde çekinceler gözlemlenmekle beraber her iki tanımlama halinde de bu yapının 18. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan ve 19. yüzyılda meydana gelen olgularda görülmektedir. Bu dönem uzun bir kriz dönemi

⁶² Medeniyet; dil, tarih, din, gelenekler gibi makro yapıları barındırır da içinde öznel değerleri oluşturabilecek alt gruplar barındırdığı düşünülmektedir. Bu öznel yapılar süreç içerisinde gelişip yenilenerek şekillenmektedir. Genel olarak medeniyetler/kültürler kısa sürede oluşmamakta, uzun süren yapılar olarak karşımıza çıktığı belirtilmektedir. Quigley 'den aktarıldığında göre medeniyet oluşumunda yedi aşama gözlemlenmektedir. Karışım, gebelik, gelişme, anlaşmazlık çağı, evrensel imparatorluk, gerileme ve işgal aşamaları medeniyetin tarihsel süreçte geçirmiş olduğu eşikleri ifade etmektedir. Medeniyetin ortaya çıkma aşaması Toynbee referansı ile kriz anında ortaya çıkan ve gelişen durumlar olarak gözlemlenmektedir (Huntington, 2021: 53-54).

olarakta yorumlanmaktadır. Sanayileşme, devrimler ve modernleşme motivasyonu modern dönem öncesi paradigmanın dönemin güncel sorularına cevap verememesi ve yeni paradigma anlatısının da temelleri olarak düşünülmektedir. Yeni paradigmanın çerçevesi modernleşme ve ulus devletleşme temalarıyla çizilmiş ve yeni olgular bu yapı içinde cevaplanmaya çalışılmıştır.

18. yüzyılda paradigma krizine verilen cevapların genel yapısını liberal söylem oluşturmakta, gelişen ve ilerleyen toplum teorileri görünürlük kazanmaktadır. Bu liberal söylemlerle beraber Fransız devrimi sonrasında milli argümanlar da görünürlük kazanmış ve ulus-devlet anlayışına ait ifadeler yaygınlaşmıştır. Milliyetçiliğin ve ulusal çıkarların etkin olduğu bu dönemde mimari ürünlerde etkilenmiş, kimlik arayışını yansıtan diğer bir alan olarak görülmüştür. 19.yüzyılda ele aldığımız devletlerde öne çıkan mimari tartışmaların genel eksenini Neo-Klasik ve Neo-Gotik biçim oluşturmuş, her devlet Neo-/Revival tutumunun gerekçelerini milli köklerin en iyi ve doğru temsili olarak yorumlamıştır.

İdeoloji, kimlik ve mimari tartışmalarının önemli dönüm noktası 18. yüzyılın ortasından itibaren Avrupa’da ortaya çıkan romantik yaklaşımlar ve arkeoloji bilimine olan ilgilinin artması olarak görülmektedir. Bu yüzyılın önde gelen isimleri; Giovanni Battista Piranesi, Johann Joachim Winckelmann ve Julien David Le Roy olup, Avrupa’nın ve Roma mimarlığının kökeni konusunda tartışmalar ileri sürmüşlerdir. İlk Roma arkeolojik kazı alanları olan Paestum ve Herculaneum’dan elde edilen veriler ışığında, tartışmacılar Roma mimarisinin kökenlerini Yunan ve Mısır eksenine oturtmaya çalışmışlardır.

Bu literatür sonrasında mimari paradigma değişiminin İngiltere’deki belirgin olayı yanan Parlamento binasının yeniden yapım sürecinde yaşanmıştır. Klasik ve Gotik biçim taraftarları, İngiliz kimliğini en doğru şekilde temsil ettiklerini düşünmüşlerdir. Mackechnie & Urban (2015: 174), bu tartışma ve kamplaşmaları aktardıktan sonra, Gotik üslubun milli bir değer olarak İngiltere’de benimsenmesinin ironik bir yönünün olduğunu, benimsenen Gotik trendin eş zamanlı olarak Alman milli söyleminde de geliştiğini, gotiğin Fransız temellerinin de bulunduğu ve aynı yüzyıl içinde Avrupa üslubu olarak da benimsendiğini belirtmektedir.

Bu tartışmaların yoğunlaşması öncesinde İstanbul’da 1802 tarihlerinde Lord Elgin tarafından Neo-Klasik üslupta elçilik yapısı yaptırıldığı bilinmektedir. Neo-Klasik

biçemin aristokratik ve üst sınıfa ait bir tercih olduğu göz önüne alındığında, Elgin'in aynı düşünceyi benimsediği anlaşılmaktadır. 1831'de yanan bu yapı yerine mimar W.J. Smith tarafından tasarlanan yapının biçem tercihinde de dönemin dış işleri bakanı Lord Palmerston'un etkili olduğu düşünülmektedir. Palmerston'un bu etkisinin sebebi, Parlamento binası yapımı tartışmalarındaki tutumunun bir yansıması olarak yorumlanmaktadır. Palmerston Gotik/Klasik tartışmalarında, Gotik üslubunun uygun olmadığını düşünen tarafta yer aldığı bilinmektedir. (Jones, 2020: 70). Bu tutumu göz önüne alındığında yurt dışındaki birçok yapıda ve İstanbul örneğinde Neo-Klasik izlerin yoğun bir şekilde izlenmesine sebep olduğu düşünülmektedir.

Pera'daki elçilik yapısı dışında Galata'daki konsolosluk yapılarında da benzer bir biçem tercihi olduğu gözlemlenmektedir. Kırım Savaşı sonrası inşa edilen kilise dini yapı olması sebebiyle Gotik üslup tercih edilmiş, 20. yüzyıl başında inşa edilen İngiliz Gemiciler Hastanesi'nde de benzer bir biçem tercihi görülmektedir. Yüzyıl sonuna doğru İngiliz milli kimlik tartışmalarında Neo-Gotik biçemin genel eğilim olduğu düşünülmekte, gemiciler hastanesinin mimari tercihi araştırmacılar tarafından "*İngiliz Üslubu*" (Çapan, 2002: 112) olarak okunmaktadır.

Bu mimari tercihlerin yanında genel olarak İngilizler, kurumsal yapılarını milli kimliklerinin bir yansıması olarak görmüşlerdir. İngiliz kimliğini oluşturan öğelerde; İngiliz centilmen kimliği, üstünlük yasası ve Tudor ve Stuart dönemi parlamento gelenekleri, parlamentoda aşırı davranışlara gitmeden dürüstlük ve onur davranışları sayılmaktadır (James, 1999: 19). Smith, İngilizlerin dini tutumunu bu kimlik içinde görmekte, 18. yüzyılda Anglikanizm'in her kesime açık ama üst ve orta sınıfın ilkesi olduğunu düşünmektedir (Smith, 1994: 20).

T.S. Eliot, İngiliz kültürüne ait öğeler arasına derbi maçlarını, Thames nehrinde yapılan kürek çekme yarışını, dart tahtasını, Wensleydale peynirini, Gotik kiliseleri, haşlanmış lahanayı, sirkeli pancarını ve Elgar 'ın bestelerini koyarken, Raymond Williams da çelik üretimini, borsayı, karma tarımı ve Londra'daki toplu taşıma sistemini İngiliz kültürüne ait örnekler olarak görmektedir (Eagleton, 2021: 17).

Paradigma değişimin Fransız mimarisindeki yansıması, ele alınan diğer devletlerde olduğu gibi eş zamanlı başlamış, akli ve rasyonaliteyi vurgulayan söylemleri romantik tutumları takip ettiği gözlemlenmiştir. 18. yüzyılda Laugier 'in mimari söylemlerindeki doğaya ait referanslar (Levine, 2010: 54), Montesquieu ve J.J.

Rousseau gibi düşünürlerin “doğal insan” arayışının bir yansıması olarak okunmaktadır. Laugier, rasyonel mimarisinin temellerini doğal insanın doğal yolla mimarisini şekillendirmesi üzerine kurulmuştur. İlkel ev kavramı üzerinden Grek mimarisindeki rasyonaliteyi, buradan da Neo-Klasik üslubun uygunluğunu ispatlamaya çalışmıştır.

18. yüzyılda meydana gelen bu tartışmalar ışığında İstanbul’da inşa olunan elçilik yapılarında da Neo-Klasik üslup tercih edilmiştir. 18. yüzyıl başındaki öneri çiziminde ve 18. yüzyıl sonuna doğru yapılan yapılarda bu tercih açık bir şekilde görülmektedir. Bu tutum 1831 yangını sonrasında yapılan yapıda da devam etmiştir. Bu yapının Durand’ın ortaya koymuş örneklerle paralellik gösterdiği dikkat çekmektedir.

Alman sanat ve mimarisindeki paradigma değişimi de 1806 Jena baskınına kadar Frankafon içerikte devam etmiş olmasına rağmen, bu tarih sonrasında Alman milletine ait içerikler görünürlük kazanmıştır. Hübsch ’ün “Hangi üslupta inşa etmeliyiz?” söylemi bu durumun yansımaları arasında görülmektedir. Hübsch ’ün ortaya koymuş olduğu öneri üslupta Neo-Klasik öğeler içerisine Romanesk döneme ait öğelerde eklenerek, Alman kimliğine ait yeni bir üslup oluşturma girişimi olarak görülmektedir. 1871 sonrasında İstanbul’da inşa edilen Alman elçilik yapısında ve Alman Lisesi’nde bu üslup tekrarı görülmektedir. Alman elçilik binasında bu duruma ek olarak çatıda ve iç mekanlarda Alman kimliğine referans verecek kartal motifleri kullanılmıştır.

İngiltere, Fransa ve Almanya’nın kendi ülkeleri dışındaki inşa etmiş oldukları yapılarda mimariyi araçsal olarak kullandıkları görülmektedir. Mimari her üç devlet içinde ideoloji ve kimliklerinin yansıdığı alan olarak görülmektedir. Kültür, ulus, milliyetçilik gibi kavramlar bu mimari ürünler üzerinden bulunduğu coğrafyada görünürlük kazanmıştır.

Bu kavramların görsel inşası sadece ele alınan devletlerin yurt dışı temsilciliklerinde değil, kendi topraklarında da eş zamanlı olarak şekillendiği görülmektedir. Bu yabancı devletler kendi topraklarındaki ulusal mimariyi şekillendirirken, aynı anda uluslararası mecrada da uygulama yöntemini benimsemişlerdir. Her devlet içinde farklı bir altyapısı olmasına rağmen Neo-Klasik üslubun tercih edildiği, dini yapılarda da Neo-Gotik biçimin uygulandığı

görülmektedir. Fakat Fransa'nın bütün yapılarında genellikle Neo-Klasik ve Ampir üslubu tercih etmiştir. (Tablo 6.1)

Tablo 6.1 İstanbul'daki Yabancı Devlet Yapıları

İngiltere Devlet Yapıları		Fransız Devlet Yapıları		Alman Devlet Yapıları	
Neo-Klasik	Neo-Gotik	Neo-Klasik/Ampir	Neo-Gotik	Rundbogen/Neo-Klasik	Neo-Gotik
 İngiliz Elçiliği (1810)	 Kırım Anı Kilisesi (1868)	 Fransa Elçiliği Öneri (1722)		 Alman Elçiliği (1877)	
 İngiliz Elçiliği (1856)	 Denizciler Hast. (1903)	 Fransa Elçiliği (1784)		 Alman Hastanesi (1877)	
 Galata Ofis Binaları (1854)	 Yazlık Köşk (1870)	 Fransa Elçiliği (1839)		 Alman Lisesi (1897)	

Sevin (2006: 258), “*Gravürlerde Yaşayan Osmanlı*” adlı eserinde elçiliklerden bahsedilen bölümde, elçiliklerin ait oldukları devletlerin simgeleri olduklarını vurgulamaktadır. Bu nedenle yapıların saray gibi değerlendirilerek yapıldığını ve ait oldukları kültürü yansıtmak istedikleri belirtilmektedir. Bu duruma ek olarak İstanbul’da ikamet eden elçiler ihtiyaç dâhilinde dışarı çıktıkları ve genellikle elçiler görev süresince elçilik yapısının bulunduğu alan içinde vakitlerini geçirdikleri belirtilmektedir (Uğur Selçuk, 2009: 14). Bu durum İstanbul’da ikamet eden sefirlerin kendi elçilik arazisi içinde kendi ülkelerine ait yapılaşmayı görmek istedikleri sonucuna götürmektedir. Bu istek dahilinde ortaya çıkan mimari ürünler sadece kişisel bir tercih sonucunda şekillenmemekte, devletlerin benimsemiş oldukları muhafazakâr ve geleceğe yönelik tasavvurla son halini almaktadır.

Son olarak, 19. yüzyıldaki neo-/revival denemeleri kültürel paradigma krizinin mimari yansıması olarak okunmaktadır. 20. yüzyılda bu yeniden canlandırma eğilimi terk edilmiş, mimaride uluslararası söylem çerçevesinde yeni mimari çizgiler oluşmuştur. Bu yeni mimari sonrasında günümüze kadar birçok mimari yaklaşım geliştirilmiş olmasına rağmen mimari temsiller devletin ideolojik aygıtı olarak kullanımı devam etmektedir. Bu durumun açık bir örneği Avrupa Birliği resmi parası olan Eurolardaki mimari temsillerde de görülmektedir. Euro’da 5’lik banknot üzerinde Klasik, 10’luk da Romanesk ve Norman Köprüsü, 20’lik de Gotik, 50 Euro’da Rönesans, 100’lük de Barok ve Rokoko, 200’lük de Endüstri Devrimi, 500 Euro’da Modern üsluba ait yapılar resmedilmiştir (Delanty & Jones, 2002). Böylelikle Batı/Avrupa kültürü kültürel mirasını tarihselci bir yaklaşımla resmetmektedir. Bu tarihselci tutum akademik literatürde tartışma ve geçerliliğini yitirmiş olmasına rağmen, politik çerçevede hala kabul gören bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak bütün yüzyıllarda olduğu gibi konu kapsamında incelenen 19. yüzyıl mimari örnekleri de devletlerin imajlarını yansıtmaya gayesini politik çerçevede içsel ve zorunlu olarak gerçekleştirmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, G. (2000). *Tanzimat Dönemi Fikir ve Düşünce Hayatının Mimari Alana Yansıması*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Açıkyıldız, B. (1997). *19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığı'nda Neo-Gotik Üslup*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Adorno, T. W. (2021). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi* (N. Ülner, M. Tüzel, & E. Gen, Çev.; 12.Baskı). İletişim Yayınları.
- Ağır, A. (2011). *İstanbul Mimarlığında Mimar William James Smith ve Taşkılla (Mecidiye Kışlası) Mimarlık Tarihi Açısından Bir Değerlendirme* (TÜBİTAK Araştırma Projesi Geliştirme Raporu 109K099). TÜBİTAK.
- Akın, N. (2002). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*. Literatür Yayınları.
- Akpolat, M. S. (1991). *Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallauray*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Aksu, A. (2008). Türkiye'deki Yabancı Okullar Üzerine Yapılan Çalışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(12), 207-241.
- Alan, G. (2008). *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*. Türk Tarih Kurumu.
- Alan, G. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan okulları*. Türk Tarih Kurumu.
- Albayrak, Ö. (2022). *Alman Düşüncesinde Sanat ve Aşknlık*. Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Altan Ergut, T. E. (1999). The Forming of the National in Architecture. *METU JFA*, 19(1-2), 31-43.
- Althusser, L. (1989). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (2.). İletişim Yayınları.
- Amin, S. (2014). *Avrupa-Merkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi* (M. Sert, Çev.; 2. bs). Yordam Yayınları.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler* (İkinci). Metis Yayınları.

Apalı, Y. (2021). Michel Foucault'da İktidar ve Güç. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 5(2), 290-304.

Arel, A. (1982). *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*. Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.

Armaoğlu, F. (1997). *19.yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Türk Tarih Kurumu.

Arslan, H. (2019). *Son Bostancıbaşı Defterine Göre Boğaziçi ve Haliç Sahilhaneleri*. FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Arslan, N. (1992). *Gravür ve Seyhatnamelerde Anıtsal Yapılarıyla İstanbul(18. Yy sonu ve 19.yy)*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Arslan Sevin, N. (2006). *Gravürlerde Yaşıyan Osmanlı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Aydın, R. (2018). Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 229-256.

Ayverdi, İ. (2010). Yabancı. *İçinde Kubbe Altı Lügati Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misli Büyük Türkçe Sözlük*. Bilnet Matbaacılık.

Bachman, M. (2003). *Tarabya Alman Büyükelçisi'nin Boğaziçi'ndeki Tarihi Yazılık Rezidansının Tarihçesi ve Gelişimi* (N. Pala, Çev.). Deutsches Archäologisches Institut ve Ege Yayınları.

Bachman, M. (2010). Boğaziçi'nde Çağ Dönümü. Alman Sefareti'nin Tarabya Yazlık Rezidansı'ndaki Mimari Gelişim. *İçinde M. von Kummer (Ed.), Boğaziçi'ndeki Almanya, Alman İmparatorluğu Sefaret Köşkü'nün 130 Yılı- Alman Sefareti Tarabya Yazlık Rezidansı'nın 120 Yılı* (2. bs, ss. 117-135). Alman Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu İstanbul.

Ballantyne, A. (2022). *John Ruskin* (B. Şannan, Çev.). Runik Kitap.

Bauman, Z. (2022). *Kimlik; Benedetto Vecchi ile Söyleşiler* (M. Hazır, Çev.). Heretik Yayınları.

Belting, H. (2020). *Sanat Tarihinin Sonu Modernizimden Sonra Sanat Tarihi* (M. Tüzel, Çev.). İletişim Yayınları.

- Benevolo, L. (1971). *History of Modern Architecture; Vol 1; The Tradition of Modern Architecture*. The M.I.T. Press.
- Benevolo, L. (1981). *Modern Mimarlığın Tarihi, 1.Cilt: Sanayi Devrimi* (A. Tokatlı, Çev.). Çevre Yayınları.
- Bergdoll, B. (1983). Archaeology vs. History: Heinrich Hübsch's Critique of Neoclassicism and the Beginnings of Historicism in German Architectural Theory. *Oxford Art Journal*, 5(2), 3-12.
- Berlage, H. P. (2015). *Mimarlıkta Üslup Üzerine Düşünceler* (A. Erol, Çev.). Janus Yayıncılık.
- Berman, M. (2013). *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor* (Ü. Altuğ & B. Peker, Çev.; 16.Baskı). İletişim Yayınları.
- Bertram, M. (2017). *Room for Diplomacy The History of Britain's Diplomatic Buildings Overseas 1800-2000*. Spire Books.
- Bertram, M. (2023a). *CanTon*. <https://roomfordiplomacy.com/canton-guangzhou/>
- Bertram, M. (2023b). *Istanbul – consular buildings*. roomfordiplomacy.com/istanbul-other-buildings/
- Bertram, M. (2023c). *Istanbul – first palace 1799-1841*. <https://roomfordiplomacy.com/istanbul/>
- Bertram, M. (2023d). *Istanbul – Pera House since 1856*. <https://roomfordiplomacy.com/istanbul-pera-house-since1856/>
- Bertram, M. (2023e). *Istanbul – rebuilding the palace 1832-56*. <https://roomfordiplomacy.com/istanbul-rebuilding-palace-1832-1856/>
- Bertram, M. (2023f). *Tarabya*. <https://roomfordiplomacy.com/tarabya/>
- Beydilli, K. (2023). Prusya. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 34, ss. 354-358). <https://islamansiklopedisi.org.tr/prusya>
- Bochenski, J. M. (2020). *Çağdaş Avrupa Felsefesi* (S. R. Kiroğlu, Çev.; 2.Baskı). Fol Yayınları.
- Bonfils, F. (1869). *Galata kulesinden Panorama*. www.eskiistanbul.net/6350/galata-kulesi-nden-panorama-felix-bonfils-1869

- Bozdağ, B. (2019). *Koceli’de 19.yy Fransız Misyoner Okullarının İzmit St. Barbe Koleji Örneğinde Önerisi*. MSGSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Böhme, S. (2010). Divan Yolu’ndaki Alman Kültür Misyonu. İçinde M. von Kummer (Ed.), *Boğaziçi’ndeki Almanya, Alman İmparatorluğu Sefaret Köşkü’nün 130 Yılı- Alman Sefareti Tarabya Yazlık Rezidansı’nın 120 Yılı* (2. bs, ss. 270-285). Alman Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu İstanbul.
- Braham, A. (1989). *The Architecture of the French Enlightenment*. Thames and Hudson.
- Bremner, G. A. (2004). Imperial Monumental Halls and Tower’: Westminster Abbey and the Commemoration of Empire 1854–1904. *Architectural History*, 47, 251-282. <https://doi.org/10.1017/S0066622X00001775>
- Bressani, M. (2017). Revivalism. İçinde C. Contandriopoulos & M. Bressani (Ed.), *The Companions to the History of Architecture, Nineteenth-Century Architecture*. Wiley-Blackwell.
- Bressani, M., & Grignon, M. (2005). The Bibliotheque Saint-Genevieve. *Art History*, 28(5), 712-751.
- Britannica. (2022). *Brandenburg Kapısı*. www.britannica.com/topic/Brandenburg-Gate
- Britannica. (2023). *Thomas Bruce, 7th earl of Elgin*. www.britannica.com/biography/Thomas-Bruce-7th-earl-of-Elgin
- Broomhallhouse. (2023). <https://www.broomhallhouse.com/our-home/>
- Buğukçu, Ö. (2020). *Milliyetçilik Tarih, Teori ve Temel Meseleler*. Ketebe Yayınları.
- Burke, P. (2021). *Kültür Tarihi* (M. Tunçay, Çev.). Işık Yayınları.
- Can, C. (1993). *İstanbul’da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları*. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

- Cantemir, M. İ. (2019). *Osmanlı-Prusya Münasebetleri (1808-1871) (A.DVN.DVE.d.073/2 Numaralı Prusya Ahkâm Defteri Işığında)*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Casa, J.-M. (1995). *Le Palais de France à Istanbul: Un demi-millénaire d'alliance entre la Turquie et la France* (Y. Bener, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Chang, C.-Y. (1990). *Towards a Culturally Identifiable Architecture*. U.M.I.
- C.O.A-İ.AZN-63/3.
- C.O.A-İ.AZN.68.44.0 (H.25.09.1324) (12.11.1906).
- C.O.A-İ.HR-418/45.
- C.O.A-İ.HR-421-33. (1909).
- C.O.A-İ.HR.424/37. (1910).
- C.O.A-İ.HR-429/1. (1912).
- C.O.A-İ.HR-432/20. (1912).
- C.O.A-PLK.P.441 (H.07.02.1322). (1904).
- C.O.A-PLK.P-02949. (t.y.).
- C.O.A-ŞD.2644.18 (H.5.07.1312). (1895).
- C.O.A-ŞD.2744/33. (1905).
- C.O.A-ŞD.2824.14.2 (2 Ramazan 1331). (1913).
- C.O.A-Y.A.RES-92/79.
- C.O.A-Y.RES.62.29 (H.06.06.1310). (1892).
- C.O.A-Y.RES-139/2. (1906).
- Collingwood, R. G. (2020a). *Doğa Tasarımı* (K. Dinçer, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2020b). *Speculum Mentis Ya Da Bilginin Haritası* (K. Aysevener & Z. Eren, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Crinson, M. (1996). *Empire Building Orientalism and Victorian Architecture*. Routledge.

- Çapan, L. (2002). *19. Yüzyıl sonunda İstanbul'da Yabancı Misyonerler Tarafından Yapılmış Hastane Binaları*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çelebi Yakartepe, E., & Binan, C. (2011). İstanbul'da Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914). *Megaron*, 2(6), 79-94.
- Çelik, Z. (2005). *Şark'ın Sergilenişi: 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi*. Tarih Vakfı.
- Çelik, Z. (2012). *İmparatorluk, Mimari ve Kent Osmanlı- Fransız Karşılaşmaları (1830-1914)*. Garanti Kültür A.Ş.
- Çınar, H., & Yavuz, F. (2017). Osmanlı'nın Son Döneminde Yabancı Devlet Temsilciliklerine ve Gayrimüslim Tebaaya Vakıflardan Yapılan Tahsisler. *İçinde Vakıf ve Sosyal Hayat OSAMER*. Mahya Yayınları.
- Dağdelen, İ. (2006). *Alman Mavileri 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*. Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları.
- De Fusco, R. (2020). *Kitle İletişim Aracı Olarak Mimarlık* (F. Erkman Akerson, Çev.). Arketon Yayınları.
- Delanty, G., & Jones, P. R. (2002). European Identity and Architecture. *European Journal of Social Theory*, 5(4), 453-466.
- Derin, S. (2020). 1904 St. Louis Dünya Fuarı ve Osmanlı Temsiliyeti: Celal Esad Arseven Sergisi. *Art-Sanat*, 13, 87-116.
- deutsche-schutzgebiete. (2020). *Porta Westfalica-Denkmal*. deutsche-schutzgebiete.de/wordpress/porta-westfalica-denkmal/
- Doğan, B. (1989). Türkiye'de Yabancı Okullarda Eğitim ve Öğretim. *Diyanet Dergisi*, 25(1), 73-90.
- Doğan, H. A. (2011). *Üsküdar Bağlarbaşı Saint Vincent de Paul Fransız Okulu'nun Belgelenmesi, Koruma Sorunlarının İrdelenmesi ve Yeniden Değerlendirilmesi*. MSGSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dumont, L. (1986). Are Cultures Living Beings? German Identity in Interaction. *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 21(4), 587-604.

- Durgun, F. (2021). *Modern Avrupa Tarihini Yeniden Düşünmek Aydınlanma'dan 19. Yüzyıl Sonuna*. Ketebe Yayınları.
- Durkheim, E. (2019). *Sosyolojinin Öncüleri: Montesquie ve Rousseau* (M. Gültekin, B. Aycan, & B. Uçar, Çev.). Dedalus Kitap.
- E. Ertekin, I. (2023). *Fransız Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı- Fransız İlişkileri (1792-1809)*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Eaghton, T. (2021). *Kültür* (B. Göçer, Çev.). Can Yayınları.
- Ediz, Ö. (1995). *Osmanlı Mimarlığı'nın Son Dönemi (Tanzimat Dönemi) ve Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı'nda (1920-1950) Yabancı Mimarların Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma*. YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- El-Shazly, A. E. (2000). On the Chronological Trasformation of “Place des Consuls” in Alexandria. *Journal of Architectural Planning Enviroment Engineering*, 531, 195-203.
- Ergüney, Y. D. (2015). *Ondokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Dünya Fuarları ve Osmanlı Devleti'nin Mimari Temsili*. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Erkan, P. (2001). *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul/Kadıköy ve Üsküdar'daki Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları*. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erken, M. (Ed.). (2020). *Alman Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu İstanbul; Broşürü*. Alman Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu İstanbul.
- Esenkal, E. (2007). *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Teszi.
- Eskin, M. Ş. (2017). *Cumhuriyet Türkiye'sinde (1923-1950) Ulusal Kimlik ve Hafıza İnşası Bağlamında Edebiyat Faaliyetleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Farel, A. (2022). *Mimarlık ve Karmaşıklık, Üçüncü Laibirent* (A. Tümertekin, Çev.). Janus Yayıncılık.

Fındıkgil, M. M. (2002). *19. Yüzyıl İstanbul'da Alman Mimari Etkinliği*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmaış Doktora Tezi.

fillesdelacharite. (2023). *La mission des Filles de la Charité en Turquie*. <https://fillesdelacharite-province-bfs.fr/la-mission-des-filles-de-la-charite-en-turquie/>

gallica. (2023a). *Ambassade de France à Constantinople] Elévation du nouveau palais par le bout; Façade du logement de l'Ambassadeur*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53031922m.r=Ambassade%20de%20France%20%C3%A0%20Constantinople%5D%20El%3%A9vation%20du%20nouveau%20palais%20par%20le%20bout%20%3B%20Fa%3%A7ade%20du%20logement%20de%20l%27Ambassadeur?rk=21459;2>

gallica. (2023b). *Ambassade de France à Constantinople: Plan de masse du premier projet*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53043320f.r=Ambassade%20de%20France%20%C3%A0%20Constantinople%20%20plan%20de%20masse%20du%20premier%20projet?rk=21459;2>

gallica. (2023c). *Exposition universelle de 1889*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8439789v/fl.item>

gallica. (2023d). *Façade principale du Palais. Détail géométrique sur le Palais de France*.

gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53100679p.r=Fa%3%A7ade%20principale%20du%20Palais.%20D%3%A9tail%20g%C3%A9om%C3%A9trique%20sur%20le%20Palais%20de%20France?rk=21459;2

gallica. (2023e). *Inauguration de l'Exposition universelle par S. M. l'empereur Napoléon III*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53024709w>

gallica. (2023f). *Ministère du commerce et de l'industrie. Exposition universelle de 1889. Plan général*. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53025177z/fl.item.zoom>

gallica. (2023g). *Plan de l'Exposition universelle de Paris 1900*.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8442229z/fl.item>

gallica. (2023h). *Plan de situation de l'ancienne ambassade de France à Constantinople*.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53043287p.r=Plan%20de%20situation%20de%20l%27ancienne%20ambassade%20de%20France%20%C3%A0%20Constantinople?rk=21459;2>

gallica. (2023i). *Plan d'Exposition universelle de 1878 avec ses annexes*.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53085657w/fl.item.r=L'Exposition%20universelle%20de%201878.zoom#>

gallica. (2023j). *Projet pour un palais de justice: Façade avec deux ailes en retour et façade latérale*. <https://bibliotheque-numerique.inha.fr/collection/item/9233-projet-pour-un-palais-de-justice>

gallica. (2023k). *Projet pour un palais de justice: Façade avec un portique dorique à 4 colonnes et 2 entrées latérales*. <https://bibliotheque-numerique.inha.fr/collection/item/9227-projet-pour-un-palais-de-justice>

gallica. (2023l). *Projet pour un palais de justice: Façade avec un portique dorique à 4 colonnes et 4 sculptures au dessus d'une corniche*. <https://bibliotheque-numerique.inha.fr/collection/item/9230-projet-pour-un-palais-de-justice>

gallica. (2023m). *Statue de la République*.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b11600336m/fl.item.r=Statue%20de%20la%20R%C3%A9publique>

Ganim, J. (2002). Medievalism and orientalism at the World's Fairs. *Studia Anglica Posnaniensia: International Review of English Studies*, 38, 179-191.

Garric, J.-P. (2017). The French Beaux-Arts. İçinde *The Companions to the History of Architecture: C. III*. John Wiley & Sons.

Gavand, E.-H. (1876). *Chemin de Fer Merropolitain de Constantinople ou Chemin de fer Souterrain de Galata a Pera Tunnel de Constantinople*. Typographie Lahure.

Genim, S. (2023). *Restoration of Germany Han in Sultanhamam*.
<https://www.sinangenim.com/eng/projects.asp?ID=50&Y=1990&PID=216&do=detail>

- Geulen, C. (2021). *İrkçiliğin Tarihi* (S. Şahin, Çev.). Runik Kitap.
- Giddens, A. (2005). *Ulus-Devlet ve Şiddet* (C. Atay, Çev.; 1. bs). Devin Yayınları.
- Godeffroy, L. (2023). *Plan de Péra*.
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/195740>
- Goodman, N. (2010). *Dünyalar Nasıl Yapılır?* (A. Terzi, Çev.). Pan Yayıncılık.
- Gordon, S. (2020). *Sosyal Bilimler Tarihi ve Felsefesi* (H. T. Kösebalaban & U. Tatlıcan, Çev.). Küre Yayınları.
- Göğüş, C. (2015). *Bir II. Alman İmparatorluğu Projesi: Kaiser Wilhelm Anıtı'ndan Alman Çeşmesi'ne*. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Göller, A. (2019). *Mimarlıkta Üslup Neden Durmadan Değişiyor* (A. Tümertekin & N. Ünler, Çev.). Janus Yayıncılık.
- Gözübüyük, S. (2017). *Osmanlı-Fransa İlişkileri ve Kapitülasyonlar (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Guenova, N. D. (2012). *Form Follows Values. Explaining Embassy Architecture*. PhD diss., University of Tennessee.
- Gümüş, M. D. (Ed.). (2023). *İstanbul Art Nouveau'su*. Albaraka Yayınları.
- Güzey, A. R. (2020). Osmanlı Devleti'nde Azınlık ve Yabancı Okullar İle Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi ve Tanzimat Sonrası Eğitim. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(44), 124-144.
- H. Chiha, N. (1967). Osmanlı Devleti'nde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu (H. Cin, Çev.). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(1), 247-274.
- Hamzaoglu, C. (1996). *İstanbul'da Yabancı Bir Mimar William James Smith*. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Header, H. (1988). *Europe in the nineteenth century, 1830-1880*. Longman.
- Herrmann, W. (1992). Introduction. İçinde *In What Style Should We Build? The German Debate on Architectural Style*. the Getty Center for the History of Art and the Humanities.

- Hitchcock, H.-R., & Johnson, P. (2019). *Uluslararası Üslup* (M. Ç. Büyükkakça, Çev.). Arketon Yayınları.
- Hobsbawn, E. J. (2003a). *Devrim Çağı 1789-1848* (3. bs). Dost Kitapevi.
- Hobsbawn, E. J. (2003b). *Sermaye Çağı 1848-1875* (2. bs). Dost Kitapevi.
- Hobsbawn, E. J. (2020). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"'* (O. Akınhay, Çev.; 7. Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Huang, H.-Y. (2010). *Going Native: British Diplomatic, Judicial and Consular Architecture in Chine (1867-1949)*. PhD from University of Sheffield.
- Huber, C. (1887). *Huber Haritası*.
https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=huber+plan&alan=tum_txt&sn=2
- Hunt, L. (2021). *Küresel Çağda Tarih Yazmak* (E. Kayserilioğlu, Çev.; 2. bs). Küre Yayınları.
- Huntington, S. P. (2021). *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* (E. Berktaş, Çev.). Panama Yayıncılık.
- Hübsch, H. (2023). *TU Berlin Architekturmuseum, Inv. Nr. 10300*.
<https://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?p=79&POS=3>
- İnan, U. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Alman Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- İrez, F., & Aksu, H. (1992). *Boğaziçi sefarethaneleri* (1. baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- James, H. (1999). *Alman Kimliği 1770'de Bugüne* (İ. Türkmen, Çev.). Kızılelma Yayıncılık.
- Jenkins, S. (2020). *İngiltere'nin Kısa Tarihi* (U. Kocabaşoğlu, Çev.). İletişim.
- Jones, P. (2020). Architecture, Time, and Cultural Politics. *Cultural Sociology*, 14(1), 61-79.
- K. Morris, E. (1978). Symbols of Empire: Architectural Style and the Government Offices Competition. *Journal of Architectural Education*, 32(2), 8-13.

Kaiser, W. (1999). Vive la France! Vive la République? The Cultural Construction of French Identity at the World Exhibitions in Paris 1855–1900. *National Identities*, 1(3), 227-244.

Kalafatoğlu, E. P. (2009). *Yüzyıl Dönümü İstanbul Mimarlığında “Viktorya Tarzı” Sayfıye Konutları*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kara Pilehvarian, N., & Yergün, U. (2020). *İstanbul İli, Beyoğlu İlçesi, Şah Kulu Mahallesi, Şah Kulu Bostanı Sokak 38 Pafta, 284 Ada Ve 34 Parseldeki Alman Lisesi Arazisinde Yapılan Ek İnşaata Yönelik Arkeolojik Kazıda Açığa Çıkan Kalıntıların Tarihsel Süreci Ve Koruma Kriterleri Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bilimsel Teknik İnceleme Raporu*. Bu rapor, YTÜ Döner Sermaye İşletmesi Müdürlüğü Yönetmeliği çerçevesinde 10.12.2019 tarih, 2019 / 42 - 07 gün ve sayılı Mimarlık Fakültesi Yönetim Kurulu kararı uyarınca hazırlanmıştır.

Kaya, Ö. (2018). *Roma İmparatorluğu’ndan Hitler Almanya’sına Avrupa Tarihi Üzerine Yazılar*. Kronik Yayınları.

Kearney, H. (2015). *Britanya Adaları Tarihi* (Ö. U. Hoşafçı, Çev.). İnkılap Yayınevi.

Kılıçoğlu, S. (2022). Mamuratü’l-Aziz Vilayeti Yabancı Misyonu: Kapusenler (Capucins). *Art-Sanat*, 17, 253-273.

Kocabaşoğlu, U. (2004). *Majestelerinin Konsoloslara İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)* (I.). İletişim Yayınları.

Konrad, F.-M. (2021). *Okulun Tarihi Antik Çağ’dan Günümüze* (E. Kulaksız, Çev.). Runik Kitap.

Kömürçüyan, E. Ç. (1988). *İstanbul Tarihi 17. Asırda İstanbul* (H. D. Andreasyan & K. Pamukciyan, Çev.; İkinci). Eren Yayıncılık ve Kitapçılık.

Kreiser, K. (2010). Eski İstanbul’da Türk-Alman İzleri: Bir Gezinti. İçinde M. von Kummer (Ed.), *Boğaziçi’ndeki Almanya, Alman İmparatorluğu Sefaret Köşkü’nün 130 Yılı- Alman Sefareti Tarabya Yazlık Rezidansı’nın 120 Yılı* (2. bs). Alman Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu İstanbul.

Kuhar, C. (1995). *The Restorasyon Project of Belgian Consulate in İstanbul*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Kuhn, T. S. (2021). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (N. Kuyaş, Çev.). Kırmızı Yayınları.

Kurtar, S. (2013). Mekânı Yaşamak: Lefebvre ve Mekânın Diyalektik Oluşumu. *TÜCAUM*, 418-425.

Kutlu, Z. G. (2018). *19. Yüzyıldan Günümüze İstanbul'da Fransız Okul Yapıları*. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

kültürenvanteri. (2023). *Union Français*. /kulturenvanteri.com/
<https://cdn.kulturenvanteri.com/wp-content/uploads/2021/03/Union-Franc%CC%A7aise-Binasi.jpeg>

Langley, B. (1747). *Gothic Architecture Improved by Rules and Proportions*. John Millan.

Larmour, P. (2013). R.S. Wilshire and his Modern Schools in Belfast: An Architecture of Individuality. *Architectural History*, 56, 213-248.
<https://doi.org/10.1017/S0066622X00002495>

Laštovičková, V. (2023). *Style and Identity: The Theoretical Foundations of Historicism in 19th-Century Architecture*.
https://www.academia.edu/20262431/Style_and_Identity_The_Theoretical_Foundations_of_Historicism_in_19th-Century_Architecture_in_Jan_Galeta_-_Zuzana_Ragulov%C3%A1_eds._Admired_as_well_as_Overlooked_Beauty_Brno_2015_s._219-228

levantineheritage. (2023). *Tarabya*. <http://www.levantineheritage.com/therap.htm>

Levine, N. (2010). *Modern Architecture Representation & Reality*. Yale University Press.

leventhalmap (2023)
collections.leventhalmap.org/search/commonwealth:ht2506718 (erişim tarihi: 08.03.2023)

Llanque, M. (2021). *Siyasi Düşünceler Tarihi İlk Çağ'dan Günümüze* (E. Sönmez, Çev.). Runik Kitap.

Lukacs, J. (2022). *Tarihin Geleceği* (K. Purde, Çev.). Ketebe Yayınları.

- Mackechnie, A., & Urban, F. (2015). Balmoral Castle: National Architecture in a European Context. *Architectural History*, 58, 159-196.
- Marche, B. (2023). *Constantinople. Ambassade d'Allemagne a Taxim (Pera)*. katalog.ibb.gov.tr/yordam/?p=1&dil=0&alan=tum_txt&tm=&q=alman%20sefaret&sno=2&demirbas=Krt_004145_004145
- Marmara, R. (2009). *Osmanlı Hosgörüsünün Tanığı... Lape (La Paix) Hastanesi 1858-2008*. İBB Kültür ve Sanat.
- Mason, S. F. (2019). *Bilimler Tarihi* (U. Daybelge, Çev.; 2. bs). Türk Tarih Kurumu.
- Maurois, A. (1938). *İngiltere Tarihi* (H. C. Yalçın, Çev.). Kanaat Kitapevi.
- Mayo, J. M. (1996). The Manifestation of Politics in Architectural Practice. *Journal of Architectural Education*, 50(2), 76-88.
- McMordie, M. (1972). *Pre-Victorian Orgins of Modern Architectural Theory*. Ph.D. Thesis, University of Edinburg.
- Melling, A. I. (1821). *Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore*. MM. Treuttel et Würtz.
- metmuseum. (2023). *View of the facade of the Hôtel de Ville Paris, in the foreground a cross on a stepped platform and a freestanding domed building*. www.metmuseum.org/art/collection/search/399555
- Milddleton, R., & Watkin, D. (1980). *Neoclassical and 19th Century Architecture*. Harry N. Abrams.
- Minor, V. H. (2021). *Sanat Tarihinin Tarihi* (C. Soydemir, Çev.; 4.Baskı). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mumford, L. (2019). *Tarih Boyunca Kent Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği* (G. Koca & T. Tosun, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Muthesius, H. (1994). *Style-Architecture and Building-Art: Transformations of Architecture in the Nineteenth Century and its Present Condition* (S. Anderson, Çev.). The Getty Center.
- Münch, U. (2023). *Bugünkü İstanbul Alman Lisesi'nin "Alman ve İsviçre Yurttaş Okulu"' (Deutsche und Schweizer Bürgerschule) Olarak Kuruluş Öyküsü: 1867-*

1874. tuerkei.diplo.de/blob/1542638/00fc418e6c4a22683da13a53be73ec4d/datei-daheim-in-konstantinopel-artikel-muench-data.pdf

Narderele Erdoğan, İ. (2008). *Bağlarbaşı Santie Marie Fransız Okulu Restorasyon Projesi*. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Nasır, A. (1991). *Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar*. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Nora, P. (2022). *Hafıza Mekanları* (2. bs). Doğu Batı Yayınları.

Odobasic, L. (2017). Early Museum as Symbol of National Identity. *International Journal of Engineering Research and Development*, 13(4), 67-75.

Okumuş, A. (2000). Modern Siyaset Düşüncesinde Meşruiyet Fikrinin Serencamı. *Divan*, 1, 105-122.

Onat, Ş. (2022). *İstanbul Sefarethaneleri*. <https://t24.com.tr/yazarlar/sefik-onat/istanbul-sefarethaneleri-iv,35186>

Ortaylı, İ. (2018). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Türk Tarih Kurumu.

Özgü, M. (2017). Alman Romantizminde Sanat Anlayışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(7), 731-741.

Özulu, T. (2011). *Venedik Sarayı ve Yakın Çevresi Tomtom Sokağı ve Postacılar Sokağı Yapıları*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Palmer, D. (2022). *Batı Felsefesi Tarihi* (H. İ. Çeşme, Çev.). Ketebe Yayınları.

Parker, C. (2020). On the edge of Britishness: The rupture of a national identity. *National Identities*, 22(3), 245-263. <https://doi.org/10.1080/14608944.2019.1634032>

Pears, R. (2012). Battle of the Styles? Classical and Gothic Architecture in Seventeenth-Century North-East England. *Architectural History*, 55, 79-110.

Pellegrino, P., & Jeanneret, E. P. (2009). Meaning of space and architecture of place. *Semiotica*, 2009(175). <https://doi.org/10.1515/semi.2009.049>

peramezat. (2023). *Taşbaskı, Beyoğlu Fransız Hastanesi*. <https://www.peramezat.com/urun/tasbaski-beyoglu-fransiz-hastanesi>

- Pevsner, N. (1977). *Ana Çizgileriyle Avrupa Mimarlığı* (S. Batur, Çev.). Cem Yayınevi.
- Ponting, C. (2020). *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi* (E. B. Özbilen, Çev.). Alfa Basım Yayın Dağıtım.
- Poper, K. P. (1985). *Tarihselciliğin Sefaleti* (S. Orman, Çev.). İnsan Yayınları.
- Porter, B. (2010). Architecture and Empire: The case of the “Battle of the Styles”, 1855-61. *Britisch Scholar*, II(2), 181-196.
- Renan, E. (1946). *Nutuklar ve Konferanslar*. Sakarya Basımevi.
- Riera, M. (2006). How Should We Build? Architecture, History and the Post-Cold War Context in Germany. *National Identities*, 8(4), 383-400.
- Roberts, J. M., & Aytuna, F. (2010). *Avrupa tarihi*. İnkılap Kitabevi.
- Roquet, N. (2017). Antiquity Reborn Quatremere de Quincy’s Argument for Polychromy in Le Jupiter Olympien. İçinde B. Bressani & C. Contandriopoulos (Ed.), *The Companions to the History of Architecture, Nineteenth-Century Architecture*. Wiley-Blackwell.
- Royal Commission (Ed.). (1851). *Official descriptive and illustrated catalogue / Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations, 1851*. William Clowes and Sons.
- Sağ, M. K. (2017). *Osmanlı Başkenti İstanbul’da Britanya Kökenli Misyoner Okulları ve İskoç Yapı Ustası: Nicholson Burness*.
- Saltonline. (2023). *Teutonia Klübü*.
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/126235>
- Sander, O. (1984). *Siyasi Tarih*. Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Sayner, A. (2016). *How French culture is represented in Istanbul*.
<https://www.dailysabah.com/life/2016/04/23/how-french-culture-is-represented-in-istanbul>
- Schelling, F. W. J. (2016). *Plastik Sanatlar Güzellik ve Doğa* (A. Erol, Çev.). Janus Yayıncılık.

- Schnapper, D. (1995). *Yurttaşlar Cemaati Moder Ulus Fikrine Dair* (Ö. Okur, Çev.). Kesit Yayıncılık.
- Schulz, K. (2006). *Alman Kültür Tarihi* (Y. Erkoç, Çev.). Orient Yayınları.
- Schwantes, B. (2010). Alman İmparatorluğu Sefaret Köşkü ve İnşaat Yılları. İçinde M. von Kummer (Ed.), *Boğaziçi'ndeki Almanya, Alman İmparatorluğu Sefaret Köşkü'nün 130 Yılı- Alman Sefareti Tarabya Yazlık Rezidansı'nın 120 Yılı* (2. bs, ss. 69-91). Alman Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu İstanbul.
- Scully, V. (1980). *Modern Mimarlık* (S. Batur, Çev.). Çevre Yayınları.
- Sébah, & Joaillier. (2023). *İstanbul Panorama-Galata-Sébah&Joaillier*. <http://www.eskiistanbul.net/tag/galata-kulesinden-beyo%C4%9Flu/>
- Seignobs, C. (2022). *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi* (S. Tiryakioğlu, Çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Sherry, P. (1991). A Positivist Reading of Labrouste's Bibliotheque Sainte-Genevieve. *Athanos*, 10, 45-51.
- Smith, A. D. (1994). *Milli Kimlik* (B. S. Şener, Çev.). İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni* (S. Bayramoğlu & H. Kendir, Çev.). Dost Kitapevi.
- Solnon, J. F. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa* (A. Berktaş, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Somel, S. A. (2010). Almanlar Dersaadet'te: 1870-1918 Devresi İstanbul'unda Almanlarla Osmanlıların Kültürel ve Toplumsal Buluşma Deneyimi. İçinde M. von Kummer (Ed.), *Boğaziçi'ndeki Almanya, Alman İmparatorluğu Sefaret Köşkü'nün 130 Yılı- Alman Sefareti Tarabya Yazlık Rezidansı'nın 120 Yılı* (2. bs, ss. 35-69). Alman Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu İstanbul.
- Sönmez, E. (2022). *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı: Annales Okulunun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi (Başlangıçtan 1980'e)*. Fol Kitap.
- Spitta, M. (1902). *Kaiserbrunnen, Konstantinopel, TU Berlin Architekturmuseum, Inv. Nr. 16886*. architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?p=79&POS=1
- Spitta, M. (2023). *TU Berlin Architekturmuseum, Inv. Nr. 16889*. <https://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?p=79&POS=6>

- Stamp, G. (2006). Neo-Tudor and its Enemies. *Architectural History*, 49, 1-33.
<https://doi.org/10.1017/S0066622X00002690>
- Stamp, G. (2010). Architecture: A Gothic Revival church in the heart of Byzantium? Istanbul has a rich architectural heritage, with a surprising British influence in the 19th century. Long regarded as the gateway to the East, the former Constantinople is rather European. *Apollo*, 170, 72-73.
- Stanton, P. B. (1954). Pugin: Principles of Design versus Revivalism. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 13(3), 20-25.
- Steadman, P., & Mitchell, L. (2010). Architectural Morphospace: Mapping Worlds of Built Forms. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 37, 197-220.
- Summerson, J. (1993). *Architecture in Britain 1530-1830* (9. bs). Yale University Press.
- Şirin, İ. (2017). Dünya Fuarları ve Osmanlı Modernleşmesi. *History studies international Journal of History*, 9(2), 189-204.
- Tanır, E. D. (2016). *Cumhuriyet'in Kuruluş Sürecinde Fransız Okullar (1919-1925)*. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Tekeli, İ. (2020). *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri*. Metis Yayınları.
- Tekin, Z., & Göksal, E. (2017). II. Abdulhamit İstanbul'unda Yabancı Okullara Genel Bakış. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(3), 318-336.
- The Levant Herald and Eastern Express*. (1891).
<https://archives.saltresearch.org/bitstream/123456789/129414/1366/PFLEH8910807004.jpg>
- Theodor, H. (1918). *Das Haus der Freundschaft in Konstantinopel: Ein Wettbewerb deutscher Architekten*. F. Bruckmann.
- TNA-WORK. (1858). *TNA-WORK10-44-5*.
- TNA-WORK. (1902). *TNA-WORK10-42-4*.
- TNA-WORKS 40/5*. (1871).
- TNA-WORKS-40-4*. (1871).

tr.ambafrance. (2023). *1525'ten itibaren Büyükelçiler listesi*.
<https://tr.ambafrance.org/1525-ten-ibaren-Buyukelciler>

Turner, E. (2015). The Church Missionary Society and Architecture in the Mission Field: Evangelical Anglican Perspectives on Church Building Abroad, c. 1850-1900. *Architectural History*, 58, 197-228.
<https://doi.org/10.1017/S0066622X0000263X>

Tümertekin, A. (Ed.). (2019). *Mimarlık Antolojisi Klasik Metinler*. Janus Yayıncılık.

Uçan, Y. E. (2015). *Osmanlı Devlet'inde İngiliz Misyoner Okulları*. Ercisyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Uğur Selçuk, E. (2009). *İstanbul'daki Sefarethanelerin Oluşumu, Günümüzdeki Mevcut Durumları, Koruma Sorunları ve Önerileri*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Viollet-le-Duc, E. E. (2015). *19. Yüzyılda Gotik Üslup Üzerine* (A. Tümertekin, Çev.). Janus Yayıncılık.

von Simson, O. G. (1952). The Gothic Cathedral: Design and Meaning. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 11(3), 6-16.

Weber, M. (2018). *Şehir, Modern Kentin Oluşumu* (M. Ceylan, Çev.; 12. Baskı). Yarı Yayıncılık.

White, H. (2021). *Metatarih On Dokuzuncu Yüzyıl Avrupa'sında Tarihsel İmgelem* (M. Küçük, Çev.). Ketebe Yayınları.

Wienfort, M. (2020). *Prusya Tarihi* (A. Ünal, Çev.). Runik Kitap.

Williams, R. (2018). *Anahtar Sözcükler Kültür ve Toplumun Sözvarlığı* (S. Kılıç, Çev.; 7. Baskı). İletişim Yayınları.

Wittman, R. (2008). Architecture, Space, and Abstraction in the Eighteenth-Century French Public Sphere. *Representations*, 102(1), 1-26.

Yaman, Z. (2019). Belgelerde Union Française ve İstanbul Kent Yaşamındaki Yeri. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(20), 379-392.

- Yarar, S. (2018). *Uluslararası Sergilerde Mimari Temsik ve Uygulama Süreçlerinin Osmanlı- Mısır Rekabeti Üzerinden Değerlendirilmesi (1851-1915)*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Yavuz, M. (2001). *19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Alman Mimarların Yaptıkları Mimari Eserler*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yavuz, Y. (1976). İkinci Meşruiyet Döneminde Ulusal Mimari Üzerindeki Batı Etkisi. *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(1), 9-34.
- Yazıcı Onur, S. (2010). *İstanbul'da Yabancı Devlet Okullarında Kullanım Sürekliliğine Yönelik Koruma Önerileri*. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Yıldız, A. M. (2020). *Makedonya'yı Tahayyül Etmek: Makedonya Sorunu'nun Ulusal Kimlik İnşası Üzerinden Analizi*. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yıldız, Ö. (2016). *Amerikan Protestan misyonerlerinin Bursa'da teşkilatlanmaları ve faaliyetleri (1834-1928)*. Türk Tarih Kurumu.
- Yılmaz, T. (2018). *1760-1849 Prusya Ahidname Defterine Göre Osmanlı-Prusya İlişkileri*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yiğitpaşa, N. T. (2010). *19. Yüzyıl Beyoğlu Yapılarında Heykel ve Figürlü Kabartmalar*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Yücel, İ. (2017). *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880—1934)*. Türk Tarih Kurumu.
- Zabunoğlu, H. G. (2018). Günümüzde Ulus-Devlet. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 535-559.
- Zelef, M. H. (2017). Ankara'da Elçiliklerin İnşa Sürecinde Az Bilinen Bir Aktör: Jacques Aggiman. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 2(5), 161-196.
- Zevi, B. (2021). *Mimarlığı Görebilmek* (A. Tümertekin, Çev.). Arketon Yayınları.
- Zevi, B. (2022). *Mimarlığın Modern Dili* (O. Alkan, Çev.). Arketon Yayınları.

Zucker, P. (1942). Architectural Education in Nineteenth Century Germany. *The Journal of the American Society of Architectural Historians*, 2(3), 6-13.

TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR

Makale:

1- KILIÇOĞLU, S. KARA PİLEHVARİAN N. (2023). ‘‘19. Yüzyıl İstanbul’unda Fransız Devlet Yapıları’’, The Journal of Academic Social Science Studies, 16(98), s 293-318.

Bildiri:

1- KILIÇOĞLU, S. KARA PİLEHVARİAN N. (2024). ‘‘19. Yüzyıl İstanbul’unda İngiliz Devlet Yapılarında Ulusal Kimlik’’, ICSHSR 6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES, s 119-131.

